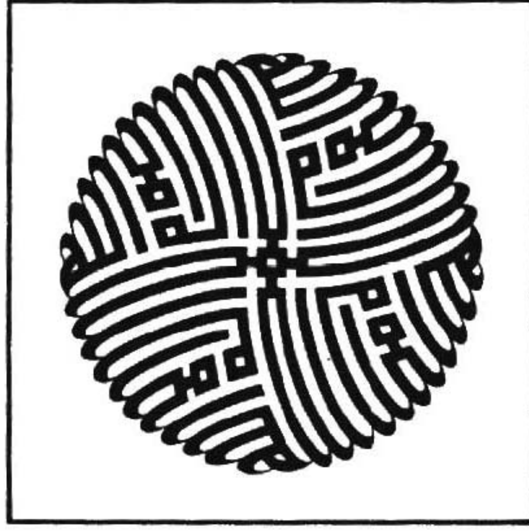

KUR'ÂN-I KERÎM ANSİKLOPEDİSİ

CİLT I

KUR'ÂN-I KERÎM
(İlimler, Kavramlar, İsimler, Hükümler, Mekânlar)
ANSİKLOPEDİSİ

HAZIRLAYANLAR

Doç. Dr. Ali BARDAKOĞLU

Doç. Dr. Selahaddin POLAT

Doç. Dr. Hasan ŞİRİN

Yrd. Doç. Dr. Celâl KIRCA

Dr. M.Kemâl ATİK

Dr. Ali TOKSARI

(ERCİYES ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ)

Düzenleme	:	Nuray BİBER
Teknik Sorumlu	:	Selahattin ASLAN
Düzeltme	:	Aydil EROL
		Gülçin OTHAN
		Esin İnal TENŞİ
Dizgi	:	Sabahattin ASLAN

TERCÜMAN TESİSLERİ'nde
dizilip basılmıştır
İstanbul-1988

TAKDİM

Mübarek Ramazan ayında gazeteniz TERCUMAN sizlere, Türkiye'de ilk defa gerçekleştirilen bir kültür hizmetini sunuyor: Kur'ân-ı Kerîm Ansiklopedisi...

Allah'ın son Resulü Hz. Muhammed (S.A.) vasıtasıyla insanlara tebliğ ettiği Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kavramları, isimleri, mekanları, olayları ve hükümleri alfabetik sırayla anlatan ciddi bir ansiklopedinin bulunmayışı millî kültür hayatımız bakımından büyük bir boşluktu.

Allah'a çok şükür ki, son zamanlarda Türkiye'de ve dünyada İslâmî ilimlere duyulan alâka artmıştır. Bu ilimlerin temeli de Kur'ân-ı Kerîm'dir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'i "meal" olarak anlamak için bile asgarî bazı kavramları bilmek şarttır. Bu ihtiyaç, böyle bir ansiklopedinin ne kadar zarurî olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu ihtiyacı tespit etmemiz üzerine, konunun uzmanı İlahiyât Fakültesi öğretim üyeleriyle temasa geçtik. Uzun ve vukuflu bir çalışma sonucunda, öğretim üyesi değerli arkadaşlarımız bu kıymetli eseri kaleme aldılar.

27 yıllık neşriyat hayatında her zaman millî ve manevî değerlerimizi savunan, bu doğrultuda gazetecilik yanında, neşrettiği eserlerle bir kültür müessesesi hâline gelmiş bulunan gazeteniz TERCÜMAN, Türkiye'de ilk defa bir "Kur'ân-ı Kerîm Ansiklopedisi" yayınlamakla mutludur.

Bütün okuyucularımıza, bütün müminlere gufran ayı mübarek Ramazan'da mağfiret dilerken, saygılarımızı sunuyoruz.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Kemal ILICAK

ABD

Abd, kulluk ve ibadet etme işine ad olmuştur. Kulluk, bir varlığın kendini alçak görme tavrı içinde göstermesidir. İbadet etmek, kulluktan daha açık bir görünüme sahiptir. Çünkü o, bir varlığın, kendini son derece alçak görme tavrı içinde ortaya koymasından ibarettir. Ancak Allah ibadet edilmeye lâyıktır. Çünkü O, üstünlüğü son derecede olan bir varlıktır.

İbâdet etmek, biri zorunlu, diğeri seçimli olmak üzere iki kısımdır. Zorunlu ibâdet etme, bütün varlık tabakalarına yaygın bir şekil iken, seçimli ibâdet etme tarzı yalnızca akıl sahibi olan varlık türüne aittir.

Abd, kulluk ve köle anlamına da gelmektedir. Bu durumda abd, kulluk ve ibâdet etme işini yapan kimseyi gösteren bir isimdir. Araplarda erkek kölelere abd yahut memlûk denirdi. Nitekim Kur'an'da bunu gösteren iki ayet anılabilir: **"Ey insanlar, öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hür insana karşı hür insan, erkek köleye karşı erkek köle, kadın köleye karşı kadın köle..2/178"**

Kul anlamına gelen abd birkaç kullanımı vardır: 1) Yaratılma yoluyla kul olan. Yaratma yalnızca Allah'a ait olduğu için, yaratılan her şey yalnızca Allah'ın kuludur. **"Göklerde ve yerde bulunan her şey ancak Rahman'a kul olarak gelmektedir. 19/93"**, 2) İbâdet ve hizmet etmek suretiyle kul olan. Bu anlamda insanlar iki farklı tavır içinde görülür. Kimileri ibâdet ve hizmetlerini yalnız Allah'a mahsus kılarlar. **"Kulumuz Eyyub'u an.38/4"** ayetinde geçen kul gibi.

Kimi insanlar da ibâdet ve hizmetlerini Allah'a değil, yalnızca dünyaya ve dünya menfaatlerini elde etmeye adayarak dünyanın kulu ve hizmetçisi olurlar. **"Dirhem'** (bir para birimi)**kulu yok olmuştur. Dinarın kulu yok olmuştur"** hadis-i şerifi ile dünyaya kul olan kimselerin durumuna dikkat çekilmektedir.

Bu sonuncu tür kullara bakılarak, **"Her insan Allah'ın kulu değildir"** demek doğru olur. Gerçekten buna göre (abd), ibâdet eden (âbid) anlamınadır. Ama abd (kul), ibâdet eden (âbid)'den daha geneldir. Ve bütün insanlar Allah'ın kullarıdır. Hatta her şey Allah'ın kuludur. Fakat kimisi zorunlu olarak, kimi seçimli (ihtiyarî) olarak, Allah'ın kuludur. Zorunlu olarak Allah'a kul olana âbid denir ve bunun çokluk hâli âbid gelir. Seçimli olarak Allah'a kul olana âbid denir ve bunun çokluğu ibâd gelir. Buna göre abid, ibâd'dan daha geneldir. Çünkü her şey ve her varlık âbid içinde yer alır. Ama yalnız isteyerek ve seçerek Allah'a kul olan akıllı varlıklar, ibâd kavramına girerler. Nitekim Yüce Allah, **"Ve ben kullara** (âbid) **zulmedici değilim.50/29"** buyurarak, gerek ibâdetini yalnızca Allah'a tahsis etmiş bulunan kullara, gerekse Allah'tan başkasına kendilerini bağlı gören ve kendilerine Güneş'inkulu, Lat'ın kulu vs. isimler takan kullara zulmetmeyeceğine dikkat çekmiştir.

Kur'an'da mümin olan erkek bir kölenin her hangi bir müşrikten daha hayırlı olduğu bildirilmiştir.(2/221)

Allah serbestçe kendisine ibadet eden âbid anlamındaki kuluna yeterli olacağını ona vahyettiğini, bir takım ayetler indirdiğini Kur'ân'da haber vermiştir. Serbestçe Allah'a inanan kullara şeytanın egemen ola-

mayacağını, Allah'ın bunlara çok yakın olduğunu, yeryüzünde salih kulların mirasçı olacaklarını, onlar için hiç bir korku ve kaygının bulunmayacağını Kur'an haber vermektedir. Yine Allah, kullarının günahlarından haberdar olduğunu, onların tövbelerini kabul edeceğini, kullarının inkâr hâlini seçmelerinden hoşnut olmayacağını ancak bilgin kullarına tam bir güven duyacağını bildirmiştir. Böyle kullar için cennet vaat edilmiştir.

Allah'tan başkasına ibadet edenlere ise muhtelif türde azabın uygulama yeri olan cehennem, daimî ve son yurt olarak gösterilmiştir. İradesiyle Allah'tan başkasına kul olanlar, Kur'an'da bozguncu, zalim, kâfir gibi vasıflarla nitelenmişlerdir. (H.ŞAHİN)

ABDEST

Abdest; "yüzün, dirseklerle beraber ellerin, topuklara kadar ayakların yıkanması, başın meshedilmesi" şeklinde su ile yapılan dinî temizliktir.

Kur'an'da, **"Ey iman edenler, namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, -başınızı meshedip- topuklara kadar ayaklarınızı yıkayınız..."** (Mâide:6) buyurularak abdestin dört temel şartına (farz) temas edilmiş, Hz.Peygamberin fiilî sünneti bu dört farza bazı ilâvelerde bulunularak bu günkü abdest şekli ortaya çıkmıştır.

Abdest şöyle alınır: Niyet edilip besmele çekilir, eller bileklere kadar üç defa yıkanır, üçer defa ağıza ve buruna su verilerek ağız ve burun temizlenir, yüzün her tarafı üç defa yıkanır, önce sağ, sonra sol kol üçer defa dirseklere kadar yıkanır, sağ el ıslatılıp başın dörtte biri meshedilir, kulak içi ve dışı ve boyun elin ıslaklığı ile meshedilir, sağ ve sol ayak üçer defa yıkanır.

Abdest müstakil bir ibadet değil, namaz kılmayı mübah kılan, daha doğrusu kulun, Yaradanı ile en özel münasebetlerinden biri olan namaza ruhen ve maddî olarak hazırlanmasını sağlayan vasıta ibadetlerdendir. Abdestin alınması ve bozulması hâlleriyle ilgili ayrıntılı hükümler ilmihallerde vardır. Abdestsiz namaz kılınmaz, secde edilmez, Kur'an'a el sürülmez, Kâbe tavaf edilmez. Abdest Müslüman için gözle görünür bir temizlik olmasının yanı sıra, manevî yönden de onun için bir destektir, kendine güvenini sağlar. Bunun için de dinen şart olmamakla birlikte İslâm âlimleri bir çok durumda abdest almayı ve abdestli bulunmayı tavsiye etmişlerdir. (A.BARDAKOĞLU)

ABESE SURESİ

Surat astı anlamına gelen "Abese", Kur'ân-ı Kerîm'in sekseninci suresinin adıdır. İlk ayeti "Abese" kelimesiyle başladığından bu adı almıştır. Mekke'de Necm suresinden sonra, el-Kadr suresinden önce nazil olmuştur. Surede 42 ayet, 133 kelime ve 533 harf mevcuttur.

Kaynaklarda bu surenin, Abdullah ibn Ümmi Mektûm hakkında nazil olduğu zikredilmektedir. Hz. Peygamber, Kureyş kabilesinin ileri gelenlerine İslâm'ı anlatırken, Ümmi Mektûm yanlarına gelmiş ve Hz. Peygamber'den kendisine bir şeyler öğretmesini istemişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in canı sıkılmış ve yüzünü ondan gayri memnun bir şekilde çevirmişti. Sure bu olay üzerine nazil olmuştur. (Vahidî, Esbab-ı Nüzûl, Kahire, 1968,s.297)

Bu surede, Kur'ân'ın bir öğüt olduğu, dileyen kimselerin öğüt alabileceği, insanın bir nutfe (sperm)'den yaratıldığı, tabiatın su ile nasıl canlandığı ve ahirette herkesin kendisini düşüneceği, bu sebeple de anne-baba, eş ve çocuklarından kaçacağı anlatılmaktadır. (Celal KIRCA)

ÂDÂB

Edebin çokluk hâli. Zarâfet, terbiye, usluluk, nezâket icapları, töreler, ahlâk kaideleri. Âdâb, ıstılahta farklı manalarda kullanılmıştır.

Ahlâkta: Toplumun riayeti mecburî saydığı, dürüst ve normal insanların çoğunluğu tarafından kabul edilen umumî ahlâk esaslarının tamamıdır. Bu esaslara göre hareket etmek ahlakî bir mecburiyettir. Ahlâk eseslarına riayet müeyyide (yaptırım) ve takviye edilirse bunlar hukuk kaideleri hâline gelir.

Fıkıhta: Daha ziyade ibadetlerde uyulması gereken esasları ifade eder. Abdest alırken sağdan başlamak, Kur'ân-ı Kerim okurken teganni yapmamak, namazda tadil-i erkâna riayet etmek gibi. Bu terim fıkıhta sünnete uygun hareket elme anlamına da gelir.

Mantıkta: Tartışma ve münazarada karşı tarafı susturma ve galip gelmenin usul

ve şartları. Buna münazara âdâbı da denir.

Âdâb kelimesi bu anlamların dışında İslâmî literatürde şu anlamlarda da kullanılmıştır: **Âdâbü'l-muâşeret:** İnsanların birbirleri ile münasebetlerinde uymaları gerekli terbiye ve nezaket kaideleri. Daha dar manada karı-koca arasında uyulması gerekli hususlar karşılığında kullanılmıştır. **Âdâbü'l-mülk:** Hükümdarların devleti iyi yönetmeleri için sahip olmaları gerekli hususlardan bahseden bilim dalı. **Âdâbü'd-ders:** Derste hoca ve öğrencilerin uymaları gerekli esaslardan bahseden ilim dalı. **Âdâbü'r-rüvât:** Hadis râvilerinin uyması gerekli hususlar. (A.TOKSARI)

ÂD KAVMİ

Âd kavmi, Kur'ân-ı Kerim'de adı sık geçen ve inkâr, isyan ve azgınlıklarından dolayı "Sarsar" adı verilen bir rüzgârla cezalandırılan eski bir Arap kavmidir.

Âd, Hz. Nuh'un torunlarından Avs'ın oğludur. Avs'ın babası İram, onun babası da Hz. Nuh'un oğlu Sâm'dır. (Taberî, Camiu'l Beyân, Mısır, 1986, 8/217) Tarihçiler ve müfessirler, Âd kavmini, Âd-ı Ulâ ve Âd-ı Uhrâ olmak üzere ikiye ayırırlar. Hz. Hûd'un peygamber olarak gönderildiği kavim Âd-ı Ulâ'dır. **Necm** suresinin **50.** ayeti, buna işaret ederek, **"Allah daha önce gelen Âd'ı helak etmiştir"** demektedir. Bununla birlikte ikinci Âd kavmi hakkında Kur'ân'da her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Âd kavmi, Yemen'de Umman ile Hadramut arasındaki bölgede yaşamıştır. Buraya uzun, eğri büğrü ve yüksek kum yığınları anlamına gelen "Ahkâf" adı da verilmektedir. Nitekim Ahkâf suresinde (ayet 21) Hz. Hûd'un bu bölgede yaşayan kavme peygamber olarak gönderildiği zikredilmektedir. Bu kavimle ilgili bilgiler, genellikle Kur'ân'a dayanmakta, daha ziyade tefsirlerde açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır. Bu kavmin, muhteşem sarayları, (Şuara, 128-129) oğulları, malları, sürüleri, eşsiz bağ ve bahçeleri mevcuttu. (Şuara, 134) Bu yüzden gurur ve kibire kapılmış, azgınlık vve taşkınlık yaparak putlara tapmıştır. (Hûd, 59)

Allah Tealâ bu kavmi ıslah için, onlara Hz. Hûd'u göndermiş, fakat onlar Hz. Hûd'a karşı gelerek onun tavsiyelerini tutmamışlardır. Allah önce onların yağmurlarını kesmiş, ünlü İrem bağlarını kurutmuş, daha sonra can yakıcı ve helak edici bir rüzgâr ile onları cezalandırmıştır. Rüzgâr onların üzerinde yedi gece sekiz gün esmiş, hurma kütükleri gibi onları yurtlarından söküp atmıştır. Hz. Hûd ve ona inananlar ise kurtularak, ikinci Âd kavminin nüvesini oluşturmuşlardır. (C.KIRCA)

AD TAKMA

Kur'ân Müslümanlardan toplum halinde vakar, edep, terbiye ve nezaket kuralları içerisinde yaşamalarını ister. İnsanların hoşuna gitmeyecek, onlarda bir takım ayıplanma hissi uyandıracak kötü ad takmanın, hoşlarına gitmeyecek sözlerle çağırmanın haram olduğunu şöyle açıklar: **"Ey iman edenler, sizden bir topluluk diğerleriyle alay etmesin. Olabilir ki alay edilenler, alay edenlerden hayırlıdır. Bir kısım kadınlar da diğerleriyle alay etmesin, umulur ki, alay edilen kadınlar alay eden kadınlardan hayırlıdır. Kendi kendinizi ayıplamayın, kötü lakaplarla sataşıp atışmayın. İmandan sonra din ve ahlak sınırlarını aşmakla ilgili isim ne kötüdür. Kim bu yaptıklarından ötürü tövbe etmezse, işte onlar, evet onlar zalimlerdir"** (Hucurat: 11)

Mü'minin mü'min üzerindeki haklarından birisi de onu küçük düşürecek ve hoşuna gitmeyecek çirkin lakaplarla çağırmamasıdır. Müslümanlar birbirlerini kıracak, haysiyet ve şereflerini lekeleyecek lakaplar, adlar takmamalı ve bunlarla birbirlerini çağırmamalıdır. Kur'an bunu bir emri ilâhî olarak bildiriyor ve yasaklıyor.

Hz. Peygamber, cahiliyyet devrinde takılan lakap ve adlardan bir kısmını değiştirmiş, ashabını küçük düşürecek veya horlayıcı nitelikteki lakaplardan, adlardan peygamberin yüce kalbi ve hissi rahatsız olmuş ve **"Müslümanın Müslüman kardeşi üzerindeki haklarından birisi de onu en sevdiği ismiyle çağırmasıdır"** buyurmuştur. Bu bakımdan Müslümanın güzel isimle ve güzel lakaplarla birbirlerine hitap etmeleri sünneti seniyyedendir. Nitekim gerek sahabe-i kiram olsun, gerekse onları örnek alan ecdadımız olsun, hep güzel lakaplarla yad edilmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim, **"Kendi kendinizi ayıplamayın"** emri ile iki hususa işaret etmektedir: Birincisi, insanların bir tek şahıs ve bir vücut gibi olduklarını, içlerinden birisi-

ni ayıplayanın aynı zamanda kendisini ayıplamış olacağını belirtmektedir. İkincisi ise, ayıplanacak şey yapan kendini ayıplamış, kendisine leke olacak şeyleri uygun görmüş, kendisini lekelemiş olacağına dikkat çekmektedir. Böyle bir davranışa girenlerin kendilerine fasıklığı reva görmüş olacaklarını, halbuki imandan sonra böyle fısk veya fasıkla anılmanın çirkin bir yad ve fena bir ad olduğunu beyan etmektedir.

İnsanlar içinde birbiriyle alay edenler, birbirini kıracak anlamda lakaplar takanlar bu davranışlarından vaz geçip tövbe etmedikleri takdirde hem kendilerine zulmetmiş, hem de cezaya maruz kalacaklarından kendilerine yazık etmiş olacaklarını Hucurât suresinin 11. ayeti açıklamaktadır. (Dr. M.Kemâl ATİK)

ADAK

Arapçası "nezr"dir. Bir kimsenin yapmak mecburiyetinde olmadığı hayırlı bir şeyi yapmaya ahdetmesi ve üzerine vacip kılmasıdır. Her hangi bir isteğinin yerine gelmesi gibi bir şarta bağlı olarak adak yapılabileceği gibi, şartsız olarak hayırlı bir şeyi yapmaya ahdetmek şeklinde de olabilir. ADAK YAPILAN ŞEYİ YERİNE GETİRMEK VACİPTİR.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın iyi kulları "Ebrar" övülürken, "**Onlar adadıklarını yerine getirirler**" (İnsan: 7) buyurulmaktadır. Ayrıca:

"**Allah (kendi rızası için) yaptığınız her harcamayı yahut adadığınız her adağı bilir**" (Bakara: 270) buyurulmuştur.

Hz. Meryem, Hz. İsa'yı doğurunca Allah-u Tealâ Meryem'e, "**Eğer insanlardan birini görürsen "Ben Rahman (olan Allah) için (susma) orucu adadım. Bir gün hiç bir insanla konuşmayacağım de**" (Meryem: 26) diye emretmiş, Hz. Meryem de denileni yapmış ve konuşmaları için kucağındaki çocuğa işaret etmiş. Hz. İsa mucize olarak onlarla konuşmuştur. (Meryem: 27-33)

Başka bir ayette ise hac hükümleri anlatılırken, "**Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve eski evi (Kâbe'yi) tavaf etsinler**" (Hac : 29) buyurulmuştur.

Abdullah b.Selâm'ın rivayetine göre "**Ey iman edenler, niçin yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz?**" (Saff: 2) ayeti de adakların yerine getirilmesini ihtar etmek için inmiştir.

Peygamberimiz bir hadisinde, "**Adak kaderi değiştirmez. Ancak cimri kişiden bu sayede bir şeyler çıkmış olur**" buyurmuştur. (Nesâî, Eyman, 35-36) Bundan anlaşıldığına göre kişi Allah'tan bir şey isteyecekse adak yoluyla değil, dua yoluyla istemelidir. Fakat adakta bulunmuşsa, onu da mutlaka yerine getirmelidir. Kişi, adağını yerine getirmeden ölürse, mirasçılarının onun malından adağını yerine getirmeleri gerekir. (Muharî, Eyman, 30; Nesaî, Eyman, 35)

Kişi caiz olmayan veya dinen yasak olan bir şeyi adamışsa o adağını yerine getirmesi gerekmez. Adağını yerine getirmeyip yemin kefareti gibi kefaret vermesi gerekir. (Yemin kefareti için bkz. Yemin) (S.POLAT)

ADALET (ADL)

(A-D-L) kökü Arapçada, denk ve birbirine eşit olmak, doğru olmak, terazinin kefelerinin eşit hâle gelmesi manalarına gelir.

Adalet kelimesi ve türevleri Kur'an-ı Kerim'de farklı anlamlarda kullanılmıştır:

1- Her haklıya hakkı olanı vermek, hak olanı vermekte noksanlık ve aşırılıktan uzak olmak, ölçülü hareket etmek. Yani zulmün zıddıdır. Bu anlamıyla adalet insanlararası ilişkilerin ölçüsüdür. Her fert ilişki kurduğu diğer fertlere adaletli davranmak zorunda olduğu gibi, toplumun en üst düzeyindeki devlet kurumu da bütün müesseseleriyle toplumda adaleti ayakta tutmak zorundadır. Adaletli davranmayan idarî sistemler payidâr olamazlar. "**Adalet mülkün temelidir**" sözü bunun ifadesidir. Şu ayetlerde adalet, hakları sahibine vermek, her şeyi lâyık olduğu yere koymak anlamınadır:

"**İnsanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hükmediniz**" (Nisa: 58)

"**Allah adaleti, ihsanı (ibadeti ve kulluğu mükemmel yapıp başkalarına iyilik etmeyi) ve yakınlara vermeyi emreder**". (Nahl: 90)

"**Eğer mü'minlerden iki grup vuruşurlarsa aralarını bulun. Biri diğerine karşı saldırgan davranır ve haksızlık ederse, Allah'ın buyruğuna dönene kadar saldırgan tarafla vuruşun. (Allah'ın buyruğuna) dönerse artık adaletle onların arasını düzeltin ve her hususta âdil olun. Allah adaletli davrananları sever.**" (Hucurât: 9)

Kur'ân-ı Kerîm, sadece Müslümanların kendi aralarında adaletli davranmalarını kafi görmemiş, milletlerarası ilişkilerinde de adaletten ayrılmamalarını, düşmanlarına bile adîl davranmalarını emretmiştir. "**Ey iman edenler, Allah için adaletle şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Âdil davranın, Takvâya yakışan budur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.**" (Maide: 8), Neml: 60). Ayrıca bkz: Şura: 15, Enâm: 70, Nisa: 135, A'raf: 159,181)

Ayetlerde bu anlamıyla adaleti ifade etmek için (ka-se-ta) kökünden türeyen kelimeler de kullanılmıştır. (Kıst, Kıstas gibi. bkz: Nisa: 40, Hucurat: 9, Mümtehine: 8, Bakara:282, Maide:8, 42, Al-i İmrân:21, Nisa: 127, A'raf: 29, Yunus: 4,47,54)

2- Düzgün, mükemmel yapmak:

Bir ayette "**Ey insan, seni engin kerem sahibi Rabbine karşı aldatıp isyana sürükleyen nedir? O (Rab) ki, seni yarattı, sana düzen verdi ve ölçülü bir biçim verdi. (adaleke)**" (İnfitaar: 6-7) buyurulmuştur.

3- Adl kelimesi Kur'an'da insanın sıfatı olarak "güvenilir, dürüst ve doğru sözlü kişi" anlamına kullanılır. "**Sizden adalet sahibi (dürüst, güvenilir) kişileri şahit yapın**" (Talak: 2)

"**Adaletli (güvenilir) bir kâtip aranızda yazsın**" (Bakara: 282) Ayrıca bkz: Maide: 95,106.

4- Adl: fidye anlamına da gelir: Şu ayette bu anlama kullanılmıştır: "**Ve öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez, kimseden şefaat da kabul edilmez, fidye (adl) de alınmaz ve onlara hiçbir yardım yapılmaz.**" (Bakara: 48)

5- Allah'a şirk koşmak manasına da kullanılmıştır. "**O küfredenler Rablerine ortak koşarlar (ya'dilûn)**" (Enâm:1) Bu ayetle "ya'dilûn" Allah'a başka bir şeyi denk sayıyorlar anlamı vardır ve bu anlam adalet kelimesindeki denklik ve eşitlik anlamından kaynaklanmaktadır. (S.POLAT)

ADAM ÖLDÜRMEK

Bir insanı öldürmek Kur'an'da "**Katl**" kelimesiyle ifade edilmiştir. Ölüm cezası uygulanması veya savaş durumu gibi haklı bir sebep olmaksızın bir insanı öldürmek çok büyük bir günahtır. Bir ayette şöyle buyurulur:

"**Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık: Kim bir cana kıymamış yahut yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir canı öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu (hayatını kurtarmak suretiyle) yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur.**" (Maide: 32)

Bu ayetle öldürülen kişinin mü'min veya kâfir olması arasında bir ayırım yapılmamıştır.

Aşağıdaki ayetler ise öldürmenin kasıtlı (âm'den) veya hata ile olması ve öldürülenin mü'min veya kâfir olmasına göre dünyada ve ahirette ne gibi cezalar gerekeceğini teferruatlı olarak anlatmaktadır.

Haksız yere kasten bir kişiyi öldürmenin dünyadaki cezası kısastır. Yani katilin de ceza olarak öldürülmesidir. "**Ey inananlar, öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın, ama kim kardeşi (öldürülenin vârisleri) tarafından affedilirse, o zaman (katilin) örfe uyması ve bağışlayana güzellikle diyet ödemesi gerekir. Bu rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra yine tecavüz eder haddi aşarsa, artık ona acı bir azap vardır. Hem kısasta sizin için hayat vardır. Ey aklı olanlar, umulur ki korunursunuz.**" (Bakara: 178-179)

Bu ayetteki "hüre hür, köleye köle" kadına kadın" ifadeleri, öldüren öldürülenle aynı sınıf ve cinsiyetten ise kısas uygulanır, yoksa uygulanmaz manasına değildir. Bu ifadeler, İslâmdan önceki Araplar arasında yaygın olan çifte standarda dayalı cezalandırma sistemini yıkmak içindir. Araplar, aralarındaki husumetlerde şerefli bir kişi, daha şerefsiz bir kişiyi öldürürse cezayı hafifletirler, öldürülen şerefli bir kabileden ise, bir kişi karşılığında iki veya daha çok kişinin öldürülmesi gerektiğini savunurlardı. Diyet konusunda da eşraftan olan ölülerin diyetini diğerlerinin birkaç katı olarak takdir ederlerdi. İslâmdan önce Medine'de iki kabile arasındaki kan davası sebebiyle taraflardan biri şeref ve kuvvetine güvenerek bizden bir köle karşılığında karşı taraftan bir hürü, bizden bir kadın karşılığında karşı taraftan bir erkeği öldüreceğiz diye yemin etmişlerdi. İslâmdan sonra Rasulullah'ın huzurunda muhakeme ol-

mak istediler. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Bu ayetler katili öldürmeyi yeterli görmeyin katilden daha şerefli başka birini öldürmeyi yasaklamakta, şeref sözkonusu olmaksızın, katili öldürmeyi emretmektedir.

Maide suresinin 45. ayeti konuya daha fazla açıklık getirmektedir: "**Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak.**"

Şu halde ayet, hürün köleye, kölenin hüre, erkeğin kadına, kadının erkeğe karşı kısasa tâbi tutulmalarını yasaklamak değil, şeref ve değer farkı gözeterek (kısasta haddi aşarak) katil dışındaki suçsuz kişileri öldürmeyi veya şeref ve değerinden dolayı katili kısastan muaf tutmayı yasaklamak gayesi gütmekte, yani hayat hakkı açısından insanların eşit olduğunu belirtmektedir.

Bu arada köle karşılığında hürün ve zımmi ve muâhid (İslâm devleti vatandaşı olan veya İslâm devleti ile anlaşmalı ve garanti altında olan gayrı müslimler) karşılığında Müslümanın kısas cezasına çarptırılıp çarptırılmayacağı konusunda mezhepler arasında görüş farkları bulunduğunu belirtmekte yarar vardır.

Ayetin son kısmındaki "**sizin için kısasta hayat vardır**" cümlesinden maksat şudur: Kısas adam öldürmeyi engelleyen, etkili ve caydırıcı bir müeyyidedir. Bu yüzden hem öldürülenin, hem de öldürenin hayatlarını korumaktadır. Ayrıca insan öldürmeden kaynaklanan kan davaları ve ilgililer arasında çıkacak muharebeleri de önlediğinden, toplumdaki heder olacak pek çok hayatı korumaktadır.

Bir müminin diğer bir mümini öldürmesinin ne büyük bir cinayet olduğunu belirtmek için Kur'ân-ı Kerim'de bu konu üzerinde özellikle durulmuş, müminin imanının diğer mü'mini kasten öldürmeye engel olacağı, böyle bir durumun olsa olsa kazara, hata ile olabileceği belirtilmiştir. "**Bir mümin bir mümini öldüremez. Ancak yanlışlıkla olursa başka. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azad etmesi ve ölenin ailesine de bir diyet vermesi gerekir. Eğer ölenin ailesi diyetten vazgeçerse, başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman bir kavimden ise o zaman öldürenin, mümin bir köle azat etmesi gerekir. Ve eğer (öldürülen) sizinle anlaşmalı bir topluluktan ise, ailesine verilecek bir diyet ve mümin bir köle azat etmek gerekir. Bunlara gücü yetmeyenler de Allah tarafından tövbesinin kabulü için ardı ardına iki ay oruç tutmalıdırlar. Allah bilendir ve hikmet sahibidir. Her kim de bir mümini kasıtlı olarak öldürürse, onun cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lanetlemiş ve büyük bir azap hazırlamıştır.**" (Nisa: 92-93)

Bu ayetlerde, hata yoluyla öldürülen kişinin mümin veya gayrı müslim olmasıyla, İslam ülkesinin sınırları içinde olup olmaması hâlinde cezanın ne olacağı belirtilmiştir.

Buna göre:

1-Bir mümini hata ile öldürenin cezası Müslüman bir köle azat etmesi ve diyettir.

2-Öldürülen kişi mümin, fakat İslâm ülkesinde değil de Müslümanlara düşman bir toplum içerisinde yaşıyorsa, katilin sadece müslüman bir köle azat etmesi gerekir.

3-Eğer öldürülen kişi İslâm devletinin garantisi altında olan bir gayrı müslim (zımmî, müste'min) veya Müslümanlarla anlaşmalı olan bir gayrı müslim devletin vatandaşı ise katilin diyet ödemesi ve Müslüman köle azat etmesi gerekir.

Köle azat etmenin hikmeti, kıyılan bir cana karşılık başka bir canı esaretten kurtararak yaptığı günahın kefaretini sağlamaktır. Bu üç durumda da köle azat etme imkânı ve diyet verecek parası olmayanların 60 gün peş peşe oruç tutmaları gerekir.

Yine yukarıdaki ayette belirtildiği gibi, bir mümini kasıtlı olarak öldürmenin cezası çok uzun müddet cehennemde kalmaktır. Şayet mümin, mümin olduğu için öldürülmüşse veya katil mümini öldürmenin helâl olduğuna inanarak öldürmüşse, katil kâfir olur ve ebedî cehennemi hak eder.

Kişinin kendi canına kıyması (intihar) da başka birini öldürmek gibi büyük günahlardandır. Kişinin başkasının yaşama hakkını ihlâl etmesi nasıl büyük bir suçsa, Allah'ın alacağı kendi canına kasdetmesi de aynı ölçüde suçtur. Nitekim ayette: "**Ey inananlar, mallarınızı aranızda batıl yollarla (haksız yere) yemeyin. Kendi rızanızla yaptığınız ticaret başka. Nefislerinizi (kendinizi) öldürmeyin. Allah size karşı çok merhametlidir. Kim düşmanlık ve zulüm ile bunu yaparsa onu cehenneme sokacağız. Bu da Allah'a kolaydır.**" (Nisa: 29-30) buyurulur. (S.POLAT)

ÂDEM

Âdem, insan türünün babası (ebu'l-beşer) ve ilk peygamberdir. Bedeni yeryüzünden olduğu için veya rengi esmer olduğundan, yahut muhtelif ögelerden ve çeşitli güçlerden meydana geldiği için veya kendisine üflenmiş olan ruh sebebiyle güzelleştirildiğinden ötürü bu ad ona verilmiştir. Nitekim Hicr suresinin 29. ayeti onun bu özelliğine işaret etmektedir: "**Rabbin, meleklere 'ben, balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratmaktayım. Ona belli bir şekil verdiğimde ve ruhumdan ona üflediğimde ona secde edicilerin tavrı ile davranınız' demişti**" Ve Allah insana verdiği bu ruhu, ona akıl yaptı. İnsan da bu sayede başkalarından üstün tutuldu. Kur'ân'da insanın bu üstünlüğü şöylece dile getirilir: "**Andolsun ki, biz insanoğullarını şerefli ve değerli kıldık, onların karada ve denizde gezmesini sağladık. Temiz rızıklarla onları rızıklandırdık ve onları yaratıklarımızın çoğundan pek çok üstün tuttuk.17/70**"

Âdem, biri cennette, diğeri bu dünyada olmak üzere iki ayrı hayatı tatmış bir varlık olarak Kur'ân'da tanıtılmaktadır: "**Ey Âdem, sen ve eşin cennette otur dedik...2/34**", "**Şeytan bu ikisini oradan (cennetten) kaydırdı ve kendilerine özgü hâlden onları çıkardı. Biz de haydi kiminiz kiminize düşman olarak aşağıya inin o cennetten ve size belli bir süre yer yüzünde yerleşme ve oranın imkânlarından yararlanma imkânı verildi dedik. 2/36**"

Kur'ân, Âdem'in Allah tarafından seçilmiş olduğunu haber verir: "**Şüphe yok ki Allah Âdem'i seçmiştir.3/33**"

Cennetten yeryüzüne indirilen Âdem'in, aynı zamanda yeryüzündeki varlıkların yönetim işini üstlenen bir halife olduğunu da Kur'ân'dan öğrenmekteyiz. Melekler Âdem'in halifeliğine boyun eğmiş, fakat iblis isyan etmiş ve yani Âdem'in halife olmasını tanımaktan kaçınmıştır. (bkz: Kur'ân: 2/30-36).

Bütün yeryüzü varlıkları Âdem'(insan)in emir ve yönetimi altına bırakılırken, meleklerin bu yönetime destek olma, iblisin ise muhalefet etme görevini üstlendiklerini Kur'ân'ın ifadeleriyle anlamak mümkündür.

Âdem, Kur'ân'da on yerde yalın hâlde, iki yerde takı harfleriyle birlikte, on ayette muzaafün ileyh (tamlayan) olarak yer almıştır. Tamlayan olarak sekiz yerde "Âdem oğulları-benî Âdem" şekliyle Kur'an'da geçmektedir. "**Andolsun ki, biz Âdem oğullarını değerli kıldık.17/70**"

Kur'ân'ın ifadelerine göre, Âdem her ne kadar yasak ağaçtan yemek suretiyle Allah'ın emrine karşı gelmiş ise de, bu davranışının yanlışlığını görerek tövbe etmiş ve onun bu tövbesini de Allah kabul etmiştir. Şöyle ki, "**Âdem ve Havva'nın Rabbi, 'ben size o ağacı yasaklamamış mıydım? Şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylememiş miydim?' diye seslendi, Adem ve Havva, Allah'ın bu seslenişine cevap olarak, "Rabbimiz, biz kendimize haksızlık ettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan kuşkusuz zarara uğrayanlardan olacağız" dediler. 7/22-33**"

Bu ayetler onun pişmanlığının belgeleridir. "**Âdem, Rabbinden bir takım kelimeler (azarlar) aldı (da hemen ardından tövbe etti) ve Allah da onun tövbesini kabul etti. Gerçekten Allah daima tövbeleri kabul eder ve sürekli merhamet eder. 2/37**"

Kur'ân'ın bu ifadeleri de, Âdem'in tövbesinin kabul edildiğini belgeler. Şu halde, Kur'an, insanın doğuştan günahkâr geldiği fikrini bu ifadeleriyle reddetmiş bulunmaktadır. Âdem'in yasak ağaca yaklaşma günahı bağışlanmıştır. Dolayısıyla bu günah, onun oğullarına (insana) geçmemiştir. Kaldı ki, Kur'ân, günahın ırsiyet yoluyla kuşaktan kuşağa geçen bir özellikte olmadığını kabul eder. "**..Hiç bir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez..6/164**"

Kur'an'ın Âdem'le ilgili anlatımları bütün hâlinde düşünülürse, Âdem, bir yanıyla (ruhu ile) Allah'ın, diğer yanıyla (bedeniyle) âlemin birbirine bağlandığı toplayıcı bir varlık tipini temsil eder. (H.ŞAHİN)

ÂDİYAT SÛRESİ

11 ayetten meydana gelen bu sure, sahabeden İbn Mesud, Câbir, Hasan, İkrime ve Ata'ya göre Mekke'de; Enes b.Mâlik, Katâde ve İbn Abbas'tan gelen rivayetlere göre ise Medine'de nazil olmuştur.

Âdiyat, harıl harıl koşan ve tabanlarından kıvılcımlar saçan savaş atlarına denir.

Rasulullah Medine'de iken bir süvari takımını Beni Kınane'ye savaşmak üzere göndermiş, başlarına da Münzir ibn Amr'i

tayin elmişti. Aradan uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen bunlardan bir haber gelmeyince, münafıklar süvari takımının öldürüldükleri haberini Müslümanlar arasında yaymışlardı. Rivayete göre, bu sure, süvari takımının hayatta olduklarını haber vermek ve müjdelemek için nazil olmuştur.

Bu sure, savaşa katılan atların kıvılcımlar saçarak baskın yaptıklarını, hücumlara giriştiklerini, tozu dumana katarak ansızın düşmanların içine girip akınlarla korku ve endişe saldıklarını, hatta düşmanlarına galip gelip ortalarına kadar sokularak zafer ve ganimet kazandıklarını, Hz. Peygamber'e müjdelemek ve münafıkları da tekzip etmek için nazil olmuştur.

Surede ayrıca, Allah'ın nimetlerini küfredip lütuflarını inkâr edenler, kendisinden başkasını düşünmeyenler, dünya hayatında sırf kendisi için çalışıp çabalayanlar yerilmekte, mal, mülk edinme, servet sahibi olma gibi hususiyetlere insanoğlunun aşırı düşkünlüğü açıklanmaktadır. Surede böyle olan müminler uyarılmakta, kabirlerden kalkılıp göğüslerde gizli tutulan şeylerin açığa çıkacağı kıyamet gününe dikkatleri çekilmektedir. (M.K.ATİK)

AF

Arapça (afv) kökünden mastardır. Lügat anlamı bağışlamak, kusur ve günahından dolayı cezalandırmamak demektir.

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın çok affedici olduğuna dair pek çok ayet mevcuttur. Allah'ın sıfatı olarak "Afüvv" kelimesi 5 yerde geçer ki anlamı "çok affedici" demektir.

Müminlerin de affedici ve bağışlayıcı olmalarını emreden pek çok ayet mevcuttur. Meselâ: **"Affetmeniz takvâya daha yakındır."** (Bakara: 237), **"Bir iyiliği açığa vurur veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz (bilin ki) Allah da affedici ve güçlüdür."** (Nisa: 149)

"Ey insanlar, eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Onlardan sakının. Amma affeder (kusurlarından) vazgeçer, bağışlarsanız, muhakkak ki Allah da çok bağışlayan ve esirgeyendir. (O da sizi bağışlar). Tegabün: 14)

"Af (yolunu) tut, iyiliği emret, cahillere aldırma" (A'raf: 199)

"O takva sahipleri (Allah'a karşı gelmekten sakınanlar) bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar. Öfkelerini yenerler. İnsanları affederler. Allah da güzel davrananları sever" (Âli İmran: 134)

Kur'an-ı Kerim'de afv kelimesinin, bağışlama dışında bir anlamı daha vardır ki o da "malın ihtiyaçtan fazlası" anlamına gelir.

"Sana Allah için ne harcayacaklarını soruyorlar? Afvı (ihtiyaçtan fazla olanı veya helâl ve güzel olanı) verin, de." (Bakara: 219) (S.POLAT)

AĞAÇ

Ağaç, Kur'ân-ı Kerim'deki ifadesiyle "şecer" veya "şecere" kelimesi, bilinen anlamda Kur'ân'da da kullanılmıştır. 25 yerde geçen bu kelime, çeşitli amaçlarla kullanılması sebebiyle Allah'ın varlığına bir delil, Hz. Âdem için bir imtihan aracı ve inkârcılar için cehennemde bir yiyecektir. Cehennemdeki bu ağacın adı ise "Zakkum"dur. (Ed-Duhân, 44/43)

Kur'ân'da ağaçla ilgili en dikkat çekici ayet hiç şüphesiz Yâsîn suresinin 80. ayetidir. Bu ayette, **"O yemyeşil ağaçtan sizin için bir ateş çıkarandır. Ondan ateş yakarsınız"** buyurulmaktadır. Eski müfessirler bu ayeti, "Merh ve Afâr" ağacı veya "Unnâb" ağacından başka bütün ağaçlar olarak yorumlamışlardır. "Merh", çakmak gibi çaktıkça ateş çıkartan bir ağaçtır. "Afâr" da çakmak taşı gibi kullanılmaktadır. Çağdaş müfessirlerden Elmalılı Hamdi Yazır ise, bu ayetten maksadın ağaçtaki odun ve kömürü göstermek olmadığı, bilâkis yeşil ağaçtan meydana gelen hararet ve tutuşmayı anlattığını, bunun da bir elektrik hadisesi olduğunu söylemiştir. Ona göre bu ayet, elektriğe işaret etmektedir. (Elmalı, Hak Dini, 5/4042) Bazı çağdaş yorumculara göre ise bu ayet, yakmak için kullandığımız temel maddeye yani oksijene işaret etmektedir. Zira oksijensiz yanma olayı meydana gelmemektedir. Oksijeni ise yeşil ağaç yapmaktadır. Bu sebeple ayet, yeşil ağaçtan oksijenin meydana geldiğini dolaylı olarak ifade etmektedir. (C.KIRCA)

AHD

Ahd, Kur'an'da sözlük anlamlarına uygun olarak söz verme, söz alma, anlaşma gibi anlamlarda kullanılır.

Kur'ân sık sık, insanların Rablerine karşı verdikleri söz ve taahhüdleri hatırlatarak, bunun bozulmamasını, geçici menfaatler uğruna Allah'a karşı verilen sözden dönül-

memesini istemektedir. "**Ey insanoğulları, ben sizden şeytana tapmamanız... bana kulluk etmeniz... üzere söz almadım mı?**" (Yâsîn 60). "**Allah'a verdiği sözü yerine getirene Allah büyük ecir verecektir.**" (Fetih: 10). "**Andolsun ki, daha önce sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a ahd vermişlerdi. Allah'a verilen ahd sorulacaktır**" (Ahzab: 15). "**(O fasıklar) Allah'la yapılan sözleşmeyi kabulden sonra bozarlar...**" (Bakara: 27). "**Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere değişenlere gelince, işte onların ahirette bir payları yoktur. Allah onlara kıyamet günü hitap etmeyecek, onlara bakmayacak, onları temize çıkarmayacaktır. Elem verici azap onlar içindir**" (Âl-i İmrân:72). "**Ey İsralloğulları, size verdiğim nimeti hatırlayın ve (bana verdiğiniz) ahdimi yerine getirin ki, ben de (size verdiğim) ahdinizi yerine getireyim. Sadece benden korkun**" (Bakara: 40).

Görüldüğü gibi, bu ve benzeri ayetlerde Allah, gerek ruhlar âleminde ve gerekse peygamberler vasıtasıyla dünya hayatında, Allah'a karşı verilen ahitleri hatırlatmakta, akitlerin bozulmamasını, imandan sonra küfre, itaattan sonra isyana dönülmemesini istemektedir.

İnsanların birbirlerine karşı verdikleri **sözlerin** ve anlaşmaların yerine getirilmesi de Kur'an'ın ısrarla üzerinde durduğu bir husustur. Ahde vefa veya sözünde durma mü'minin temel vasıflarındandır. Kur'an iyi insanın bir vasfı olarak da "**ahitleştikleri zaman ahitlerine vefa gösterme**"yi saymış (Bakara: 177), mü'minleri (emanetlerine ve ahitlerine riayet eden kimseler olarak tanımlamıştır. (Mü'minûn: 8)

Kur'an "**Ahdi de yerine getirin, doğrusu verilen ahidde sorumluluk vardır**" (İsra: 35) diyerek beşerî münasebetlerin iyileşmesinde zarurî olan bir hususu dinî ve ahlakî bir prensip olarak yerleştirmiş, "**Anlaşma hükümlerinde size karşı bir eksiklik yapmayın ve aleyhinizde kimseye yardım etmeyen müşriklerle yaptığınız andlaşmaya sonuna kadar riayet edin**" (Tevbe: 4) dıyerek ahde vefa prensibini uluslararası bir ilke olarak da yerleştirmiştir. (A.BARDAKOĞLU)

EL-ÂHIR

Evâhır kelimesinin tekili olup sözlükte son, sonuncu, netice anlamlarına gelir. Âhır, evvel kelimesinin zıddıdır.

Bu terim Kur'an-ı Kerim'de el-Esmâü'l-hüsnâ (Allah'ın güzel isimlerinden biri olarak zikredilmektedir: "**O her şeyden öncedir; kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmayacağı son'dur; varlığı âşikârdır; gerçek mahiyeti insan için gizlidir. O her şeyi bilir.**" (Hadid 57/3.) Bu ayette geçen "elâhır" kelimesine "**Her şeyden sonra Allah kalacaktır, O'nun sonu yoktur**" anlamı verilmiştir. Hz. Muhammed (S.A.V.) de bu kelimeyi bir dualarında şöyle kullanıyor: "**Allah'ım sen evvelsin ki, senden önce bir şey yoktur. Âhırsın ki, senden sonra bir şey olamaz.**" (Müslim, Zikr. 61, Tirmizî, Davât, 19.) (A.TOKSARI)

AHİRET

Ahiret kelimesi, Arapça Âhir kelimesinin müennesi olup son, sonraki, sonuncu anlamlarına verilen bir isim ve sıfattır. Allah'ın güzel isimlerinden biri olan Âhir, "ilk" anlamına gelen "Evvel"in karşıtıdır. "**O evveldir, âhirdir. 57/3**".

Âhir kelimesinin çoğulu "âhirûn"dur. Kur'an'da âhir, genelde "gün" anlamına gelen "yevm" kelimesinin sıfatı olarak geçmesine karşılık ahirün kelimesi müstakil olarak kullanılagelmiştir. "**Allah'a ve âhir (son) güne inanan...2/62**", "**De ki, öncekiler (evvelûn) de sonrakiler (ahirûn)'de... 56/49-50**"

Kur'an'da genellikle "ed-dâru'l-âhiret" kalıbı içinde ifade edilmiş bulunan âhiret, "son yurt", "öteki dünya" anlamını dile getirir. Ahiret bu anlamda "el-Hayatü'd-dünya", "ed-Dünya"nın karşıtıdır. Dünya, hayat kelimesinin sıfatı olarak kullanılagelmiş iken Âhiret "ed-dar" kelimesinin sıfatı olarak ifade edilegelmiştir. Dünya yurdu, insanın ruh ve beden hâlinde var oluşa çıkışını dile getirirken, ahiret yurdu insanın tekrar ruh hâlinde varlığa dönüşünü ifade için kullanılır. Birincisi "en-neşetü'l-ûla", ikincisi "en-neş'etü's-sâniye" şeklinde anlatıma girer. "**Andolsun ki, ilk neşetinizi (ruh ve beden hâlinde var oluşa çıkışınızı) kesinlikle bildiniz. Öyle ise niye kendinize hatırlatmıyorsunuz.56/62**", "**...Sana Allah sonuncu neşeti (ruh-beden halinde varoluşunuzdan ayrılmanızı) da sağlayacaktır. Çünkü Allah'ın her şeye gücü yeter.29/20**"

Kur'an'ın bu ifadelerine göre hayat, bu dünyanın insan zihninde uyandırdığı temel

vasıftır. Ölüm ise, ahiret kavramının insan zihninde uyandırdığı esas niteliktir. Hayatın ihtiva ettiği iyi ve tatlı çağrışımlara mukabil, ölümün taşıdığı korkutucu ve ürpertici çağrışımlar dikkat çekicidir.

Kur'an, ölümün bu olumsuz çağrışımlarını insan zihninden uzaklaştırmak için dünya hayatı ile ahiret yurdu arasında şu karşılaştırmayı yapar: "**Bu dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Şüphe yok ki ahiret yurdu, işte asıl sürekli gerçek ve değişmez hayatın yaşandığı yurt orasıdır. Keşke biliyor olsalardı. 29/64**"

Bu ifadeler normal hayatımızın içinde oyun ve eğlencenin kapladığı yer ve değerle, bütünüyle dünya hayatımızın ahiret hayatına oranla taşıdığı anlamı tecrübeye dayalı bilgilerimizi kullanarak karşılaştırmayı bize teklif ediyor. Oyun ve eğlencenin çekici ve olumlu bütün yanlarına rağmen, günlük, haftalık, aylık, yıllık ve ömürlük hayatımızı oyun ve eğlencenin iğreti ve geçici özellikleri üzerine dayandırmadığımızı iyice bildiğimiz gibi, ahiret hayatına oranla bir oyun ve eğlencenin bütün olumlu ve çekici yanlarını kendinde bulunduran bu dünya hayatımızın iğreti ve geçici bir hayat olduğunu dikkatten uzak tutmamak gerekir. Ölüm, oyun ve eğlencenin iğreti ve geçici cazibesinden sıyrılıp asıl hayata dönme olayı olarak düşünülmelidir. Ölümün olumsuz çağrışımlarını silemeyenler, oyun ve eğlencenin cazibesinden kendilerini kurtaramayanlar, dolayısıyla normal hayatına dönemeyenlerdir. Üstelik, böyleleri normal hayatın gerektirdiği kazanca da sahip değillerdir. Onun için oyun ve eğlenceye doyamazlar. Kur'an ölümü, asıl ve kalıcı hayata dönüş arzusu olarak tanıtır. "**De ki, eğer ahiret yurdu, Allah katında başkalarına değil de yalnız size ait ise, şu hâlde eğer doğru söylüyorsanız ölümü temenni etsenize. Fakat onlar asla ölümü temenni etmeyeceklerdir. Çünkü onlar, önceden kendi elleri ile hazırladıkları asıl ve kalıcı hayata ait hiç bir hazırlığa sahip değiller. Allah zalimleri iyice bilir.2/94-95**"

Oyun ve eğlencenin cazibesi, normal hayatın çok küçük bir parçasını oluşturduğu içindir. Aynı şekilde bu dünya hayatının çekiciliği de asıl, sürekli hayatın çok küçük bölümünü oluşturmasındandır. Oyun ve eğlence hâlinde iken normal hayat için bir zindelik, bir arzu birikimi sağlandığı gibi, bu dünya hayatında iken de asıl ve kalıcı hayata yönelik şevk ve hazırlıklı olma arzusu daha fazla hissedilir. Kur'an, bu konuda insandaki eğilimleri şöylece yönlendirir: "**Allah'ın sana verdikleri arasında ahiret yurdunun ardında ol ve bu dünyadan (oyun ve eğlenceden, geçici ve iğreti olandan) da payını almayı unutma. 28/77**"

Kur'an, insana verilmiş bulunan bu iki yurttan ahiretin daha hayırlı, daha sürekli, daha büyük ve daha fazla hoşnutluk verici olduğuna çeşitli vesilelerle insanın dikkatini çeker. Bütün bu özellikleri sebebiyle ahirete iman, iman esaslarının temel ögelerinden en önemlisidir. Hatta Kur'an, çoğu kez Allah'a imanın hemen ardından ahirete imanı da dile getirir. Çünkü Allah'a iman, insanın ve bütün varlığın ilk kaynağını tanımayı sağladığı gibi, ahirete iman da insanın varacağı son varış yerini tanımayı sağlar. Bu iki tür tanıma sayesinde insan, kendi hedefini belirler, amacını edinir, bu hedefe ulaştıracak vasıtaları elde eder, ekinleri eker ve bunlarla amacına ulaşmaya çalışır.

Kur'an insana bu dünya hayatının verilişinin amaçsız ve gelişigüzel olmadığını bildirir. İnsanın bir elçiliği vardır. Bu elçilik yeryüzünde Allah'ın vekili (halifesi) olmaktan ibarettir. Dolayısıyla insan, bu elçiliğinin ve bu halifeliğinin gereklerini yapmakla mükelleftir. Allah'ın huzurunda bu mükellefiyetlerinin hesabını verecektir. İnsanın bundan başka bir şeye inanması, onun haktan sapması ve şaşması demektir.

Kur'an, elçilik gereklerini yerine getiren insanların ahirette ulaşacakları çeşitli mutluluk ve hoşnutluk mertebelerini tekrar tekrar dile getirirken, aksini düşünen, elçiliğinin gereklerini ihmal edip görevlerinden ve sorumluluklarından kaçan insanların da ahirette uğrayacakları bitmez tükenmez sıkıntıları, mutsuzluk tablolarını, acı ve ıstırapları sık sık tekrarlayarak ifade etmektedir. "**Kuşku yok ki, inananlar, Yahudiler Nasrânî (Hıristiyanlar)ler ve Sabiîler topluluğundan Allah'a, ahiret gününe inanmış olanların, yararlı işler (halifelik ve elçiliğin gerektirdiği işler) yapmış bulunanların Allah katında ödülleri vardır. Ve onların üzerine çöreklenecek hiç bir korku ve içlerini sıkıntıya sokacak hiç bir üzüntü de yoktur.2/62**", "**Kim ahiret ekimi dilerse onun ekinini arttırınız. Kim**

dünya ekimi isterse ona da bu dünya tarlasından bir parça veririz. Ve onun ahirette hiç bir payı olmaz.42/20"

Ahiret, şu dünyamızın yok olmasıyla başlar. O arada dünyadaki bütün canlılar ölür. Yer başka bir yere dönüşür, gökler de aynı şekilde başka biçimler alır. Sonra Allah, değişmez ve kalıcı bir hayat ve bu hayata uygun bir yurt inşa eder. Hemen ardından da toplu hâlde insanları bu yurda yerleştirir ve onları bir kez daha hayata döndürür. Her ferdi işlediği hayır ve şerre göre sorguya çeker. Allah, insanlardan hayrı şerrinden çok olan fertleri cennete yerleştirir, şerri hayrından çok olanları da cehenneme sokar.

Ahiret, Kur'an'da, yeniden diriltilme günü, kıyamet günü, saat, din günü, fetih günü, hesap günü, ebedî olma günü, çıkış günü, hasret günü, kavuşma günü, toplanma günü, ah ve figân günü, âzife, Tâmme, Sâhhe, el-Hâkke, el-Gâşiye, el-Vakıa gibi çeşitli isimlerle anlatılmıştır.

Kur'an bir çok sebeplerden ötürü ahiret gününe böylesine büyük bir önem vermiştir. Bu sebeplerin de en başta geleni, ahiret gününe inanmak suretiyle insanın kendi hayatının yüce bir amacı gerçekleştiren bir anlam ve değer taşıdığını devamlı hatırında tutabilmesini, büyük bir hedefe doğru ilerlemesinin şevk ve gayreti ile yararlı ve hayırlı bir işin peşinde olduğunun şuurunu devamlı koruyabilmesini sağlamaktır. Kısaca, insanın Allah elçisi ve halifesi olduğu şuurunu daima canlı bir şekilde insanda muhafaza etmektir. Bu şuur, insanı yapıp ettiklerinde dikkatli olmaya, yanlış ve zararlı tavırlara ve işlere yönelmekten kaçınmaya, asıl amacı unutturacak, ana hedeften saptıracak her türlü eğilim ve yönelişlere kapılmaya karşı uyanık olmaya çağırır.

Ahiret hayatı ve onu başlatacak olan kıyamet günü, ölüm saati hiç bir insan tarafından bilinmediği gibi, hiç bir peygamber veya melek de böyle bir bilgiye sahip kılınmamıştır. Onu ancak Allah bilir.

Her insanın en çok bilmeyi arzu ettiği noktaların başlıcası olmasına rağmen, Kur'an, ölüm zamanının ve ahiret gününün ne zaman olduğuna dair bilgiyi yalnızca Allah'ın bildiğini bildirmekle yetinmiştir. İnsanı bu konudaki bilgiden yoksun kılmanın bir çok hikmetinden biri de, onu ahirete doğru sürekli bir yürüyüş şuuru içinde tutmak olsa gerektir. Bu, aynı zamanda sürekli Allah'a dönüşü de içeren bir şuurdur. Elçiyi, elçi gönderene bağlı tutan böyle bir şuur, elçilik hizmetlerinin aksaksız yürütülmesini sağlayan ve hayatın anlam ve değerini devamlı giderek artan biçimde hissettiren bir şuurdur.

Sorguya çekilme, böyle bir şuuru insanın taşıyıp taşımadığını yoklamak anlamına olup, ilahî adaletin gereğidir. Bunun sonucu olarak böylesi bir şuuru taşıyanların cennetle, taşımayanların ise cehennemle sonuçlanan sürekli ve kalıcı bir hayat biçimi içinde yeniden hayata döndürülmeleri de yine Allah'ın adaletinin tabiî bir gereğidir. İyi elçi olmak, yüzünü doğuya veya batıya çevirmekle değil, Allah'a ve ahiret gününe inanmakla gerçekleşir. İyi elçi elçilikte (dünyada) sürekli duracağını sanan değil, asıl kaynakla (Allah ile) bağlantısını sürekli ve canlı tutan kimsedir. "**Ey Rabbim, sen bana devlet verdin ve sözlerin yorumunu bana öğrettin. Ey göklerin ve yerin yaratıcısı, sen, dünyada da, ahirette de benim velimsin. Beni boyun eğen biri olarak daima sana bağlı tut ve beni sana sadakatla bağlı elçilerin arasında kabul et.12/101.**" (H.ŞAHİN)

AHKÂF SURESİ

Uzun, eğri büğrü ve yüksek kum yığınları anlamına gelen "Hıfk" kelimesinin çokluk hâli olan "Ahkâf", Kur'an-ı Kerim'in kırk altıncı suresinin de adıdır. Ahkâf suresi, el-Casiye'den sonra ve ez-Zariyât'tan önce nazil olmuştur. Mekkî olan bu surede 35 ayet, 344 kelime ve 2300 harf bulunmaktadır. Ancak 10., 15. ve 35. ayetlerinin Medenî olduğu nakledilmektedir.

Ahkâf, coğrafî bölge olarak Yemen ile Umman arasındaki yerdir. Burada Âd kavmi yaşamıştır. Bu surede, yaradılış açısından Allah ile kâinat ilişkisi, inkârcıların psikolojik yapıları, insanın anne-babasına iyilik etmesi gibi ahlâkî konular, Hz. Hûd'un Ahkâf'a peygamber olarak gönderilişi ve burada yaşayan Âd kavminin helak edilişi anlatılmaktadır. (C.KIRCA)

AHKÂM

Kur'an, iman esaslarından, geçmiş kavimlerin kıssalarından bahsettiği, imanın fert olarak olgunlaşmasına ve Yaradanına yönelmesine yardımcı olan telkin ve tavsiyelerde bulunduğu gibi, ferdî ve beşerî münasebetleri düzene koyan bir takım hü-

kümler de getirmiştir. Ahkâm, hükmün çokluğu olup, Kur'an'ın beşerî münasebetleri tanzim eden, ferdî planda olsun, içtimaî planda olsun, bazı fiilleri emreden veya yasaklayan, bazı amelî ilkeler koyan ayetlerine "ahkâm ayetleri" denmektedir. Ahkâm ayetleri Kur'an'ın geneli içerisinde çok az yer tutar. Çünkü bir davranışın emredilmesi veya yasaklanmasından önce emreden ile muhatap arasında güven bağının kurulması, diğer bir ifade ile emir ve tavsiyelerin filizleneceği sağlam bir zeminin bulunması gerekir. Bu olmazsa emir inandırıcı olmadığı gibi uygulanmasının takibi de zordur. Bunun için de Kur'an, önce inanan, Yaradanına güvenen, onu seven ve sayan bir mü'minler toplumu kurmayı amaçlamış, kişilerin ahlakî olgunluğa ermesini ön planda tutmuş, amelî hükümlerini ise bu zemin üzerine bina etmiştir. Müslüman toplumlarda Kur'an'ın hükümlerinin farklı farklı anlaşılması ve sonuç vermesi, işte hep bu zemin farklılığından kaynaklanır.

Kur'an, insanın itikadî cephesini temelden ele almış ve bütün esasları ile tanzim etmiş, amelî hayata ise ancak gerekli gördüğü alanda ve oranda müdahale etmiştir. Diğer bir ifadeyle Kur'an'ın beşerî ve sosyal hayatı ilgilendiren ve ferdin faaliyetlerini düzenleyen hükümleri gerekli miktarda, az ve öz olarak gelmiş, çoğunda da genel ilke ile yetinilmiştir. Ancak, çağlar boyu değişmeyecek olan ve insan tabiatı ile yakın alâkası bulunan alanlarda ayrıntılı hükümler sevkedilmiştir. Bu Kur'an'ın hükümlerinin evrenselliğinin ve sürekliliğinin en başta gelen özelliğidir.

Kur'an'da ahkâm ayetleri yer ve konu itibariyle belli bir sıra dahilinde ve bölümde değil, bazen peşpeşe, bazen de itikadî ve ahlakî konular, hatta kıssalar arasında münasebet düştükçe yer yer zikredilir. Bu Kur'an'ın üslûbunun bir parçasıdır. Kur'an; namaz, oruç, zekat ve hac şeklindeki dinin dört temel ibadetine, namaz ve zekat üzerinde daha ısrarla durarak, ayrı bir önem verir. Çünkü bu ibadetler ferdin olgunlaşması ve Yaradanına bağlanması kadar, sosyal dayanışma ve dengenin kurulması açısından da önemlidir. Kur'an ayrıca, infak, fakir ve kimsesize yardım, köle azadı, Allah yolunda savaşma ve harcama, doğruluk, ahde vefa, emanete sadakat, iyilik ve ihsan gibi ahlakî yönü de bulunan iyi davranış ve ibadetleri sık sık teşvik eder.

Kur'an'da savaş, barış, savaş esirleri, ganimet gibi devletler hukukunu ilgilendiren konularda da oldukça hüküm vardır. Kur'an müslümanlara düşmanlarını tanıtır, savaşma azmi ve cesareti verir ve Müslümanlara Allah'ın dinini hâkim kılmayı öğütler. Müslümanların cihat ruhunu ve şevkini canlı tutmaya çalışır. Kur'an, müşrikler ve ehli kitabın bir ümmet olduğunu, Yahûdî ve Hıristiyanlara tâbi olmadıkça onlarla uzlaşma sağlanmayacağını sık sık hatırlatarak, müslümanlara ayrı bir kimlik ve şahsiyet kazandırır. Böylece müslümanlara uluslararası bir strateji ve program takdim eder.

Kur'an, aile hayatının kurulması ve devamı, karı-koca ve çocuklar arası hak ve sorumluluklar konusuna bir hayli yer ayırır, karı-kocanın birbirleri için örtü olduğunu belirtir ve tarafları adaletle ve iyilikle davranmaya çağırır. Boşanma ve miras hukuku da Kur'an'da ayrıntılı olarak işlenen konulardandır.

Kur'an, ceza hukukuna, belli başlı büyük suçları ve cezalarını tayin ederek temas eder. Adam öldürme ve yaralama için kısas ve diyet, hırsızlık için el kesme, zina ve zina iftirası için celde, anarşik suçlar için de ölüm, el ve ayak kesme, idam ve sürgün cezalarından bahseder. Bu beş suç ve ceza, Kur'an'ın toplum hayatının tanzimi, adaletin temini ve suçun önlenmesi için zarurî görerek tayin ettiği ilkeler olup, bunun haricinde kalan hususlar, yetkili mercilerin takdir ve uygulamasına bırakılmıştır.

Kur'an'ın borçlar hukuku alanında getirdiği hükümler ise, daha öz ve geneldir. Sözleşme ve hukukî tasarruflarda karşılıklı rızanın ve ahde vefanın esas alınmasını, faizden, yalan ve hileden, başkasının hukukuna tecavüzden kaçınılmasını emreder. İçki, kumar, fuhuş ve zina, büyü ve falcılık, rüşvet gibi yasaklar da içtimaî hayatı korumaya matuf temel hükümlerdir.

Kur'an'ın özetle ifade ettiğimiz bu hükümleri, esas itibariyle akıl, can, mal, ırz ve din şeklinde sıralanan beş temel esası korumaya matuf, temel ve vazgeçilmez ilkelerdir. Ferdin, sosyal yapının, aile hayatının ve toplum nizamının korunabilmesi ve sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesi bu ilke ve hükümlerin korunmasına bağlıdır. Zaten Allah'ın Kur'an'la bu tür ahkâm getirmesi ve insanları bir takım emir ve yasaklarla muhatap kılması, insanların hem dünya ve hem de ahiret saâdetini yakala-

masına imkân vermek içindir. (A.BARDAKOĞLU)

AHLÂK

Ahlâk, hulk kelimesinin çokluğudur. Hulk, mizaç, huy, karakter, seciye anlamlarına gelmektedir.

Mizaç, huy ve karakter iyi olabileceği gibi, kötü de olabilir. Bu bakımdan ahlâki melekeler iyi ve kötü olmak üzere iki çeşittir. Güzel melekeler ve bunların güzel verilerine "ahlâk-ı hasene" (güzel huylar), "ahlâk-ı hamîde" (övülmüş huylar), "ahlâk-ı fâzıla" (üstün huylar), "mekârim-i ahlâk" (olgun huylar) denir. Islam esaslarına uygun olmayan huylar için de "ahlâk-ı seyyie" (kötü huylar), "ahlâk-ı zemime" (kınanmış huylar), "ahlâk-ı kabîha" (çirkin huylar) gibi tabirler kullanılır. Edep, cömertlik, tevazu güzel huylardan bazılarıdır. Cimrilik, büyüklenme, haset, kumar oynama da kötü huylardandır.

İşte arzedilen iyi ve kötü melekeler ve onların verilerinden bahseden ilme "ahlâk ilmi" denilmektedir. Ahlâk ilmi nazarî ahlâk (teorik ahlâk) ve amelî ahlâk (pratik ahlâk) olmak üzere iki kısma ayrılır. Nazarî ahlâk, ahlâkî esaslar, ahlâk kurallarına ait teori ve fikirlerden bahseder. Amelî ahlâk da ahlâkî görevlerin neler olduğunu bildirir.

Hiç şüphesiz insan yaratılış itibariyle kâinattaki varlıkların en güzeli ve şereflisidir. Onun güzelliği maddî yapısından ziyade manevî yönündedir. Vahye dayanan İslâm ahlâkı, insanın yaratılış itibariyle sahip olduğu bu güzellik ve mükemmelliği korumayı amaçlamaktadır.

İslâm ahlâkının kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Bu bakımdan Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından uzak durmak İslâm ahlâkının özüdür. Kur'an-ı Kerim'de ahlâk kuralları hakkında çok geniş malumat vardır. Kur'an-ı Kerim ahlâkını en mükemmel şekilde temsil eden ve hayatının her safhasında uygulayan Hz. Muhammed (S.A.V.) olmuştur. Yüce Allah, O'nun ahlâkı hakkında şöyle buyuruyor: "**Şüphesiz sen yüce ahlâk üzeresin**" (Kalem 68/4.) Bir başka ayette de Müslümanlar için Rasulullah'ta çok güzel ahlâkî nümuneler olduğu ifade edilmiştir. (Ahzab 33/21) Hz. Âişe'ye Hz. Peygamber'in ahlâkı sorulduğunda, O'nun ahlâkının **Kur'an-ı Kerim'den ibaret olduğunu** belirtmiştir. (Müslim, Müsâfirin 139)

Hz. Peygamber'i Kur'an-ı Kerim ahlâkı ile terbiye eden yüce Allah'tır. Bunu Hz. Muhammed (S.A.V.) kendisi şöyle anlatıyor: "**Beni Rabbim terbiye etmiştir ve terbiyemi güzel yapmıştır.**" (C. Sağîr, 1/12.) Diğer bir hadislerinde de güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini ifade buyurmuşlardır. (C. Sağîr, 1/79) Bu hadisle Hz. Peygamber, kendisinin peygamber olarak gönderiliş gayesinin, daha evvel gelen peygamberlerin getirdiği dinlerde bulunan ahlâk ve fazilet kavramlarının eksikliklerini tamamlamak olduğuna işaret etmiştir. Rasulullah (S.A.V.): "**Yarabbi! ben senden sıhhat, âfiyet ve güzel ahlâk dilerim**" diye zaman zaman dua ederdi.

Kur'an-ı Kerim'in ahlâk kuralları ile alâkalı ayetleri gözden geçirildiğinde, İslâm ahlâkının insanlara çeşitli görevler yüklediği görülür. Bu vazifeler içinde, insanın kendi şahsı ile alâkalı hususlar olduğu gibi, ailemizle, toplumla ve diğer varlıklarla alâkalı olanlar da vardır. Daha açık bir ifade ile bir kişinin kendisine, ailesine, içinde yaşadığı topluma karşı yerine getirmekle mükellef olduğu bir takım ahlâkî görevleri vardır. İnsanın kendisine ait görevlerinden bir kısmı bedeni, diğer bir bölümü ise ruhu ile alâkalıdır. Bir kişinin kendi beden ve ruhunu her türlü zararlı şeylerden korunması ahlâkî bir görevdir. İman esaslarının ve ibadetlerin de en büyük gayesi, insanı beden ve ruhen sağlıklı kılarak ona dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır. Rasulullah (S.A.V.) bir hadislerinde: "**Mü'minlerin, iman yönünden en üstünü ahlâken en güzel olanıdır.**" (C. Sağîr 1/48) buyurarak imanın en zirve noktasının güzel ahlâk olduğuna işaret etmiştir. İslâmı meyve veren bir ağaca benzetecek olursak, iman onun kökü, ibadetler dalları ile yaprakları, güzel ahlâk da meyvesidir.

Aile toplumların nüvesini oluşturur. En dar manada aile, eşler ve çocuklardan meydana gelir. İslâm aile mulluluğu üzerinde titizlikle duran bir dindir. Sağlam bir aile bağının kurulabilmesi için, İslâm, eşlere bir takım görevler yüklemiştir. Hanımı ile iyi geçinmek, onu korumak ve geçimini temin etmek kocanın görevidir. Aile mutluluğu için kocasının meşru emirlerini tutmak, onun namus ve haysiyetini gözönünde tutarak davranışlarını buna göre düzenlemesi de kadının görevleri arasındadır.

İslâm, çocuklara da anne ve babalarına karşı yerine getirmeleri gereken bazı görevler yüklemiştir. Kur'an-ı Kerim, anne ve babalarına karşı bırakın saygısızlık yapmalarını, öf dahi demelerini yasaklamıştır. (İsrâ 17/23). Babasına annesine bakmayan, onların makul ve meşru isteklerini yerine getirmeyen, onların ihtiyaçları anında yardımlarına koşmayan bir evlat, Kur'an-ı Kerim nazarında hayırlı bir kişi olamaz. Böyle bir kişi toplumda itibardan mahrum olduğu gibi, Allah'ın gazabına da müstahak olur. Anne ve babalar da çocuklarının geçimlerini temin etmek, onlara iyi bir gelecek hazırlamak ve kendilerine, ailelerine, topluma yararlı bir eleman olmaları için onlara iyi bir terbiye vermek mecburiyetindedirler. Anne ve babalar çocukları arasında sevgi ve ihtiyaçlarını temin hususunda ayırım gözetmemelidirler.

Toplum hâlinde yaşayan insanlara İslâm, ahlâkî yönden karşılıklı görevler yüklemiştir. Şayet insanlar kendi görevlerinin şuurunda olurlarsa, toplumda huzur ve mutluluk artar. Cemiyet için ahlâk kurallarının iyice yerleşmesi ve bunların toplum fertleri tarafından benimsenmesi aynı zamanda hukukun uygulanmasına da yardımcı olur. Çünkü böyle bir durumda hukukî müeyyidelere başvurmadan toplumun huzuru sağlanacaktır.

Eğitim ile huyların değişip değişmeyeceği İslâm âlimleri arasında tartışılan konulardan birisidir. Bazı âlimler: **"Dağın yerinden oynadığını işittiğiniz zaman kabul ediniz, fakat bir insanın ahlâkının değiştiğini duyarsanız tasdik etmeyiniz"** (4/443.) hadisi ile meâldeki diğer hadisleri esas alarak insanlardaki huyların değişmesinin mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Diğer bazı İslâm âlimleri ise: **"Ahlâkınızı güzelleştiriniz.", "Allah ve Allah Rasulü'nün ahlâkıyla ahlâklanınız."** hadisleri ile bu anlamdaki diğer hadisleri delil göstererek huyların iyi bir eğitim ile değişebileceğini söylemişlerdir. İslâm âlimlerinin çoğunluğu bu ikinci görüştedirler ki, İslâmın ruhuna uygun olan da budur. Şayet insanlardaki huyların eğitimle değişmediğini düşünürsek, İslâmın temel prensiplerinden birisi olan emr-bi'l ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerin (iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırma) bir anlamı kalmaz. Huyların değişmeyeceğini ifade eden hadisleri, bunların hiç değişmeyeceği şeklinde değil de, çok zor değişeceği tarzında anlamak gerekir. (A. TOKSARI)

AHMED

Arapçada çok övülen ve güzel huylu anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamberimizin (S.A.V.) ismi olarak geçer: **"Meryem oğlu İsa: "Ey İsrailoğulları, ben size Allah'ın elçisiyim. Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak (geldim)."** demişti. Fakat (Hz. İsa'nın müjdelediği peygamber) onlara apaçık delillerle gelince, **"Bu apaçık bir büyüdür"** dediler. (Saff: 61/6)

Bu ayette Ahmed kelimesi özel isim olduğu gibi, çok övülen manasına sıfat anlamı da ifade edebilir. Peygamberimizin bir hadisinden, O'nun isimlerinden birinin Ahmed olduğunu anlıyoruz. Buyuruyorlar ki: **"Benim birden çok ismim vardır. Ben Muhammed'im; ben Ahmed'im; ben insanları mahşerde ayağının dibinde toplayanım ve ben küfürü mahvedenim."** (Buharî, menakıb, 17, Tirmizi, edeb, 67, Muvatta esmâu-n-nebî'l)

İncil'deki, Hz. İsa'nın **"Size Faraklit (Paraklit) gelecek"** şeklindeki ifadesinde geçen faraklit ifadesinin Ahmed anlamına geldiği belirtilir. (S.POLAT)

AHZÂB SURESİ

Topluluk, grup, taife veya bir kimsenin muayyen grubu anlamına gelen "Hizb" kelimesinin çokluğu olan "Ahzâb", Kur'an-ı Kerim'in otuzüçüncü suresinin adıdır. Medine'de Âl-i İmrân suresinden sonra, el-Mümtehine suresinden önce nâzil olmuştur. Surede 73 ayet, 1180 kelime ve 5790 harf mevcuttur.

Bu surede "Ahzâb", müslümanlara karşı savaşmak üzere birleşen ve bu amaçla "Medine'ye gelen Arap kabileleri" kastedilmektedir. Bu savaş "Hendek" savaşıdır ve Hicret'in 5. yılında (627 h.) meydana gelmiştir. Sure bu "Hendek" savaşını ve savaşta meydana gelen olayları, savaşa karşı Müslümanların ve müşriklerin tutumlarını, hıristiyanlarla olan ilişkileri, nesep, miras, evlenme ve boşanma, örtünme ve terbiye konularını açıklamakta, bu mevzularda bazı hükümler getirmektedir. (C.KIRCA)

AİLE (Bkz. EVLENME, BOŞANMA, BABA)

ÂİŞE

Hz. Muhammed (S.A.V.)'in ikinci hanımı ve Hz. Ebû Bekr'in kızı, hadis ve fıkıh âlimi (V. Medine, 58/677)

Hz. Âişe'nin annesinin adı Ümmü Rûman'dır. Babası Kureyş'in Teymî kolundan, annesi ise Kinâne kabilesine mensuptur. Ebû'l-Fukays Vâil'in Hz. Âişe'ye süt annelik yaptığı bazı kaynaklarda zikredilmiştir. Bu güzide kadın sahâbî bu güne kadar Hz. Muhammed'in hanımı olmasından dolayı "ümmü'l-müminîn = müminlerin annesi" unvanı ile anılagelmiştir.

Hz. Âişe, çok zekî, akıllı ve iffetli bir kadındı. İlme çok meraklı idi. Rasulullah'ın eşi ve Hz. Ebû Bekr'in kızı olması O'nun başkalarının bilemedikleri bir çok şeyi öğrenmesine yardımcı olmuştur. Bu bakımdan Rasulullah (S.A.V.)'ın vefâtından sonra muhtelif konularda Müslümanların karşılaştığı bir çok problemin çözümünde yegâne kaynak olmuştur. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in vefâtından sonra ömrünün sonuna kadar Müslümanlar tarafından hürmet edilen ve daima bilgisine itimat edilen bir kişi olarak hayatını sürdürmüştür.

Hz. Âişe, Rasulullah ile son derece sade bir hayatı sürdürmüşlerdir. Hz. Peygamber, eşleri içerisinde en çok Hz. Âişe'yi severdi. Ancak ifk olayında aralarında geçici bir soğukluk oldu.

Bilindiği üzere, Hz. Peygamber (S.A.V.) her sefere çıkışında yanına eşlerinden birisini alırdı. Hangi eşinin gideceği ise kur'a ile belirlenirdi. Benî Mustalık gazvesinde kur'a, Hz. Âişe'ye çıkmıştı. Bu harpten dönerken Hz. Âişe emaneten takındığı bir gerdanlığı yola düşürdüğünden onu ararken kervandan geri kalmış, münafıklar bunu fırsat bilerek O'na iftirada bulunmuşlardı. Bu İslâm tarihinde ifk olayı olarak bilinir. Hatta ortalıkta dolaşan dedikoduya bir kısım sahabe inanır gibi olmuştu. Hâliyle bu durum Rasulullah'ı çok üzmüştür. Nihayet bu konuda Hz. Âişe'nin suçsuzluğunu ifade eden ayetler indi. (Nur 24/11-20)

Rasulullah (S.A.V.) hastalandığında son günlerini Hz. Âişe'nin odasında geçirdi ve burada ahirete irtihal etti. Hz. Peygamber'in naaşı buraya defnedildi.

Hz. Âişe, Rasulullah'ın vefâtından sonra 48 yıl yaşadı. Bu süre zarfında müslümanlar O'nun engin bilgisinden yararlandılar. Hz. Osman'ın yönetiminden pek memnun olmamakta birlikte, O'nun şehit edildiğini duyunca, hac için gittiği Mekke'den, Hz. Ali halife seçilinceye kadar dönmedi.

Hz. Osman'ın katillerinin tespit edilerek cezalandırılmasını isteyen bir grup müslüman Basra'ya doğru ilerledi. Bunların içinde Hz. Âişe de yer almıştır. Burada İslâm tarihinde Cemel vak'ası olarak bilinen savaş oldu. İçlerinde Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in de bulunduğu bir çok kişi şehit oldu. Cemel vak'ası, 36/656 tarihinde meydana gelmiştir.

Hz. Âişe, çok hadis rivayet eden sahabeden birisidir. Rivayet ettiği hadislerin toplamı 2210'dur. Hz. Muhammed' (S.A.V.)in eşi ve Hz. Ebû Bekr'in kızı olması yanında ilme meraklı oluşu ve Peygamber'in vefâtından sonra çok yaşamış olması, O'nun çok hadis rivayet etmesine etkili olan faktörlerdendir. Hz. Âişe, diğer sahabîlerin bazı hatalı rivayetlerini zaman zaman düzelttiği gibi, onların yanlış olarak verdikleri fetvaları da tenkit etmiştir. Zerkeşî (794/1392) O'nun bu tenkitlerini bir kitapta toplamıştır.

Hz. Âişe, 58/677'de vefât etti ve Cennüt'l-Bâki mezarlığına defnedildi. (A.TOKSARI)

AKABE

Akabenin sözlük anlamı vadiden yüksek bir dağa doğru çıkan sarp yokuş demektir.

Bu kelime şu ayette geçmektedir: **"Sarp yokuşun (akabe) ne olduğunu sen nereden bileceksin? (Sarp yokuş) bir boynu (kölelik zincirinden) kurtarmak yahut açlık gününde akraba olan yetimi veya hiç bir şeyi olmayan yoksulu doyurmaktır. Sonra inanıp, birbirlerine sabır tavsiye eden ve merhamet tavsiye edenlerden olmak. İşte onlar kitapları (amel defterleri) kıyamette sağdan verilecek uğurlu kişilerdir."** (Beled 12-18)

Bu ayetlerde akabe kelimesi maddî yokuş değil, yapılması insanın nefsinde büyük mücadele isteyen amelleri ifade eden mecâzî anlamda kullanılmıştır. Ayetin devamında görüldüğü gibi bir esiri hürriyetine kavuşturmak veya sıkıntı anlarında muhtaçlara yardım etmek, insanın nefsine

çok zor gelen hayırlardır. İnsanoğlu nefsini olgunlaştırmadıkça mala çok düşkündür. Bu iki hayır da malın Allah için harcanmasını gerektirmektedir. Hele bu harcamanın ekonomik sıkıntı anlarında olması daha büyük bir nefis mücadelesi gerektirmektedir.

Ayrıca bu ayetteki **"bir boynu kölelik zincirinden kurtarmak"** ifadesinin sadece köleyi hürriyetine kavuşturmak anlamına gelmediği, herkesin iyi ameller işleyip kötülüklerden sakınarak Allah'a tam manasıyla kulluk ederek kendini cehennem azabından kurtarmak anlamına da geldiği tefsirlerde belirtilmiştir. Bilindiği gibi, kişinin kendini cehennemden kurtarması da büyük bir nefis mücadelesini gerektirir.

Zaten köle azadı da kişiyi cehennemden kurtaran bir ameldir. Peygamberimiz (S.A.V.) **"Her kim bir mü'mini esirlikten veya kölelikten kurtarırsa, Allah onun her organı karşılığında azat edenin bir organını cehennem ateşinden kurtaracaktır."** (Buharî, Keffarat, 6; Müslim, ıtk, 22) buyurur. Bir de akabe biatına işaret eden bir ayet mevcuttur. Hz. Peygamber, Medine'den gelen 70 Müslümandan Akabe denilen yerde biat (bağlılık yemini) aldığı esnada o Müslümanlar, **"Biz Allah'a şirk koşmamak ve seni korumak üzere söz verdiğimizde karşılığında bizim için ne var?"** diye sorunca, Hz. Peygamber: **"Cennet"** buyurmuştur. Bunun üzerine şu ayet inmiştir: **"Allah mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldı"** (Tevbe: 111). (S.POLAT)

AKIL

Akıl, genelde ilmi almaya yarayan yüce veya insanın bu güç sayesinde edindiği ilme denir. Hz. Ali, doğuştan ve kazanılan olmak üzere iki aklın bulunduğunu söylemiştir. Eğer doğuştan akıl olmazsa, kazanılan aklın yararı olmaz. Tıpkı göz, ışığı engellediği zaman güneş ışığının yararlı olmadığı gibi. Hz. Peygamber, **"Allah akıldan daha değerli bir yaratık yaratmamıştır"** buyururken, doğuştan gelen veya verilen akla işaret etmiştir. Yine Hz. Muhammed, **"Hiç bir kimse kendisini doğruya ulaştıran veya değersiz olandan alıkoyan akıldan daha üstün bir kazanç elde etmemiştir"** buyururken, kazanılan akla işaret etmiştir. Bu akıl, yüce Allah'ın, **"İşte bizim, insanlığa verdiğimiz misaller. Bu misalleri ancak ilim sahipleri anlar ve düşünür.29/43"** sözünde geçen akletme, ilim anlamına gelen kazanılmış akıldır.

Yüce Allah, kâfirleri akılsızlar diye yerdiği her yerde birinci anlamdakine değil, ikinci anlamdaki akla işaret etmiştir. Meselâ, **"Onlara (müşriklere) Allah'ın indirdiğine uyunuz denilince, onlar, 'hayır biz atalarımızın kendisine alışkın ve bağlı bulduğumuz şeye uyarız' derler. Ataları hiç bir şeyi bilmiyor ve doğruyu tanımıyor idi iseler de mi? 2/170 "**, **"İnkâr edenlerin misali, ancak dıştan gelen bağırma ve seslenmeleri duyduğu için haykıra haykıra konuşan kimseye benzer. Onlar, sağırlar, dilsizler, körlere benzer. Böyle oldukları içindir ki akıllarını kullanmazlar. 2/171"**

Kur'an'ın bu ifadeleri, babalarını, atalarını taklit edenlerin eğer babalarının ve atalarının yapıp ettikleri ilme dayalı değilse ve ilmin gösterdiği yoldan edinilmemiş ise, ilim anlamına gelen akla dayalı bir iş olmadığını anlatıyor. Dolayısıyla babalarının ardından giden kimseler, doğuştan gelen akılları kullanarak ilim edinmemiş ve yapıp ettiklerinde ilmin ışığına uymamış oldukları için, sağır, dilsiz ve köre benzetilmişlerdir. Bunların doğuştan gelen akla sahip oldukları herkesçe kabul edilmektedir. Böyle kimselerde bulunmayan şey, doğuştan gelen akıllarını görme, işitme ve konuşma duyularında sağlayamadığı verilere tatbik etmekten ibarettir. İnsan kazandığını genelde bu duyularıyla aldıklan veriler arasından edinir. Bu yüzdendir ki, sağırlar, körler, dilsizler -eğer özel eğitim ve öğretime tâbi tutulmamışlarsa- kazanılmış akıldan yoksundurlar. Bu gün sağırlara, dilsizlere, körlere uygulanan özel eğitim ve öğretim onlarda doğuştan gelen bir aklın varlığını ispatlamaya yeter. Çünkü bunlar, eğitim ve öğretim yoluyla bir takım davranışlara alıştırıldıklarından, daha da ötede akıl yürütmenin çeşitli biçimlerine dayalı neticelere ulaştırılmaktadırlar. Meselâ, gazete çıkarmakta ve gazetedeki bilgileri okuyup değerlendirmeye tâbi tutabilmektedirler.

Öyleyse Allah, **"aklınızı kullanmıyor musunuz?"** veya **"akıllarını kullanmazlar"** biçiminde bir hitap ile kimlere sesleniyorsa, onları akıl gücünü kullanarak ilim edinemediklerini yapıp etmelerinde ilim ışığıyla aydınlanan yolda yürümediklerini bildirmektedir. Bu anlamda ilmin ışığı, kaza-

nılmış akıl ışığıdır. Kazanılmış akıl da doğuştan gelen aklın, edinilen muhtelif duyu verilerine tatbikiyle elde edilen akıldır.

Akıl yokluğu yüzünden, kuldan sorumluluğun, mükellefiyetlerin kaldırıldığı her yerde birinci anlamdaki akla işaret edilmiştir. Doğuştan getirilen akla sahip olmayanlar, sorumluluk altına sokulmazlar, bir takım yapıp etmelerle yükümlü kılınmazlar, bir takım yasakla muhatap olmazlar.

Her tür sorumluluğun başında inanma mükellefiyeti gelir. Oysa inanmak için doğuştan verilmiş bir aklın taşıyıcısı olmak gerekir. Böyle bir yetiyle donatılmamış yaratıkların inanma sorumluluğu yoktur. "**Allah'ın izni olmadıkça hiç bir canlının inanması mümkün değildir. Ve O, aklını kullanmayanlara ağır bir ceza verecektir. 10/100**" İnanmak için Allah'ın izin vermesi demek, bir varlığı akıl yetisiyle donalarak yaratması demektir. Eğer böyle olmasaydı, akıl yetisiyle donatarak yarattığı insanların bir kısmını inanmadıkları için azaba, cehenneme sokacağını bildirmesi, akıllarını kullanmadıkları için ağır cezalara çarptıracağını haber vermesi çelişki olurdu. Eğer akıl yetisiyle donatarak yarattığı bir canlıya inanması için de Allah'ın ayrıca izin vermesi gerekli olsaydı, bu takdirde, hem akıl yetisini kullanmadığı için, hem de bu yetiye dayanarak inanmadığı için bu canlıyı ağır cezalara çarptıracağını Kur'an'da bize duyurmazdı. Öyleyse Allah'ın izni, insan için, akıl yetisinin insana verilmesinden ibarettir. Allah, insan fertlerini yaratırken her birine kendi adına iş görme izin ve yetki belgesi olmak üzere akıl nimetini vermiştir.

Her âlim, kendinde kendisine ait bir varlığın bulunduğunu ve bu varlığın kendi başına var olabilen bir asıl olduğunu ilmin bu asla ilişen bir sıfat olduğunu, sıfatın bizzat bu sıfatı taşıyandan ayrı olduğunu bilir. Bu sebeple akıl, bazen âlim sıfatı, yani ilim anlamına, bazan da bilme yeri, yani yetisi anlamına kullanılmıştır. "**Allah'ın yarattığı ilk şey akıldır...**" anlamına gelen hadis-i şerifte sözü edilen akıl, ilim anlamına gelen ve insanın sıfatı olan akıl olamaz. Çünkü ilim araz'(her hangi bir asıl üzerine ilişen)dır. Bu yüzden onun ilk mahluk olması düşünülemez. Aksine ilim anlamına gelen akıldan önce veya onunla birlikte onun ilişeceği, konacağı yerin yaratılmış olması gerekir. Dolayısıyla hadis-i şerifte yaratıkların ilki olarak sözü edilen akıl, ilimleri edinmeye yarayan ve insanın özünü oluşturan manadır.

Bu anlamı dile getirmek üzere Kur'an'da çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Bunlardan kullanımı en fazla yaygın olanları Nefs, Ruh, Kalp ve Akıl'dır. Sözü edilen bu terimlerden her biri genelde iki ayrı anlamda kullanılagelmişlerdir.

Kalp, birincisi bedendeki et parçası, ikincisi bu et parçası ile alâkası bulunan ve fakat ruhânî, rabbânî, nurânî ve mânevî olan kalp olmak üzere iki anlamlı bir terimdir. İnsanın mahiyeti, özü ikinci anlamdaki kalpten ibarettir. Bilen, tanıyan, algılayan, insanîyetidir. O, muhatap olan o'dur, cezaya ve uyarılara uğrayan o'dur. İstenen sorumlu tutulan o'dur.

Ruh, birincisi et parçası olan kalp boşluğunda yuvalanmış bulunan lâtif bir cisim, ikincisi bilen, kavrayan, lâtif ve manevî olan insanî öz olmak üzere iki anlama gelir. İkinci anlama gelen ruh, ikinci anlamdaki kalp ile eş anlamlıdır. "**De ki, Ruh, Rabbimin emrindedir.. 17/85**" ayetinde geçen ruh, ikinci anlamda kullanılan ruhtur. Ve o, ilâhî bir emir olup, bir çok kimse onun hakikat ve mahiyetini kavrayamaz.

Nefs, birincisi insandaki öfke ve şehvet gücünü kendinde toplayan mana, ikincisi insanın kendisi ve zatı olmak üzere iki anlama gelir. İkinci anlamıyla o, ikinci anlamdaki kalp ve ruh ile eş anlamlıdır.

İkinci anlamdaki akıl, ikinci manada kullanılan kalp, ruh ve nefs ile eş anlamlıdır. Aynı anlamı ifade eden bu dört terim, insanın mahiyet ve hakikatini, insanı insan yapan özü, insanın tam kendisini göstermede ortaktır. İnsan, bu terimlerin ifade ettiği ortak anlamı kavrayıp tanıyınca, bizzat kendisini tanımış olur. İnsan, kendinde böyle bir özün bulunduğundan habersiz ise, bizzat o kendinden habersizdir. Kendini bilmeyen elbette Rabbinden de gafil olur. Çünkü kendini bilmeyen başkasını hiç bilemez. İnsanın yücelere çıkması akıl denen özünü tanıması ve ona uymasına bağlı kılınmış, yine insanın aşağılara düşmesi ve kendi değerini görmezlikten gelmesi de aklından kaçması ve onu kendine engel ve düşman görmesine bağlanmıştır. Yaratıklardan çoğu kendilerini bilmezler. Onlarla bizzat kendileri olan özleri arasına bir takım yabancı aracılar girmiş olur. Oysa Allah, kişi ile kalbi (özü-kendisi) arasına gi-

rer. Bundan ötürü Allah'ı unutmak ile kendini unutmak birbirine çok sıkıca bağlı, ayrıymış gibi görünen ama aslında tek bir tavır olarak Kur'an'da takdim edilmiştir. "**Sakın hâ, Allah'ı unuttukları için Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar fasıkların ta kendileridir. 59/19**"

Kur'an, insanın bizzat özüne, aklına, kalbine, nefsine ve ruhuna insanın dikkatini çevirmeyi ön planda tutar. Çünkü dinin aslı oradadır. Doğuştan insana verilen bu asla dikkat çekmesinin yanı sıra, Kur'an kazanma yoluyla elde edilecek akla da insanı teşvik etmekten geri durmaz.Kazanılan akıl, biri tecrübelerden edinilen ilim, diğeri de bizzat fıtrî akıl yetisi kullanılarak kazanılan ilim olmak üzere iki anlama gelir. "**İnsanlara iyiliği emrediyorsunuz da, kendinizi unutuyor musunuz? Oysa siz elinizdeki kitabı okuyup duruyorsunuz. Öyleyse hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz? 2/44**", "**Biz bu örnekleri insanlara veriyoruz. Bunları ancak bilginler akleder. 29/43**", "**Eğer dinlemiş veya akletmiş olsaydık, çılgın alevli cehennemlikler içinde olmazdık. 67/10**", "**De ki, bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri hatırlanması ve bilinmesi gerekenleri kendine devamlı alır. 39/9**"

Örnek olmak üzere meallerini verdiğimiz bu ayetler genelde insanın dikkatini müktesep aklın iki çeşidi üzerine de önemle çekmektedir. Kitabı okuyor olduğu halde, aklını kullanmaktan kaçınır gözükenlere uyan yapılırken, kitapla verilmiş hazır tecrübelerden yararlanıp sonuç çıkarılmadığına işitme veya akletme işi yapılsaydı, cehennemlikler içinde olunmayacağı haber verilirken de fıtrî akıl yetisi sayesinde insana sunulan naklî bilgiler ve deneyimlerden yararlanılarak bir sonuç çıkarılmadığına dikkat çekilmiştir. Eğer insan, fıtrî akıl yetisiyle yetinecek bir ortamda olsaydı, yüce Allah, "**De ki, sizi yaratan ve size işitmeyi, gözleri ve gönülleri veren O'dur. Ne kadar da az şükrediyorsunuz. 67/23**" ayetiyle insanı, az kadirbilir olmakla uyarmazdı. Çünkü bu ayette geçen işitme, nakli, geçmiştekilerin ve hâlen var olanların deneyim birikimlerini; gözler, gözlem yapmayı ve o yolla edinilecek ilmi; gönüller, varlıklara yönelik iç bağlantıyı ve öz bilgisini temsil ederler. Akıllı insan bütün bu imkânların içinde olduğunu ve bunlardan yararlanmak gereğini duyan kimsedir. İnsan, yalnız fıtrî akıl yetisiyle veya yalnız tecrübelerin taklidini yapmakla yetinmez. Yine insan sırf fıtrî akıl yetisi veya yalnız nakil ile yani Kur'an ve sünnet ile bu dünya ortamında yetinemez. Bunlardan birinci hâle aldanma, ikinci hâle cehâlet denmiştir. Hem fıtrî aklın, hem de onun kullanımından sağlanacak aklın birlikte insanı insan olarak koruyabilecekleri Kur'an'dan anlaşılan kuşkusuz bir sonuçtur. (H.ŞAHİN)

AKİD

Akid, lügatte bağlamak iki veya daha fazla şeyi toplamak rapletmek demek olup, hukukçuların dilinde ise, "tarafların hukukî bir sonuç meydana getirmeye yönelik iradelerinin birbirine bağlanması" demektir. Kur'an, "aslî ibaha" prensibini esas aldığından, akidler, akitlerin kuruluşu ve sonuçları üzerinde durmamış, sadece bu konuda temel ilkeler koymakla yetinmiştir. Aslî ibaha, bir şeyin yasak olduğu bildirilmediği sürece serbest ve helal olması ilkesidir. Böyle olduğu için de, Kur'an'ın koyduğu temel ilkeleri çiğnemediği sürece bütün akit nevileri ve şekilleri caizdir, serbesttir.

Kur'an ahde vefa ve akde bağlılığı ilke olarak koymuş olup, bu konuda, "**Ey iman edenler, akitleri yerine getiriniz**" **(Maide: 1)** buyurarak gerek hukukî anlamda akde bağlılığı, gerekse ahlakî anlamda sözde durmayı, hatta tasavvufî anlamda bezm-i ezelde ruhların verdiği iman sözünü yerine getirmeyi istemiştir. Peygamberimiz de, "**Müslümanlar şartlarına bağlıdırlar. Ancak haramı helal sayan veya helalı haram kılan şart hariç**" (Tirmizî, Ahkâm. 17) buyurarak akde ve şarta bağlılığı öğütlemiş, dinin kesin prensiplerini ihlal etmediği sürece akit serbestisinin kural olduğunu bildirmiştir.

Kur'an, "**Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksızlıkla değil, karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle yiyin**" **(Nisa: 29)** buyurarak karşılıklı akdî münasebetlerde tarafların rızasını esas almıştır. (bkz: ticaret maddesi). Zulmü, haksızlığı, faizi, aldatmayı, kumarı bir kimsenin sıkıntıda olmasını sömürmeyi yasaklayan, adaleti, dürüstlüğü, Allah'ın sınırlarını ve ilkelerini korumayı emreden ayet ve hadisler de, dolaylı olarak Müslümanın akit serbestisine bir sınır-

lama getirmektedir. Zaten Kur'ân şekilden ziyade mana ve muhteva üzerinde ısrarla durmuş, Müslümanın yetişkinliği ve kemali ile bütün problemlerin çözüleceği müjdesini vermiştir. (A.BARDAKOĞLU)

AKRABA

Karip kelimesinin çokluğu, evlilik veya nesep yoluyla birbirine yakın olan kimseler, hısımlar.

Kur'an-ı Kerim'de bu terim "zü'l-kurbâ", er-Rahimin çokluğu olan "el-erhâm" ifadeleri ile geçmektedir. (Nisâ 4/36,1) Akrabaların kimlerden meydana geldiğini tespit etmek zordur. Birbirleri ile evlenmeleri haram olan kişilerin yakın akraba oldukları malumdur. Amca çocukları, hala çocukları, dayı ve teyze çocukları ile bunların furûları (çocukları ve torunları) arasındaki ilişkiler de akrabalık kavramı içinde mütalâa edilir. Evlenen eşlerin usûl (ana-baba) ve furûları (çocukları) arasındaki akrabalık bağına da sıhrî hısımlık adı verilir.

Kur'an-ı Kerim akrabalık ilişkilerine çok büyük önem verir. Gerek kan ve gerekse sıhrî akrabalar arasında karşılıklı hak ve vazifeler vardır. Akrabaya, aile hisleriyle bağlanmak, onları görüp gözetmek, zaman zaman onları ziyaret etmek, uzakta iseler mektup, tebrik v.s gibi haberleşme araçları ile hatırlarını sormak bu husustaki ahlâkî görevlerdendir. Buna "**Sıla-ı rahim**= yakınları görüp gözetme" denir. Hz. Muhammed (S.A.V.) sıla-ı rahim hakkında bir hadislerinde şöyle buyuruyor: "**Sıla-ı rahimde bulunamayan cennete giremez.**" (Buhârî, Edeb, 11).

Yüce Allah: "**Önce en yakın akrabalarını uyar.**" (Şuarâ 26/214) buyurarak Hz. Muhammed (S.A.V.)'den akrabalarına karşı tebliğ görevini ilk olarak yerine getirmesini istemiştir. Allah Tealâ bütün mü'minlere hitaben de şöyle buyurmuştur: "**Allah'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve eliniz altındaki kimselere iyilik edin.**" (Nisa 4/36; Akrabalara yardım ve saygının gereğine işaret eden ayetlerden bazılarına Bk., Nisâ 4/1, Nahl 16/90)

Yüce Allah, Bakara suresinin 177. ayetinde akrabaya iyilik yapmanın olgunluk ve fazilet işareti sayılacağını emir buyurmuştur. Aynı surenin 83. ayetinde ise akraba hakkının eski dinlerde de mu'teber kabul edildiğini ve bu hususta Benî İsraîl (İsrailoğulları)'den taahhüd alındığını beyan etmiştir.

Hz. Muhammed (S.A.V.) de bir hadislerinde: "**Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse akrabasını görüp gözetsin.**" (Riyazu's-sâlihîn trc. hadis no: 312) buyurarak olgun bir imana sahip olma şartlarından birisinin sıla-ı rahim olduğuna dikkat çekmiştir. (A.TOKSARI)

AKSÂMÜ'L-KUR'AN (Bkz. KUR'AN İLİMLERİ)

A'LÂ SURESİ

A'lâ, yüce demektir. Kur'an-ı Kerim'in 87. suresinin adıdır. Sureye bu ad, yüce Rabb'ın adıyla başlandığı için verilmiştir. Mekke'de et-Tekvîr suresinden sonra ve el-Leyl suresinden önce nâzil olmuştur. 19 ayettir.

Sureye, yüce Allah'ın, noksanlıklardan tesbih edilmesi emriyle başlanmakta ve Allah Tealâ'nın her şeyi yaratıp düzene koyduğu ve hedefini gösterdiği, otlakları çıkartıp daha sonra onları kömür hâline getirdiği, Hz. Peygamber'e Kur'an'ı ezberlettiği ve O'na yol gösterdiği, iyilerin arınacağı, kötülerin ise cehenneme gideceği, Allah'ın adının anılıp namaz kılınması gerektiği anlatılmaktadır. (C.KIRCA)

ALÂK SURESİ

Mekke'de ilk nâzil olan suredir. Ondokuz ayettir. Kan pıhtısı anlamına gelen Alak lafzı zikredildiğinden sureye bu ad verilmiştir. Pıhtılanmış ve ana rahminin duvarlarına yapışıp kalan kan manasına gelmektedir.

Surenin ilk beş ayeti Hz. Peygamber, Hıra mağarasında iken nâzil olmuş, Kur'an'ın ilk ayetleridir. Rasulullah'ın Cebrâil vasıtasıyla yüce Allah'la ilk defa bağlantı kurduğu bir suredir. Bağlantı kurulur kurulmaz Allah Tealâ peygamberini okumaya davet edip dünya ve ahiret saadetinin ancak okuyup öğrenmekle elde edileceğine işaret etmiştir.

Sure insanın yaratılışı ve başlangıcından söz etmekte, ana rahminde meydana gelen kan pıhtısının, Yaratıcının kudretinin bü-

yüklüğü sayesinde nasıl insan şekline dönüştürdüğü anlatılmaktadır.

Surede okumanın hemen ardından kalem ile öğretme hatırlatılıyor, okul ve eğitime yönelmeye işaret ediliyor. Allah Teâlâ nasıl peygamberine "**Oku!**" emrini vermek suretiyle okumayı ve bilgiyi öğretti ise, aynı şekilde tüm insanların okumaları ve bilgi sahibi olmalarının gerektiğine dikkat çekiyor. Aynı zamanda okumanın ve bilginin nesillere aktarılması da isteniyor.

Bilginin tek kaynağının Allah olduğu, insanın bildiği şeyi o kaynaktan aldığı, bu varlıklar âleminde mevcut olan her şeyin onun eseri olduğu ve o kaynaktan fışkırdığı bildiriliyor.

İnsanoğlu kendisine verilen bunca nimele şükretmeyip şımarıklık ettiği ve kendisine nimeti veren kaynağı unutarak şükretmesi gerekirken, büyüklendiği zikrediliyor.

İnkârcıların peşinden gidilmeyeceği, dostluk kurulmayacağı, gerçek dostun Allah ve mü'minler olduğu bildiriliyor. Allah'a yaklaştıran şeyin O'na yapılan samimi secdeler olduğu söyleniyor. (M.K.ATİK)

ALÇAK GÖNÜLLÜLÜK (Bkz.TEVÂZU)

ÂLEM

Âlem, alem veya alâmet kelimesinden türemiş bir çokluk ismidir. Allah'tan başka bütün varlıklara âlem dendiği gibi, bir çağa veya çağda yaşayan kuşaklara da âlem denir. Ayrıca ilim ve bilgi edinmeye vesile olan her şeye de âlem denmektedir.

Allah'tan başka her şeye âlem denilmesi, Allah'ın varlığına işaret etmesi yönüyledir. (Râzî, Mefatihu'l Gayb, Tahran, Tarihsiz, 1/229) Kur'an-ı Kerim'de bu kelime, 73 yerde geçmekte ve bir kaç istisnası hariç "Rabbu'l âlemîn" şeklinde kullanılmaktadır. "Rabbu'l âlemîn" âlemlerin Rabbi demektir ve bütün âlemler kastedilmektedir. Ancak, **"Âlemleri uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e furkanı indiren Allah'ın hayır ve bereketi pek çoktur"** (Furkan, 25/1) ayetinde geçen âlem kelimesinin asıl amacı insanlar ve cinlerdir. Bir de insanlar âlemi, cinler âlemi, hayvanlar âlemi v.s gibi terkipler kullanıldığı hâlde, topraklar âlemi, taşlar âlemi denilmemektedir. Bu sebeple âlem kelimesinin Râb kelimesiyle uyuşan bir başka anlamı daha var ki, o da bütün âlemlerin üstünde akıllılar âleminin Rabbı anlamıdır. Nitekim "Âlemûn" ve "Âlemîn" şeklinde bu kelimenin çokluk yapılması da akıllı varlıklara işaret ettiğini gösterir.

Bu izahlardan da anlaşılacağı gibi, Allah'ın varlığına işaret eden ve kendisi vasıtasıyla bilgi elde edilen her şeye âlem denildiği gibi, özellikle akıllı varlıklara âlem denilmektedir. (C.KIRCA)

ÂL-İ İMRÂN SURESİ

Medine'de Bakara suresinden sonra Nisâ suresinden önce nâzil olan bu sureye Emân, Kenz, Mücâdele, Sûre-i İstiğfâr ve Tayyibe adı da verilmektedir. İki yüz ayet olan bu sure 3480 kelimedir. Âl-i İmrân, İmrân ailesi demektir.

Surenin ilk kısmı inanç yönünden İslâm düşüncesinin esasları hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. İnsanları erkek ve dişiden yarattığı, siyah beyaz, sarı veya kırmızı, güzel veya çirkin, tam veya eksik gibi dilediği şekilde Allah'ın insanı ana rahminde şekillendirdiği anlatılmaktadır.

Kur'an'ın muhtelif seviyede bulunan insanların derecelerine göre nâzil olduğu, herkesin kendi istidat ve kabiliyetine göre ondan istifade edeceği bildirilmekte. Kur'an ayetlerinin iki kısım olduğu beyan edilmektedir. Manaları açık olan ayetlerle amel etmenin şart olduğu istenmekte, müteşâbih olanlar ile yetkili ve bilgili kişiler hâriç diğerlerinin meşgul olmaması, aksi hâlde kalpleri ve gönülleri fesal olacağı açıklanmaktadır.

Surede, gerçek dinin ancak İslâm olduğu, ondan başka ona muadil bir din olmadığı bildirilmekte, hakikî mülk sâhibinin Allah olduğu, mülkü dilediğine verdiği, dilediğinden aldığı, dilediğini azîz, dilediğini zelil kıldığı, hayrın ancak O'nun elinde olduğu, her şeye kadir olanın yalnız Allah olduğu bildirilmektedir.

Surede Hz. İsâ'nın, annesi Meryem'in ve Hz. Yahya'nın doğumuna ait olan ve diğer konulara taalluk eden kıssalar anlatılmakta, Tevrat ve İnciller hakkında bilgi verilmekte, Havâriler'in Allah'ın dini için yardımcı olduklarına temas edilmektedir. Ehli kitâb'ı İslâm'a davet metodu anlatılmakta, onların hakkı bâtıla karıştırdıkları, Allah'ın dinini az bir paraya sattıkları bildirilmekte, bozulmuş din adamlarının din adamlığı

adı altında hakikatleri nasıl ters yüz ettikleri bildirilmektedir.

Surede, Kıble'nin değiştirildiği meselesi üzerinde durulmakta, Kudüs'ten sonra Kâbe'ye çevrilmesinin hikmetleri anlatılmaktadır. Kur'an'ın hidâyet kaynağı olduğu üzerinde durulmakta, mü'minlerin kalplerinin ve duygularının derinliğine nasıl uzlaştırdığı açıklanmaktadır. (M.K.ATİK)

ALÎM

Allah-ü Teâlâ'nın güzel isimlerindendir (Esmâü'l-hüsnâ). Her şeyi bilen anlamına gelir. Allah'ın ilminin sınırı yoktur. Olmuşu, olacağı her şeyi bilir. Hiç bir şeyondan gizli kalmaz. O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Kur'anı- Kerim'de Allah'ın c.c. alîm ismi 160 küsur defa geçer.

Allah'ın aynı anlama gelen başka bir ismi de "Allâmu'l-Guyûb"tur. Gaybları bilen anlamına gelir. (Gaybın anlamı için bkz: Gayb maddesi). Buradaki "Allâm" kelimesi, âlim ile aynı köktendir ve mübalağa manası ifade ettiğinden, "**Bilgisinden hiç bir şey gizli kalmayan, her şeyi bilen**" manasını taşır. Allah için Gayb diye bir şey yoktur. O, diğer yaratıklar için gayb olan her şeyi bilir. "Allâmu'l-Guyûb" tabiri de Kur'an'da dört defa geçer. (Bkz: Mâide: 5/109 116, Tevbe: 9/78, Sebe, 34/48.) (S.POLAT)

ALLAH

Allah, kelime olarak, ilâh kelimesinden türetildiği, yani ilâh kelimesinin hemzesinin kaldırılıp harf-i tarif getirilerek Allah hâline geldiği söylenir. Ayrıca onun özel bir kelime olduğu da ileri sürülmüştür. Araplar, kendilerine ait her mabuda ilâh adını vermişlerdir. Nitekim onlar, güneşe ilâh demişlerdir. Çünkü onlar güneşi mâbud edinmişlerdir. "**Elehe**" fiili "**İbadet etti**" anlamına geldiği gibi, "**teellehe**" fiili, "**Mabûd edindi**" anlamına kullanılmıştır. Buna göre ilâh, mabüd olana verilen isimdir. Allah'ın "elehe" fiilinden türediğini savunanlar, "**Kul, ilâhın sıfatlarını düşününce bu sıfatlar hakkında hayrete düşer**" demişlerdir. İşte bundan ötürü "**Allah'ın nimetlerini düşününüz, fakat Allah'ın zatını düşünmeyiniz**" sözü rivayet edilmiştir.

Allah isminin, Arapça "vilâh" kelimesindeki vav harfinin hemzeye dönüştürülerek meydana geldiğini söyleyenler de olmuştur. Her yaratığı hayrete düşüren bir varlığı olduğu için Allah'a bu ismin verildiği ileri sürülmüştür. Bu anlamda Allah, her şeyin mahbûbu olarak kabul edilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim: "**Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunan varlıklar O'nu tesbih ederler. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiç bir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerini iyi anlayamazsınız. Zira O, halimdir, bağışlayandır. 17/44**" ayeti ile bu gerçeği dile getirir.

Bazıları da Allah isminin "kendini perdelemek" anlamına gelen "liyah" kökünden geldiğini ileri sürmüş ve "**Gözler onu algılamaz, fakat O gözleri algılar. Ve O, latiftir, her şeyden haberi olandır. 6/103**" ayetinin bu anlama işaret ettiğini söylemişlerdir.

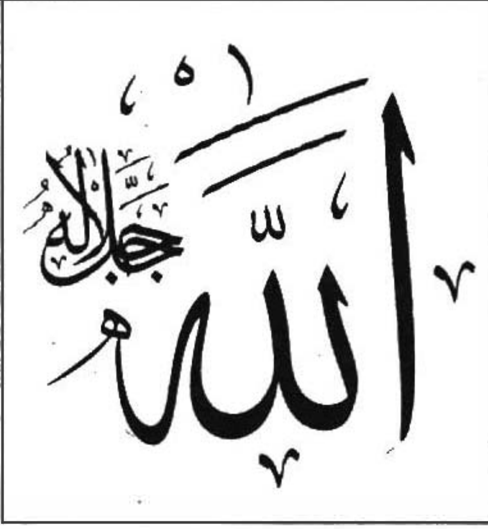
Kimileri de Allah isminin, Aramca alâhâ kelimesinin değişikliğe uğramış hali olduğunu bildirmişlerdir.

Genel anlayışa göre, Allah isminin aslı olan ilâh kelimesinin esasen çoğul hâle gelmemesi gerekir. Çünkü O'ndan başka mabût yoktur. Fakat Araplar, ortada bir takım mabûtların bulunduklarına inandıklarından bu kelimeyi çoğul yaparak âlihe dediler. Kur'an'da bir çok ayette ilâhlar anlamına "âlihe" kelimesine yer verilmiştir.

Kur'an'da "ey Allah'ım" anlamında "Allahümme" şeklindeki bir kullanıma da rastlanmaktadır.

Allah ismi, Kur'an'da en çok zikredilen isimlerden olup, takriben 2696 kez kaydedilmiştir. Allah, Türkçede **Tanrı, Çalap vb.** gibi isimlerle anılagelmiştir.

Kur'an, bir çok ayette (7/180., 17/110., 20/8., 59/24) Allah'ın güzel isimlerinin bulunduğunu haber verir. Allah'ı tavsif eden bu isimler incelendiğinde, onların mücerret ve müşahhas anlamları tek bir zatta topladıkları görülür. Meselâ, Allah'ın iki elinden (5/64., 38/75), kabzasından (39/67), çehresinden (2/115., 272., 30/38.,39 vb), arşa yücelişinden (7/54 vb) bahseden ayetlerin yanında Allah'ın ilk, son, dış, iç (57/3) olduğunu, kayyum (2/256., 3/1) olduğunu bildiren ayetler de vardır. Allah birdir, diridir, pek yücedir. Her şeyi kuşatandır, kaadirdir, ganîdir, ilk örneği olmadan yaratandır, bâkîdir, ebedîdir, azizdir, mütekebbirdir, büyüktür, övülmeye lâyıktır, şanlı ve şereflidir, kerimdir, celal ve ikram sahibidir, azamet sahibidir, kavîdir, metîndir, âlimdir,

ALLAH Celle Celâlühu

lâtiftir, habirdir, hâkimdir, işitendir, görendir, hatıra gelen her şeyden münezzeh ve mukaddes olan meliktir, selâmdır, âdildir, hâkimlerin en iyisidir. Sürekli iyilik edendir. Göklerin ve yerin nurudur, haktır, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir. Ezelî ve ebedî'dir. Bu sıfatlar Allah'ın zatı ve zatına ait olan sıfatlardır.

Allah ile yaratıkları arasındaki alâkayı gösteren sıfatlar şöyle sıralanabilir: Allah yaratıcıdır, şekil verendir, ilk başlatandır, tekrar yaratandır, can verendir, can alandır, bütün var olanları sayı olarak bilen ve onları bir kitaba kaydedendir. Ölüleri diriltendir, ahirette bütün insanları toplayandır, azık ve gıda verendir, koruyandır, mülkün sahibidir. Maliktir, mütevelli ve mutasarrıftır, muktedirdir, zor yoluyla ıslah edendir, yükseltendir, izzet ve şeref verendir, alçaltandır, başkalarından esirgeyendir, yararlandırandır, geriye bırakandır, öne alandır, daraltandır, genişletendir, zarar verendir.

Allah ile insan arasındaki alâkayı gösteren ilâhî isimler aşağıdaki şekilde sıralanabilir: Allah esirgeyendir, bağışlayandır, yargılayandır, çok çok yargılayandır, sürekli yargılayandır, affedicidir, halimdir, tövbeleri sürekli kabul edendir, daima sabırlıdır, daima kadir bilicidir, çok şefkatlidir, çok muhabbetlidir ve sürekli gözetleyicidir, hesap edicidir, yeterli olandır, sürekli şahitlik yapandır, insanlara emniyet ve güven verendir, görüp gözetendir, yol gösterendir, vekildir, velîdir, hak edenlere cezasını verendir, bütün kapıları açandır, karşılık beklemeden verendir, daima rızık verendir, çağrıları duyup gelendir, verendir, zenginleştirendir.

Genelde yaratıklara yönelik ilâhî isimlerle yalnızca insanla ilgili görünen ilâhî isimler, anlamları bakımından karşılaştırıldığında, yaratıklar arasında insana çok daha mutenâ bir yerin verildiği ve onun bu yerinin gereği olarak da çok titiz bir bakım ve gözetimle koruma altına alındığı açıkça hissedilir.

Bununla beraber insana yönelik ilâhî isimlerle genelde âleme ve yaratıklara yönelik ilâhî isimlerin ilgi alanları birbirine karıştırılmış, insanı eşya gibi telakki eden fikri eğilimler doğarak gelişip güçlenmiştir. İnsanın hürriyeti ve kaderi iki zıt anlayış hâlinde karşı karşıya bırakılmıştır. Allah insan ilişkilerine dair, fikrî cereyanlar ve bunlar arasında sürüp giden ve sırf tepki psikolojisine dayalı iç bölünmeler İslâm toplumundan eksik olmamıştır. Kaderiyye, Cebriyye, Sılatıyye, Mu'tezile, Eş'ariyye ve Maturidiyye, Şia, Havaric, Mürcie vs. gibi akımlar işte böyle bir ilgi alanı karıştırmasından İslâm topluluğuna kalan miraslardır.

Kur'an'ın tanıttığı Allah, insana benzemediği gibi eşyaya hiç benzemez. Yine Kur'an'ın muhatabı olan insan, diğer yaratıklardan ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu için Kur'an'a muhatap kılınmış ve o, Allah kelâmının ifade ettiği bütün inceliklerin ve özelliklerin taşıyıcısı olmuştur. Allah âlemi onunla koruma altına almıştır. İnsanı da indirdiği zikri ve bu zikri taşıyacak ortak insanî mahiyeti oluşturan ilâhî ruhla koruyacaktır.

İslâm dünyasında oluşmuş bulunan Ehli Sünnet ve bunun dışında kalan diğer mezhepler, Kur'an'ın insana tanıtmayı üstlendiği Allah inancının nihaî belirleyicileri değildir. Bu konuda asıl karar, inanan ferde düşmektedir. Çünkü bu hak, ferde aittir. Ve böyle bir hakkın mukabili olan sorumluluğu da yalnız fert yüklenecektir. **"Her şahıs kendi kazandığına rehindir. 52/21", "Her şahıs kendi kazandığından sorumludur, hiç bir kimse başka birinin yükünü taşımaz. 6/164"**

Allah'tan başka Tanrı yoktur, Allah diridir, O daima vardır, O'nun esnemesi yoktur, uykusu da gelmez, göklerde ve yerde olanlar O'nun mülkiyeti altındadır.

Sekizgen bir istif: Hüvallâhü

O herkesin yapmış olduklarını, yapıyor olduklarını ve yapacaklarını bilir. Yaratıkları, O'nun ilminden ancak O'nun bildirdiği kadarını kuşatırlar. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Göklerin ve yerin bakımı ve gözetimi Allah'a ağır gelmez, çünkü O çok yücedir ve çok büyüktür (2/225).

Allah, dünya hayatlarında inanma işini sürdürenlerin velisidir. O, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır (2/257). Allah'tan başka ilah olmadığına göre, müşriklerden uzak durmak gerekir (6/106), çünkü müşrikler doğru yola çağrılsa bile dinlemezler. Onların bakıyor gibi görünmelerine aldanmamak gerekir. Zira onlar bakar kördürler. Öyleyse onlara boş verip örfü yaygınlaştırmaya bakmak ve cahillerden de uzak durmak en çıkar yoldur. (7/197-199)

Allah, tohum ve çekirdeği yarar, diriyi ölüden, ölüyü diriden çıkarır (6/95). Allah, gökleri ve yeri herhangi bir örneği örnek almadan yaratandır (6/101). Allah, insanların ve her şeyin Rabbidir. O'ndan başka Tanrı yoktur, O her şeyin yaratıcısıdır, ancak O'na kul olmak gerekir, çünkü O, her şeyin vekilidir (6/102). O'ndan başka Tanrı yoktur, O büyük arşın Rabbidir (23/118). O'ndan başka Tanrı yoktur, O, her şey yok olup gitmekte iken vechi baki kalandır, hüküm O'na aittir (28/88). O'ndan başka Tanrı yoktur, önünde sonunda dönüş O'nadır (40/3). O'ndan başka Tanrı yoktur, öyleyse dayanılıp, güvenilecek yalnızca O'dur (64/13). (H.ŞAHİN)

ALLÂMU'L-GUYÛB: (Bkz: ALÎM)

AMEL

İş, eylem, çalışmak, didinmek, davranış.

Kur'an-ı Kerim'de bu terim, canlılar içinde özellikle insanın belirli bir maksat için şuurlu olarak yaptığı, iş ve davranış anlamında kullanılmıştır. Kasıt unsuru taşımayan fiillere amel denmez. Şu hâlde amel, fiile göre daha özel bir anlam taşır. Buna göre her amel fiildir, ama her fiil amel değildir. İnsanların dışındaki varlıkların hareketleri fiil olup amel sayılmadığı için onlar yaptıklarından sorumlu değildir. İnsan ise, ameli ile yükümlülük altına girer. Amel bazen iyi ve hayır karşılığında da kullanılır. Allah'ın emrettiği şeyleri yapıp yasaklarından sakınma amel, ama emrettiklerini yapmayıp nehyettiklerini yapmak amelsizlik kabul edilmiştir.

Amel-i sâlih: Yararlı, güzel, iyi, değerli, verimli, kendisi ile sevap elde edilen işler. Amel-i sâlih, Kur'an-ı Kerim'de çok geçen kavramlardan birisidir. Amel-i salih, çok çeşitli anlamlara gelmektedir. Namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetler bu kavram içine girdiği gibi, vâcip, sünnet, müstehap çeşidinden olan ibadetler de amel-i sâlihden sayılır. Diğer bir ifade ile, Allah'ın rızasını kazanmak gayesi ile kişinin kendisi, ailesi ve diğer insanların yararına yaptığı her türlü iyi iş, amel-i sâlih kavramı içinde kabul edilir. Buna göre Allah'ın emirlerini yapıp yasakladığı işlerden kaçınan kişi, her an sâlih amel ile meşgul oluyor demektir. İnsanlara ve trafiğin akışına zarar veren maddeleri yoldan alıp bir kenara atmak sâlih amel sayıldığı gibi, başkalarına yardım için yolda yürümek de amel-i sâlihtendir. İslâma göre bir kişinin kendi çocuklarını başkalarına muhtaç etmemek için çalışarak miras bırakması dahi sâlih amel kabul edilir. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.V.): Sa'd b. Ebû Vakkas'a: "**Eğer sen Allah rızası için başkasına yiyecek ikram etsen sevap elde edersin, hatta karının ağ-**

Hz. Peygamber'in, Münzir b.Sâvâ'ya gönderdiği İslâm'a davet mektubunun orijinali ve Peygamberimiz'in mührü.

zına verdiğin bir lokmayla bile sevap eide edersin." Buhârî, Vasaya 2, Müslim, Vasiyye, 5, Termizî, Vasaya, 1.) buyurmuştur.

Yüce Allah, insanları her fırsatta sâlih amel işlemeye teşvik etmiştir: **"Ey Peygamberleri temiz şeylerden yiyin, sâlih amel işleyin; doğrusu ben yaptığınızı bilirim."** (Mü'minûn 23/51), **"Ey insanlar! sâlih amel işleyin. Doğrusu ben yaptıklarınızı görenim."** (Sebe' 34/11) (A.TOKSARI)

Allah Teâlâ bazı ayetlerde de sâlih amel işleyenlere mükâfat vaadetmiştir: **"İnananlar sâlih amel işleyen kimseler için hoş bir hayat ve dönülecek güzel bir yer vardır."** (Ra'd 13/29) **"İyi hareket edenin ecrini zayi etmeyiz. Doğrusu, inanıp sâlih amel işleyenlere, işte onlara, içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır."** (Kehf 18/30-31) Bu konuda diğer ayetler için Bkz. Yunus 10/4; Kehf 18/107; Hac 23/14,23,56; Secde 32/19)

Kur'an-ı Kerim ayetleri dikkatle incelendiğinde İslâm dininin iman ve sâlih amelden ibaret olduğu anlaşılır. Nitekim bazı ayetlerde imanın hemen arkasından sâlih amel kavramının zikredildiğini görüyoruz. (Örnek için Bk., Bakara 2/25,82,277; Âl-i İmran, 3/57; Nisa 4/57,122,173)

Sâlih amel, bir fiil-i sabit değildir. Yani sınırları çizilmiş, sayıları belirli değildir. Zamana, şahsa ve yere göre değişebilir. Sâlih amelde tek ölçü yapılacak işin başkasına bir yararı dokunmasıdır. Meselâ suyu başkalarının hizmetine sunmak bir sâlih ameldir. Ancak suyun yazın sıcak aylarda ikram edilmesi ile kışın soğuk aylarda insanların hizmetine sunmanın sevabı farklı olacağı gibi, suyu bol olan yerde bu sâlih ameli işlemekle hiç su bulunmayan yerde işlemek arasında fark vardır. Bu bakımdan sâlih amel işlenirken zaman ve zemin çok iyi seçilmeli, çok az bir emek veya masraf yapmakla daha çok hizmet amaçlanmalıdır.

Amel-i seyyie (amel-i gayrı sâlih): Kötü, çirkin, zararlı, yaramaz, akıllıca olmayan iş. Kur'an-ı Kerim mefhumu olarak da Allah'ın emirlerine uygun olmayarak yapılan iş demektir. Bu tür fiiller günah türünden olan amellerdir.

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de kötü amelden sakınılması gerektiğini, aksi takdirde öbür dünyada cezaya çarptırılacağını beyan etmiştir: **"Bu sizin kuruntularınıza ve kitap ehlinin kuruntularına göre değildir. Kim kötü amel işlerse cezasını görür."** (Nisâ 4/123; Ayrıca Bk. Zilzâl 99/8.)

Allah Teâlâ bazı ayetlerde iyi amel ile kötü ameli eşit tutmayacağını belirtmiştir.: **"Yararlı iş işleyenler ile kötülük yapan bir değildir."** (Mü'min 40/58; Ayrıca Bk. Câsiye 45/21.)

Kötü amel işleyip da tövbe edenlerin affedilecekleri Kur'an-ı Kerim'de ifade buyurulmuştur: **"Sonra doğrusu Rabbin, bilmeyerek kötülük işleyip ardından tövbe**

eden ve ıslah olanlardan yanadır. Rabbin bundan sonra da bağışlar ve merhamet eder." (Nahl 16/119; Ayrıca Bk., A'râf 7/153.) Kur'an-ı Kerim'de kötü amel işleyip de tövbe etmeyenlerin yaptıkları kötülük oranında cezaya çarptırılacakları, iyilik yapanlara ise daha fazla mükâfat verileceği belirtilmiştir: "**Kim bir iyilik ederse, ona daha iyisi verilir. Kim bir kötülük getirirse, o kötülükleri işleyenler, ancak yaptıkları kadar ceza görürler.**" (Kasas 28/84.)

Amel defteri: İnsanların dünyada iken yaptıklarının kaydedildiği defter.

Kur'an-ı Kerim'de bu terim "kitap" lâfzı ile ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu defterin mahiyeti belirtilmemiştir. Ancak Kirâmen Kâtibîn adı verilen meleklerin, kulların dünyada yaptıkları bütün iyi ve kötü amelleri kaydettiği ifade buyurulmuştur: "**Her insanın boynuna işlediklerini dolarız ve kıyamet günü açılmış bulacağı kitabı (amel defterini) önüne çıkarırız.**" (İsrâ 17/13; diğer ayetler için Bk., Enbiya 21/94, Kehf 18/40, Câsiye 45/28,29)

Kur'an-ı Kerim'de öbür dünyada Cennete gireceklere amel defterlerinin sağ ellerinden, Cehenneme gireceklere de sol ellerinden verileceği ifade buyurulmuştur. (İnşikak 84/8,9,10; İsrâ 17/71; Hâkka 69/10,25) (A.TOKSARI)

ANDLAŞMA (Bkz. AHD, AKİD)

ANKEBUT SURESİ

Mekke'de Rûm suresinden sonra Mutaffifûn suresinden önce nâzil olan bu sure, altmış dokuz ayet, yedi yüz seksen beş kelime, dört bin iki yüz on bir harftir. Hicret sıralarında nazil olduğu söylenmektedir. Mü'minlerin Mekke'den hicret ve Allah yolunda mücadele etmelerine işaret etmektedir.

Sure, baştan sona kadar tek bir çizgi içerisinde toplanmaktadır. Önce iman ve fitneden bahsetmekte, sonra da gerçek imanın sorumlularına temas etmektedir. İmanın dil ile söylenip yetinilen bir söz olmadığı, bunun yanında zorluklara ve sıkıntılara karşı ilahî sorumluluklar doğrultusunda sabır ve metanet göstermeyi açıklamaktadır.

Bundan sonra Nuh, İbrahim, Lut, Şuayb a.s.'ın kıssaları anlatılmakta, ardından da Ad, Semûd, Kârûn, Firavun ve Hâmân kıssaları zikredilmekte ve bu kıssaların tarih boyunca iman davetçilerinin önüne dikilen

بسم الله الرحمن الرحيم
من محمد رسول الله الى المنذر بن ساوى سلام عليك فانى
احمد الله اليك الذى لا اله الا الله هو و اشهد ان لا اله الا الله و
ان محمدا عبده و رسوله ، اما بعد فانى اذكرك الله عز و جل
فانه من ينصح فانما ينصح لنفسه ، و انه من يطع رسلى و يتبع
امرهم فقد اطاعنى ؛ و من نصح لهم فقد نصح لى ؛ و ان رسلى
قد أثنوا عليك خيرا ؛ و انى قد شفعتك فى قومك فاترك
للمسلمين ما اسلموا عليه و عفوت عن اهل الذنوب فاقبل منهم و
انك مهما تصلح فلن نعزلك عن عملك ومن اقام على يهوديته او
مجوسيته فعليه الجزية .

Hz. Peygamber'in, Münzir b.Sâvâ'ya gönderdiği İslâm'a davet mektubunun bu gün kullanılan Arap alfabesi ile yazılmış şekli.

çeşitli engelleri ve fitneleri tasvir etmektedir. Allah'ı bırakıp başka başka dostlara sahip çıkanlar ve gösteriş olsun diye Allah'a ibadet edenlerin durumları, kendine yuva edinen örümceğin hâline benzetilmektedir. Böylelerinin çürük bir ipe tutundukları hatırlatılmakta ve örümceğin dayanıksız ve çürük yuvası gibi bir hayat düzeni kurduklarına dikkatler çekilmektedir.

Bundan başka Yahudi ve Hıristiyanlarla (ehli kitap) yapılan mücadelede en güzel metod olan kabalığa incelik, sertliğe yumuşaklıkla, öfkeye öğütle, şiddete vakarla karşılık vererek hakkı açıklamayı emretmekte, yeterli delili kabul etmeyip haksızlıkta ısrar eden ve zulmedenlere karşı da durumlarına uygun müdafaa yapılması salık verilmektedir. (M.K.ATİK)

ANNE

Kur'an-ı Kerim'deki anne ile ilgili ayetler kendi aralarında şöyle gruplandırılabilir:

1- Kişinin mahrem olan akrabaları arasında anne ve sütanne zikredilir. (Nisa: 23)

2- Mirasla ilgili ayetlerde çocuğu ve kardeşleri olmayan, kişinin ölmesi hâlinde, mirasından annesinin üçte bir alacağı, ölenin kardeşleri varsa annenin altıda bir alacağı belirtilir. (Nisa: 11)

3- Bir ayette: **"Sizi Allah annelerinizin karnında merhale merhale yaratır."** (Zumer: 6) buyurularak anne karnındaki yaratılışa dikkat çekilir. Diğer bir ayette ise: **"Allah sizi annelerinizin karnından çıkardığında hiç bir şey bilmiyordunuz, size işitme (duyusu), gözler ve gönüller verdik ki, şükredesiniz"** (Nahl: 78) buyurulur. Bu ayet de insanın eğitimi meselesine dikkatleri çekmektedir.

4-Kur'ân-ı Kerîm'de anne-babaya iyi davranmayı emreden 10 civarında ayet vardır. Özellikle bunlardan dördünde anne babaya iyiliğin hemen Allah'a şirk koşmama emrinin akabinde zikredilmiş olması, anne babaya iyiliğin ne kadar önemli olduğunu gösterir. (Bkz: Bakara: 83, Nisa: 36, En'am: 151, İsra: 23)

Başka bir ayette de Allah-u Tealâ: **"Bana ve anne-babana teşekkür et"** (Lokman: 14) buyurarak anne babaya teşekkürü kendine şükürle beraber zikretmek suretiyle onlara iyi davranmanın önemini belirtir.

Özellikle anneye iyilik etmenin gereğini ortaya koymak için şu iki ayette annenin çocuğunu ne zorluklarla dünyaya getirdiğine dikkat çekilir:

"Biz insana ana-babasına (iyi davranmasını) tavsiye ettik. Anası onu zayıflık üstüne zayıflık çekerek doğurmuştur. Onun (memeden) ayrılması da iki yıldır. Bana ve ana babana şükret. Dönüş banadır." (Lokman: 14)

"Biz insana ana babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Anası onu (hamileliğinde) zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Hamilelik ile sütten kesilmesi otuz ay (sürdü)" (Ahkaf: 15)

Bu yüzdendir ki, peygamberimiz ana hakkının daha fazla olduğunu ve anaya iyiliğin önceliğini şu hadisiyle ifade etmiştir: Birisi gelip Rasulullah'a kime iyilik edeyim diye sordu. Rasulullah: **"Annene"** buyurdu. Adam sorusunu üç defa tekrarladı, üçünde de **"Annene"** buyurdu. Dördüncüde ise **"Babana"** diye cevap verdi. (Buharî: Edeb, 2)

Anne babaya ne ölçüde iyi davranılacağını şu ayet açıklamaktadır: **"Rabbin yalnız kendisine kulluk etmenizi ve ana-babaya iyilik etmenizi emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "öf" bile deme, onları azarlama. Onlara güzel söz söyle"** (İsra: 23)

Ebeveynin ihtiyarlıklarında daha hassas oldukları, hizmetlerini görmenin daha zor olması gibi sebeplerle, özellikle ihtiyarlık çağına dikkat çekilmiş, o çağda daha dikkatli davranılması istenmiştir. **"Öf"** demenin, onlara karşı gösterilecek en hafif memnuniyetsizlik ifadesi olmasına rağmen yasaklanması, onları kıracak bütün davranışların haram olduğunu gösterir.

Evlatlar ana babalarına dünyada iyi davranmakla yetinmemeli, ölümlerinden sonra da fırsat buldukça hayır dua etmeli ve affedilmelerini istemelidir. Allah-u Teâlâ, Hz. İbrahim'in ağzından ana-babaya nasıl dua edilmesi gerektiğini bize öğretmektedir: **"Rabbimiz, hesabın görüldüğü gün, beni, ana-babamı ve mü'minleri bağışla"** (İbrahim: 41)

Anne babaya ölümlerinden sonra yapılacak en iyi iyilik duadır. Peygamberimiz bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: **"İnsan ölünce amel defteri kapanır. Üç kişi hariç. Bunlar: Yararı devam eden sadaka, faydalanılan ilim ve dua eden sâlih ev-**

lat bırakanlar." (Müslim, Vasiyye, 14; E.Davud, Vesaya, 14; Tirmizî, Akan, 36) (S.POLAT)

A'RÂBÎ

Kur'ân'da on yerde zikredilen A'râbî lafzı, bedevî anlamında kullanılmaktadır. Daha ziyade Arap dilinde bilgisiz ve cahil kimseler anlamına gelmektedir. Bunun karşıtı medenî ve ilim sahibi olandır. Ki bunlara da Arap denilmektedir.

A'râbiler (Bedevîler) Arabistan'ın sahralarında oturmakta, medenî merkezlerden uzak bulunmakta, ilim ve tahsil ile meşgul olmamakta idiler. Böylece hem Hz. Peygamber'e nazil olan ayetleri dinleyememekte, hem de Rasulullah ve sahabenin ilim meclislerinden istifade edememekteydiler.

Yaratılıştan da katı ve kaba olan A'râbîler, Allah'ın Rasulünün tebliğini bilmemek ve tanımamakta da aynı sertliği ve aynı kabalığı göstermişlerdir. Hatta, Müslüman olduktan sonra bile bir kısmının katı, sert ve haşin olduğuna dair haklarında pek çok rivayet vardır. Hz. Aişe'den rivayet ediliyor, diyor ki: "**Bedavîlerden bir takım kimseler Rasulullah'ın yanına gelmişlerdir. Peygambere, -"Siz çocuklarınızı da öpermişsiniz"** diye sordular. Rasulullah, "**Evet öperiz**" dedi. Bedevîler: "**Ama biz, vallahi hiç öpmeyiz**" dediler. Bunun üzerine Rasulullah (S.A.V.): "**Ne yapayım ben, eğer Allah sizin kalbinizden merhamet ve şefkati silip almışsa**" buyurdu. (İbni Kesir)

Kur'an-ı Kerim, Bedevîleri şöyle tavsif etmektedir: "**Bedevîler küfür ve nifak bakımından daha beterdirler. Allah'ın peygamberine gönderdiği hükümleri bilmemek ve tanımamak onlara daha çok lâyıktır. Allah, Alîmdir, Hakîmdir**"

"**Bedevîlerden Allah yolunda sarfettiklerini angarya sayan ve sizin başınıza belalar gelmesini bekleyenler vardır. Belalar onların olsun. Allah Semi'dir, Alîm'dir. Bedevîlerden Allah'a ve ahiret gününe iman eden, sarfettiğini Allah katında ibadet ve peygamberin dualarına nail olmaya vesile sayanlar da vardır. Bilin ki verdikleri onlar için ibadettir. Allah, onlara rahmet edecektir. Şüphesiz Allah Gafur'dur, Rahim'dir.**" (Tevbe: 97-99)

Yukarıdaki ayet-i kerime meallerinden Bedevîlerin içlerinde nifaktan ve kötülükten uzak, temiz bir itikada sahip olanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak, onların küfür ve nifak bakımından daha beter olduklan, Allah'a iman etmede daha katı ve daha haşin bulunmaları Bedevîlerin bilgisizlikte ve cehalette zirvede olduklarını göstermektedir.

"Nihavend" savaşında Zeyd'in eli yaralanmıştı. Yanında bulunan Bedevî dedi ki, "**Allah'a yemin ederim ki, senin sözlerin çok hoşuma gidiyor ama, elin de beni şüpheye sevkediyor.**" Bunun üzerine Zeyd, "**Elimin neyinden şüpheleniyorsun?**" dedi. Bunun üzerine Bedevî, "**Vallahi bilmiyorum, sağ elini mi keserler yoksa sol elini mi?**" Zeyd bunun üzerine, "**Allah ve Rasulü doğru söylemiş**" dedi ve şu ayet-i kerimeyi okudu: "**Bedevîler küfür ve nifak bakımından daha beterdirler. Allah'ın peygamberinin gönderdiği hükümleri bilmemek ve tanımamak daha çok Bedevîlere lâyıktır.**"

Yukarıdaki olay, Bedevîlerin katılığı ile ilgili pek çok rivayetlerden biridir. İslâm onların bu tabiatını değiştirmek, değer ölçülerini iyiye çevirmek, onları üstün ve aydınlık bir seviyeye yükseltmek için çaba sarfetmişti. (M.KEMAL ATİK)

ARAFAT

Mekke'nin 25 km. doğusunda bir bölgenin adı olup Arafat tepesi adıyla da anılan "cebelu'r-rahme (rahmet tepesi) de buradadır. Haccın iki temel şartından biri olan "Vakfe" burada yapılır. (Bkz. Hacc md.). Hacı adaylarının Zilhicce'nin dokuzuncu günü, yani arefe günü güneş batıncaya kadar burada bulunması, güneş battıktan sonra da Arafat'tan ayrılıp Müzdelife'ye doğru hareket etmeleri gerekir. Nitekim Kur'an, haccın bu bölümünü, "hacıların Arafat'tan ayrılıp seller misali Müzdelife'ye doğru akın etmesi" olarak vasıflandırır. (Bakara, 198).

Arafat kelimesi Kur'an'da yukarıda zikredilen münasebetle bir yerde geçmekte olup (Bakara, 198) bu kelimenin kök ve yapısı tartışmalıdır. Kök anlamı itibariyle kelimede tanımak, tanışmak manası olup Âdem ile Havva'nın Cennet'ten ayrılıp Dünya'ya indikten sonra burada buluştukları veya hacıların burada buluşup tanıştıkları için bu bölgeye Arafat isminin verildiği söylenmiştir. (A.BARDAKOĞLU)

ARI

Kur'an-ı Kerim'in 16. suresinin adı "en-Nahl"dır. Nahl, bal arısı demektir. Surede geçen ayette Cenab-ı Hak, **"Rabb'in bal arısına şöyle vahyetti: "Dağlardan, ağaçlardan ve kurdukları çardaklardan evler edin. Sonra her çeşit meyvalardan ye de Rabb'inin yollarında boyun eğerek yürü. Onun karınlarından, renkleri çeşit çeşit bir içecek çıkar ki, onda insanlara şifa vardır"** (en-Nahl, 16/68-60) buyurmaktadır. Buradaki vahiy, hakiki anlamında değil, ilhâm (İnspiration) ve rüya (vision) karşılığında kullanılmıştır. (İ.Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, Ank.1976, s.39) Bu ayet, bal arısındaki petek ve bal yapma içgüdüsünü ve Allah'ın bu içgüdüyü yarattığını anlatmaktadır. Ayetin sonunda, **"Şüphesiz bunda düşünen bir millet için işaret vardır"** denilmekte ve arının araştırılması gereken bir varlık olduğuna dikkat çekilmektedir. (C.KIRCA)

ARÎM SELİ

Arîm seli, önüne geçilmez bir sel, Arîm denilen seddin seli veya Arîm adlı derenin seli demektir. Bu set, Sebe'liler tarafından yaptırılmıştır. Sebe' Yemen'in güneyinde yaşamış olan bir kavimdir. Verimli topraklara sahiptiler. Medeniyette bir hayli ileri idiler. Kur'an'da zikredildiği kadarıyla bu günkü barajı hatırlatan mükemmel su setlerini ilk defa bunlar yapmışlar ve yağmur sularını değerlendirmişlerdir. Bu setlerin önüne açılıp kapanan su kapakları konmuştur. Bu sedde "Sedd-i Mearip" de denilmiştir.

Kur'ân'da bu setten şöyle bahsedilmektedir:

"Andolsun Sebe'nin oturdukları yerlerde de bir ibret vardır. O yerler, sağdan ve soldan iki bahçe ile çevrili idi. Onlara, Rabbi'nizin nimetlerinden yiyin de O'na şükredin. Hoş bir memleket ve çok bağışlayan Rab denilmişti. Ama onlar şükürden yüz çevirdiler, bu yüzden üzerlerine Arîm selini gönderdik, onların iki bahçesini buruk yemişli, acı ılgınlı ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik" (Sebe', 34/15-16)

Bu ayetlerden anlaşıldığına göre bolluk içinde yaşayan Sebe'liler, sırf bu yüzden şımarmışlar ve bu Arîm seli ile de sahip oldukları şeyler ellerinden alınmıştır. Kaynaklar, bu seddin San'a ile Yemen arasındaki bir yerde olduğunu kaydederler. (C.KIRCA)

ARŞ ve KÜRSÜ

Arş kelimesi, dilde padişah tahtı, ev tavanı, gölge yapmak için kurulan çardak, çadır, şan, şöhret, saltanat ve iktidar anlamlarına gelmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in 26 yerinde zikredilen Arş, dört yerde "Azîm" (büyük), bir yerde de "Kerîm" (yüce) olarak vasıflanmaktadır.

Bir ayette **"Allah'ın hükümranlığının Arş'ı kuşattığı"** (Yunus: 3), bir başka ayette de Allah'ın **"Büyük Arş'ın sahibi olduğu"** (Mü'minûn: 86) ifade edilmektedir. Bu iki mana Kur'an'da bir çok defalar tekrarlanır. "Büyük Arş'ın sahibinden maksadın, ilâhî kudretin büyüklüğüne ve dolayısıyla bütün mevcudatın ilâhî murakabe ve kontrolün içinde kaldığına delalet ettiğini söyleyenler olmuştur.

Kürsü ise dilde, üzerine dayanılan, oturulan şey demektir. Dilimizde sandalye kelimesinin karşılığıdır. Bundan başka kürsü, sandalyeye oturan kimsenin ayağını hafifçe yükseltmek maksadıyla ayak altına konan tahta parçası anlamına da gelmektedir. Ayet-i kerîmede, **"Allah'ın kürsüsü, gökleri ve yeri içine alacak şekilde geniştir, onların korunup gözetilmesi O'na ağır gelmez."** (Bakara: 255) denmektedir. Buna göre mananın ilâhî kudretin geniş bir mülkte hüküm sürmekte olduğu, gökleri ve yeri içine alan kürsünün bu mülkün tamamına kıyasla, dünya saltanatına mazhar bir sultanın sandalyeye oturduğu zaman ayağını koyduğu altlık hükmünde olduğu söylenmektedir.

İslâm bilginleri kürsü kelimesini ilim ve kudret olarak yorumlayarak, **"Allah'ın kürsüsü, O'nun ilmi ve kudretidir"** demişler, böylece Allah'ın madde, mekan ve şekil izafesi gibi uygun olmayan anlamlardan bertaraf etmişlerdir.

Bir takım bilginler de, **"Gökler ve yer, kürsünün iç boşluğunda yer alır, kürsü de Arş'ın önündedir"** demişlerdir. Hz. Peygamber kürsünün yedi kat göklere nazaran büyüklüğünü tasavvur edebilmek için şu teşbihte bulunmuştur: **"Yedi sema, kürsü içerisinde bir halkanın içine atılmış yedi adet dirhem (kuruşluk) gibidir."** İbni Abbas ise, bu konuda şu teşbihte bulunur: **"Eğer yedi gök ve yedi arz genişleyerek birbirlerine değecek hâle gel-**

seler, kürsünün genişliği yanında bunlar çöle atılmış bir halka gibi kalırlar."

Kürsünün genişliği bu olursa, kürsüyü kuşatan Arş'ın genişliği nasıl olur. Bu konuda Rasulullah'a bir soru yöneltilmiş. O da şöyle cevaplandırmıştır: **"Allah'a yemin ederim ki, yedi sema ve yedi arz, Kürsü'nün yanında çöl bir araziye atılmış bir dirhem halkadan başka bir şey değildir. Arş'ın Kürsü'ye olan üstünlüğü de tıpkı bu çölün o halkaya üstünlüğü gibidir."** (İbn Kesir, I, 550)

Birbiri içinde yer alan bir çok daire gibi, yedi kat yerler birbirini, aynı şekilde yedi kat göklerde yerleri ve birbirini kuşatmış bulunmaktadır. Kürsü de yedi kat gökleri çepeçevre ihata etmiştir. Böylece Arş da, Kürsü de yer ve gökleri kuşatmıştır. Bu itibarla Arş, "cism-i azam (en büyük cisim) ve "muhit-i ecsam" (her şeyi kuşatan) diye vasıflandırılmıştır.

Yüce Allah Arş ve Kürsü ile ilgili ayetleri Kur'an'da zikretmekle, sınırsız hâkimiyetini, büyüklüğünü, büyüklüğü yanında, dünya hükümdarlarının, ayak altına konan tahta parçası mesabesinde kaldıklarını ve hiçliğe müncer olduklarını bildirmiştir.
(M.K.ATİK)

ARZ

Arz, yeryüzü veya üzerinde yaşadığımız yer küresi demektir. Bu anlamda kullanılan diğer bir kelime de "dünya"dır. Ancak bu kelime Kur'an-ı Kerim'de, daha ziyade ahiretin zıddı olarak mevcut hayat anlamında kullanılmaktadır. Kur'an'da "arz" (yeryüzü) kelimesi 451 yerde, "dünya" kelimesi ise, 115 yerde geçmektedir.

Yeryüzünün ne zaman ve nasıl meydana geldiği konusu, insanları asırlarca düşündürmüştür. Özellikle astro-fizikçiler, yeryüzünün nasıl meydana geldiğini ve kaç yaşında olduğunu araştırmışlardır. Bu araştırmaların sonucunda, birbirinden farklı bir takım görüşler ve nazariyeler ileri sürmüşlerdir. Kur'ân-ı Kerîm de bu konuda insanların bu merakını gidererek bazı bilgiler vermektedir. Bu bilgilerden konuyla yakından alâkalı ayette, **"Gökler ve yer birbirine bitişik idiler, onları biz ayırdık"** (el-Enbiyâ, 21/30) denilmektedir. Ayette "Ratk" kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime, yaradılıştan bitişik ve kaynaşık anlamınadır. Yine bu ayette "Fatk" kelimesi geçmektedir. Bunun anlamı ise, bitişik iki şeyin ayrılması demektir. (İsfehanî, Müfredat, Mısır, 1970, s.187) Bu anlama göre, gökler ve yer ve bütün kâinat, adına sedim veya esir denilen sise benzer bir maddeden yaratılmıştır. O madde tek bir madde iken bölünmüş, parçalanmış, dolayısiyle kendisinden küre şeklinde cisimler meydana gelmiştir. (Çantay, Meâl, İst., 1962, 2/584)

Yeryüzünün oluşumu esnasında geçen zamana dair Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayet mevcuttur ve aynı anlamı içermektedir. Bu ayetlerden birinde **"Allah yeri ve gökleri altı günde yaratandır"** (el-A'raf, 7/54) buyurulmaktadır. **"Altı gün"** ifadesini bazı müfessirler, altı dünya günü olarak yorumlamışlardır. Ancak içine çağımız müfessirleri de dahil olmak üzere pek çok Kur'an yorumcusu, "altı günü", "altı devir" olarak anlamışlardır. Bunlara göre, "yevm-gün" kelimesi, mutlak zaman veya mutlak vakit demektir. Bilindiği gibi, dünya günü 24 saattir. Hâlbuki mevcut dünya günü, ancak yeryüzü yaratıldıktan sonra meydana gelmiştir. Henüz oluşmamış bir güneş sisteminin zaman ölçüsünü esas alıp kâinatın yaradılışı konusunda ölçü olarak kullanmak hatadır. Bu sebeple, ayette geçen günden maksat, Allah'ın müddetini bildiği bir gündür. Bu da bize göre bir devir, bir zaman dilimidir.

Yeryüzü oluşurken altı devir geçirmiştir. Bu devirlerden birincisi, maddenin ilk önce buğu ve duman hâlinde yaradılışı devri, ikincisi, cansız cisimlerin teşekkülü devri, üçüncüsü, yerin semadan ayrılması devri, dördüncü, yer kabuğunun oluşması devri, beşincisi, dağların ve nehirlerin teşekkülü devri, altıncısı, hayatın başlangıcı ve bitkilerin, hayvanların ve insanların yaradılışına kadar tekamülü devridir. (Elmalılı, Hak Dini, 6/4972)

Yeryüzünün yuvarlaklığı konusuna dair Kur'an-ı Kerim'de açık ve net bir ifade mevcut değildir. Ancak bazı ayet-i kerimelerin üslûp ve ifade tarzından, işârî tefsir yolu ile yeryüzünün yuvarlaklığı sonucuna ulaşılmıştır. Müfessirleri bu sonuca ulaştıran ayetlerden en dikkat çekici olanı, **"Geceyi gündüzün üstüne, gündüzü de gecenin üstüne örtüyor"** (ez-Zümer, 39/5) ayetidir. Ayette geçen "yükevviru" kelimesi, başa dolaya dolaya sarık sarmak manasına geldiğinden, gece de gündüz üzerine dolana dolana sarık gibi sarılıyor demektir. Gece ile gündüz arz üzerinde meydana geldiğinden, onun da baş gibi yuvar-

lak olduğu zımmen beyan olunmaktadır. (A.Muhlar Paşa, Serairu'l Kur'an, İst.1918, s.38) Hatta, Hasan Basri Çantay, **"Arzı yayıp düzelt"** (en-Nâziât, 79/30) ayetinde yayıp düzeltti anlamına gelen "dehâ" kelimesini dayanarak yeryüzünün elips şeklinde olduğunu söylemiştir. Zira bu kelimenin mekân ismi olan "medhâ" deve kuşunun yumurtladığı yer demektir. Bundan mekânlık alâmeti alındığında geriye deve kuşu yumurtası kalır. Bu da dünyanın deve kuşu yumurtası şeklinde yaratıldığını ifade eder. (Çantay, Meâl, 3/1143)

Dünyanın dönüşü ile ilgili ayetler de tıpkı dünyanın yuvarlak oluşu ile ilgili ayetler gibidir. Bu konuda da açık ve net bir ifade yoktur. Ancak işârî tefsir yolu ile yeryüzünün hareket ettiği söylenmiştir. **"Sen dağları görür, onları hareketsiz ve sabit sanırsın. Hâlbuki onlar, bulutların geçişi gibi geçerler"** (en-Nem., 27/88) ayeti buna bir örnektir. Bu ayette yeryüzünün hareket ettiği dolaylı bir biçimde anlatılmaktadır. Dünyanın dönüşüne işaret eden bir başka ayet de şudur: **"Güneş aya yetişemez, gece gündüzü geçemez. Hepsi birer felekte yüzerler."** (Yâsîn, 36/40) Dünya, ay ve güneş, balığın suda yüzerek hareket ettiği gibi, bunlar da kendi yörüngelerinde yüzerek hareket ederler. Hepsi birer felekte yüzerler ayetine yeryüzü de dahildir. Dünya da güneş gibi hareket etmektedir.

Yeryüzü ile ilgili Kur'an'ın ifade ettiği bir başka gerçek ise, dağların denge unsuru oluşudur. Yeryüzündeki mevcut dengeyi (İsostasy) anlatan bu ayette Cenab-ı Hak, **"Allah yere sizi sarsmaması için ağır dağlar koydu"** (Lokman, 31/10) buyurmaktadır. Bu ifade, dağların yeryüzünün dengesini sağlayan, titreme ve sallantıları önleyen bir unsur olduğunu açıklamaktadır. (C.KIRCA)

ASA

Sopa, uzun çomak, komutanların, hükümdarların, âlimlerin ellerinde bulundurdukları madenî veya ağaçtan yapılan değnek. Eskiden Asa hükümdarların maddî ve manevî otoritelerine işaret ederdi.

Kur'an-ı Kerim'de bu terim, Hz. Musa'nın asâsı olarak geçmektedir. Hz. Musâ'nın asasının mahiyetinin ne olduğu, hangi maddeden yapıldığı ve ne kadar olduğu Kur'an-ı Kerim'de belirtilmemiştir. Asânın her hangi bir ağaçtan, Cennet'teki mersin ağacından, boyu 10 zira ve başı iki çatallı olduğu yönde rivayeller varsa da bunlar mütevâtir olmadığı için âlimlar arasında pek itibar görmemiştir.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Musa'nın asasının bazı mucizelere vesile olduğunu haber vermektedir: a) Yerden su fışkırtmıştır: **"Musa milleti için su aramıştı. Asanla taşa vur dedik; ondan 12 pınar fışkırdı. Herkes içeceği yeri bildi."** (Bakara 2/60). Ayrıca Bk. A'raf 7/160) b) Firavun kendisinden mucize istemesi üzerine yılan ve ejderha olmuş: **"Firavun: bir mucize getirdiysen ortaya koy bakalım, doğru sözlülerden isen bunu yaparsın, dedi. Musa asasını yere atar atmaz apaçık bir yılan oluverdi; elini çıkardı, bakanlar bembeyaz olduğunu gördüler."** A'râf 7/106-108. Ayrıca Bk., Şuarâ 26/32; Neml 27/10-12; Kasas 28/31) c) Fir'avun ve kavminin Hz. Musa için yaptıkları sihirleri yutmuştur. **"Biz Musa'ya asânı koyuver dedik. O da koydu; hemen onların uydurduklarını yemeye başladı."** (Arâf 7/117; Ayrıca Bk., Şuarâ 26/41-45) d) Hz. Musa asası ile denizi yararak kendisini ve kavmini kurtarmıştır. (Şuarâ 26/61-63 (A.TOKSARI)

ASHAB-I A'RAF

Ashab-ı A'raf, a'raf ehli demektir. A'raf, her şeyin tümseği demek olan "Arf" kelimesinin çokluğudur. Bu sebeple atın yelesine ve horozun ibiğine de arf denilmiştir. A'raf'ın bilmek anlamına gelen "İrfan" kelimesinden geldiği dahi söylenmiştir. el-A'raf, ayni zamanda Kur'an-ı Kerim'in 7. suresinin de adıdır. Zaten sureye bu adı veren de, bu surenin 48. ayetinden geçen **"Ashab-ı A'raf"** ifadesidir.

A'raf, müfessirlerin beyanına göre, cennetle cehennem arasındaki sürdan bir engelin yüksek tepeleridir. Bir kısım müfessirlere göre ise, iyilikleri ve sevapları ile kötülükleri ve günahları eşit gelen insanlar, bir müddet burada kalacaklar, daha sonra da sonuncu kişiler olarak cennete gireceklerdir. Bazı yorumculara göre, fetret devrinde ölen müşrik çocukları da bu gruba dahildir. Bir diğer görüşe göre, A'raf, ma'rifetten gelmektedir. Binaenaleyh ashab-ı a'raf, Cennet ehli ile Cehennem ehlini tanımak ve birbirinden ayırt etmek için Allah'ın tayin ettiği kişilerdir. (C.KIRCA)

ASHAB-I EYKE

Ashab-ı Eyke, eyke halkı demektir. Eyke, sık ormanlık anlamına gelmektedir. Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği iki kavimden biridir. Eyke ve Medyen komşu iki ülke idi. Medyen, Akaba körfezinden Humus vadisine kadar uzanırdı. Eyke ise, Kızıl Deniz sahilinden Medyen'e kadar ulaşırdı.

Kur'an-ı Kerim'de, Eyke halkının da zalim kimselerden olduğu zikredilmekteidr. (el-Hicr, 15/78) Bu sebeple kendilerine peygamber olarak gönderilen Hz. Şuayb'ı yalanlamışlardır. (eş-Şuarâ, 26/176) Eykeliler, ölçü ve tartıyı tam olarak yapmamakta, yeryüzünü yağmacılık ve bozgunculukla fesada vermekteydiler. (eş-Şuarâ, 26/181-184)

Fakat onlar, Hz. Şuayb'ı dinlemediler ve azabın gelmesini istediler. Bunun üzerine güneş yedi gün sürece müthiş bir sıcaklık neşretti. Bu sürenin sonunda gökyüzünde bir bulut belirdi ve serin bir rüzgâr esti. Eykeliler bu bulutun gölgesine sığındılar. İşte o sırada buluttan bir ateş indi ve Eyke halkı yeryüzünden siliniverdi. (C.KIRCA)

ASHAB-I FİL

Ashab-ı fil, fil sahipleri demektir. Bundan maksat, "Habeşistan" kralı "Necaşî" tarafından "**Yemen**"e vali tayin edilen "**Ebrehe**" ve ordusudur.

Yemen valisi Ebrehe, Kâbe'ye gelen ziyaretçileri kendi ülkesine çekmek üzere "San'a"da "Kulleys" adında bir kilise yaptırmış ve herkesin gelip bu kiliseyi ziyaret etmesini istemişti. Fakat arzusu gerçekleşmemişti. Zira Kâbe'yi bırakıp da oraya giden olmamıştı. Üstelik "Kinane" kabilesinden bir adam, bu kiliseye bir gece pislemişti. Ebrehe buna çok kızmış ve Kâbe'yi yıkacağına yemin etmişti. Bu amaçla ordusu ile birlikte Mekke'ye yöneldi. Yanında "Mahmud" adında bir fil ile birlikte başka filler de vardı. Mekkeliler şehri boşaltmış dağlara çekilmişti. Ebrehe ve fillerle takviyeli ordusu Kâbe'ye yaklaştığında, Allah bunların üzerine bölük bölük kuşlar (Ebâbil) gönderdi. Bu kuşlar, ağızlarında taşıdıkları ufak taşları ordu üzerine bıraktılar. Ordu sanki çiğnenmiş bir ekin tarlasına dönüverdi ve Ebrehe ve ordusu Kâbe'ye giremedi. Bu olay, Hz. Peygamber'in doğumundan yaklaşık iki ay kadar önce oldu. Kur'an-ı Kerim'in 105. suresi, bu olayı anlatmakta ve perişan olan fil sahiplerinden bahsetmektedir.

Bazı Batılı ve Müslüman yazarlar, Ebrehe ve ordusu üzerine gönderilen bu "sürü sürü kuşları", bir kısım hastalık ve mikrop taşıyan sinek ve sivrisineklerle yorumlamışlardır. Taşları da rüzgârların taşıyıp getirdiği mikroplu tozlar olarak anlamışlardır. Hatta Karl Opitz, "**Kur'an'da Tababet**" adlı eserinde bunun çiçek hastalığı olduğunu, bu hastalığın Arap yarımadasında o vakit görüldüğünü ve daha sonra Mısır üzerinden Avrupa'ya atladığını söylemiştir. (Opitz, a.g.e. Ter. Nafiz Uzluk, Ankara, 1971, s.58)

Bu yanlış ve hatalı yorumlara Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili** adlı tefsirinin 8. cildinde (s.6100-6132) karşı çıkarak, bu görüşü çürüten geniş açıklamalar yapmıştır. Bu tür yorumlara Tefsir tarihinde İlhadî Tefsir adı verilir. Makbul ve meşru bir yorum değildir. Bu olay, Allah'ın takdiri ile meydana gelen mu'cize bir olaydır. (C.KIRCA)

ASHAB-I HİCR

Ashab-ı Hicr, Hicr halkı demektir. Hicr, Şam ile Hicaz arasındaki bölgenin adıdır. Bu bölgede Semûd kavmi yaşamıştır. Kur'an'da adı çok sık geçen kavimlerden biridir.

Semûd kavmi, Kur'an'ın beyanına göre kayaları oyar, tepelere saraylar yapardı. Taş oymacılığı bu kavmin en güçlü yönü olmuştur. Zamanına göre taş oymacılığı onlar için çok ileri bir sanat dalı olmuştur. Oymacılık, Semûd kavminin âdeta bir sembolüdür. Kur'an'ın bu meseleye özel bir itina gösterdiğini görmekteyiz. Kendilerine peygamber olarak gönderilen Hz. Sâlih'in onlara şöyle dediğini görüyoruz: "**Bir de ince sanatla dağlardan hayrete değer evler yontuyordunuz**" (eş-Şuarâ, 26/149) Bu ayet, Semûd kavminin bu sahadaki sanatını açıkça ifade etmektedir. Bu ifade Kur'an'da bir başka kavim için kullanılmamıştır.

Hicr'de yaşayan Semûd halkı, puta tapar, kendi soyundan olmayanlara hor bakardı. Bunları ıslah için Allah, Hz. Sâlih'i göndermiştir. Ancak bunlar, Hz. Sâlih'i yalanlamış, mucize olarak gönderilen deveyi de öldürmüşlerdir. Bunun üzerine sabaha karşı bir çığlık onları yakalayıvermiş ve hayvan ağılına konan kuru çalı-çırpı ve ot-

lar gibi olmuşlardır. (el-Kamer, 54/31) Bu ceza ile onlar tarih sahnesinden silinivermişlerdir. (C.KIRCA)

ASHAB-I KARYE

Ashab-ı karye, şehir veya köy halkı demektir. Kur'an-ı Kerim'de "karye" kelimesi 32 yerde, "ashab-ı karye" şeklinde ise bir yerde ve Yâsîn suresinin 13. ayetinde geçmektedir. Karye halkının kim olduğu ve nerede yaşadığı konusunda ise Kur'an'da her hangi bir açıklama mevcut değildir. Bu konudaki bilgiler daha ziyade rivayet tefsirlerine dayanmaktadır.

Tefsirlerde burasının "Antakya" olduğu, Hz. İsâ tarafından buraya elçiler gönderildiği, fakat buranın halkı tarafından uğursuz sayıldıkları ve bu yüzden cezalandırılmak istendikleri, onları kurtarmak isteyen Habibu'n Neccâr adında inanmış birisini de öldürdükleri anlatılmaktadır. Bu açıklamaya göre, ashab-ı karye'nin Romalılar olduğu anlaşılmaktadır. (Elmalılı, 5/4015) (C.KIRCA)

ASHAB-I KEHF

Ashab-ı kehf, kehf halkı demektir. Kehf, dağdaki mağara veya in demektir. Bu ifade ile, inanmayan kavminden kaçarak dağda bir mağaraya sığınan bir grup inanmış genç kastedilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in 18. suresinde, bu kıssaya yer verilmekte ve konu Kur'an'ın amacına uygun bir biçimde ele alınıp anlatılmaktadır. Bu sebeple, bu grubun kimler olduğu, nerede yaşadıkları, sayıları, hangi mağarada kaç yıl kaldıkları v.s. gibi sorulara bu kıssada cevap bulunamamaktadır.

Kıssada verilen bilgiye göre, inanan bir grup genç, inanmayan kavminden kaçarak bir mağaraya sığınmış ve bu mağarada uzun bir müddet uyuya kalmışlardır. Belli bir müddet sonunda uykudan uyanmışlar ve mağarada ne kadar kaldıkları konusunda tartışmaya başlamışlardır. Neticede içlerinden birini kendi haklarında bilgi toplamak ve yiyecek almak üzere şehre göndermişlerdir. (Kehf, 18/9-20) Kur'an'da yer almayan, ancak rivayetlerde bulunan ek bilgiye göre, alışveriş yaptığı kişi verdiği paradan şüphelenerek bu genci krala götürmüştür. Zira bu para senelerce önce ölen eski krallarına aittir. Halk ise putperestliği bırakmış, Hıristiyan olmuştur. Genç krala kaçış sebeplerini anlatınca birlikte mağaraya gitmişler ve onları sağ olarak bulmuşlardır. Daha sonra bu gençler vefat etmiş, kral da onları bu mağaraya gömerek üzerine bir mescit yaptırmıştır. (İbn Kesir, Kahire, Tarihsiz, 5/143) Kur'ân-ı Kerîm, bu gençlerin mağarada güneş takvimine göre üç yüz yıl, ay takvimine göre ise üç yüz dokuz yıl kaldıklarını söyleyen'(Kehf, 18/25)lere karşı, "**Onların ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir**" (18/26) demek suretiyle bu konuda kesin bir bilgi vermemektedir. Bu mağaranın nerede olduğu da kesinlikle bilinmemektedir. Yurdumuzda **Ashab-ı Kehf** adıyla bilinen mağaraların birer tahminden öteye hiç bir ilmî ve dinî değeri yoktur. (C.KIRCA)

ASHAB-I MEDYEN

Ashab-ı Medyen, Medyen halkı demektir. Medyen, Akaba körfezinden Humus vadisine kadar uzanan bölgenin adıdır. Eyke ile komşudur. Bu sebeple Hz. Şuayb, bu iki bölgeye birden peygamber olarak gönderilmiştir. Medyen halkı da komşu ülke Eyke gibi, ölçü ve tartılarda noksanlık yapmakta, yeryüzünde fesat çıkartmakta ve Hz. Şuayb'a karşı gelmekteydiler. (el-A'raf, 7/85-90) Namazı da bu davranışlarına engel gören Medyen halkı, (Hûd, 11/87) Hz. Şuayb tarafından yapılan bütün uyarılara kulak asmamış ve neticede korkunç bir gürültü ile helâk edilmişlerdir. Hz. Şuayb ve beraberinde iman edenler ise bu cezadan kurtulmuşlardır. (C.KIRCA)

ASHAB-I RESS

Ashab-ı Ress, Ress halkı demektir. Ress, örülmedik kuyu demektir. Ayrıca bu kelimenin maden ve kavmin arasını düzeltme anlamlarına da geldiği söylenmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de iki yerde bu kavimden bahsedilmektedir. (Furkan, 25/38, Kâf, 50/12) Bu ayetlerde Âd ve Semûd ile birlikte Ress halkının da helâk edildiği açıklanmaktadır. Fakat bu kavmin, kim olduğu ve nerede yaşadığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Bu konuda Rivâyet tefsirlerinde farklı görüşlere rastlanmaktadır. En fazla taraftar bulan görüşe göre, Ashab-ı ress, Eyke halkı gibi Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği bir kavimdir ve günün birinde örülmemiş kuyuları "Ress"in etrafında bulundukları sırada bu kuyunun çök-

mesiyle helak olmuşlardır. Diğer görüşlere gelince, burasının Antakya ve Azerbaycan kuyuları, Yemamede yaşayan Felo kavmi ve Necid bölgesinde iki vadi v.s. gibi görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bütün rivayetlerin ekserisi, burasının peygamberlerini öldüren veya kuyuya atan bir kavim olduğu hususunda birleşmişlerdir. (C.KIRCA)

ASHAB-I SEBT

Ashab-ı Sebt, cumartesi halkı demektir. Sebt, cumartesi demektir ve Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçmektedir. Ancak bunlardan Nisa suresinin 47. ayetinde "ashab-ı sebt" şeklinde geçen bu ifadeden maksat, cumartesi gününe saygı göstermeyen bir topluluktur. Bu topluluk hakkında ayetlerde kesin bir bilgi de mevcut değildir. Bazı rivayetlerde bu topluluğun Medyen veya Eyke halkı olduğu zikredilmekte ise de konu ile ilgili ayetlerin öncesine ve sonrasına bakarak bu topluluğun Yahudiler olduğunu söyleyebiliriz.

Dinî inançlarına göre bu topluluk, cumartesini kutsal saymakta ve bu günü ibadetle geçirmekte idiler. Bu gün onlara avlanmak yasaktı. Aksine o gün balıklar, sürüler hâlinde su yüzüne çıkıyor ve kaçmıyordu. Yahudilerden bazıları, cumartesi günü balıkların böyle gelmesine imrendiler, hırslarını tutamadılar ve dinlerinin bu konudaki emrini dinlemeyip avlanmaya başladılar. Böylece cumartesi gününün kutsallığını çiğnediler. Netice bunlar maymun ve domuz hâline getirilerek cezalandırıldılar. Bu tür cezalandırılma konusunda ise müfessirler iki görüş ileri sürerler. 1.si bunlar gerçek anlamda maymun olmuşlardır. 2.si, bunlar gerçek anlamda maymun olmayıp maymun gibi taklitçi bir toplum olmuşlardır. Genellikle dirayet müfessirleri ikinci görüşü tercih etmişlerdir. (C.KIRCA)

ASHAB-I SEFİNE

Ashab-ı sefine, gemi halkı demektir. Bundan da maksat, Hz. Nuh'a inanan ve gemiye binerek kurtulan kişilerdir. Bu ifadenin geçtiği Ankebut suresinde, "**Andolsun ki, biz, Nuh'u kavmine gönderdik. Aralarında elli yılı müstesna olmak üzere bir yıl kaldı. Sonunda onlar zulme devam edip dururken kendilerini tûfan yakalayıverdi. Ama biz onu da, gemi halkını da kurtardık ve bu âlemlere bir ayet yaptık**" (Ankebut, 29/14-15) buyrulmaktadır.

Kendilerine peygamber olarak gönderilen Hz. Nuh, kavmini içine düştükleri şirkten, zulümden ve kötülüklerden kurtarmak istemiş, fakat onlar Nuh'a karşı gelerek cezayı hak etmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Nuh bir gemi yapmış ve kendisine inananları bu gemiye almıştı. Daha sonra şiddetli yağan yağmurlar yeryüzünü kaplamış ve tûfan meydana gelmişti. Bu arada Hz. Nuh'un inanmayan oğlu da inkârcılarla birlikte boğulmuş, gemiye binenler ise kurtulmuştu. Daha sonra sular çekilmiş ve gemi Cudi dağına oturmuştu. (Hûd, 11/44) Cudi dağının neresi olduğu bilinmemektedir. Cizre yakınındaki dağın Cudi dağı olduğu söylenmekte ise de, Hz. Nuh'un gemisinin buraya indiği kesin değildir. Batılı araştırmacılar ise, bu dağın Ağrı olduğunu söylemektedirler. Kesin olan bir şey varsa, Nuh'un gemisi Cudi dağına oturmuştur. Ama bu dağın hangi dağ olduğu kesinlikle bilinmemektedir.

Gemi tahtadan yapılmış ve mıhla çakılmıştı. (el-Kamer, 54/13) Bu yeryüzünde inşa edilen ilk gemidir. Geminin nasıl yapılacağını, Hz. Nuh'a öğreten ise Allah'tır. (Mü'minûn, 22/27) Ashab-ı sefine, inandığı için cezadan kurtulan ilk grup özelliğini de taşımaktadır. (C.KIRCA)

ASHAB-I ŞİMAL

Ashab-ı şimal veya ashab-ı meş'eme, sol taraf insanları demektir. Şimal, sol, huy ve uğursuzluk anlamlarına, meş'eme ise, uğursuzluk, kötülük ve sol taraf manalarına gelmektedir. Bu iki ifade Mekkî bir sure olan Vâkıa suresinde geçmektedir. Bu surede kıyamet ve sonrasındaki olaylardan bahsedilmektedir. Bu sebeple bu iki ifadenin anlamı, ahirette amel defterleri sol taraflarından verilen kimselerdir.

İnfitar suresinin 11-12. ayetlerinde, insanların her yaptığı şeyi kaydeden "Kiramen Kâtibîn" meleklerinden söz edilmektedir. Bu melekler, "amel defteri" denilen fakat mahiyeti bizce bilinmeyen bir deftere insanların yaptığı her şeyi kaydederler. Her insanın bir amel defteri vardır. Bu defter, ahirette herkese takdim edilecektir. Ancak bu defter verilirken bazılarına sağ taraflarından, bazılarına da sol tarafından verilecektir. Sol tarafından amel defteri veri-

lenler, Cehennemlik, sağ tarafından amel defteri verilenler ise Cennetlik kişilerdir. Binaenaleyh, **Kur'an'daki bu ifade ile, amel defteri sol tarafından verilen kişiler kastedilmektedir. Yoksa çağımızda ekonomik anlamda kullanılan solcu ifadesiyle hiç bir alâkası yoktur.** Ancak bu ifadenin inkârla alâkası vardır. Zira bu ifadenin geçtiği ayetin devamında, bu kimselerin varlık içinde yaşadıkları, günah işlemekte ısrar ettikleri, öldükten sonra dirilişi inkâr ettikleri anlatılmaktadır. (Vakıa, 56/41-50) Bu kimselerin Cehennemde zakkum ağacından yiyecekleri, kaynar su içecekleri de ayrıca ifade edilmektedir.

Bu ifadenin belli inkârcıları değil, bütün inkârcıları kapsadığını, Allah Tealâ'nın bu ayetlerin devamında sorduğu sorulardan anlıyoruz. Allah Tealâ, meniyi insanların mı yoksa kendisinin mi yarattığını, ekinleri, insanların mı, yoksa kendisinin mi bitirdiğini; suyu buluttan indirenin insanlar mı, yoksa kendisinin mi olduğunu sormakta ve kendisinin zikredilmesini istemektedir. (Vakıa, 41/51-74) Binaenaleyh her inkârcı, ashab-ı şimaldir. (C.KIRCA)

ASHAB-I UHDÛD

Ashab-ı Uhdûd, Uhdûd halkı demektir. Uhdûd, uzun hendek veya yarık demektir. Ayrıca dövülen insanların bedenlerinde meydana gelen morarma ve kamçı izi anlamına da gelmektedir. Ashab-ı Uhdûd ise, ateş dolu hendeklere atılıp cayır cayır yanan kimselerdir. Buruc suresinin 4-7. ayetleri bu insanlardan bahsetmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de bunların kimler olduğu ve olayın nerede meydana geldiğine dair hiç bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte bu konularda ondan fazla görüş ileri sürülmüştür. Her görüşün kendisine özgü uzun bir kıssası vardır. Fakat bunlardan hiç birisi sağlam kaynaklara dayanmamaktadır. Hatta pek çok müfessir bu görüşlere iltifat etmemiştir. Gerçek olan bir şey varsa o da, kâfirlerden bir takım kimseler, yerlerde hendekler açarak buralara inanan insanları atarak yakmışlardır.

Bu olayın Kureyş tarafından da bilindiği nakledilmektedir. Allah Tealâ'nın bu olayı Kur'ân'da zikretmesinin amacı ise, Müslümanların maruz kaldıkları eza ve işkencelere sabır ve tahammül etmeleri gereğini hatırlatmaktır. Bir başka ifade ile, daha kötüsünü göstermek veya hatırlatmak suretiyle, mevcut duruma ve ezaya razı olunmasını sağlamak içindir. Zira bu sure, Mekkîdir ve Mekkeli müşriklerin müslümanlara eziyet ettiği bir dönemde nazil olmuştur. Hz. Peygamber'in hadislerinde de buna benzer örneklere rastlamaktayız. Bu, insanların sabır ve tahammülünü artırmada kullanılan en iyi metotlardan biridir. (C.KIRCA)

ASHAB-I YEMİN

Ashab-ı yemin veya ashab-ı meymene, sağ taraf insanları demektir. Yemin, sağ taraf, sağ el, bereket, uğur, kuvvet ve yemin; meymene ise uğur, bereket ve sağ taraf manalarına gelmektedir. Bu iki ifade tıpkı **ashab-ı şimal** ve **ashab-ı meş'eme** (bu 2 kelimeye bakınız) gibi Mekkî bir sure olan Vakıa suresinde geçmektedir. Bu ifadelerin anlamı da, ahirette amel defterleri sağ taraflarından verilecek kişilerdir. Bu kimseler, inanan kimselerdir ve cennete girecek olanlardır. Bunların çoğu eski, birazı da Hz. Muhammed'in ümmetinden olacaktır. (Vakıa, 56/12-14)

Bunlar cennette, her çeşit nimetlerden istifade edecekler ve huzur ve mutluluk içinde ebedî olarak burada kalacaklardır. **Bu ifadenin de ekonomik anlamda kullanılan sağcı tabiriyle bir alâkası yoktur.** İnanma ile alâkası vardır. Ahirette inanan kişilerin amel defterleri sağ taraflarından verilecektir. İnanan her kişi, ashab-ı yemin'e dahildir. (C.KIRCA)

ASIR SURESİ

Bu sure İbn Abbas, İbn Zübeyr ve ilim adamlarının çoğuna göre Mekke'de nâzil olmuştur. Mücâhid, Katâde ve Mukâtil gibi bir kısım alimlere göre de Medine'de nâzil olmuştur. Üç ayettir. Asra yemin edildiği için sureye bu ad verilmiştir. Asır kelimesi gündüz, gece ve öğleden sonra güneşin kızarmasına kadar olan ikindi vakti manasına geldiği gibi, yüz yıllık bir zaman manasına da gelmektedir. İbn Abbas'a göre içinde çok dikkat çekici olaylar geçtiğinden Allah Tealâ yüz yıla yemin etmiştir. İslâm âlimlerinin bir kısmı buradaki asırdan maksadın zaman olduğunu söylemişlerdir. İnsanlığın yeryüzündeki hayatı müddetince uzanan zaman çizgisi içerisinde bütün veya parça olarak acı veya tatlı, kârlı ve zararlı her türlü davranışlar, olaylar zaman-

da cereyan eder. Devletler, milletler, iyilikler ve felâketler, savaşlar ve barışlar onda meydana gelir, onda büyür, onda son bulur. Zaman geçtikçe insan ömrü su gibi akar. Kârsız geçen her an, ömür sermayesinden heder edilen bir ziyandır. Bir hüsrandır. Bu bakımdan yıllarca kaybedilen bir ömür insana ebedi saadeti kazandıracak iyi ve güzel bir iş yapmaya muvaffak olmamışsa, **"Gün bu gündür, saat bu saattir, dem bu demdir, ne yapacaksak şimdi yapmalıyız"** diyerek en kıymetli hazinesini boşuna harcayanın her zaman zararda ve noksanlık içinde bulunduğunu bu sure haber veriyor.

Sure, ömür sermayesini yeterince değerlendirebilenlerin varlığından da haber veriyor ve bunların da dört ayrı özelliğini belirtiyor: 1) Allah'a dosdoğru iman, 2) İmanın yalnız gönüllerde ve dillerde kalmayıp bütün hislere, akıllara ve bedene sirayet ederek yaptıkları işleri insanlık için, faydalı, iyi ve güzel olan şeyleri yapmak., 3) Birbirlerine gösterişten uzak, münafıklık, ziyankârlık, tabasbus ve dalkavukluk etmeyip geçici, aldatıcı, zarara götürücü şeylere aldanmadan, her şeyin hakkını gözeterek, hakkı tavsiye etmeyi, her işte hakkı, doğru olanı yapmak, hakta birleşmek, hakka davet etmek, 4) Sabırlı olmak ve onu her zaman birbirine tavsiye etmek, dünyanın binbir türlü hâline sabır ve zorluklara katlanmaya, iman ve amel-i sâlihi gerçekleştirmek, hak ve adaletin bekçiliğini yapmak, ferdin ve toplumun refahını ve mutluluğunu temin etmek için sabretmek.

Kur'an'ın tavsiye ettiği bu dört sıfat ve özellik hayatımızın her bölümünü kapsamakta, ruhun dayanağı olan ve toplumu dengede tutan iman ile iyilik ve hak yolunda dostluğu ve sabrı birbirine tavsiye eden, birbirine destek olan ve kardeşçe yaşayan bir millet olmayı istemektedir. Bunun içindir ki ashaptan iki kişi karşılaştığında biri diğerine "Asr" suresini okuyup birbirleriyle selamlaşır, öyle ayrılırlardı. (M.KEMAL ATİK)

ASTRONOMİ

Astronomi, kâinattaki gök cisimlerinin geçmişte, günümüzde ve gelecekteki şekillerini, büyüklüklerini, kütlelerini, yüzeylerini, parlaklıklarını, birbirine olan etkilerini, hareket kanunlarını, oluşumlarını ve gelişimlerini inceleyen bir bilim dalıdır.

Kur'an-ı Kerim ise, insanları doğru ve hak yola götüren bir hidayet kitabıdır. O, önder olmak ve yol göstermek için gelmiştir. Kaynağı ilahîdir ve bunun için de muciz bir kitaptır. Kur'an'ın muhatabı insandır. Bu sebeple Kur'an, insanın insanla, insanın Yaratıcısıyla ve insanın kâinatla olan ilişkilerini düzenleyen kurallar getirmiştir. Kur'an, insanın Yaratıcısı ve hemcinsleriyle olan ilişkilerine dair geniş açıklamalarda bulunduğu ve kesin kanun ve prensipler getirdiği hâlde; insanın eşya ve kâinatla olan münasebetlerinde ise, genel prensipler getirmiş, eşyanın mahiyet ve kanunlarının araştırılmasını insan zekâsı ve aklına terketmiştir.

Genellikle insan, eşya ve kâinat münasebetinde Kur'an'ın getirdiği prensip ve kanunlar, eşyanın kullanılışı, diğer bir ifade ile eşyanın ne ölçüde kullanılıp kullanılamayacağı yönündedir. Bunun için de Kur'an, kâinat ve içindeki eşyadan tafsilatlı olarak değil de, öz ve temel esaslar dahilinde bahseder. Bunları yüce Yaratıcının bir nişanesi sayar. Ancak Kur'an'ın bu konudaki ifade ve üslubu o kadar derin ve mucizdir ki, sanki O, eşyanın hakikatini ve tohumdaki ruşeym gibi hâvidir. İfade ve üslubundaki bu özellikle dolayısıyladır ki, her çağın insanı, Kur'an ayetlerinde kendi çağındaki anlayışa ve kültür seviyesine uygun bir mana bulabilmiş ve insan-eşya münasebetine dair ayetleri, çağındaki anlayışa uygun bir biçimde yorumlayabilmiştir.

Şunu da önemle belirtmeliyiz ki, Kur'an-ı Kerim, eşyanın niçinini açıklamakta, nasıllığını ise insan aklına ve araştırmalarına terketmektedir. **"Gökte ve yerde olan şeylere bakın"** (Yunus, 10/101), **"Başlarının üstündeki göğe bakmadılar mı? Biz onu nasıl binaettik ve nasıl tezyin ettik"** (Kâf, 50/6), **"Onlar deveye bakmazlar mı ki, nasıl yaratılmıştır? Semaya bakmazlar mı ki, nasıl yükseltilmiştir"** (el-Gaşiye, 88/17-18) mealindeki ayetler, buna örnektir.

Kur'an-ı Kerim, bu ölçüler içinde her çeşit ilim verilerini objektif bir şekilde zikretmiş ve bu ilimlerin konularını ve meselelerini nâzil olduğu çağdaki anlayışa göre değil de, kendi gayesine her zaman hizmet edecek ve her çağın anlayışına hitap edecek şekilde ifâde etmiştir. Kur'an'ın temas ettiği bilim dallarından biri de hiç şüphesiz Astronomidir. Özellikle kâinatın araştırılmasını isteyen ayetlerin yanında, kâina-

tın oluşumu ve kanunları ile ilgili ayetlerin mevcudiyeti, Kur'an'ın bu konuya verdiği önemi belirtir. Kur'an'da 120 yerde sema, 190 yerde semavât, 2 yerde felek, 4 yerde burç kelimesi geçmektedir. Astronomi ile ilgili bazı kelimeler ise Kur'an'da sure adı olarak bulunmaktadır: Necm, Şems, Burûç ve Kamer gibi. Bunlar insanı, eserden müessire götüren ve yüce Yaratıcının varlığına ve kudretine ulaştıran birer delil mahiyetindedir. Bu, Kur'an'ın asıl amacıdır. Bu asıl amacın yanında ikinci bir amaç da, insana geçmişle ilgili bilgi vermektir.

A. Kâinatın Yaradılışı

Pozitif ilim metodları ile incelenmesi mümkün olmayan konulardan birisi de, kâinatın yaradılışı meselesidir. Bununla birlikte bu konu, ilim adamlarının daima merakını çekmiş ve çözülmesi gereken bir problem olarak zihinlerde canlılığını korumuştur. Hiç şüphesiz bu konuda ilim adamlarınca bir takım faraziyeler ileri sürülmüştür. Ama bunların hepsi birer faraziyeden ibarettir ve kesin değildir. Fakat bu nazariyeler, bir bakıma içtimaî hayat felsefesinin veya sosyal ve ekonomik düzenin ilmî sahadaki tezahürleri olduğundan, zaman zaman ideolojik veya dinî sistemlerin müdafaasında kullanılmıştır. Meselâ: Laplace, G.Gamaw ve J.Jeans'ın nazariyeleri, inananlar tarafından Allah'ın varlığına ve yaratıcılığına delil olarak kullanılırken; Buffo, Hoyle ve Velyaminov'un nazariyeleri ise materyalistler tarafından Allah diye bir yaratıcı bulunmadığına delil olarak kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de kâinatın yaradılışı konusunda en dikkat çekici ayet, el-Enbiyâ suresinin 30. ayetidir. Bu ayette, **"Kâfirler, görmezler mi ki, gökler ve yer birbirine bitişik idiler, onları biz ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık. Hâlâ iman etmezler mi?"** denilmektedir. Bu ayette, yaradılıştan bitişik ve kaynaşık anlamına gelen "Ratk"; bitişik iki şeyin ayrılması manasına gelen "Fatk" kelimeleri kullanılmıştır. Bir başka ayet-i kerime de ise, Allah'ın kâinatı yarattıktan sonra, semanın duman hâlinde bulunduğunu açıklamaktadır. (Fussilet, 41/11) Bu ayetlerde geçen "Ratk", "Fatk" ve "duman" kelimeleri, kâinatın yaradılışı konusunda anahtar kelimelerdir. Bu kelimeler iyi anlaşıldığıtakdirde Kur'an'ın bu konuda verdiği bilgi daha iyi anlaşılacaktır. Buna göre, gökler ve yer ve bütün kâinat, adına esîr veya sedîm denilen sise benzer bir maddeden yaratılmıştır. Bu madde tek bir madde iken bölünmüş, parçalanmış, dolayısiyle kendisinden küre şeklinde cisimler meydana gelmiştir. (Çantay, Meâl, 2/584)

"**Yapılan bütün araştırmalar, gözlem ve hesaplar, bundan aşağı yukarı 4.5 ile 5 milyar yıl önce ilk kâinat maddesinin çıplak atomlardan oluşan kocaman bir küre hâlinde olduğu, bu çıplak atomlar arasındaki karşılıklı çekim ile evren maddesinin açılarak evrene yayıldığını göstermektedir. Ancak bu ilk evren maddesinin nasıl meydana geldiği bugün bütün araştırmalara rağmen kesinlikle bilinememektedir.**" (Bilim ve Teknik, sayı: 92, s.2) Bilim adına yapılan bu açıklamadan da anlıyoruz ki, kâinat yaratılmıştır, ezelî ve ebedî değildir. Kâinatın bir başlangıcı vardır ve mutlaka bir sonu da olacaktır. Allah, eşya ve kâinatı, kâinatta hiç bir şey yok iken yaratmıştır. Kur'an bunun nasıl olduğunu da şöyle anlatır: **"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun buyruğu sadece o şeye "ol" demektir, o da hemen olur"** (Yâsîn, 36/82)

İslâm alimleri, ilk evren maddesinin yoktan var edildiğine, yani Allah'ın ilk evren maddesini hiç bir maddeden yaratmadığına ve sadece ilk evren maddesine "ol" dediğini ve maddenin de olduğuna inanırlar. İslâm, kâinatın yaratılmadığı ve ezelî olduğu görüşünü kabul eden materyalizme bu konuda da karşıdır.

B. Genel Çekim Kanunu

Astronomi ve fiziğin esasını teşkil eden genel çekim kanunu (Gravitation Pull) Isaac Newton (1642-1720) tarafından keşfedilmiştir. Kâinatın dengesini ve ahengini temin eden bu kanunu, hiç şüphesiz Cenab-ı Hak, kâinatı yaratırken koymuştur. Kur'an-ı Kerîm, buna ve diğer tabiat kanunlarına **"Sünnetullah"** adını verir. (Fâtır, 35/43) Yine Kur'an'ın ifadesiyle bu kanunlarda **"değişme"** ve **"sapma"** yoktur. Newton, bu kanunu icat etmemiş, sadece keşfederek onun işleyiş sistemini bulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Hak, kâinattaki dengeye ve çekim kanununa işaret etmiş ve bu konuda bize genel bir bilgi vermiştir. Bu ayetlerde, Allah Teâlâ'nın yaratıcılığı ve kudreti birinci derecede ele alınırken, ikinci derecede de kâinattaki dengeye işaret edilmektedir. Bu ayetler şunlardır:

"Allah, gökleri görebileceğiniz direk-

ler olmaksızın yükseltendir" (er-Ra'd, 13/2) **"O, gökleri görünür direkleri olmaksızın yarattı"** (Lokman, 31/10) **"Semayı yeryüzüne düşmekten koruyan O'dur. Ancak kıyamette O'nun izniile düşecektir"** (el-Hac , 22/65)

Bu ayetlere ilaveten İbn Kesir'in naklettiğine göre İbn Abbas **"Semalar için bir direk vardır, fakat siz onu göremezsiniz"** demiştir. (İbn Kesir, Tefsir, Mısır, Tarihsiz, 2/499) Bir başka ayette ise, **"Göğü O, yükseltti ve mizanı (ölçü ve dengeyi) koydu"** (er-Râhman, 55/7) denilmektedir. Göğü yükseltti ifadesiyle "mizân" arasındaki ilişkiden ortaya çıkan zahirî manaya göre, bu ölçü, bütün eşya arasındaki umumî denge kanunudur. Buna astronomide umumî câzibe kanunu adı verilmektedir. (Elmalılı, Hak Dini, 6/4665-4666)

Allah kâinattaki bütün gök cisimlerini yaratmış, fakat bu gök cisimlerini yaratırken de onların boşlukta durmalarını sağlayacak sistemi de halketmiştir. Bu sistem Kur'ân tabiriyle **görülmeyen bir direk,** ilmî tabiriyle **çekim kanunudur.**

C. Yedi Kat Semâ

Kur'ân'ı Kerîm'de "sema" tabiri, yedi yerde yedi rakamıyla birlikte kullanılmıştır. Bir yerde de gökteki yedi yoldan bahsedilmiştir. Yedi rakamı, ekseriya "müteaddid" anlamına gelirse de, bu anlamdaki kullanılışı kesin değildir. Kur'ân'da mahiyeti anlaşılmayan ve ancak Arapça lugat karşılığı verilerek tercüme edilebilen ayetlerden biri de, yedi kat semâ ile ilgili ayetler topluluğudur. Yedi kat semadan maksat nedir? Mahiyeti nedir? Burası neresidir? Bunu kesinlikle bilemiyoruz. Bu konu henüz astronomi ilminin konuları arasına da girmiş değildir. Bu sebeple bu konuda her hangi bir araştırma da yapılmamaktadır. Eski çağ müfessirleri, Aristo ve Batlamyus'un etkisinde kalarak yedi kat semaya, bazı yorumlar getirmişlerse de, bunlar çağımız için değerini yitirmiş bilgilerdir. Bu konuda söylenen şeyler birer faraziyeden ibarettir. Fakat bize bu konuda ışık tutacak iki ayeti zikretmekte yarar vardır. Bunlardan birincisi, dünya semasının yıldızlarla süslendiğini anlatan ayet, (Saffat, 37/6), diğeri ise en yakın göğün kandillerle donatıldığını anlatan ayettir. (el-Mülk, 67/5) Ayette "dünyâ göğü" tabiri geçmekte ve buna da "en yakın gök" adı verilmektedir. En yakın gök, yani dünya göğü, binlerce yıldızlarla süslüdür. Bu büyük bir ihtimalle birinci kat semayı teşkil edebilir. Diğer semalar hakkında şimdilik bir şey söylemek mümkün değildir. Zamanın en iyi müfessir olduğu söylenmektedir. Belki ileride bu ayetlere yorum getirebilecek bir bilgiye, insanlık sahipolabilir. Çünkü çağımızda geçmişte manası anlaşılmayan bir çok ayete, yorum getirilebilmiştir. İlmin gelişmesi, bu tür ayetleri daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Ç. Güneş ve Ay Yörüngeleri

Kur'ân-ı Kerîm, güneş ve ay'a ait yörüngelerden de bahsetmekte ve şöyle demektedir:

"Allah geceyi, gündüzü, güneşi ve ay'ı yarattı. Bunların her biri kendilerine mahsus hareketleriyle bir yörünge üzerinde hareket ederler" (el-Enbiyâ, 36/33)

"Güneş ay'a yetişemez, gece gündüzü geçemez. Hepsi birer felekte yüzerler" (Yâsin, 36/40)

Bu iki ayette **"felek"** kelimesi geçmektedir. Bu kelime, çağımızda **"yörünge"** diye tercüme edilmektedir. Bu kavramın Kur'ân'ın nazil olduğu çağda tam olarak bilindiğini söyleyemeyiz. Zira Kur'ân'ın vahyedildiği çağda dünyanın dönmeyip sakin bir cisim olduğu, güneşin ise dönüp dolaştığı kabul ediliyordu. Bu kuram, M.Ö.2. yüzyılda yaşamış olan Batlamyus'un kuramıydı. Bu kuram, M.S.16. yüzyılda Kopernik tarafından yıkılıncaya kadar itibarını korumuştur. Kur'an'ın nüzulu çağında da yaşayan bu kuram, ne bu ayetlerde ne de Kur'an'ın başka ayetlerinde bulunmaktadır. Cahiliye Araplarının bu kuramı bildiklerine dair her hangi bir bilgi de mevcut değildir. Bilakis bu kuramın Abbasîler döneminde yapılan tercümelerle İslâm âlemine girdiği bilinmektedir. Bu ayetlerin tefsirinde bu sebeple çok zorluk çekildiği görülmektedir. Zira bu ayetler izah edilememiş, sadece Arapça karşılıklarının verilmesiyle yetinilmiştir.

Çağımızda ise gelişen astronomi ilmi sayesinde kâinatın bazı sırları keşfedilmiş, bu arada gök cisimlerinin kendilerine ait özel yörüngelerinde hareket ettikleri tespit edilmiştir. Bu ilmî gelişmeden sonradır ki, bu ayetlere yorum getirilebilmiştir. Bu da bize gösteriyor ki, Kur'ân'da yüzyıllar sonra aydınlığa kavuşacak bazı kavramlar bulun-

maktadır. Bir diğer ayette de **"Güneş kendi karargâhında yürür"** (Yâsîn, 36/38) denilmektedir. Bu ayeti yorumlayan çağdaş müfessirler, güneşin bir istikrar noktasına doğru hareket ettiğini söylemişlerdir. Nitekim güneşin ikili bir hareket içinde olduğunu biliyoruz. Bu açıklamalar da gösteriyor ki, Kur'ân her çağa ve her çağın ilmî anlayışına uygun bilgiler vermekte ve her çağın insanına hitap edebilmektedir. Bu da Kur'ân yüceliğini gösterir.

Bu açıklamalara ilaveten Kur'ân-ı Kerîm'de ayrıca astronomi ile ilgili başka konuların da yer aldığını görmekteyiz. Meselâ: **"Semayı biz kendi ellerimizle yaptık ve onu biz genişletiyoruz"** (ez-Zariyat, 51/47) ayeti, kâinatın genişlemesini açıklamaktadır. Bazı ayetlerde güneş, bir meşaleye (sirâç) veya parlayan bir kandile (vehhâç) benzetilirken, ay da aydınlatıcı (münir) bir cisme veya bir nûr'a benzetilmiştir. Bu benzetmelerden ziya ile nûr arasında bir mahiyet farkının bulunduğunu anlıyoruz. Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: Ay ve güneş hakkında Hz.Peygamber, **"ikisi de güneş idi"**, İbn Abbas ise **"ay da güneş gibi ışık veriyordu, fakat sonradan ışığı giderildi"** demektedir. Bu sebeple ayın ışığı bizatihi kendisinden olmayıp güneşten aldığı eskiden beri biliniyorsa da onun evvelâ güneş gibi aydınlatıcı iken sonradan böyle mahvedilip sönmüş olduğu bilinmiyordu. Kur'ân'ın vermiş olduğu bu hakikatı, nihayet zamanımızın fen ehli keşfetmiş ve bugünkü fennî düşüncelerini bu esas üzerine kurmuşlardır. (Elmalılı, Hak Dini, 4/3169-3179)

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de insanların fezaya çıkma konusunda, onların fezaya çıkamıyacaklarının imkânsızlığı değil, bilakis insanların bu durum ve şekliyle fezaya çıkamıyacakları, bunun tam aksine bir takım güç ve kuvvetler yardımıyla çıkabileceklerinin mümkün olduğu ifade edilmektedir. Şu ayet bu konuda en dikkat çekici olanıdır: **"Ey cin ve ins cemaati, eğer göklerin ve yerin etrafından çıkmağa gücünüz yetiyorsa çıkın. Fakat bir kuvvetiniz olmadıkça asla çıkamazsınız"** (er-Râhman, 55/33)

Bu ayette "sultan" kelimesi geçmektedir. Bu kelime, güç, kuvvet, zorla istediğini yapma ve yenme manalarına gelmektedir. Bu ayet, fezaya ancak "sultan"la gidilebilineceğini açıkladığına göre, bu demektir ki, insanlar ancak bir güç ve kuvvet yardımıyla fezaya çıkabileceklerdir. (C.KIRCA)

AV-AVLANMA

İnsanın borçsuz ve suçsuz, eşyanın da mübah olması aslî durum ve kural olduğundan, Kur'an helal ve mübah oluşu esas almış, ancak bir kısmına bizlerin de muttali olabileceği belli hikmet ve faydalara binaen zaman zaman belli sınırlama ve yasaklama getirmiştir. Bu itibarla av ve avlanma da kural olarak helal ve mübahtır. Ancak Kur'an ve sünnette avlanma, avcı, av hayvanı, anlamına vakti ve yeri ile ilgili olarak bir takım sınırlama ve yasaklamalar getirilmiştir.

Deniz avcılığı ve deniz avının yenmesi sürekli helal kılınırken (Mâide, 4), hac ve umre için ihrama girmiş kimseye kara avı ve avcılığı yasaklanmıştır. Nitekim ayette **"Ey inananlar, ihramda iken av öldürmeyin. Sizden kim kasten onu öldürürse, öldürdüğünün dengi olan bir hayvancezası vardır..."** (Maide 95), **"... ihramda olduğunuz sürece size kara avı yasaklandı."** "(Maide, 96) buyrulmuştur. Bu yasak, ihramlının manevî eğitimi ve maddî çevreden uzaklaşması kadar, çevre korunmasını da sağlamayı gaye edinmiş gözükmektedir.

Kur'an, av aletlerine de iki yerde temas etmekte olup, ilk olarak **"ellerinizin ve mızraklarınızın ulaştığı av"** (Maide, 94) ifadesiyle kesici aletlere işaret etmekte, ikinci olarak da, **"De ki, size iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yeyin ve üzerine Allah'ın adını anın..."** (Maide, 4) ayetiyle av hayvanlarının yetiştirilmiş (muallem) olması ve avı sahibi için tutması şartına işaret edilmektedir.

Kur'an, avlanma ehliyeti ile ilgili olarak bir açıklık getirmemişse de, hayvanı boğazlayan kimsede bulunması gereken bütün şartların avcıda da bulunması şart görülmüştür.

Ayrıca İslâm, avcının katı kalpli olmamasını, avcılık merakını tatmin veya kabiliyetini deneme için hayvan öldürmemesini tavsiye eder.. Hz.Peygamber, etini yeme veya zararını defetme kastı olmaksızın öldürülen av hayvanının kıyamet gününde o avcıdan şikâyetçi olacağını belirterek av-

cılığa güzel bir ölçü getirmiştir. Bu itibarla, av ve avlanma ölçülü şekilde, merhametle ve ihtiyaca binaen yapıldığında daha doğru ve daha mübahtır. (A.BARDAKOĞLU)

AY

Ay, Kur'ân ifadesiyle "kamer", dünyamızın uzaydaki tek uydusudur. Çağlar boyunca insanların güneşten sonra en fazla dikkatini çeken ay, Kur'ân-ı Kerîm'de 26 yerde geçmekte, güneşin ve ayın bir hesapla yaratıldığı, insanların emrine amade kılındığı ve güneşin bir ışık, ay'ın ise bir nür olduğu anlatılmaktadır. Bir yerde de ayın ilk şekli olan "hilâl"den söz edilmekte ve **"Sana yeni doğan aylardan (hilallerden) soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve Hac için vakit ölçüleridir"** (Bakara, 2/189) denilmektedir. Mekkeliler, Hz.Peygamber'e, hilalin neden önce ince görünüp daha sonra kalınlaşarak dolunay olduğunu ve tekrar incelip eski hâlini aldığını sormuşlardı. Cenab-ı Hak da bunlara cevap olarak bu ayeti indirmiş ve bunun hikmetini açıklamıştır. Bir başka Ayet-i Kerîmede ise, aya menziller tayin ettiğini ve ayın eski urcun hâline döndüğünü beyân etmiştir. "Urcun" hurma salkımının eğri olan dip tarafına verilen addır. Bunun eskisi, yani bir önceki yıla ait salkım çöpü daha ince, daha eğri ve daha renkli olur. Bu benzetme, hilalin ilk ve son şeklini göstermekle kalmıyor, aynı zamanda ay'ın yörüngesinden geçerken dünya çevresinde bir ayda aldığı yolun şeklini de göstermiş oluyordu. Zira ayın yolu, tam dairevî olmayıp, bir tarafı konkav bir eğrilik arzetmektedir.

Kur'ân, ayın bir nur olduğunu ifade etmektedir. Bu da ayın ışığının güneşten daha hafif olduğunu ve güneş ışığını yansıttığını göstermektedir. Ay, vakit ölçüsünü de bildirmektedir. Dinî ibadetlerden "Oruç" ve "Hac" ay takvimine göre yapılmaktadır. Ay, güneş etrafındaki devrini 365 gün 5 saat 48 dakika ve 48 saniyede tamamlar. Bu zamana yıl denmektedir. 4 yılda bir 28 gün çeken şubat ayına bir gün eklenmekte ve şubat 29 gün olmaktadır. Bu iki ibadetin ay takvimine göre yapılması, dünyadaki bütün müslümanlar arasında eşitliği sağlamaya yönelik olması sebebiyledir. Ay takvimi ile güneş takvimi arasında 10 günlük bir fark bulunmakta ve 36 yılda bir güneş takvimi bir yıl ileri olmaktadır. Bu da kamerî takvimle güneş takvimi arasındaki farktır. Bu fark aynı zamanda 36 yılda bir "Oruc"un aynı zamanda tutulmasının sebebini de açıklamaktadır. (C.KIRCA)

ÂYÂT-I BEYYİNÂT

Ayet açık alâmet, nişan, delil, ibret ve ibret verici şey, emâre, topluluk, karaltı ve şahıs gibi anlamlara gelmektedir, çokluğu âyât olur.

Âyât-ı beyyinât, açık-seçik emâreler, alâmetler, ibretler anlamını ifade eder. Bu terim, indirmek fiiliyle ilgili olursa, helal ve haram, hak ve bâtılı açıklayan ve Hz. Muhammed'in Hak peygamber olduğunu açık - seçik gösteren Kur'an-ı Kerîm anlamına gelir. **"Andolsun ki, biz sana açık-seçik ayetler indirdik. Onları ancak fasıklar inkâr eder (2/99)."**

Peygamberler hakkında "açık - seçik mucizeler" anlamını ifade için de kullanılır: **"Andolsun ki biz Musa'ya dokuz mucize verdik.. 17/101", "Ve böylece biz ona apaçık ayetler indirdik. Kuşku yok ki Allah dilediğine yol gösterir. 22/16", "Hayır o, ilim verilenlerin gönüllerinde bulunan apaçık âyetlerdir. Ve ayetlerimizi ancak zalimler inkâr eder. 29/49", "O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarsın diye kuluna apaçık âyetler indirendir 57/9."**

Açık-seçik ayetlerin, yol gösterici, aydınlığa çıkarıcı, doğruya götürücü, ilimle korunabilen, insanı yüce Allah'a yöneltici niteliklerinin ve vazifelerinin olduğu anlaşılmaktadır. (H.ŞAHİN)

AYET

Çeşitli anlamlar ifade eden ayet kelimesi alâmet, nişan, ibret eser, delil, hayret ve mücize manalarına gelir. Bir şeyin tanınmasına sebep olan emâre anlamında da kullanılır. Çokluğu ây, âyây ve âyât gelir.

Allah'ın varlığını ve birliğini anlamak için bütün kâinat bir ayettir. Buna "âyât-ı kevniyye" yani varlıktaki ayetler denir. İnsanları korkutan felaketler de Allah'ı hatırlatan birer ayettir, ibret vericidir. Peygamberlerin mucizeleri kendilerinin doğruluğunu gösteren birer ayettirler. Kâinattaki ayetlere "âyât-ı kevniye" dendiği gibi Kur'an ayetlerine "Âyât-ı Münezzele" yani vahiy suretiyle inmiş ayetler denir.

Dinî bir terim olarak ayet, Kur'an-ı Kerim'de her sureyi meydana getiren başı ve sonu bulunan müstakil cümlelerden her birine denmektedir. Ayetlerin her biri birer Kur'an'dır. Çoğu bir veya bir kaç cümleden meydana gelen müstakil bir sözdürler. Bundan başka, bazı ayetler kendi başlarına bir hüküm ifade etmeseler de yine birer ayet sayılırlar. Bazı ayetler de yarım sayfa, hatta bir sayfa uzunluğundadır.

Kur'an'ın ayetlere bölünmesi tevkifîdir. Yani vahye müsnettir. Cebrail'in Hz. Peygamber'e bildirildiği tarzda belirlenmiştir.

Kur'an'ın ayetleri iniş sıralarına göre Mekkî ve Medenî olmak üzere ikiye ayrılır. Hicretten önce inen ayetlerle Mekke'nin fethinde ve Veda Haccında nazil olan ayetlere Mekkî ayetler denir. Hicretten sonra Medine'de nazil olanlara ise Medenî ayetler denir.

· Ayetler, ihtiva ettikleri hükümlerin mahiyetlerine göre, muhkem ve müteşâbihât diye ikiye ayrılırlar. Manası yorum yapılmaya gerek olmayan veya tek anlam ifade eden ayetlere muhkem ayetler denir. Müteşabihât ise, surelerin başında bulunan "huruf-u mukattaa" gibi manalarının anlaşılması mümkün olmayan veya çeşitli izah ve yorumlara müsait olan ayetlere denir.

Ayetlerin sayıları yuvarlak olarak 6666'dır. Değerli Türk bilgini İbn Kemal Paşa bunları manzum olarak şöyle sıralamıştır.

Bilmek istersen eğer âded-i âyâtı
Cümlesi altı bin ve altı yüz altmış altı
Bindir vaad beyanında ânın bini vaîd
Bindir emri ibadet bini nehy ü tehdîd
Bini emsâl ü iberdir, bini ahbar ü kısâs
Beş yüz âyâtı helal ile harama muhtaç
Buldu yüz ayeti tesbih u duada çün ruşûh
Altmış altısı dehi ayeti nasih u mensuh

(M.K.ATİK)

AYLAR

28, 29, 30 veya 31 günü içine alan belirli bir zaman dilimi.

Kur'an-ı Kerim'de ay, "eş-Şehr" lafzı ile ifade edilmiş ve bir yılda 12 ay olduğu belirtilmiştir. (Tevbe 9/36) Kur'an-ı Kerim'de sözkonusu edilen kamerî aylar olup bunların adları şöyledir: Muharrem, Safer, Rebî'u'l-evvel, Rebî'u'l-âhır, Cumâd el-Ûlâ, Cumâd el-Uhrâ, Recep, Şaban, Ramazan, Şevval, Zi'l-kâde, Zi'l-hicce. Bu ayların hesabı ayın doğuş ve batışına göre hesaplandığından her biri senenin bütün mevsimlerine rastlamaktadır. İslâm'da Ramazan Orucu ve Hac gibi ibadetlerin başlangıç ve bitişleri kamerî aylara göre tespit edildiği için, bu ibadetler senenin her mevsimine rastlayabilmektedir.

Tevbe suresinin 36. ayetinde haram aylarından bahsedilmektedir. Bunlar dört tane olup **Zi'l-kâde, Zi'l-hicce, Muharrem** ve **Recep** aylarıdır. Bu dört aya Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den beri hürmet edilmiş yani saygı gösterilmiştir. Sözkonusu edilen bu dört aya saygı, Hz. İbrahim'den itibaren nesilden nesile Hz. Muhammed'e (S.A.V.) kadar devam etmiştir. Haram aylarda Araplar, savaş yapmaktan, birbirlerinin mallarına tecavüz etmekten sakınırlardı. Diğer bir deyimle bu dört ayda, Araplar kendiliklerinden ateşkes ilân ederler ve asla cana kıymazlardı.

Câhiliyye döneminde birbirleri ile sürekli savaşan ve birbirlerinin mallarını talana alışan Araplara kesintisiz peşpeşe üç ay (Zi'l-kâde, Zi'l-hicce ve Muharrem ayları) barış içinde yaşamak ağır gelmeye başladı. Bu yüzden çeşitli hesap hilelerine başvurarak haram aylarının yerleri'ni değiştirmeye teşebbüs ettiler. Meselâ Muharrem için öngörülen ateşkesi Safer'e aktarmaya kalkıştılar. Diğer haram aylar üzerinde de buna benzer oynamalar yaptılar. Bu durum Mekke'nin fethedildiği hicrî 8. yıla kadar devam etti. Nihayet: **"Sapıtmak için hürmetli ayların yerlerini değiştirip geciktirmek, küfürde gerçekten ileri gitmektir. İnkâr edenler Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uydurmak için onu bir yıl haram, bir yıl helâl sayıyor. Böylece Allah'ın haram kıldığını helâl kılıyorlar. Kötü işleri kendilerine güzel göründü. Allah inkâr eden toplumu doğru yola eriştirmez."** (Tevbe 9/37) mealindeki ayet nâzil oldu. (A.TOKSARI)

BABA

Kur'ân'da baba (ebb) kelimesi ile bu kelimenin çokluğu olan "âbâ" kelimesi ve bu anlama gelen diğer kullanımlar (vâlid, vâlideyn, mevlûd leh) 150 civarında yerde geçmektedir. Baba kelimesiyle, bir şeyin meydana gelmesine, ortaya çıkmasına, ıslahına sebep olan kimse kastedilir. Bu sebeple Hz. Peygamber'e "müminlerin babası" da denmektedir. Kur'ân'da, Hz. Peygamber'in kimsenin babası olmayıp Allah'ın rasûlü ve peygamberlerin sonuncusu olduğunun bildirilmesi (Ahzâb, 40), evlatlık yoluyla kimsenin babası sayılmayacağını tembih içindir. Zaten ayetin, Hz. Peygamber-Hz. Zeyd şahsında evlatlık müessesesini kaldıran ayetlerin akabinde gelmesi, bunu ifade eder. "Ebeveyn" kelimesi yaygın olarak anne-babayı ifadede kullanılırsa da, bu kelime aynı zamanda baba-dede, baba-amca ikililerini de ifade eder.

Kur'ân'da geçen tekil "baba" kelimeleri ile genelde, kişinin neseben babası kastedilir. (Yusuf, 8, 11, 17; Meryem, 42-44, Kasas 23-26; Enâm, 74 vs) Bu ayetlerde geçmiş peygamberlerin kıssalarından, babalarını tevhide çağırmalarından, peygamber silsilelerinden söz edilir. Bu anlatımların hepsinde de evladın babasına karşı hakikatı söylemekten geri durmadığını, fakat saygı ve nezaketi de eksik etmediğini görüyoruz.

Kur'ân'da sıklıkla kullanılan "âbâ" kelimesiyle ise genelde ecdât, atalar kastedilir. Kur'ân, ecdattan devralınan gelenek ve değer yargılarının tevhid akîdesinin süzgecinden geçirilmesini emreder ve ataların yolunun körü körüne takip edilmesini yasaklar (A'râf, 28; Enbiyâ, 53; Şuarâ, 74; Lokman, 21.) Kur'an, **"Onlara 'Allah'ın indirdiğine tâbi olun" denilince, 'Hayır, atalarımızı yapar bulduğumuz şeye uyarız' derler; ya ataları bir şey akletmeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler?"** (Bakara, 170), **"Ya ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler?"** (Mâide, 104) sorularıyla, insanları geçmişten devraldıklarını devamlı gözden geçirmeye çağırır.

Yine Kur'ân, nesebin tahrifine yolaçan bir evlat edinmeyi yasaklayarak, çocukların babalarına nispet edilmesini, bunun Allah katında daha âdil olduğunu (Ahzâb, 5) belirtir. Annenin yiyecek ve giyeceğinin babaya ait olduğunu bildiren ayet (Bakara, 233), aynı zamanda çocukların nesebinin babaya ait olacağına da işaret etmiştir.

Babanın çocuğu ve ailesi üzerinde bir çok hakları ve sorumlulukları vardır. Daha doğrusu, çocuğun ve ailenin İslâmî bir çevre ve hayat tarzı içinde büyümesinin, inanç ve amel yönünden iyi bir Müslüman olarak yetişmesinin temini, çocukların ve ailenin geçiminin sağlanması, masraflarının karşılanması, onların topluma iyi ve faydalı bir insan olarak kazandırılması aile reisinin, yani babanın mesuliyeti dahilindedir. Zaten babaya tanınan bir dizi hak da, bu görevini yerine getirmesini kolaylaştırmak içindir. Kur'ân çok yerde aile reisi olarak babaya hitapla, çocuğuna ve ailesine namazı emredip, fiilî de örnek olarak onları namaza alıştırmasını (Tâhâ, 132), onları cehennem ateşinden korumasını (Tahrîm, 6) malın, çocukların dünya hayatının süs olduğunu, ka-

lıcı olanın ise iyi ve yararlı amel olduğunu (Kehf. 46), malın ve çocukların birer imtihan olduğunu (Enfâl, 28) hatırlatmakta, toplumun en küçük birimi olan ailede İslâm akîdesinin yerleşmesinde ve İslâmî hayat tarzının hâkim olmasında en büyük sorumluluğu babaya yüklemektedir. (A.BARDAKOĞLU)

BÂBİL

Bâbil, bu gün Irak sınırları içinde kalan, eski adıyla Aşağı Mezopotamya'nın kuzeyinde, Fırat nehrinin iki yakasında kurulan ve bütün Bâbil sülâlelerine başkentlik eden meşhur bir şehirdir. Mazisi ise M.Ö.3000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu gün bu şehir Bağdal'ın güneyinde harabe hâlinde bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime bir yerde ve Bakara suresinin 102. ayetinde geçmektedir. Bu ayetin ilgili kısımında şöyle denilmektedir: **"Fakat o şeytanlar, kâfirdirler ki insanlara sihri ve Bâbil'deki iki meleğe Hârut ve Mârut'a indirilen şeyleri öğretiyorlardı."**

Hârut ve Mârut kıssası dolayısiyle "Bâbil"den bahseden Kur'ân-ı Kerîm'de, başka bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Ancak çağında çok ileri bir medeniyet seviyesinde olduğu, özellikle sihir ve büyüde de büyük bir şöhrete eriştiği bazı kaynaklarda zikredilmektedir. (C.KIRCA)

BAKARA SURESİ

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra ilk nâzil olan suredir.

286 ayet, 6.120 kelime, 25.500 harften meydana gelmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in en uzun süresi olan, bu sureyi, anahatlarıyla dört esasta özetleyebiliriz:

1 Sureye, huruf u mukattaa denilen Allah ile Rasulu arasında bir şifre görevi yapan "elif, lam, mim, ra" harfleriyle başlanmakta, Kur'ân'ın doğruluğu ve hak olduğu, varlığı ve mahiyeti itibariyle bir hidâyet kaynağı olduğu bildirilmektedir. Müttakilerin sıfatları açıkça beyan edilmekte, daha sonra hakkın karşısına açık bir imanla çıkma cesaretini gösteremeyen münafıkların durumları, topluma karşı kendilerini üstün sayan halet i ruhiyeleri açık açık zikredilmektedir. Allah tarafından indirilen Kur'ân'ın, Arapların kullandığı harflerle meydana geldiği bildirilmekte, kitabın Allah tarafından geldiği hususunda şüphe ediliyorsa, aynı harflerle Kur'ân'a benzer bir sure meydana getirmeleri istenmektedir. Bütün kâinatı Allah'ın yarattığı ve bunları insana bahşettiği ifade edilmekte, Hz. Âdem'in yeryüzüne halife olarak gönderildiği ve Allah'ın hilafetini temsil edeceği, bu hilafeti yürütebilmesi için de kendisine bir takım bilgiler verildiği beyan edilmektedir. Hz. Âdem ve Havva ile Şeytan arasında ezelde takdir edilmiş mücadelenin Cennette başladığı, yasaklanan ağacın hikâyesi, şeytanın vesvese vermesi, günah işlememek konusunda verilen sözün unutulması, nedamet ve af dileyiş tafsilatıyla anlatılmaktadır.

2-Medine-i Münevvere'de İslâm daveti karşısında İsrailoğulları'nın durumu, yapılan davet karşısında gizli açık mukavemet göstererek bitmeyen ihanetleri, münafık ve müşriklerle kurdukları sıkı ilişkinin büyük tesirleri anlatılmakta, onların İslâm'a inanmaları, iman kervanına katılmaları istenmektedir. Geçmişte Firavun ve maiyetinden kurtuluşlarının manzarası bütün tazeliğiyle gözler önüne serilmekte Tûr-i Sina'da bulutun üzerlerini gölgelendirmesinden kudret helvasına, bıldırcın etine ve kayadan su fışkırmasına varıncaya kadar birbiri ardınca onlara verilen diğer nimeller hatırlatılmakta, daha sonra da devamlı olarak hatalar işledikleri, Allah Tealâ'nın kendilerini bir sapıklıktan kurtardıktan sonra diğer bir günaha yuvarlandıkları, bir çukurdan kurtulup başka bir çukura kaydıkları teker teker zikredilmektedir. Allah'a verdikleri sözü bozan, ilâhî emanetleri yüklenmekten kaçınan, Allah'ı açıkça görmedikçe inanmayız diyerek peygamberlerinin emrine karşı gelen, buzağıya tapan... İsrailoğulları'nın eskiden beri devam edegelen hataları, sapıklıkları, hakla bâtılı birbirine karıştırmaları anlatılmaktadır.

3 Surede Hz. İbrahim, İsmail ve İshak peygamberler ile Beytullah'ın yapılışı ve menâsikine dair meselelerin izahı yapılmakta, Beytullah'ı temizleyip tavaf eden, orada bulunan, rükû ve secde eden kimseler için hazırlama emrini Hz. İbrahim ve İsmail'in ne şekilde yerine getirdikleri bir tablo hâlinde canlandırılmaktadır. Hz. İbrahim'in milletinin bu millet olduğu onun dininin de İslâm dini olduğu bildirilmekte, kıblenin Mescid i Aksâ'dan Mescid-i Haram'a çevrilmesi mevzuu anlatılmakta, Müslümanların kendilerine has bir kıbleye ve böylece de özel bir şahsiyete sahip olmalarının gerektiği ifade edilmektedir.

4-İbadetlerde asıl gayenin "birre" ve "hayra" ulaşmak olduğu, şekil ve hareketler, kalple duygu ve dürüstlüğü, hayatta sağlam ve dürüst olmayı temin edemiyorsa o ibadetin bir değer taşımadığı bildirilmekle, namazın amacının ise, yüzü doğuya ve batıya çevirmek olmadığı, iç ve ruhun, akıl ve bedenin Allah'a yönelmesi, ona teslim olması gerektiği bildirilmektedir.

Ramazan ayının Kur'ân'ın indirildiği bir ay olması sebebiyle mübarek bir ay olduğu ve bu ayda oruç tutmanın her Müslümana farzolduğu açıklanmakta, iç kumar hakkındaki dinin hükümleri bildirilmekte, Haccın rükûnları ve hükümleri beyan edilmekte, haram ve helal aylar hakkında bilgi verilmekte, yetim haklarından, boşanmaya dair hükümlerden söz edilmektedir.

Surenin sonunda ise, seyrine ve başlangıcına uygun olarak Allah'a meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman konusu açıklanmakta Allah'ın af ve müsamahasını temenni etmek, tövbe ederek ona sığınmak, affına ve merhametine iltica etmek istenmektedir. (M.K.ATİK)

BARIŞ

Kur'ân'da sulh, salâh, ıslah, sâlih gibi kelimelerle ifadeye dökülen barış, bozgunculuğun, savaşın, ara bozmanın zıttıdır. Kötülük ve bozgunculuğun karşıtı olarak fiillerle ilgili yaygın bir kullanımı vardır. Ama asıl barış, insanların birbirinden kaçışını ve birbirine düşman oluşunu ortadan kaldırmaya denir. **"Onlar, barışçıamell, bozguncu amelle karıştırdılar... 9/102"; "Onu barışa kavuşlurduktan sonra, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın... 7/56", "İnananlar, barışçı iş görenler, işte bunlar cennetliklerdir. Onlar orada temelli kalıcıdırlar. 2/82."** Bu üç ayette barış, ahlâkî anlamda iyi iş, insanın kendisine sosyal çevresine yönelik yararlı iş olarak beyan edilmiştir.

"Eğer kadın kocasının serkeşliğinden veya aldırışsızlığından kaygu duyarsa aralarında anlaşmaya çalışmalarında her ikisi için de bir kötülük yoktur. Barışık kalmak (birbirinden kaçışmaktan) daha hayırlıdır. 4/128", "Eğer müminlerden iki topluluk birbirlyle savaşırlarsa aralarını bulup barıştırınız... 49/9)

Asıl barış, bu iki ayette ifadesini bulan barıştır. Zira onun yokluğu aileyi, toplumu, milleti, milletler topluluğunu ve nihayet bütün insanlığı tehdit eden yayılma özelliğine sahip genel bir kötülüktür.

Allah'ın insanı barıştırması, onu barışçı olarak yaratmasıyla, bazen de insanda fesadı gidermesiyle, kimi zamanda insan adına barışı sağlaması ve barışla egemen olmasıyla kendini gösterir.

Allah Kur'ân'da, inanma eyleminin hemen ardından sâlih ameli getirerek, düşünce barışı ile iş barışını birbirini izleyen iki merhale olarak göstermiştir.

Düşünce barışının temelini Allah'a inanma oluşturur. Zira bu inanma insanın Allah'tan kaçışını değil ona dönüşünü ve bağlanışını gösterir. Bu dönüş ve bağlanış fikir düzeyinde gerçekleşir. Böyle bir dönüş ve bağlanış, aynı zamanda şeytandan, bozgunculuk kaynağından kaçıştır. Hatta bozguncu şeytanın bozgunculuğunu bozma, fesat yuvasını fesat imkânlarından yoksun bırakmadır. Şeytanla savaş hâline girerek, Allah ile bizzat kendi kendimizle barışık olmadır. Yani inanma, sürekli düşman şeytanı bozguna uğratarak barışı bulup korumanın tam kendisidir. **"Ey İnananlar, hep birden barışa gidin, şeytana ayak uydurmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır. 2/208"**

Bu düzeyde bir düşünce barışını iş barışının izlemesi artık çok kolaydır. Çünkü iş barışını tehdit eden dış düşman saf dışı bırakılınca, onun kullanacağı iç ajan düşmanlar eylemsiz ve etkisiz kalmaya mahkumdurlar. Düşünce barışının temelini oluşturan Allaha inanma işi, kurulan barış ortamının korunması için en güçlü bir barış garantörüne insanı ulaştırmaktadır. Onun koruyuculuğu altındaki gerek düşünce ve gerekse iş barışını bozacak güçte başka bir otorite yoktur. Onun için Allah'ın güzel isimlerinden biri Selam, diğeri de Mümin'dir. Selam, barışla eş anlamlıdır. Mümin ismi ise, insanı savaştan ve her tür dış ve iç tehlikeden emin kılan demektir. Nitekim inanma İslâmla eş anlamlı olarak da kullanılmıştır. İslâm, insanın barışa girmesidir. Barış ise, güven ve emniyet hali içinde olmaktır. Mümin, imanıyla, işiyle böyle bir güven ortamında bulunan kimsedir. (H.ŞAHİN)

BARIŞMA (BARIŞTIRMA)

Birbirine dargın insanların barışmaları veya üçüncü kişiler tarafından bunların aralarının bulunarak barıştırılmaları (ıslah-ı beyn). İslâm gerek fertlerin gerekse cemiyetlerin birbirleri ile münasebetlerinde sul-

hu esas almıştır. İslâm bu düsturu sürdürmek için de Müslümanları kendi aralarında kardeş ilan etmiştir (bkz. Hucurât, 49/10.) Kardeşlik duygularını zedeleyen kin, haset, dedikodu, yalancılık vs. gibi ahlâkî yönden kötü sayılan bütün şeyleri Müslümanlara yasaklamıştır. Ancak sosyal varlık olan insanların zaman zaman birbirlerine küsebileceklerini nazar-ı dikkate alan İslâm, böyle durumlarda Müslümanların kendi aralarında üç günden fazla küs durmalarını yasakladığı gibi,(bkz. Buhârî, Edeb, 57, 62, İsti'zân, 9; Müslim, Birr, 23, 25.) Kendi aralarında barışmayan kişilerin barıştırılmalarını ise üçüncü kişilere ahlâkî bir görev olarak yüklemiştir. Dargınlık şahıslar arasında olabileceği gibi, gruplar arasında da meydana gelebileceğini nazarı dikkate alan İslâm, bunların barıştırılmalarını istemiştir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: **"Müminlerden iki grup arasında savaş olursa, aralarını bulun, onları barıştırın."** (Hucurat, 49/9.) Sulhu cemiyet hayatının varlığını sürdürmede en önemli unsur kabul eden İslâm, birbirine dargın kişilerin arasını bulup barıştırmada yalan söylemeyi bile mübah kabul etmiştir. Hz. Muhammed (S.A.V.) bu hususta şöyle buyuruyor: **"Yalancı, insanların arasını bulan ve hayır söyleyip hayır tebliğ eden kimse değildir."** (Bkz. Buhârî, Sulh.)

İslâm, fitne ve huzursuzluk çıkarmak için insanların kendi aralarında toplanarak dedikodu etmelerini ve fısıldaşmalarını yasakladığı halde, dargın olan iki kişinin arasını bulup barıştırmada bu şekildeki davranışı kötü görmemiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur. Meğer ki bir sadaka vermeyi, ya bir iyilik yapmayı veya insanların arasını düzeltmeyi emredenlerinki ola. Kim Allah'ın rızasını arayarak böyle yaparsa ona çok büyük bir mükafât vereceğim."** (Nisa, 4/114.)

Kur'ân-ı Kerîm, karı-kocanın araları açıldığında aralarının bulunmasını da şu esasa bağlamıştır: **"Eğer karı ile kocanın aralarının açılmasından endişeye düşerseniz o vakit kendilerine erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah onların aralarını buldurur."** (Nisa 4/35) (A.TOKSARI)

BA'S

Ba's, bir şey yaymak ve yönlendirmek anlamını ifade eder. Ba's, ilgili olduğu şeyin farklılığı oranında çeşide sahiptir. Ayrıca öznesinin insan veya Allah olması hâline bakılarak ba'sin iki çeşidinden bahsedilebilir. Meselâ insanın sürüyü yayması veya bir ihtiyaç doğrultusunda yönlendirilmesi de ba's anlamını ifade eder. Varlıklardan her birinin fert, tür ve cinsler hâlinde Allah tarafından yoktan yaratılması, yalnızca Allah'a mahsus bir ba's olmakla beraber, İsa Peygamber ve velilere de böyle bir ba's atfolunmuştur.

Ölülerin ba'sı, onların bulundukları yerlerden çıkarılması ve kıyamete doğru yürütülmesidir. Ba's günü, kıyamet günüdür.

Allah'ın elçi göndermesi, Kur'ân'ın kimi ifadelerinde ba's kelimesiyle karşılanmıştır. **"Ardından de Allah elçiler gönderdi. 2/213."** Azap gönderme de Kur'ân'da ba's ile ifade edilmiştir. **"De ki, o üstünüzden ve altınızdan size azap göndermeye... gücü yetendir. 6/65."**

Uykudan uyandırmaya da ba's denilmiştir. **"Yahut O, altı üstüne gelmiş bir kasabaya uğrayıp da ölü hâline gelmişken bu kasabayı Allah nasıl hayata kavuşturacak diye soran kimse gibidir. Allah, bu kimseyi yüz yıl ölü hala getirip ardından da onu tekrar hayata döndürdü. 2/259", "O, geceleyin sizi öldüren... sonra sizi gündüz vaktinde tekrar diriltendir. 6/60."**

Ahiret günü ba's ile başlar. Buna göre ba's, insanın ruh ve beden hâlinde tekrar yaratılışı ve iadesidir, tıpkı dünyada beden ve ruh hâlinde var edildiği gibi. Böyle bir iade tam bir yokluktan sonra olacaktır ve insan bu ikinci yaratılışı bilemez. Zira bu ikinci yaratılış, birinci yaratılıştan yani dünyadaki var ediliş tarzımızdan tam anlamıyla farklı olacaktır. **"Aranızda ölümleri biz takdir ettik ve biz, sizi benzerlerinizle değiştirmemize ve sizi bilmeyeceğiniz bir biçim içinde yeniden yaratmamıza karşı durulabileceklerden de değiliz. Ve siz ilk yaratılış biçiminizi iyice bildiniz. Öyleyse niye bu bilginize dayanarak ötealni düşünmüyorsunuz? 56/60-62."**

Kur'ân'da ba'sin olacağına dair bir çok delil vardır. İlk yaratılış, ikinci yaratılışı gösteren bir delil olarak takdim edilir. Allah'ın her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen bir zât olduğu açıklanarak, kudretinin etkinliğine bakılarak cisimlerin ve bedenlerin yeni bir biçimde yaratılışının Allah'a zor gelmiyeceği düşüncesi Kur'ân'da telkin edilir.

İnsanın yaratılışındaki aşamalar, onun bir hâlden ötekine geçişi yeryüzü ve onun gün ışığına çıkardığı şeyler Allah'ın ilim ve kudretinin göstergesidir.

Ba'sin inkârı, bu dünyadaki yaratılış biçiminden habersiz olanların sığındığı bir çaredir. Kendi bünyelerinden gafil olanların, gözlerinin önündekini görüp tanıyamayanların ilahiye dönük durumlarını inkâr etmeleri, başka insanlara delil teşkil etmez. **"Göklerde ve yerde bulunanlar O'nundur. Hepsi O'na boyun eğmektedir. Yaratıkları ilk kez yaratan O'dur, sonra onları tekrar yaratacaktır. Bu O'nun için çok kolaydır.. 30/26-27."**

İnsanlar, bu dünyadaki inanç ve işlerinin farklılığı oranında yeniden diriltilip şekillendirilmelerinde de farklı olacaklardır. İyi inanç ve iş sahibi olup nefislerini arındırmış olanlar, beden ve ruh bakımından en mükemmel bir biçimde var olacaklar, bozuk inanç ve kötü iş sahibi olanlar ise beden ve ruh itibariyle en eksik bir biçimde var olacaklardır. Nitekim Tirmizî, Ebu Hureyre'den naklen Hz. Peygamber'in kıyamet gününde insanların yaya, binekli ve yüzüstü sürünen olmak üzere üç sınıf hâlinde haşrolunacağından söz eden bir hadisini kaydeder. Kendini büyük ve zorba gösterenlerin de insanların çiğneyip geçtikleri toz zerreleri biçiminde haşrolunacağına dair haberler de vardır. Müslim'in Cabir'den rivayet ettiği şu hadis, insanlara genel bir ölçü verici niteliktedir: **"Her kul, ölürken hangi halde ise o hâl üzere yeniden yaratılacaktır."**

Ba's, beden ve ruhla olmasına rağmen, ruhî güçler beden üzerinde tasarruf gücüne sahiptir. Bu sebeple de ruhî güçler, en kısa zamanda en uzak mesafeleri aşabilmekte ve cennettekiler ile cehennemdekiler arasında konuşmalar yapılabilmektedir. Bu bakımdan onlar, çeşitli tip bedenlerle şekillenme ve ortaya çıkma gücüne sahip olan melek ve cinlere benzerler. (H.ŞAHİN)

BÂTIL

Bâtıl, iyice incelenip araştırıldığı zaman, varlığının ve bekasının olmadığı görülen şeydir. Hakk'ın zıttıdır. Kur'ân'da, Allah'tan başka çağrılıp dua edilen şeylerin bâtıl olduğu, haber verilmiştir. **"Bu, Allah gerçeğin ve Allah'tan başka dua edip çağırdıkları da bâtılın ta kendisi olduğu içindir.. 31/30."**

Bâtıl, söz ve fiillerle ilgili bir kullanıma da sahiptir. **"Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların işleyedurdukları işler geçersiz ve anlamsız (bâtıl) oldu 7/118". "Ey kitap ehli! Niçin hakkı bâtıla karıştırıyorsunuz ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz 3/71."** Bu ayetlerden ilki, fiil halindeki bâtılı, ikincisi söz biçimindeki bâtılı ihtiva etmektedir.

Ayrıca dünya ile veya ahiret ile ilgili herhangi bir menfaatle kendini kayıtlı ve bağımlı görmeyen kimseye battâl denir.

İptal, hak olsun bâtıl olsun, bir şeyi bozmak, yok etmektir. **"Mücrimler hoş görmese de Allah gerçeği gerçekleştirmeyi, bâtılı yok etmeyi istiyor 8/8."**

Kur'ân, gerçeğin var olmaya devamını sağlamak ve bâtılın gerçek yerine konmasını engellemek için insanları uyarıcı beyanlarla doludur. İnsan, içinde bulunduğu dünya, öteki âlemler ve ahiret yurdu, hep gerçektir. Bütün bu gerçeklerin en belirgini ve halis olanı ise Allah'tır. Her şey, kendine ayrılan yerde bulununca gerçek, kendinin olmayan yerde ise bâtıldır. Hak, kendinde olmanın, bâtıl kendinden ayrılmanın adıdır. Düzenli ve kurallı olmak hakkı, düzensizlik ve kuralsızlık ise bâtılı temsil eder. Çünkü Allah bâtılı imha edeceğini duyururken, hakkı da ortada tutup koruyacağını ilan etmiştir (42/24) Allah kurallılığı ve düzeni yok etmez. Fakat o, keyfiliğe düzensizlik ve kuralsızlığa karşı bayrak açmayı emreder: **"Kör duygularının ve hevesinin peşinden gitme. Çünkü o gidiş, seni Allah yolundan saptırır. 38/26"**

Hakk asıl, bâtıl geçici ve arîzîdir. Gerçek ortaya çıkınca bâtıl yok olur: **"De ki, hak ortaya çıkmış ve bâtıl yok olmuştur. Çünkü bâtılın özü yok olmaktır 17/81."** (Hasan ŞAHİN)

BAYRAM NAMAZI

Kur'ân'da, doğrudan bayram namazından bahseden ayet yoktur. Ancak Kevser suresinin **"Ey Muhammed, doğrusu biz sana pek çok nimet vermişizdir. Öyle ise Rabbin için namaz kıl, kurban kes"** mealindeki ilk iki ayetinin, dolaylı olarak, bayram namazından ve kurban kesmeden bahsettiğini anlıyoruz. Bunun için de Hanefiler bayram namazını vacip, Hanbeliler farz-ı kifaye, çoğunluk ise sünnet sayarlar.

İslâm dininde iki bayram vardır: Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı. Allah'ın

Rasulü S.A. Medine'ye hicret edince ve Medine halkının cahiliyye âdetlerinden kalma bayramları kutladıklarını öğrenince **"Allah Teâlâ size o iki bayramın günlerine bedel, onlardan daha hayırlı iki bayram (Ramazan ve Kurban Bayramı)ihsan buyurdu"** diyerek, bayramları, Müslümanların biraraya geldiği, sevinç ve coşkuyla kutladıkları, birer buluşma günü yapmış, böylece, bayramları ve bayram namazlarını İslâmın öngördüğü kardeşlik ve beraberlik için bir vesile kılmıştır.

Hicretin birinci senesinde kılınmaya başlanan bayram namazı iki rekât olup bayram günü, sabah, güneşin bir mızrak boyu yükselişiyle zevali arasında, cemaatle kılınır. Birinci ve ikinci rekâtta diğer namazlara göre fazladan getirilen tekbirler ve namaz sonrası okunan hutbe bu namazın iki karakteristik özelliğidir. Bayram namazının şartları, hükmü, kılınış şekli gibi uygulamaya yönelik ayrıntılar konusunda mezhepler arasında görüş farkları vardır. (A.BARDAKOĞLU)

BEDİR SAVAŞI

Bedir, Medine'nin 80 mil güneybatısında Surlye'ye giden kervan yolları üzerinde ticarî önemi haiz bir vadidir. Bu ismi orada mevcut olan Bedir isimli kuyudan alıyordu.

İslam tarihinin ilk ve en önemli savaşlarından birisi Hicretin ikinci yılı Ramazan'ın 27'sine rastlayan cuma günü burada yapılmış ve kazanılmıştır. Mekke'deki Kureyş kâfirleri 13 sene boyunca Hz. Peygamber'in İslâmı yaymasına engel olmuşlar, Müslümanlara akla gelmedik işkenceler yapmışlar ve en sonunda Müslümanları doğup büyüdükleri Mekke'den çıkarmışlar ve hicrete mecbur etmişlerdi. Rasulullah'ın Medine'ye yerleşip İslâm devletini kurmasından sonra da düşmanlıktan vazgeçmemişler, değişik yollarla İslâmiyetin yayılmasına engel olmaya çalışmışlardı. Bu sebeplerle Kureyş ile Müslümanlar arasında harp hali mevcut idi. Hz. Peygamber Kureyşlilerin düşmanlıklarına misilleme yapmak üzere Kureyş'in ticaret kervanlarını tehdit ediyordu. İşte Bedir Savaşı, Müslümanların bir Kureyş kervanını vurmaya hazırlandıkları haberinin Mekke'ye ulaşması sonucu başlamıştı. Müslümanlar kervanı vurmak istiyor, fakat Kureyşlilerin bu zengin kervanı korumak üzere bütün imkânlarını seferber edeceklerini bildiklerinden dolayı tereddüt ediyorlardı. Fakat Allah, peygamberine zaferi vaadetmişti. Bu durum ayette şöyle ifade edilir:

"Allah iki gruptan birinin (kervan veya Kureyş ordusu) sizin olacağını vaadediyordu. Siz ise kuvvetsiz olanın (yeni kervanın) sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek, ve (kuvvetli olan grubu yok ederek) kâfirlerin ardını kesmek istiyordu ki, suçlular istemese de hakkı gerçekleştirsin, bâtılı ortadan kaldırsın!" (Enfâl: 7-8)

Kureyş ordusu ile Müslüman ordusu Bedir kuyusu yakınlarında karşı karşıya geldiler. Müslümanlar 310 kişiydi. Teçhizat açısından çok yetersiz idiler. Müşrikler ise, çok iyi donatılmış bin kişilik bir ordu ile gelmişlerdi.

Müslümanların sayı ve teçhizat açısından yetersizliği Kur'ân'da şöyle belirtilmekteydi: **"Nitekim Allah size Bedir'de de yardım etmişti. Siz o zaman çok zayıf ve biçare idiniz. O halde Allah'tan korkun ki şükredesiniz."** (Âl-i İmrân: 123)

Bu savaşta Müslümanlar çok değişik şekillerde Allah'ın yardımına mazhar olmuşlardır.

Her şeyden önce Müslümanlar Kureyş ordusu ile karşı karşıya geldiklerinde stratejik açıdan çok avantajlı bir konumda idiler. Kur'ân-ı Kerîm'de böyle bir buluşmanın Allah'ın yardımı sayesinde gerçekleştiği belirtilir:

"O gün siz, vadinin yakın kenarında idiniz. Onlar ise, uzak kenarında idiler. Kervan (veya Kureyş ordusu) da sizden daha aşağıda idi. Eğer sözleşmiş olsaydınız (bile) öyle buluşamazdınız. Fakat Allah kendi katında kararlaştırdığı şeyi gerçekleştirmek için ve helak olan açık delille helak olsun, yaşayan da açık delille yaşasın (diye böyle yaptı). Çünkü Allah işitendir, bilendir. Allah sana rüyanda onları az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi korkuya kapılacaktınız ve savaş konusunda çekişmeye düşecektiniz. Fakat Allah kurtardı. Çünkü O göğüslerin (kalplerin) özünü bilir. Karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözünde azaltıyordu ki, (harbe tutuşsunlar), Allah kaderde kararlaştırdığı hükmü gerçekleştirsin. İşler hep Allah'a döndürülecektir." (Enfal: 42-44.)

Bu savaştan önce yağan yağmur Müslümanların bulunduğu yerdeki yamacın üzerindeki kumların pekişmesini sağlarken müşrikler tarafını bataklık hâline getirmişti. Bu da Müslümanlara Allah'ın apaçık bir yardımıydı. Çünkü Müslümanlar harp vaziyeti alırken yağmur yağma ihtimalini düşünerek yer seçmemişlerdi.

Son olarak savaş esnasında meleklerin Müslümanlara yardım etmek üzere gönderilmiş olması savaşın kazanılmasında en büyük âmil olmuştu. Bu yardımlar aşağıdaki ayetlerde açık bir şekilde anlatılmaktadır:

"Siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da "Ben size birbiri ardınca bin melek ile yardım edeceğim" diye duanızı kabul buyurmuştu. Allah bunu ancak müjde olsun ve kalbiniz huzura kavuşsun diye yapmıştı. Yardım yalnız Allah katındadır. Allah daima üstün ve hikmet sahibidir. O zaman sizi, Allah'tan bir güven olmak üzere hafif bir uyku bürüyordu. Üzerinize sizi temizlemek, şeytanın pisliğini (içinize attığı kötü düşünceleri) sizden gidermek kalplerinizi (birbirine) bağlamak ve ayaklarınızı pekiştirmek için üzerinize gökten bir su indiriyordu. Rabbın meleklere vaadediyordu ki, "Ben sizinle beraberim. İnananları destekleyin. Ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım. Vurun (kâfirlerin) boyunlarının üstüne, vurun onların her parmağına, çünkü onlar Allah ve Resulüne karşı geldiler." (Enfâl: 9-13).

Bu savaşta Müslümanların galip gelmesi morallerini yükseltti, kâfirler ise moralmen çöktüler. Bir çok ileri gelen Kureyş kâfiri bu savaşta öldü. Dost düşman, Müslümanların kolay yutulacak bir lokma olmadığını anladılar. Ve İslâmiyet Medine'de kök salıp gelişmeğe başladı. Bu yüzden Bedir zaferi İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Kur'ân ayetlerinde, bu savaşta Allah'ın Müslümanlara yaptığı yardımların geniş geniş anlatılması çok dikkat çekicidir. Maddî şartlar ne kadar olumsuz olursa olsun Allah dilediğinde samimi olarak kendi rızası için çalışanları başarıya ulaştıracak ve kader planındaki hükmünü gerçekleştirecek, hakkı bâtıla galip getirecektir. Müslüman, madde planındaki sebeplere riayet ettikten sonra Allah'a tevekkül ederse, sebeplerin de gerçek yaratıcısı olan Allah dilerse sebepleri onun lehine çevirecek, beklenmedik yardımlarıyla destekleyecektir.

Şu ayet Bedir Savaşı'ndan almamız gereken ibreti çok net bir şekilde ifade etmektedir:

"(Bedirde) karşılaşan şu iki toplulukta sizin için bir ibret vardı: Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu, öteki ise inkârcı idi. Kâfirler Müslümanları kendilerinin iki katı görüyorlardı. (Halbuki Müslümanlar azdı) Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda gözleri olanlar için bir ibret vardı." (Âl-i İmrân:13) (S.POLAT)

BELEDÜ'L EMİN

Sözlük anlamı, emniyetli, korkulacak şeylerden korunmuş, güvenilir şehir demektir.

Kur'ân'da bu terim üç yerde geçer ve Mekke şehri kastedilir. (İbrahim: 35, Tin: 3, Bakara: 126.)

Rivayetlere göre Mekke'deki Kâbe, ta Hz. Âdem zamanından beri kutsal bir ibadet yeridir. Tarih boyunca orada değişik toplumlar yaşamıştır. Hz. İbrahim A.S., oğlu İsmail A.S. ile birlikte Kâbe'yi inşa etmişler ve değişik tamirler geçirerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Mekke'nin emin (güvenilir) bir şehir oluşu şu açılardandır: Kur'ân'da Kâbe'den mescidü'l haram (bazı şeylerin yasak olduğu mescid) şeklinde 15 yerde bahsedilir. Mekke şehrine mîkat denilen sınırlardan İhramsız girilmez. İhram hac ve umre için Mekke'ye gidenlerin giydiği dikişsiz elbisedir. İhram kelimesi de yasak anlamı taşır. İhrama giren kişi bazı yasaklara uymak zorundadır. Hiç bir canlıyı öldüremez, ağaç ve bitkiyi koparamaz, koku sürünemez, saçını kesemez, hanımına yaklaşamaz, başını örtemez, v.s. Ayrıca harem denilen bölge sınırları içinde kavga etmek savaşmak yasaktır. Oraya sığınan kişi de dokunulmazlık kazanır. Bu tür yasaklar Mekke şehrine özel bir statü ve emniyet kazandırmıştır. Yani bir nevî yasak bölge olmuştur.

Bir ayeti kerimede Mekke için **"Görmediler mi çevrelerinde insanlar öld rülüp esir edilirken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz bir bölge yaptık"** (Ankebut: 67) buyurulmaktadır. Başka bir ayette ise **"Biz Kâbe'yi insanlar için toplanma ve g ven yeri yaptık"** buyurulmuştur. (Bakara: 125)

Cahiliyye Arapları da harem bölgesinde savaşmazlardı. Ayrıca Fil suresinde Kâbe'

ye saldırmak üzere gelen Ebrehe'nin ve ordusunun Ebabil kuşlarının attığı küçük taşlarla yerle bir edildiği anlatılmıştır. Hz. Peygamber'in doğumundan kısa bir süre önce meydana gelen bu olay Mekke'nin Allah tarafından korunan bir şehir olduğunun delilidir.

Ayrıca Mekke, Hz. Peygamber'in doğum yeri ve peygamberliğin geldiği yer olması sebebiyle de önemli bir şehirdir. Bir ayette **"Sen onların arasında olduğun ve onlar istiğfar ettikleri sürece Allah onlara azap etmeyecektir"** buyurulmuştur. Bu da Peygamberimiz'in hatırına Mekke halkının genel azaptan korunduğunu gösterir. (S.POLAT)

BELED SURESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in doksanıncı suresidir. Mekke'de inmiştir. Yirmi ayettir. **"Bu Belde'ye yemin ederim"** ayetiyle başladığı için bu isim verilmiştir. Buradaki Belde'den maksad Mekke'dir.

Bu surede insana verilen nimetler sayılarak, darlık ve sıkıntı anlarında muhtaçlara yardım etmenin zor olmakla birlikte çok büyük bir haslet olduğundan bahsedilir. Daha sonra, iman edip hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin ahirette kurtuluşa ereceği, kâfirlerin ise cehenneme atılacağı belirtilir. (S.POLAT)

BELKIS

Belkıs, Yemen'de yaşamış olan "Sebe" kavminin kraliçesidir. Kur'ân'da adı açıkça zikredilmemekle birlikte, "Sebe" kavminin hükümdarı olduğu beyân edilmektedir. (en-Neml, 27/23) Kaynaklarda "Belkıs" diye geçen bu kraliçeden Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Süleyman'ın kıssasını anlatırken bahsetmekte ve Hz. Süleyman'la olan siyasî ve dinî ilişkisinden söz etmektedir.

Hz. Süleyman, Belkıs'ın varlığından "Hüdhüd" kuşu vasıtasıyla haberdar olmuş ve ona bir mektup göndererek Müslüman olmasını istemiştir. Bunun üzerine istişare meclisini toplayan Belkıs, savaş ve barış konusunu görüşmüş ve neticede Hz. Süleyman'a hediyeler göndererek onun peygamber olup olmadığını denemek istemiştir. Hz. Süleyman ise hediyeleri geri çevirmiştir. Daha sonra Belkıs, Hz. Süleyman'a bizzat kendisi gelmiş ve onun sarayında tahtını görmüş ve tanımış, sırçadan ma'mul şeffaf bir köşke girmiş ve gördükleri şeyler karşısında Allah'a teslim olarak Müslüman olmuştur. (en-Neml, 27/20-44) (C.KIRCA)

BENÛ KUREYZA

Medine'de yaşayan bir Yahudi kabilesinin adıdır. Kureyzaoğulları anlamına gelir. Rasulullah Benû Kureyza ile bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmaya göre, Müslümanlar aleyhine faaliyet gösterenlere yardımcı olmayacaklardı. Buna rağmen Bedir harbinde müşriklere silâh yardımı yaptılar. Bu ortaya çıkınca, **"Unuttuk, hata ettik"** diyerek affedilmelerini istediler. Rasulullah anlaşmayı yeniledi. Hendek harbinde yine anlaşmayı bozdular ve hainlik ettiler. Bunların liderlerinden Ka'b b.Eşref Mekke'ye gidip müşriklerle anlaşma yaptı.

Müslümanlar, Medine'yi kuşatan müşrikleri hendek kazarak etkisiz hâle getirmişlerdi. Fakat Kureyzaoğulları ihanet edip anlaşmayı bozunca iki düşman arasında kaldılar. Bunun üzerine şu ayet indi: **"Bir kavmin (anlaşmasına) hainlik yapmasından korkarsan sen de (anlaşmayı) aynı şekilde onlara at (boz). Çünkü Allah hainleri sevmez."** (Enfal: 58)

Hendek harbinde çok şiddetli bir rüzgâr çıkması sonucu müşrikler Medine kuşatmasından vazgeçip geri dönünce, Müslümanlar bu zor durumdan kurtulmanın huzuruyla evlerine döndüler ve silâhlarını bıraktılar. Cebrail A.S. Peygamberimiz'e gelip **"Melekler henüz silâhlarını bırakmadılar, Allah Tealâ sana Kureyzaoğulları üzerine yürümeni emrediyor"** dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz **"İkindi namazını Benû Kureyza'nın kalelerinin yanında kılacağız diye ilan ettirdi."** 25 gün muhasaradan sonra Sa'd b.Muaz'ın haklarında vereceği hükmü kabul etmeleri şartıyla teslim oldular. Sa'd, eli silâh tutan erkeklerin (yani fiilen savaşa katılanların) öldürülmesine, çocukların ve kadınların esir edilmesine hükmetti. Bu karar uygulandı. Aslında bu, Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'a da uygun bir karardı. Anlaşmalarına sürekli hainlik ederek Müslümanların devlet merkezi olan Medine'de bir çıban başı olduklarını ortaya koymuşlar ve bu cezayı haketmişlerdi. Bu olaylar ayet-i kerimede de şöyle anlatılır:

"Allah inkâr edenleri (Hendek harbindeki müşrikleri) öfkeleriyle geri çevirdi. Hiç bir hayra eremediler. Allah savaşta

(rüzgâr ve meleklerin yardımıyla) mümin- lere yetti. Allah güçlüdür, üstündür. Kitap ehlinden, onlara yardım eden (Kureyza Yahudi)lerini de kalelerinden indirdi. Ve kalplerine korku düşürdü. (Onlardan) bir kısmını öldürüyordunuz. Bir kısmını da esir alıyordunuz. Onların topraklarını, evlerini ve mallarını ve henüz ayak basmadığınız bir toprağı size miras verdi. Allah her şeye kadirdir." (Ahzab: 23-27) (S.POLAT)

BESMELE

Kur'ân'ı Kerîm'de iki türlü besmele vardır: Biri sure başlarında müstakil olarak yazılan **"Bismillahirrahmanirrahim"** ayetidir, diğeri ise, sure-i Neml'de **"İnnehû min Süleymanâ ve innehû bismillahirrahmanirrahim"** ayetidir.

Besmele, **"Bismillahirrahmanirrahim"** in kısaltılmış şeklidir. Manası **"Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla başlarım"** demektir. Rahman, sonsuz rahmet sahibi, rahim ise çok merhamet edici anlamına gelmekte olup Allah'ın sıfatlarındandır. Rahman kelimesi Allah'a has bir isimdir. Başkası hakkında kullanılamaz. Rahmanın ifade ettiği rahmet kâinata şamil, rahimin ihtiva ettiği rahmet ise mü'minlere hastır.

Besmelenin Kur'ân'dan bir ayet olduğunda bütün alimler ittifak hâlindedirler. Ayrıca "Berâe suresi" hariç, gerek Fatiha, gerek diğer bütün surelerin basında Besmelenin okunmasında da ittifak etmişler, besmelesiz kıraata başlamanın caiz olmadığını söylemişlerdir. Ancak sure başlarında yazılan, her sureyi birbirinden ayıran besmeleye gelince, bunun bütün surelerden bir ayet veya ayetten bir cüz olup olmadığı veyahut Berâe suresinden başka bütün surelerin aralarını ayırmak için nazil olmuş müstakil bir ayet bulunduğu veya Fatiha suresinin ayetlerinden birini teşkil edip etmediği veya bizzat ayet olup olmadığı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Said, b.Cübeyr, Zührî, Atâ, b.Mübarek gibi alimler besmelenin, başında bulunduğu her sureden birer ayet olduğuna kail olmuşlardır. Bunlara göre Hz. Osman'ın yazdırdığı ve sahabenin ittifakla tasdik ettiği ana mushafların hepsinde "Berâe" suresinin dışında bütün surelerin başına besmele yazılmıştır. Bunlara göre "selef Kur'ân'ın tecridini tavsiye eylemişler ve hatta Fatiha'nın sonunda "amin'i" bile ayet olmadığından yazmamışlardır. Eğer besmeleler Kur'ân olmasaydı onları da yazmazlardı.

Hanefilere göre: Surelerin başlarındaki besmele başlıbaşına münferit bir ayet olarak Kur'ân'dandır. Surelerin hiç birinden cüz olmayarak aralarını ayırmak ve başlangıçta teberrük olunmak için nazil olmuştur.

İmam Şafii'ye göre: Berâe suresinden maada Kur'ân surelerinin başlarındaki besmeleler, surenin bir cüzü sayıldıkları cihetle, Kur'ân okuyanların kıraata besmele ile başlamaları ve bir sureyi bitirdikten sonra yeni sureye geçerken, yine besmele okumaları, hatta başka bir okuyucunun başladığı kıraata devam edenlerin bile, kıraata hangi ayette başlanırsa başlansın, önce besmele çekmeleri gerekmektedir.

Kıraat imamlarına gelince, hepsi de besmelenin Berâe suresinden maada, gerek Fatiha, gerek diğer bütün surelerin başında okunmasında müttefiktirler. Bunların hiç birinden besmelesiz kıraata başlamanın caiz olabileceğine dair bir rivayet yoktur. Yalnızca tilavet esnasında surelerin besmele ile vaslı (bir sureyi bitirip diğerine geçerken) hâlinde ihtilaf etmişlerdir.

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır, besmele hakkında şunları söylemektedir: "Mushaf yazarken "Berâe" suresinden maada surelerin başlarında "Bismillahirrahmanirrahim" yazmak farzdır. Hayvan keserken veya ava silâh atarken sadece "Bismillah" demek de farzdır. Kasten terk edilirse o hayvan yenmez. Namaz haricinde Kur'ân okumaya başlayınca "Euzu Besmele" çekmek sünnet, bazılarına göre de vaciptir. Hanefilere göre Fatiha'dan önce gizli olarak namazda "Euzu Besmele" okumak sünnet, Şafiilere göre ise farzdır. (M.KATİK)

BEŞER

Arap dilinde derinin dış yüzüne "beşere" denir. Bunun çokluğu "beşer" ve "ebşar"-dır. Derisinin dış yüzünde kıl çıkmasına bakılarak insana da "beşer" denmiştir. İnsan, hayvanların aksine, derisi kıllı olarak doğmaz, derisinde sonradan kıl ortaya çıkar. Beşer kelimesinin teklik ve çokluğu aynıdır. Fakat Kur'ân'da tesniye (ikil) hâlde kullanılmıştır: **"Kavimleri bize k lluk edip dururken, bizim gibi iki beşere (beşereyn) mi inanacağız dediler. 23/48."**

Kur'ân'da, insanın bedeni ve dış kısmının nazar-ı dikkate alındığı her yerde beşer kelimesi kullanılmıştır. **"O, sudan bir be-**

şer (insan) yaratan sonra da ona soy sop verendir. Ve senin Rabbin daima güçlüdür. 25/54" Sudan yaratılan, insanın bedeni ve dış kısmı olduğu için beşer sözü kullanılmıştır. **"...Ben balçıktan bir beşer yaratacağım... 15/28."**

Kur'ân'da kâfirlerin peygamberleri susturmak istedikleri zaman, onların beden yanlarına itibar ederek "beşer" kelimesini kullandıkları görülmektedir. **"Bu beşer sözünden başka bir şey değildir. 74/25" "Bizden biri olan bir beşere mi uyacağız o takdirde biz sapıklık ve çılgınlık içinde oluruz, dediler. 54/24."**

Kur'ân, Hz. Muhammed'in dillyle, insanların beşeriyette (bedenli ve dış görünüşe sahip olmak bakımından) eşit olduklarını, fakat yüksek bilgilere ve iyi işlere sahip olup olmadıklarına göre aralarında bir takım üstünlük derecelerinden söz edileceğini bildiriyor. **'Ey Muhammed, de ki, ben sadece sizin gibi bir beşerim, öyle ki bana "İlahınızın tek bir ilah olduğu, kim Rabbiyle buluşmayı umuyorsa, o iyi iş işlesin ve Rabbına kulluk ederken hiç kimseyi ortak tutmasın" diye vahyolunuyor. 18/110."**

Nuranî varlıkların mesela meleklerin tam bir beşer şekline bürünebildiklerini Kur'ân haber veriyor: **"... Ve biz ona (Meryem'e) ruhumuzu göndermiştik ve o, ona (Meryem'e) tam bir beşer şeklinde kendini göstermiştir. 19/17."**

Kur'ân, Allah'ın kendisine kitap, devlet ve elçilik verdiği hiç bir beşerin, çevresindeki insanlara **"Allah'a değil bana kul olunuz"** demediğini bildiriyor: **"Allah'ın kitap, hüküm ve elçilik verdiği hiç bir beşerin insanlara dönerek "Allah'a değil, bana kul olunuz" dediği vaki olmamıştır... 3/79"** Şu halde beşeri yani bedenli insanı haddi aşmaktan koruyan, onun aklı, bilgileri ve gönderilen kitaptır. Bu sayılanlar insanın beşer yanına değil, iç yanına aittir. Öyleyse beşeri, insana çeviren şey, ona Allah tarafından verilen ruhtur.

Allah beşerle doğrudan değil, ruh aracılığı ile ilgi kurar. Ruh, Allah'ın bir elçisidir ve vahiye mazhar olan da odur. **"Allah'ın hiç bir beşerle doğrudan konuşması vaki olmamıştır. Ancak O, vahiy biçiminde veya bir perde gerisinden, yahut elçi göndermek suretiyle beşerle konuşmaktadır. O, bu üç yolla dilediği şeyleri kendi emri olarak dolaylı yoldan beşere bildirir. Çünkü O, çok yücedir ve çok hikmet sahibidir. 42/51."**

Beşer kelimesi insan kelimesine nisbetle daha geneldir. Her insan beşer olmakla eşittir. Fakat her beşer, insanı bütün özelliklerlyle temsil etmeyebilir. Kur'ân'da emirlere, yasaklara, ibretlere, haberlerle bilgi vermelere v.s. hep insan muhatap tutulmuştur. **"Ey İnsanlar"** ifadesi kullanılmasına karşılık **"ey beşer"** sözüne Kur'ân'da rastlanmaz.

Bununla beraber "beşer" kelimesinin "insan" kelimesi yerine ve insanın da beşer yerine kullanıldığı görülmektedir. **"Andolsun ki biz insanı kuru balçıktan yarattık. 15/26", "...Ben kuru balçıktan bir beşer yaratacağım. 15/28."** (Hasan ŞAHİN)

BEYTU'L ATİK

Hac suresinin 29. ayetinde zikredilen bu terim sözlükte bir kaç manaya gelmektedir.

1-Atik eski, eskiden kalma, ilk demektir. Köhne manasında eski anlamında değildir.

Ayatte geçen Beytü'l Atik ise, Mescid-i Haram, Kâbe-i Muazzama demektir. Yeryüzünde Allah'a ibadet için yapılan ilk mabed, Allah'a iman eden bütün mü'minlerin birlikte toplantı ve ibadet ettikleri yerdir.

2-Atik, yeni ve değerli anlamına da gelir. Bu takdirde mana, şerefli ve yüce mabed demektir.

3-Atik, aynı zamanda âzâd ve hür manasına da kullanılır.

Kâbe-i Muazzama zâlimlerin ve düşmanların hücum ve tasallutundan emin olduğu için "Beytü'l Atik" olarak isimlendirilmiştir. Rasulullah'tan bu manada bir hadisi şerif rivayet edilmiştir. **"Allah Teâlâ düşmanların şerrinden emin kıldığı için Kabe'ye "Beytü'l Atik" ismini vermiş ve hiç bir düşman da onu yıkmaya kadir olamamıştır."**

Nitekim bir zamanlar "Tubba" adında biri Kâbe'yi yıkmak istemiş, felç olmuştu. Kendisine bundan vazgeçmesi söylenmişti. Eyleminden vazgeçince de iyileşmişti. Bura hürmeten de bir örtü diktirerek Kâbe'yi giydirmişti ki kaynakların verdiği bilgiye göre bu, Kâbe'nin ilk örtüsüdür. Daha sonraları Beytü'l-Atik, Ebrehe orduları tarafından yıkılmak istenmiş, o da muvaffak olamamıştı. (Bkz: Fil suresi ve Ebabil maddesi.)

Kıyametin kopacağı an yaklaştığında Beyt'ül Atik'in Habeş tarafından gelen kuvvetlerle yıkılacağı, taşlarının denize atılacağına dair sahih hadis mevcuttur. (M.K.ATİK)

BEYYİNE

Lügatta beyyine, bir şeyi ispata yarayan veya bir şeyi açıkça gösteren aklî veya maddî kesin delil demek olup okluğu "beyyinat"tır.

Kur'ân'da beyyine/beyyinat kelimesi yetmişten fazla yerde geçmekte olup genelde lugat manasına yakın olarak **"Allah'ın varlığını ve birliğini gösterir apaçık ve kesin delil ve mucize"** anlamında kullanılmaktadır.

Kur'ân peygamberlerin Allah'tan hak ile bâtılı, doğru ile eğriyi ayırt edici açık delil (beyyine) getirdiğini belirtirken (Bkz. Bakara, 92. Âl-i İmrân: 86; Maide, 32, En'âm: 57, 157; Araf, 73,85, 105, Hadîd, 25) bununla genelde, peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahyi/kitabı veya Allah'ın yardımıyla gerçekleştirdikleri mucizeyi kastetmekte, bu açık delile rağmen inkâr edenleri şiddetle kınamaktadır. Çünkü her iki grup delil de, akıl ve iz'ân sahipleri için hakikatı bulmakta yeterli bir kılavuz ve sebeptir.

Allah'ın peygamberlerini kendi varlığını ve birliğini gösteren, bu arada peygamberlerin peygamberliğini de ispat eden açık delillerle göndermesinin bir sebebi de inanmayanların herhangi bir mazaret öne sürmesine engel olmak içindir. Nitekim ayette, **"Yahut da, eğer bize kitap indirilseydi biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk" demeyesiniz. İşte size de Rabbinizden açık delil, hidayet ve rahmet geldi. Allah'ın ayetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenlerden daha zalim kim olabilir?** (Enâm, 157), **"De ki, helak olan açık delille helak olsun, yaşayan da açık şekilde yaşasın."** (Enfal, 42) buyrulmuştur.

Daha çok İslâm hukuku istilahında gelişen ve muhakeme hukukunda kesinlik ifade eden ispat vasıtalarını ifadede kullanılan beyyine kelimesinin de, Kur'ân'ın bu kelimeye yüklediği anlamla yakın ilgisi vardır. Bu anlamıyla beyyine, bir hakkın veya iddianın ispatını sağlayan katî delil demektir. Beyyine kelimesiyle daha çok şahitliğin anlaşılagelmiş olması bu sebepledir. (A.BARDAKOĞLU)

BİLGELİK (Bkz. Hikmet)

BİLGİSİZLİK

İslâm dini ilme çok önem vermiş, bilgisizliğe karşı savaş açmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de **"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"** (Zümer: 9) **"Allah sizden iman edenlerle ilim verilenleri derecelerce yükseltir"** (Mücadele: 11) buyurulmuş olması bunun en önemli delilidir.

Yine **"Allah'dan (hakkıyla) ancak âlimler korkar"** (Fatır: 28) buyurularak, gerçek manada kulluğun ve Allah katında değer kazanmanın ancak ilimle olacağına dikkat çekilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ilim kökünden türemiş kelimeleri ihtiva eden 800 civarında ayet vardır.

Doğru yoldan sapmaların genellikle bilgisizlikten kaynaklandığını ifade eden ve yerilen kişi ve toplulukların bilgisiz olduklarını belirten pek çok ayet mevcuttur.

"Onların bilgisi yoktur. Ancak zanna uyarlar." (Necm: 28)

"Zalimler bilgisiz bir şekilde arzularına uyarlar" (Rûm: 29)

"Pek çoğu bilgisiz (olarak) arzularına uyarak sapmaktadırlar." (Enâm: 119), **"Sana ilim geldikten sonra onların arzularına uyarsan zalimlerden olursun"** (Bakara: 145) **"Allah bilgisizlerin kalplerini böyle mühürler"** (Rûm: 39). **"Biz ayetlerimizi bilen topluluklara açıklıyoruz"** (Tevbe: 11) Ayrıca, **"İnsanların çoğu bilmezler", "Onların çoğu bilmezler", "Onların çoğu cahildir", "Cahillerden olmayın", "Cahillerden olmaktan Allah'a sığının de", "Onlar cahil bir kavimdir"** şeklinde pek çok ayet mevcuttur. Başta İslâm öncesi Arap toplumu olmak üzere hak dini kabul etmeyenler veya peygamberin getirdikleri ilâhî direktiflerden uzak yaşayan toplumların, yaşadıkları hayat tarzı ve düşünce sistemleri de Kur'ân-ı Kerîm'de **"Cahiliyye= Bilgisizlik"** kelimesiyle ifade edilmiştir. Böylece Hak'tan uzaklaşmanın ve sapıklığın da bilgisizlikten kaynaklandığı ifade edilmiştir. (Bkz. Âl-i İmrân: 154, Maide 50, Ahzab: 33, Feth: 26) (S.POLAT)

BİR-BİRİCİK-YALNIZCA

Bir, aslen parçası olmayan şeye denir. Varlıklar hakkında ortaklaşa kullanımı olan bir kelimedir. Cins bakımından, tür bakımından bir olana, huyu itibariyle veya zanaati itibariyle birbirine bitişik olana, yaratılışı bakımından benzeri olmayana yahut fazilet

yönünden eşi bulunmayana, çok küçük olduğu ya da çok sert olduğu için bölünmesi imkânsız olan şeye, sayının veya çizginin başlangıcı olana "bir" denir. Ancak bütün bu sayılan şeylerdeki birlik geçici bir birliktir.

Allah, "bir" vasfı ile nitelenince, bu bir, bölünmesi ve çoğalması asla mümkün olmayan anlamına bir "bir"dir. Bu birliğin çetinliğinden ötürü yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Yalnızca (vahdet) Allah anıldığı zaman ahirete inanmayanların canları bir hayli sıkılır, Allah'tan başkası anılınca hemen yüzleri güler. 39/45."**

Kur'ân'da yalnızca Allah'a inanmayı, yalnızca Allah'a kul olmayı (60/4., 7/69) ifade eden ayetlerin yanısıra Allah'ın biricik Tanrı olduğunu (4/170) ancak bir Tanrı'nın olduğunu (5/76), ehli kitapla Müslümanların Tanrısının bir olduğunu (29/46), Allah'ın biricik kahredici olduğunu (39/4., 38/65) beyan eden ayetler de mevcuttur. (H.ŞAHİN)

BİRLİK VE BERABERLİK:

İslâm tevhid dinidir. Kur'ân-ı Kerîm, bir çok ayette insanları tevhide ve iman kardeşliğine davet etmektedir. İtikad prensiplerini tevhid üzerine kuran İslâm, insanların toplum hayatını devam ettirebilmeleri için birlik ve beraberlik içinde bulunmalarını vazgeçilmez bir esas olarak kabul etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, bütün insanlığı dallı budaklı büyük bir aile olarak takdim eder. (Hucurât 49/13.)

Kur'ân-ı Kerîm, insanlık mutluluğunu, içtimaî ve millî hayatın kuvvetlenmesini inanışların ve davranışların tek cepheli oluşunda; kanaat ve fikir birliğinde olduğunu belirtmiştir. Yüce Allah insanlar arasında birlik ve beraberliğin temini için **bütün mü'minleri kardeş olarak ilan etmiştir.** (Hucurât 49/10.) Ayrıca yine Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanların hepsini: **"Toptan Allah'ın ipine (Kur'ân-ı Kerîm'e) sarılın, ayrılmayın."** (Âl-i İmrân:3/103) mealindeki ayetle kendi etrafında birleşmelerini emretmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de birlik ve beraberlik hakkında çok sayıda ayet-i kerîme vardır. Bunlardan bazılarının meali şöyledir: **"Kendilerine belge geldikten sonra ayrılan ve ayrılığa düşenler gibi olmayın."** (Âl-i İmrân 3/105.) **"Allah'a ve Peygamberine itaat edin; çekişmeyin, yoksa korkar ve başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin, doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir."** (Enfâl 8/46)

Kur'ân'ı Kerim'in ilk müfessiri olan Hz. Muhammed (S.A.V.) de Müslümanların birlik ve beraberliği hususunda hassasiyetle durmuş, hatta Mekkeli muhâcirler ile Medineli ensarı kardeş ilan ederek fiilen onlar arasında birliği tesis etmiştir. Rasulullah (S.A.V.)'ın birlik ve beraberlik hakkındaki hadislerinden bazılarının meâli şöyledir: **"İki birden, üç ikiden, dört de üçten daha hayırlıdır. Cemaatle birlikte olunuz. Zira Allah ümmetini hidayet üzere toplayacaktır."** (Müsnedi, 5/145) **"Benim ümmetim-veya Muhammed'in ümmeti-sapıklıkla toplanmayacaktır. Allah'ın yardımı cemaatledir. Her kim cemaatten ayrılırsa şüphesiz cehenneme ayrılmış olur."** (Tirmizî, Sünen 4/466)

Kur'ân-ı Kerîm'in getirdiği ibâdet ve ahlâk prensiplerine dikkat edilecek olursa hemen hemen hepsi, inananlar arasındaki birlik ve beraberliğin güçlendirilmesine yardımcı olacak mahiyettedir. Nitekim bütün Müslümanlar namaz, oruç, zengin iseler zekat ve hac gibi ibadetlerle mükellef tutulmuşlardır. Camiye giden zengin-fakir, âmir-memur, genç-ihtiyar herkes omuz omuza saf tutarak namaz kılmaktadır. Kısaca bütün Müslümanların inandıkları Allah bir, izinden yürüdükleri Peygamber aynı, ezanları, kıbieleri, kitapları aynıdır. Bu bakımdan Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin olmaması için hiç bir sebep yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin önemini belirtmekle beraber, insanın fıtratında mevcut olan serbest düşünceye karşı olmamıştır. Diğer bir deyimle hür bir tartışma ortamı kurulması için insanların kendi aralarında rahatça tartışmalarını hoş karşılamıştır. Ancak fikir ayrılıklarını toplumun bütünlüğünü zedeleyecek mahiyette olmamasını öngörmüştür. İslâm, fikir ayrılığı ile gönül ayrılıklarını birbirinden ayırmıştır. Fikir ayrılığı, tefrikaya yol açan kötü bir şey olmayıp hakikatı arayıp bulmaya vesile olan bir şeydir. Şu hâlde Kur'ân-ı Kerîm'in ve sünnetin ruhuna ters düşmeyen, toplumun yapısına zarar vermeyen, tevhit inancını sarsmayan fikir ayrılıkları caizdir. (A.TOKSARI)

BİRR

İyilik, her çeşit hayır, kabul olan ibâdet, ihsan, sıla, lutuf, güzel geçinme, takva ve

sıdk manalarına gelen Arapça bir kelime. Bu terim İslâm ahlâkının temel kavramlarından birisidir. Birr, Kur'ân-ı Kerîm'de, her türlü hayır, sevap, zekat, amel-i sâlih ve iyilik manalarında kullanılmıştır. (Bkz. Bakara. 2/44, 189; A.İmrân. 3/92; Mâide, 5/2; Mücâdele, 85/9.) Bu terimin ism-i fâili olan el-Bârrü'nün cem'i (çokluğu) olan el-Ebrâr'da Kur'ân-ı Kerîm'de salih ve sadık kişiler manasında kullanılmıştır. (Bkz Âl-İmrân, 3/193, 198; İnsan, 76/5, İnfitar, 82/13; Mutaffifîn, 83/18, 22.) Yine el-Bârrü kelimesinin çokluğu olan el-Berere de meleklerin sıfatı olarak "salih ve iyi" manasında Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılmıştır. (Bkz.Abese. 80/16.)

Birr terimi ayet ve hadislerde bazen Allah'a bazen de kula nispet edilerek kullanılmıştır. Allah'a nispet edildiğinde sevap ihsan eden, kula izafe edildiğinde ise, taat anlamına gelir. **"Biz önce de O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz O iyilik yapandır, acıyandır."** (Tûr, 52/28) ayetinde birr, sevap ihsan eden anlamında kullanılmıştır. "Birrü'l-vâlideyn (Ana-babaya iyilik etmek)" terkibinde ise, kula izafe edildiği için taat manasında kullanılmıştır.

Hz. Muhammed (S.A.V.), Birr'i bir hadislerinde **"birr, ahlâkın güzelliğidir, İsm (günah, şer) ise, kalbinde gıcık yapan ve başkalarının muttali olmasından hoşlanmadığın şeydir"** buyurarak, güzel ahlâk olarak nitelemiştir. (Hadis için Bkz. Müslim, Birr, 14,55; Tirmizî, Zühd 52; Dârimî, Rikak, 73.) Başka bir hadislerinde de: **"Birr, nefsin mutmain olduğu İsm (günah, şer) ise, kalbi tırmalayan şeydir"** buyurarak, bu kelimenin gönlü hoşnud eden her türlü hayır ve güzel şeyi ifade ettiğini beyan etmiştir. (Hadis için Bkz. İbn Hanbel, Müsned, 4, 227.) Birr, bazı hadislerde de makbül olan hac manasında kullanılmıştır. (Bu hadislerden bazıları için Bkz. Buhârî, Hac, 4, Sayd 26, Umre, 1, Müslim, Hac , 437.)

Birr teriminin mana bakımından yakın olduğu kelimelerden birisi de "takva" lafzıdır. Takva, lugatte, korkulan her türlü şeyden nefsi korumak demektir. Istılahta ise, en geniş anlamı ile Allah'ın emirlerini yapmak, nehyettiklerinden sakınmaktır. Birr ve takva kelimeleri, insanın cismini ve ruhunu kemale ulaştıracak faziletlerle süslemesi şeklinde Kur'ân-ı Kerîm'de müşterek manada kullanılmıştır. Bu hususa işaret eden ayetin meali şöyledir: **"Yüzlerinizi doğudan ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir. Lâkin iyi olan, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitabe, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekat veren ve ahidleşmelerinde ahidlerine riayet edenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır." (Bakara 2/177)** (A.TOKSARI)

BORÇLANMA

Kur'ân'ın en uzun ayeti, Bakara suresinin 282. ayeti olan müdayene (borçlanma) ayetidir. Ayet, **"Ey iman edenler birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız. İçinizden bir kâtip doğru olarak yazsın"** emirleri ile başlamakta, devamında borçlanmayı kâtibin yazması, borçlunun veya velisinin de yazdırması istenmekte, borçlanmanın iki şahitle tevsik edilmesi emredilmektedir. Devamla **"Borç büyük olsun küçük olsun, onu süresiyle beraber yazmaya üşenmeyin. Bu, Allah katında en doğru şahitlik için en sağlam ve şüphelenmenizden en uzak olandır"** denilmekte ve alışverişlerde de şahit bulundurulması tavsiye edilmektedir.

Günümüzde akit ve hukukî işlemlerde bir çok anlaşmazlıkların ve haksızlıkların yazılı belge tanzim edilmemesinden veya şahit bulundurulmamasından kaynaklandığı düşünülürse Kur'ân'ın bu emrinin beşerî münasebetlerin iyileşmesine katkısı ve faydası daha iyi anlaşılır. Kur'ân'ın, beşerî ve hukukî münasebetleri kendi seyrinde bırakmayıp borçlanmalarda olduğu gibi zaman zaman emredici veya düzenleyici kurallarla bir takım sınırlamalar getirmesi, hep, adaletin tesisi, haksızlığın önlenmesi gayesine yöneliktir. (A.BARDAKOĞLU)

BOŞANMA (TALÂK)

Karı-koca arasındaki evlilik bağının sona ermesi demek olan boşanma, Kur'ân'da "talâk" lafzıyla ifade edilmiştir.

Kur'ân, aile hukukunun evlilik, karı-kocanın karşılıklı hak ve sorumlulukları, mehir, iddet, boşanma, nafaka, çocukların korunması ve yetiştirilmesi gibi çeşitli merhaleleriyle yakından ilgilenir. Konuyla ilgili olarak bir kısmı ahlâkî mahiyette bir çok önleyici veya çözümleyici hukukî esas getirmiştir.

Kur'ân evliliği, **"kocaların karılarına verdikleri sağlam bir teminat"** olarak vasıflandırmış (Nisa: 21), erkeği aile reisi yaparak evlilik birliğini devam ettirmede erkeğe daha ağır bir sorumluluk yüklemiştir. Kur'ân kocalara **"Onlarla (kadınlarla) güzellikle geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız (sabredin) hoşlanmadığınız bir şeyi Allah çok hayırlı kılmış olabilir"** (Nisa: 19) emir ve tavsiyesinde bulunarak kocaların sorumsuzca ve iyice düşünmeden boşanmaya yönelmesini yasaklamış, hoşnutsuzluk hâlinde bile sabrı ve eşlerinde başka yönlerden güzellik ve hayrı aramalarını hatırlatmıştır.

Eşler arası geçimsizlik bazen ileri bir dereceye ulaşır ve boşanma tek çare olarak görülebilir. Ancak Kur'ân problemin hâili için boşanmayı her zaman tek çıkar yol görmez ve boşanmaya gitmeden önce kocaya şu tavsiyelerde bulunur: **"Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün. Size itaat ediyorlarsa artık aleyhlerine yol aramayın. Doğrusu Allah yücedir"** (Nisa: 34) Bu üç safhanın da ayrı ayrı denenmesini öğütleyen ayet, kocasına itaat ettiği sürece kadının boşanması için bahane ve sebep aranmasını da yasaklamaktadır.

Evlilik birliğinin devam ettirilmesi için kadının da fedakârlıkta bulunması gerekir. Nitekim Kur'ân **"Eğer kadın kocasının serkeşliğinden veya aldırışsızlığından endişe ederse, aralarında anlaşmaya çalışmalarında kendilerine bir engel yoktur. Anlaşmak daha hayırlıdır. Nefisler kıskançlığa meyyaldir. Eğer iyi davranır ve haksızlıktan sakınırsanız bilin ki Allah işlediklerinizden şüphesiz haberdardır"** (Nisa: 128) buyurarak hoşnutsuzluk veya soğukluk hâlinde bile tarafların meselesini konuşarak anlaşarak hâlletmesini öğütlemektedir.

Karı-koca arasındaki anlaşmazlık daha ileri safhaya gittiğinde Kur'ân evliliği korumaya yardımcı olacak bir başka alternatif teklif etmektedir. Ayette **"Karı-kocanın arasının açılmasından endişelenirseniz, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bu hakemler onların aralarını ıslah etmek isterlerse, Allah onların aralarını buldurur. Doğrusu Allah her şeyi bilen ve haberdar olandır"** (Nisa: 35) buyurularak hakemler vasıtasıyla eşler arasındaki geçimsizliğin ve anlaşmazlığın giderilmesi yolu tavsiye edilmektedir.

Bütün anlaşma yolları kapanmış ve karı-kocanın evlilik hayatını birlikte yürütmeleri artık imkânsız hâle gelmişse boşanma, yani tarafların ayrılmaları en makul çaredir. Bunun için de Kur'ân boşanmayı meşru görmüş, onunla ilgili bir takım hüküm ve kaideler koymuştur.

Kur'ân, boşanmanın sadece kocaya ait bir hak olduğunu açıkça belirtmemişse de, genelde olaydan, kocaların karılarını boşaması şeklinde bir ifadeyle bahsetmektedir. Boşama hakkı ve boşama şekli hakkında Kur'ân'da detaylı bilgi mevcut olmamakla birlikte, boşama sayısı, boşamanın hukukî ve malî sonuçları üzerinde oldukça ayrıntılı olarak durulmuştur.

Kur'ân'ın bildirdiğine göre, erkeğin karısını üç defa boşama hakkı vardır. Birinci ve ikinci boşamadan sonra isterse tekrar birlikte olabilirler (Bakara: 228-229). Fakat üçüncü boşamadan sonra artık tarafların birbirlerine dönüş imkânı kalmamıştır. Ancak kadın, başka bir koca ile evlenip, ondan da normal seyir içerisinde ayrılmadıkça eski kocasına dönemez (Bakara: 230). Kur'ân'ın ifadesinden anlaşılan odur ki, bu boşamalar ayrı ayrı zamanlarda olacak ve üçüncü boşamadan sonra araya başka bir koca ile evlenip ayrılma girmedikçe taraflar bir araya gelemeyeceklerdir. Kur'ân'ın bu anlatım tarzına rağmen dilimize "hülle" adıyla geçmiş olan, üç boşama sonrası üçüncü şahısla yapılan göstermelik ve anlaşmalı evlilik Kur'ân'ın ruhuna aykırıdır. Allah'ın yasak kıldığına başka yoldan ulaşmayı amaçlayan bir hileden başka bir şey değildir.

Kur'ân'ın hükmüne göre, koca karısını âdet(aybaşı) hâlinden çıktıktan sonra onunla cinsî temas etmeden temizken boşar. Boşanan kadınların başka bir erkekle evlenebilmesi için belli bir sürenin (iddet) geçmesi gerekir. Bu süre kadının durumuna göre farklılık gösterir. Bu bekleme süresinde taraflar arası bir çok hak ve sorumluluklar devam eder. Ayette **"Ey peygamber kadınları boşadığınız zaman iddetleri içinde (âdetten temiz oldukları sırada) onları boşayın va iddeti sayın (ve üç defa âdet görüp temizlenmelerini bekleyin) Rabbiniz Allah'tan korkun. (Bekleme süreleri dolmadan) onları evlerinden çıkar-**

mayın. Onlar da çıkmasınlar. Ancak apaçık bir edepsizlik yaparlarsa başka. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını geçerse kendine yazık etmiş olur. Bilmezsin, olur ki Allah bunun ardından (gönlünüzde sevgi gibi) bir hâl meydana getirir" (Talak: 1) buyurulmaktadır. Birinci boşamadan sonra koca boşamada ısrarlı ise, kadın tekrar âdet görüp temizlendikten sonra ikinci defa boşar. Ayette de **"Boşama iki defadır. Bundan sonra ya iyilikle tutmak ya da güzelce serbest bırakmak vardır"** (Bakara: 229) buyurulmakta olup, koca, ayrılma konusunda kesin kararlı ise bekler. Karısı tekrar âdet görüp temizlendikten sonra tekrar boşar. Böylece üç boşama hakkını da kullanmış olur. Karısı iddet süresi dolmadan kocanın evinden ayrılmaz. Kur'ân, kadınların birinci ve ikinci boşama sonrası bekleme süreleri (iddetleri) dolduğunda kocalarına geri dönmek isterlerse mani olunmamasını (Bakara: 232) istemektedir.

Boşama sonrasında erkeğin boşadığı karısına mehir (bkz: mehir mad.) bazı durumlarda da mut'a vermesi (Bakara: 236-237) mükellefiyeti gündeme gelir. Ayrıca erkeğin belli bir süre nafaka (bkz: nafaka maddesi) borcu, kadının iddet bekleme borcu gibi bir takım hak ve sorumluluklar, nesep, sıhrî, hısımlık gibi hukukî sonuçlar sözkonusu olmaktadır.

Kur'ân, boşama nevileri, boşama şekilleri, şaka veya hata yoluyla, tehdit ve yemin kasdıyla veya zorlama ve sarhoşluk sonucu boşamaların geçerli olup olmadığı hakkında bir açıklık getirmemiş, fakat boşamada iki şahit bulundurulması üzerinde durmuştur. Ayette **"Kadınların iddet sürelerl biteceğinde onları ya uygun şekilde alıkoyun ya da uygun bir şekilde onlardan ayrılın. İçinizden de iki âdil şahit getirin. Şahitliği Allah için yapın. İşte bu Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye verilen öğüttür"** (Talak:2) buyurulur.

Ayetteki boşamada iki şahit bulundurulması cumhur tarafından tavsiye kabilinden emr (nedb) kabul edilmiş ise de, bu emrin gereklilik ifade etmesi hâlinde bir çok problemi çözeceği ve beklenmedik ve ani boşamaları önleyeceği açıktır. (A.BARDAKOĞLU)

BOŞBOĞAZLIK

Kişinin kendisine ve çevresine yararı olmayan veyahut da zararlı olan konuşmaları yapması, yahut da her duyduğunu aktarması boşboğazlık olarak nitelendirilir. Ağızdan çıkan her söz, ya yararlıdır, ya zararlıdır, ya da ne faydası ne de zararı vardır. Zararlı sözlerden kaçınmanın gerekliliğini aklı selim sahibi herkes benimser. Boş, faydasız ve yararsız sözlere gelince bunlar insanın çok değerli vaktini ve enerjisini boşa harcamasına yolaçtığı ve daha yararlı meşguliyetlerden alıkoyduğu için sonuç itibariyle zararlıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de **"İnsan hiç bir söz söylemez ki yanında (onu) gözetleyen, dediklerini kaydeden (bir melek) bulunmasın"** (Kaf: 50) buyurularak insanın ağzından çıkan her sözüne dikkat etmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Kur'ân'da boş sözler "lağv" ve "lehv" kelimeleriyle ifade edilmiştir. Lağv, boş veya zararlı söz ve davranışlar demektir.

Bir ayette cennetlikler anlatılırken **"Onlar ki yalancı şahitlik etmezler, boş lâf konuşanlara rastladıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler."** (Furkan: 72) Yine başka bir ayette kurtuluşa eren mü'minlerin özellikleri sayılırken **"Onlar boş şeylerden yüz çevirirler"** (Müminûn: 3) buyurulmaktadır. (Ayrıca bkz: Kasas: 55)

Lehv ise, "boş eğlence" anlamına gelir. Eğlenmek ve vakit geçirmek için anlatılan asılsız hikâye ve efsaneler, güldürüler, gevezelikler de "Lehvu'l hadis: eğlence sözleri" olarak nitelendirilir. Bu tür eğlencelerin özellikle insanı düşünmekten ve ciddi şeylerle meşgul olmaktan ve kendi kendini muhasebe etmekten alıkoymak için kötülük odaklarınca kullanılabileceğine şu ayette dikkat çekilir: **"İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce (insanları) Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için (masal, eğlence, hikâye, güldürü vs. gibi) eğlence (türünden boş) sözlere müşteri çıkar (kıymet verirler). İşte onlara küçük düşürücü bir azap vardır."** (Lokman: 6)

Faydasız sözlere ve meşguliyetlere "malâyanî" de denir ki, kelimenin Türkçe karşılığı "faydasız şey" demektir. Peygamberimiz bir hadislerinde **"Kişinin malâyanî (faydasız) şeyleri terketmesi Müslümanlığının güzelliğindendir"** buyurmuştur. (Tirmizî, Zühd, 11; Muvatta, hüsnü'l-hulk, 3-Ayrıca bkz: Malâyanî maddesi) (S.POLAT)

BOZGUNCULUK

Bu kavram Kur'ân-ı Kerîm'de, (fe-se-de) kökünden türeyen kelimelerle ifade edilir. Bu kökten mastar olan fesad kelimesi, bir şeyin normalden uzaklaşması, bozulma, kokuşma, geçersiz olma, işe yaramaz hâle gelme, denge ve asâyişin bozulması gibi anlamlar ifade eder. Bu kökten türeyen bütün kelimelerde aynı anlamlar vardır. (Geniş bilgi için bkz: FESAD maddesi). (S.POLAT)

BÖBÜRLENME

Böbürlenme, övünerek kabarma, kendini beğenip büyüklenme demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de, çok iftihar eden anlamında, "Fehûr", çokluk ve çoklukla övünme anlamında, "Tekâsür" ve kendinde bir üstünlük görerek büyüklenme ve gururlanma manasında "Muhtâl" kelimeleri ile bu kavram, ifade edilmiştir. Ayrıca refaha kavuşturmak ve varlık içinde şımartmak anlamına gelen "itrâf" kelimesinin de böbürlenme ile yakından alâkası vardır.

Böbürlenme, Kur'ân-ı Kerîm'de şiddetle kınanmış ve **"Allah böbürlenenleri sevmez"** (Nisa, 4/36; Hûd, 11/10) buyrulmuştur. İslâm ahlâkçıları da, "Ucb" adını verdikleri böbürlenmeyi, kötü ahlâktan saymışlardır. Bazı insanlar, gücü, kuvveti, gençliği, hısım ve akrabasının çokluğu, bazı kimseler ise, malı, mülkü ve servetiyle övünürler. Kur'ân-ı Kerîm bunlardan **"Refah içinde şımarmış kimseler"** (Kasas, 28/58) olarak bahseder ve **"Kârûn"**'u da buna örnek olarak gösterir. Sahip olduğu serveti ile şımaran ve böbürlenen ve servetini kendisinde bulunan bir bilgi sayesinde elde ettiğini söyleyen (Kasas, 28/78) Kârûn, bir gecede yerin dibine geçivermiş ve böbürlenmenin cezasını bu şekilde çekivermiştir. (Kasas, 28/76-82) Ahiret yurdu ise, ancak yeryüzünde böbürlenmeyen ve bozgunculuk yapmayan kişilere verilecektir. (Kasas, 83)

Kendini beğenmek ve büyüklenmek, ilk defa şeytanın yaptığı bir davranıştır. Bu sebepten dolayı da şeytan, Allah'ın rahmetinden kovulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayet-i kerîm'e, bu konuyu açıklamaktadır. Ancak insanın övülmekten ve kendisine değer verilmesinden memnun kalması tabiî bir duygudur. Fakat onun mağrur olması ve kendini beğenme hastalığına yakalanması tabiî değildir. Kur'ân'da kınanan böbürlenme "Fehûr", kibir ve gurur getiren fazla güvendir. (Elmalılı, 6/4755) Nitekim "Fehûr" kelimesinin mübalağa siğasından olması, bu hususu açıklamaktadır. Kur'ân'a göre esas olan, tabiîlik ve dengedir. Kur'ân, gerek maddenin kullanılmasında ve gerekse ruhî olaylarda bu dengenin bozulmasına ve aşırılığa şiddetle karşıdır. (C.KIRCA)

BURHAN

Aşikâr ve en kuvvetli delil demek olan burhan kelimesi Kur'ân'da sekiz yerde geçer. **"Ey insanlar, size Rabbinizden bir delil (burhan) geldi ve size apaçık bir nûr indirdik"** (Nisa, 174) ayetinde geçen burhan kelimesiyle Hz. Muhammed'in kastedildiği genelde benimsenen bir yorumdur. Çünkü Hz. Peygamber yaşayışıyla, öğütleriyle, Allah'tan getirdikleriyle ve mucizeleriyle tam ve kesin bir delil, mükemmel bir örnektir.

Diğer yerlerde geçen burhan kelimesiyle de genelde, lugat manasına yakın olarak, "bir şeyi açıkça gösteren ve ispatlayan açık delil" anlamına kastedilmekte, inkâr edenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan davalarını ispata yarayacak açık delil getirmeleri istenmekte, böyle bir delil getiremeyeceklerini belirterek, onları tek Allah'a inanmaya ve kulluğa çağırmaktadır. (A.BARDAKOĞLU)

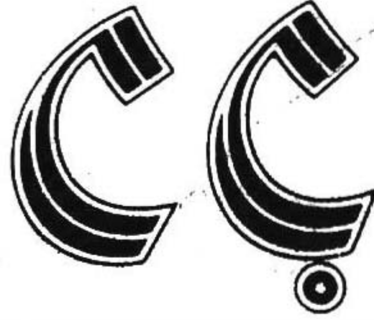
BURÛC SURESİ

Burûc, burç kelimesinin çokluğudur. Yıldızlar anlamına gelmektedir. İlk ayet burçlardan söz ettiği için sureye bu isim verilmiştir.

Sure Mekke'de Şems sûresinden sonra Tin suresinden önce nâzil olmuştur. Yirmiiki ayet, yüz doksan kelime ve dört yüz elli sekiz harftir.

Sure de "Uhdud ashabı"nın başına gelenlerden söz ediliyor, İslâmdan önce Allah'a iman eden bu mü'minlere zâlim, katı kalpli, azgın ve putperest [illegible] halkının uzunca çukurlarda yaktıkları ateşlerle nasıl eziyet ettiklerine işaret ediliyor. Aynı zamanda iman kuvvetinin yapılan bütün zulümlere rağmen yüceliğini koruduğuna dikkatler çekiliyor.

Önce yaratıp sonra diriltenin Allâh olduğu, O'nun için ikinci defa yaratmanın birincisinden daha güç olmadığı; ilâhî kudretin insanı her tarafından kuşattığı, Kur'ân'ın Levh-i mahfuz'da ilâhî himaye altında korunduğu ve onu kimsenin değiştiremiyeceği, indiği gibi muhafaza edileceği bildiriliyor. (M.K.ATİK)

CÂHİLİYYE

Bu terim, hakikat olmayan şeye inanma, bilmemek, ahmaklık anlamlarına gelen "el Cehl" kökünden türemiştir. Câhiliyye, ise sözlükte cahillik, cahillik devri anlamlarında kullanılmıştır. Bu terim, geniş anlamda, insanlığın İslâm gelmeden önce geçirdiği dönem için kullanılmıştır. İslâm âlimleri, asr-ı saadet ve daha sonraki döneme nur ve ilim devri anlamlarını vermişlerdir. Câhiliyye kelimesi, Arabistan Yarımadasındaki İslâmdan önceki dönemin tamamına veya Hz. İsa ile Hz. Muhammed (S.A.V.)'e kadar zaman parçası anlamında da kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu terim, daha ziyade Arapların İslâmı kabul etmeden önceki hayatları manasında zikredilmiştir. Câhiliyye kelimesi, lafız olarak Kur'ân-ı Kerîm'de dört ayette geçmektedir. Bu dört ayetin hepsinde câhiliyye dönemine ait bir inanç veya âdet yerilmiştir (Mâide 5/50; Âl-i İmrân 3/154; Ahzab 33/33; Fetih 48/26)

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetlerde câhiliyye terimi geçmemekle birlikte, bu döneme ait örf ve âdetlerin kaldırıldığı ifade edilmektedir; Meselâ Mâide suresinin 3. âyetinde, câhiliyye dönemi örf ve inançlarından boğazlanmadan ölen hayvan eti, akmış kan, (ki Araplar bunu pişirip yerlerdi.), putların adına kesilen kurban, boğularak öldürülen hayvan eti, sopa ile vurularak öldürülen hayvan eti, yüksek bir yerden düşüp ölen hayvan eti, başka bir hayvan tarafından öldürülen hayvan eti, canavarın parçalayıp öldürdüğü hayvan eti, putlar adına kesilen hayvan eti, Kâbe yanında bulunan ve para ile çektirilen yedi fal oku yasaklanmıştır.

Câhiliyye döneminde Arapların bir çoğu başkalarına esir olmaktan veya yoksulluktan korkarak, yahut da gelin etmekten utandıkları için doğan kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek suretiyle öldürürlerdi. Kur'ân-ı Kerîm, Câhiliyye dönemine ait bu âdeti kaldırmıştır: **"Beyinsizlikleri yüzünden, körü körüne çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri -Allah'a iftira ederek- haram sayanlar mahvolmuşlardır; onlar sapıtmışlardır. Zaten doğru yolda da değillerdi."** (Enâm 6/140, Ayrıca Bk., Tekvir 81/8,9,)

Araplar Câhiliyye döneminde Kâbe'yi çıplak olarak ziyaret ederler ve bu esnada parmaklarını birbirleri ile kenetliyerek dua niyetiyle ıslık çalarlardı. Ayrıca bu esnada ellerini yine aynı düşünceyle çırparlardı. Yüce Allah onların bu davranışını yasaklamıştır: **"Kâbe'deki tapınmaları sâdece ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir. İnkârınıza karşılık azâbı tadın."** (Enfal 8/35; Ayrıca Bk., Mâide 5/103; Enam 6/136, 144)

Bilindiği üzere Câhiliyye döneminde Arap yarımadasında putlara ibadet çok yaygındı. Âdetâ bu onların bir sembolü haline gelmişti. Hatta Mekke'de herkesin evinde bir put vardı. Bir kişi yolculuğa çıkmadan önce yaptığı en son işi ona dokunmak; yoldan geldikten sonra ilk işleri de yine puta ibadet niyetiyle dokunmak olurdu. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen put adları, ved, suva, yağus, nesr (Nuh 71/23), lât, uzza ve menattır. (Necm 53/19-20)

Câhiliyye döneminde Araplardan bir kıs-

mı da güneş ve ay gibi gök cisimlerine ibadet ederlerdi. Araplar içinde melekler ve cinlere tapanlar da vardı. Onlardan bir kısmı da melekleri Allah'ın kızları olarak kabul ediyorlardı. Araplar içinde atalarına ibadet edenler de vardı. Bu yüzden kabirler üzerinde İslâm'da mescid yapılması yasaklanmıştır.

Araplar arasında dehrîler de vardı. Kur'ân-ı Kerîm bunlardan şöyle bahsediyor: **"Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdır; ölürüz ve yaşarız; bizi ancak zamanın geçişi yokluğa sürükler, derler. Onların bu hususta bir bilgisi yoktur. Sadece böyle sanırlar."** (Câsiye 45/24)

Câhiliyye döneminde Arap Yarımadasında mecusiler, Yahudiler ve Hıristiyanlar da vardı.

O dönemde bu bölgede sayıları az da olsa tevhid üzere olan ve kendilerine hanif denilen kişiler de bulunuyordu. Bunlar Hz. İbrahim'in dinine mensup kişiler olarak bilinmektedir.

Bu bölgede yaşayanlardan bazı kişiler de Allah'ın varlığını kabul ettikleri halde müşrik kabul edilmişlerdir. Bunlar, Allah'ın kendilerinin müşrik olmalarını istediğini, eğer putlara hakkıyla ibadet ederlerse Allah'a daha çok yaklaşacaklarını iddia ediyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm bunlardan şu şekilde bahsediyor: **"Dikkat edin, hâlis din Allah'ındır; O'nu bırakıp da putlardan dostlar edinenler: onlara (putlara), bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler. Doğrusu Allah ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Allah, şüphesiz yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola eriştirmez."** (Zümer 39/3.)

Câhiliyye dönemine ait itikadî, amelî ve ahlâkî her türlü tevhid inancına ters düşen bâtıl ve saçma düşünceler Kur'ân-ı Kerîm tarafından kaldırılmıştır. (A.TOKSARI)

CARİYE (Bkz. KÖLE-CARİYE)

CÂLÛT

Câlût, "Amelika" kralının adıdır. Amelika, Mısır'la Filistin arasındaki bölgede yaşayan bir kavimdir. Câlût, Hz. Musa'nın vefatından sonra İsrâiloğulları'na saldırmış ve onları yenerek bir çok esir ve kıymetli eşyayı beraberinde alarak ülkesine dönmüştür. İsrailoğulları nebilerine, düşmanla savaşmak için kendilerine bir kumandan tayin etmesini teklif etmişlerdir. (Bakara, 2/246) Peygamberleri de onlara "Tâlût'u kral olarak tayin ettiğini ve O'nun kutsal Tabût'u geri getireceğini söylemiştir. Bu tabût. onların atalarından gelen ve dinî kitap ve emanetleri içinde taşıyan Allah'ın ahid sandığıdır.

Tâlût, İsrailoğulları'nı derleyip toplamış ve düşman üzerine saldırmak için Filistin veya Ürdün nehrini geçerek Câlût'la karşılaşmıştır. Tâlût, bu nehirden geçerken ordusunu denemek için su içmemelerini söylemişse de pek azı hariç, çoğunluk sudan içmiştir. Ama yine de Câlût'la savaşmaktan geri kalmamıştır. İsrail ordusunda bulunan ve henüz kendisine peygamberlik verilmemiş bulunan Hz. Dâvud, Câlût'u attığı sapan taşıyla öldürmüştür.

Kur'ân-ı Kerîm'de Cenab-ı Hak, **"Allah Davud'a hükümdarlık ve hikmet verdi. Eğer Allah, insanların bir kısmıyla diğerlerini savmasaydı dünya bozulurdu"** (Bakara, 2/251) demektedir. Bundan da anlıyoruz ki, Hz. Davud, Tâlût'tan sonra İsrailoğulları'nın yeni kralı olmuştur. Bu kıssa, Kur'ân'da Bakara suresinin 246. ayetiyle 251. ayetleri arasında anlatılmaktadır. Aynı kıssa Kitab-ı Mukaddes'in 1. ve 2. Samuel Sifrinde de bütün tafsilatıyla anlatılmakta ve ana hatlarıyla Kur'ân'ın anlattıklarına uymaktadır. (C.KIRCA)

CÂSİYE SURESİ

Tamamı 37 ayet, 488 kelime, 2161 harften oluşan bu sure, Mekke'de nâzil olmuştur. Hamim, ile başlayan altıncı suredir. Surenin 28. ayetinde kıyamet günü her ümmetin Allah'ın huzurunda dizüstü çökmüş olacakları açıklanıyor. Bunu ifade eden câsiye kelimesi sureye ad olarak verilmiştir.

Vahy-i ilâhî geldiğinde Mekkeli müşriklerin İslâm davasını nasıl karşıladıkları, Kur'ân'ın getirdiği Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden açık belgelere ve delillere nasıl mukabele ettikleri ve nasıl direndikleri surenin baş taraflarında anlatılmıştır. İnkârcı ateistlerin o devirde de, "Doğarız, ölürüz, yaşarız, hayat sadece dünya hayatıdır, başka hayat yoktur" gibi iddiaları zikredilmektedir.

İnsanoğlu gözünü göklerde ve yerde hangi noktaya çevirirse çevirsin, Allah'ın akıllara durgunluk verecek ayetleriyle karşılaşacaklarına bunca gezegenleriyle, gökyüzünde bunca büyüklüklerine rağmen birer nokta gibi olan yıldızlarıyla durmak ve

dinlenmek bilmeyen bir incelik ve düzende yörüngelerinde dönmelerinde, bakan gözlerin bıkkınlık duymayacaklarına, düşünen kafaların da her an yenileneceğine işaret edilmektedir.

Kendi arzu, heves ve isteklerinden başka başvuracak bir haber tanımayan, sorumluluk duygusu nedir bilmeyen, zulüm ve azgınlığın verdiği şımarıklık yüzünden Allah'ını tanımayan, ahirete inanmayan kimselerin durumları, seviyeleri ne olursa olsun inkârdan kaynaklanan cehlin ve karanlığın içinde olduklarını, cehlin direktifiyle hareket ettiklerini belirtmektedir. Kıyamet gününde herkes yaptıklarını ve işlediklerini, iyilik ve kötülüklerini, adalet ve hakkaniyet ölçüleri içinde bir hayat sürüp sürmediklerini bilmeleri için amel defterlerinin ellerine verileceği ve kendilerine ayrılan yerde diz üstü çökerek Allah'ın hükmünü bekleyecekleri anlatılmaktadır. (M.K.ATİK)

EL-CEBBAR

Her hangi bir şeyi zor kullanarak düzeltmek anlamına gelen "el-Cebr" kökünden türemiştir. El-Cebbâr, el-Esmâu'l-hüsnâ (Allah'ın güzel isimleri)'dan biri olup Yüce Allah'ın yaratıkların işlerini düzeltmesi, eksiklikleri tamamlaması, istediğini zorla yaptırması demektir.

Bu terim Kur'ân-ı Kerîm'de tek bir yerde Allah'ın sıfatı olarak geçmektedir. (Haşr 59/24) El-Cebbâr, Kur'ân-ı Kerîm'de başka anlamlarda yedi yerde teklik, iki yerde de çokluk olmak üzere toplam 9 yerde kullanılmıştır.

Allah cebbârdır demek, Allah mahlûkâtın her türlü işlerini ıslah eder, eksikliklerini tamamlar, kullarını istediği, dilediği yöne sevkeder, yaratıkların ihtiyacını giderir, yaşama ve rızık sebeplerini sağlar anlamlarını ifade eder. O'nun hüküm ve iradesine hiç bir kişi karşı gelemez. Ancak bunların hiç birinin cebrî bir anlayış ile alâkası yoktur. Çünkü Allah, iman, amel ve ibadet gibi konularda insan iradesini tamamen serbest bırakmıştır. Bu bakımdan bir kişi dilerse iman esaslarını kabul ederek mü'min olur, istemezse bunların hiç birisini kabul etmez. Aynı şekilde insan, Allah'ın kendisine farz kıldığı ibadetleri ve diğer amelleri yerine getirip getirmemekte serbesttir. Ancak Allah, iman esaslarını kabul edip kulluk görevlerini yerine getirenlerin kurtuluşa ereceklerini, aksi takdirde azabına uğrayacaklarını Kur'ân-ı Kerîm'de ifade buyurmuştur. (A.TOKSARI)

CEBRÂİL

Kur'ân-ı Kerîm'de **Cebrail, Cebrîl** ve **Cibrîl** şekillerinde zikredilen bu kelime, **Allah'ın kulu manasına** gelmektedir. Allah ile peygamberleri arasında elçilik görevini yerine getiren Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ ile görevli bulunan mukarreb ve mürsel meleklerden birinin adıdır. İlâhî sırları ve emanetleri taşımakla görevli olduğu için Allah'a diğer üç melek Azrail, İsrafil ve Mikail'den daha yakındır.

Hz. Peygamber, Mekke yanındaki Hıra dağı mağarasında yalnız başına tefekkür ve ibadetle meşgul iken, ilk defa olarak **"Oku, rabbinin adı ile. O insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku, O kereminé son olmayan Rabbindir. Kalem ile öğreten O'dur. İnsana bilmediğini bildiren O'dur."** (Alak-1-3) vahyini getiren Cebrail'dir. Aslî şekliyle Hz. Muhammed'e iki kere görünmüştür. Birisi, ilk vahiy getirdiğinde Hira mağarasında diğeri de Miraç'tan dönerken "sidretü'l Müntehâ"da görünmüştür. Miraç esnasında semada bir noktaya kadar Hz. Peygamber'i takip etmiş, daha ileriye gitmek için kudret ve yetkisi olmadığını söylemiştir.

Allah'ın emirlerini ve ayetlerini peygamberlerinin kalbine indiren bu meleğe **"ruhu'l emin"** ve **"ruhu'l Kuds"** adı da verilmektedir. Hz. İsa'nın kendisi ile te'yid olunduğu bildirilen "ruhu'l Kuds"ten maksat bu melektir. Yirmi üç yıla yakın bir sürede Kur'ân ayetlerini peyderpey çeşitli şekil ve suretlere girerek Hz. Peygamber'e ulaştıran, ilâhî vahyi onun kalbine indiren yüce bir melektir. Nitekim Kur'ân onun hakkında şunları söylemektedir: **"Şüphesiz Kur'ân çok şerefli bir elçinin getirdiği bir kelamdır. O elçi ki çetin bir kudrete maliktir. Arşın sahibi olan Allah katında çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunandır, emindir."** (Tahrim: 19-21) (M.K.ATİK)

CEHENNEM

Ölümden sonra, inanmayan, günahkâr, şerli kişilerin girip yanacakları, azap görecekleri yer.

Cehennem kelimesinin aslının İbrânice gihinnam veya Farsça cihmam kökünden olduğu şeklinde görüşler vardır. Sözlükte dibi derin kuyu demektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Cennetin karşıtı olarak kullanılmış olup, toplam 37 yerde geçmektedir. Ayrıca Kur'ân'da Cehennem anlamında 26 yerde "Cahîm", 16 yerde "Saîr", 4 yerde "Sekar", bir yerde "Lezâ", iki yerde "Hutama", bir yerde de "Hâviye" terimleri geçmektedir. Ateş anlamına gelen "en-Nâr" kelimesi de Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok ayetinde Cehennem anlamında kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif ayetlerinde Cehennem, imansız ölenler ile günah işleyip de tövbe etmeyenlerin ahirette varacakları yer olarak ifade buyrulmuştur: **"Allah, münafık erkek ve kadınlara ve kâfirlere, ebedî kalacakları Cehennem ateşini hazırlamıştır. O, onlara yeter. Allah lânet etsin! Onlara devamlı azâb vardır."** (Tevbe 9/68) **"Tartıları hafif gelenler, işte onlar, kendilerine yazık edendir, Cehennemde temellidirler."** (Mü'minûn 23/103)

Kur'ân-ı Kerîm'de Cehenneme girecekleri ateşte yakılmak suretiyle cezalandırılacakları belirtilmiş, ancak bu ateşin mahiyeti hakkında bilgi verilmemiştir. Bazı ayetlerde Cehennem yakıtı ve oradaki yiyecekler hakkında malumat vardır. Kurân'da Cehennemin yakıtı şöyle ifade buyrulur: **"Ey inananlar! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu Cehennem ateşinden koruyun; onun yakıtı insanlar ve taşlardır."** (Tahrim 66/6) cehennemdeki yiyecekler de ayette şu şekilde tasvir edilir: **"Doğrusu günahkârların yiyeceği zakkum ağacıdır; karınlarında suyun kaynaması gibi kaynayan, erimiş maden gibidir. Suçluyu yakalayın, Cehennemin ortasına sürükleyin, sonra başına -azab olarak- kaynar su dökün, denir. Sonra ona: Tad bakalım hani şerefli olan, değerli olan yalnız sendin, işte bu, şüphelenip durduğunuz şeydir, denir."** (Duhân 44/43-50) Ahirete imansız gidenlerin elbiseleri hakkında da şöyle buyrulmuştur: **"İşte Rableri hakkında iki taraf: O'nu inkâr edenlere ateşten elbiseler kesilmiştir."** (Hac 22/19)

Bazı müfessirler, yukarıda Cehennem adları olarak zikredilen isimlerin yedisini Cehennemin tabakaları olarak tefsir etmişlerdir. Bunlar sırası ile şöyledir: Cehennem, Lezâ, Hutama, Saîr, Sekar, Cahîm ve Hâviye.

Kur'ân-ı Kerîm'de Cehennemin yedi kapısının olduğu, günahkâr olan veya inanmayan kişilerin durumlarına göre bu kapılardan birisinden Cehenneme girecekleri haber verilmiştir. (Hıcr 15/43-44) Bu yedi kapının mahiyeti ve ne işe yaradığı hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de bilgi yoktur. Müfessirler bu yüzden bu yedi kapı hakkında değişik şeyler söylemişlerdir. Bazılarına göre sözkonusu kapılar yukarıda arzedilen Cehennemin yedi tabakasına açılan deliklerdir. Diğer bazı müfessirler de meseleye tasavvufî açıdan yaklaşmışlardır. Bunlara göre insanlarda yaptıklarından sorumlu sekiz organ vardır. Bunlar kalp, göz, kulak, dil, el, ayak, ağız ve haya organlarıdır. Bunlardan yedisi maddî, kalp ise manevî organdır. Bu müfessirlere göre kalp, hakka yönelerek açık olursa diğer organların her biri Cennete geçiş yeri olur. Fakat ruh körlenmiş ve kalp kapısı kapanmış olursa maddî yedi organdan her biri o vakit Cehenneme açılan birer kapı olurlar. (A.TOKSARI)

CELDE

Zina, zina iftirası ve şarap içme/sarhoşluk suçunu işleyenlere uygulanacak kırbaç veya değnek vurma cezasıdır.

Kur'ân, iki suç için, zina ve zina iftirası suçu için celde cezasından söz etmektedir. Irz ve namus, İslâm dininin korunmasını zarurî gördüğü beş temel değerden biridir. Toplum yapısının sağlamlığı ve toplumun geleceği, en küçük toplum birimi olan ailenin ve evliliğin korunması ile mümkün olur. Bunun için de Kur'ân, zinayı büyük suç saymış, zinayı ve iffetli kadınlara zina iftirası yapılmasını açık şekilde cezalandırmıştır.

Kur'ân zina ile ilgili olarak **"Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız Allah'ın dini konusunda o ikisine acımayın. Onların ceza görmesine, mü'minlerden bir grup da şahit olsun."** (Nur: 2) buyurmuş olup, Hz. Peygamber'in tatbikatını esas alan İslâm alimleri bu ayetin evli olmayıp da zina eden erkek ve kadınlar hakkında olduğunda ittifak etmişlerdir. Evli veya dul (muhsan) erkek ve kadının zina suçu ise recm ile, yani taşlanarak öldürülme ile cezalandırılmıştır. Fıtrî özelliğini yitirmemiş her toplumda öteden beri ağır bir suç kabul edilen zinaya karşı İslâmın gösterdiği bu hassasiyet, aile yapısının, iffet ve namusun korunmasına verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Bunun için de caydırıcı ve ıslah edici ölçüde bir ceza öngörmüştür.

Celde cezasının öngörüldüğü ikinci suç ise, iffetli kadınlara iftirada, yani zina iftirasında bulunma suçudur. Kur'ân böyle kimseler hakkında **"İffetli kadınlara zina isnad edip de sonra dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Ebediyen onların şahitliğini kabul etmeyin. İşte onlar fasıkların ta kendileridir."** (Nûr:4) buyurarak seksen değnek/kırbaç cezası öngörmektedir. Bu ceza da zina suçundakine benzer gerekçelere dayandırılmaktadır.

Kur'ân'ın anlaşılmasında ve yorumunda Hz. Peygamber'in söz ve tatbikatını esas alan İslâm alimleri, Kur'ân'da cezası açıklanmayan şarap içme/sarhoşluk suçu için de kırk veya seksen değnek ceza belirlemişler, ayrıca bu celde cezalarının uygulanış şekli ve mahiyeti hakkında ayrıntılı hükümler getirmişlerdir.

Zina, zina iftirası ve içki içme suçlarını işleyenlere, herkesin gözü önünde uygulanacak değnek/kırbaç cezasının suçluyu caydırıcı ve ıslah edici, toplumu uyarıcı bir yönü olduğundan Kur'ân'da böyle bir ceza öngörülmüştür. (A.BARDAKOĞLU)

CENNET:

Sözlükte ağaçlı bahçe, çok dal ve yaprakları ile diplerini gölgelendiren hurmalık anlamlarına gelir. Çokluğu Cennâttır.

Bu terim, Kur'ân-ı Kerîm'de ahiret hayatında takva sahibi ve samimi Müslümanlar için hazırlanmış ferah ve huzur yerinin adı olarak zikredilmiştir. Bu kelimenin, Kur'ân-ı Kerîm'de 70 yerde tekliği, 68 yerde de çokluğu kulanılmıştır. Ayrıca şu kelimeler de Kur'ân'da Cennet anlamında kullanılmışlardır: Dâru's-selâm=selâmet yurdu, (Yunus 10/25), Dâru'l-Mukâmâ=oturma yurdu (Fatır 35/35), Dâru'l-huld=ebedîyurd (Fussılet 41/28). Cennet kelimesi ayetlerde genelde yalnız başına zikredilmekle birlikte bazılarında Cennâtü adn=Adn cennetleri (Tahâ 20/76), Cennâtü'n-na'îm=nimet cennetleri (Vâkıa 56/12), Cennâtü'l-me'vâ=cennet konakları (Secde 32/19) Cennâtü'l-firdevs=Firdevs cennetleri (Kehf 18/107), Cennâtü'l-huld=Ebedî cennetler (Fürkan 25/15) şeklinde geçmektedir.

Cennet, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın gönderdiği peygamberler ile onların getirdikleri esaslara iman ettikten sonra davranışlarını bu prensiplere göre ayarlayan, dünyada iyi işler yapan, takva sahiplerinin, sözlerinde duran, Allah yollarında malları ve canları ile cihat eden, iyilikleri emredip kötülüklerden sakındıran, ibadetlerini yapanların ahirette varacakları yer olacak belirtilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de arzedilen ve benzeri davranışlar içerisinde bulunanların Cennete girecekleri konusunda pek çok ayet vardır. Bu ayetlerden ikisinin mealini vermekle yetiniyoruz: **"Doğrusu Allah, inanıp salih amelde bulunanları içlerinden ırmaklar akan cennetlerine koyar."** (Muhammed 47/12) **"Ama kim Rabbinin azametinden korkup da kendini kötülükten alıkoymuşsa varacağı yer hiç şüphesiz cennettir."** (Nâziât 79/40-41)

Cennetteki Yiyecek ve İçecekler: Kur'ân-ı Kerîm'de Cennette gönüllerin arzuladığı, gözlerin hoşlandığı bitmeyen tükenmeyen nimetlerin bulunduğu haber veriliyor. (Zuhruf 43/68-73) Ayrıca başka bir ayette de Cennette bozulmayan, kokmayan yiyeceklerin, ekşimeyen, kesilmeyen kokmayan, taptaze akan sütlerin, sarhoşluk vermeyen lezzetli, günahı olmayan şaraptan nehirlerin bulunduğu ifade buyrulmuştur. (Muhammed 47/15)

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de takva sahibi tekmil kulların Cennete girecekleri, buradakilerin dünyadaki hükümdarlar gibi karşılıklı oturup ikram görecekleri, bunlara en temiz yiyeceklerin ve içeceklerin ikram edileceği, onlara bembeyaz, tatlı, vücuda tesir etmeyen, dünya içkisi gibi olmayan, başı ağrıtmayan, akla zarar vermeyen şarapların sunulacağı açıklanmıştır. (Saffat 37/40-47)

Cennetteki Elbiseler: Kur'ân-ı Kerîm'de Cennete girecek kişilerin en güzel altın bilezik ve inciler takarak süslenecekleri, giyecekleri şeylerin ince ve kalın ipekten olacağı belirtilmiştir. (Kehf 18/31). Hac 22/23), Fatır 35/33)

Cennetteki Mesken ve Odalar: Ayetlerde Cennete gireceklerin her türlü konfora sahip temiz meskenlere kavuşacakları ifade buyurulmuştur: **"Allah mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara tamelli kalacakları, içlerinde ırmaklar akan cennetler, Adn cennetlerinde hoş meskenler vaadetmiştir."** (Tevbe 9/72, Ayrıca Bkz. Zümer 39/20)

Cennetteki Ağaç ve Meyveler: Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de inanan ve salih amellerde bulunanlara meyve veren ağaçlar vaadetmiştir. Bu meyvelerin bir kısmının cins ve şekilleri dünyadakilere benzeyecekse de

tad ve lezzetlerinin farklı ve daha güzel olacağı ifade buyurulmuştur. (Bakara 2/25) Bir başka ayette de Cennetteki ağaçların meyve ve gölgelerinden yararlanılacağı açıklanmıştır. (İnsan 76/14)

Cennetin Nehirleri: Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayette Cennet', içlerinden ırmaklar akan yerler olarak belirtilmiştir. Bu ayetlerden birisinin meali şöyledir: **"Ey Muhammed, de ki: Bundan daha iyisini size haber vereyim mi? Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, Rabbinin katında, altlarından ırmaklar akan ve temelli kalacakları cennetler, tertemiz aşlar ve Allah'ın rızası vardır. Allah kulları hakkıyle görücüdür."** (Âl-i İmrân 3/15; Bu konudaki diğer bazı ayetler için Bkz.Tevbe 9/72; Âl-i İmrân, 3/136), 195, 198; Nisâ 4/13, 57, 122.)

Bir ayette de Cennetteki ırmakların sudan, tadı değişmeyen sütten, içenlere zevk veren ve dünyadakilere benzemeyen şaraptan, süzülmüş baldan olacağı belirtilmiştir. (Muhammed 47/15)

Kur'ân-ı Kerîm'de Cennete girecekler için ashabü'l-Cenne (Cennet ehli) ifadesi kullanılmıştır. (A'raf 7/42, 44, 46) Cennet hayatında hastalanma, sakatlanma, ihtiyarlık, huysuzluk, sinirlenme gibi şeyler sözkonusu değildir. Cennette insanların olgunluk çağı hiç değişmeden devam edecektir. Kısacası oradaki hayat son derece mükemmel ve mutluluk içinde olacaktır: **"Onlar (Cennet ahli) için altın kadehler ve tepsiler dolaştırılır, canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey orada (Cennette)'dır. Siz orada temellisiniz. İşlediklerinize karşılık, size miras verilen işte budur. Orada sizin için bol yemiş vardır, onlardan yersiniz."** (Zuhruf 43/71-73) (A.TOKSARI)

CEZA

Kur'ân, ferdin temel haklarının korunması, toplum yararının gözetilip kamu düzeninin sağlanması ile yakından ilgilendiğinden suç ve ceza konusunda bir takım temel ilkeler koymuş, muayyen suçlar için bir takım cezalar öngörmüştür.

Kur'ân'ın ceza sisteminde toplumun temel değeri ve yapısının korunması, toplum vicdanının tatmin edilmesi, suçlunun ıslahı ve suçun önlenmesi gibi bir takım ciddi mülahazalar hakimdir. Çünkü İslâm dini canı, malı, dini, aklı ve namusu, korunması zorunlu olan beş temel hak saymış, bunlara karşı vaki saldırı ve suçları cezalandırma yoluna gitmiştir. Bu amaçla konulmuş açık ve sert cezai tedbirler, İslâmın amme, nizamına ve içtimai faydaya verdiği önemin tabiî bir sonucudur. Bu, aynı zamanda suça teşebbüs edeni caydıracak ve ıslah edecek mahiyettedir. Ma'şerî vicdanı ve mağdurun acısını dindirecek ölçüdedir. Kur'ân'ın bu cezaları hayat ve ibret (Nûr:2) vesilesi saymasının anlamı da budur.

Kur'ân, suç işleyenin kötülükle ceza kaldırılmasını adaletin tabiî bir sonucu olarak görmüş, bununla birlikte affetmeyi ve barışı da tavsiye etmiştir. Ayette, **"Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür. Fakat kim affeder barışırsa mükafatı Allah'a aittir. Allah zalimleri sevmez."** (Şura:40) buyurulmuştur.

Kur'ân, suçun teşekkülünde kusurun yanısıra kanunilik, fiililik ve hukuka aykırılık unsurlarına da yer vermiş, meşru müdafaa ve zaruret karşısında kalma durumlarını suçu kaldırıcı veya hafifletici birer sebep saymıştır.

Kur'ân, bütün suçları saymak ve tek tek cezalarını belirlemek yerine sadece bazı temel suçlara temas etmiş, bir kısmının cezasını tayin etmiş, diğer suçların ve cezalarının tayin ve tatbikini ise toplumun yetkili mercilerine bırakmıştır.

İslâm, insan hayatına ayrı bir önem verip, onu dokunulmaz kabul ettiğinden Kur'ân'da adam öldürme ve yaralama suçları ve bu suçların cezaları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Cinayet başlığı adı altında incelenen bu nevi suçlar daha çok fertleri ilgilendirdiğinden, bu suçlarda şahsî haklar önde gelir. Bu sebeple de bu gruba giren suçların cezalarında şefaat, af ve sulh geçerlidir.

Kur'ân, kasten adam öldürme suçu için kısas, yani katilin öldürülmesi esasını getirmiş, insan uzuvlarına karşı işlenen müessir fiiller için de uzuvda kısas öngörmüştür. Ancak hak sahiplerinin affetmesi halinde bu cezalar diyete dönüşebilir. (Bakara: 178-179), Maide:45 İsra: 34) Hataen adam öldürme suçunun cezası da diyet ve kefarettir. (Nisa:92)

Kur'ân, cinayetler dışında mal, akıl, namus ve dine karşı işlenen büyük suçlara da temas etmiş, bunların bazıları için belirli cezalar (hadd) tayin etmiştir. Bu nevi cezalar temelde toplumla ilgili olduğundan, toplum-

hakkı öndedir. Cezaların gerçekleşmesinden sonra af ve sulh geçerli olmaz. Kur'ân'da hırsızlık suçu için el kesme (Maide:39), yol kesme ve eşkıyalık suçu için ölüm, idam, el ve ayakların kesilmesi, sürgün cezası (Maide:33-34), Zina iftirası (kazf) suçu için seksen kırbaç (celde) ve şahitliğinin kabul edilmemesi (Nûr:4-5), zina suçu için de yüz kırbaç cezası (Nûr:2) öngörülmüştür. Ancak bu son konuda, mevcut hadis ve uygulamadan hareketle İslâm alimleri ayetin bekar erkeklerin zinası hakkında olduğunu, evli ve dul kimselerin zina suçunun cezasının ise taşlanarak öldürülme (recm) olduğunu belirtmişlerdir.

Kur'ân'da şarap içme (Maide:90), dinden yani İslâmdan dönme (irtidad) (Bakara: 218), isyan ve ihtilal (Hucurat:9) suçlarından da bahsedilmekle birlikte bunlar için muayyen bir ceza önerilmemiştir. Fakat hadislerden ve uygulamalardan hareketle birinci suçun cezası kırk veya seksen kırbaç olarak, ikinci suçun cezası ise ölüm olarak belirlenmiş, isyan ve ihtilal suçu ise toplumun yetkili mercilerinin takdirine bırakılmıştır.

Kur'ân'ın getirdiği ceza sisteminde cezaların kanuniliği, genelliği ve şahsiliği prensipleri hakimdir. Ancak malî cezalarda mağdurun haklarının korunması, sosyal kontrolün ve dayanışmanın temini için cezaların belirli bir çevreye veya hazineye ödetildiği durumları da vardır. Ayrıca bu prensiplerin iyi işlerlik kazanabilmesi için İslâm hukukçuları suçun teşekkülü, ispatı ve cezanın tatbiki yönünde bir takım şart ve ölçüler de tespit etmişlerdir. (A.BARDAKOĞLU)

CİHAT

Cihat düşmana karşı bütün gücüyle karşı koymak anlamına gelir. (Ce-he-de) kökünde gayret sarfetmek, güçlüklere göğüs germek gibi manalar vardır. Müfredât isimli meşhur Kur'ân Terimleri Sözlüğü'nde, cihadın üç türlü olduğu belirtilir: 1-Düşmana karşı koyma ki buna savaş veya harp diyoruz. 2-Şeytana karşı koyma. 3-Nefsin arzu ve isteklerini kontrol altına alma. Cihadın bu üçüncü anlamını Peygamberimiz şu hadisiyle ifade etmiştir: **"Mücahid (savaşçı) nefsiyle savaşandır."** (Tirmizî, Fedailu'l Cihad; Müsned, 6/20-22)

Kur'ân'da otuz küsur ayette Allah yolunda cihat edilmesi emredilmiş ve Allah yolunda cihat edenler övülmüştür. Ayrıca (ka-te-le) öldürmek, savaşmak kökünden türeyen kelimeler ihtiva eden ayetlerin sayısı hemen hemen bunun iki katıdır.

Kur'ân'da Allah yolunda cihadı emreden ayetleri sadece harbetmek anlamında anlamamak gerekir. Her şeyden önce Müslümanlar dünya üzerinde iyiliği yaymak, kötülüklere engel olmakla görevlendirilmişlerdir. Allah Tealâ **"Siz iyiliği emredip, kötülüğü yasaklamak için çıkarılmış bir topluluksunuz."** (Âl-i İmrân:110) buyurmuştur.

Yine Müslümanların, adaletin tüm dünyaya yayılması için gayret göstermeleri gerekmektedir: **"Ey müminler, Allah için hakkı ayakta tutan ve adalete şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz sizi adaletsizliğe götürmesin. Adaletli olun, çünkü o takvaya en yakın olandır."** (Maide: 8)

Müslümanlar bu ayetlerde sayılan görevleri yerine getirebilmek için önce Allah'ın buyruklarına kendileri uyacaklar sonra da insanları dünya ve ahiret mutluluğuna götürmek için gönderilmiş olan son din İslâmı başkalarına ulaştıracaklardır. Bir ayette: **"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel nasihatle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et"** (Nahl: 125) buyurularak, bu hak çağrısının esasla güzellikle yapılmasının prensip olduğu belirtilir. Yoksa Müslümanların başkalarını İslam dinine sokmak için zorlamaları yasaktır. Çünkü bir ayette **"Dinde zorlama yoktur. Doğru yol sapıklıktan ayrılmıştır"** buyurulmuştur. İman zaten gönülden benimseme demektir. Zorla kabul ettirilen dinde gönülden benimseme ve doğrulama olmayacağından gerçek imandan bahsedilemez. İman olmayınca da din yoktur. İnsanların gerçek mutluluğa ulaşması tek Allah'a inanıp onun kulluğunu benimsemeleri, onun dışında bir varlığa veya arzularına kul olmaktan kurtulup gerçek hürriyete erişmeleriyle mümkündür.

O hâlde Kur'ân'da niçin defalarca savaş emredilmektedir? Bazılarının iddia ettiği gibi İslâmiyet savaş yoluyla yayılmayı esas alan barbar bir din midir? Bu sorunun cevabı, savaşa niçin başvurulduğunu gösteren ayetler de mevcuttur. Savaşa şu amaçlarla başvurulur:

1-Düşman saldırısına karşı koymak: **"Onları nerede yakalarsanız öldürün. Onların sizi (yurdunuzdan) çıkardığı gibi siz de onları sürüp çıkarın. Fitne çıkarmak,**

adam öldürmekten daha kötüdür... Mescid-i Haram'da onlarla savaşmayın ki onlar da sizinle orada savaşmasınlar. Fakat onlar sizinle savaşırlarsa hemen onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir" (Bakara: 191)

"Kandileriyle savaşılan (müminlere) savaşma izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir. Ve Allah onlara yardım etmeğe kadirdir. Onlar sırf Rabbimiz Allah'tır dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar" (Hac :39-40)

Savaşa hazırlanmak da düşmanları caydırmak içindir. **"Onlara karşı gücünüz yettiği kedar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atler (günümüzde modern silâhlar) hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını sizin düşmanınızı ve sizin bilmediğiniz hâlde Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş. Ve Allah'a dayan, çünkü o işitendir, bilendir"** (Enfal: 60-61)

Düşmanca davranış içine girmeyenlere karşı cihat yükümlülüğü sözkonusu değildir. **"Din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkartmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan Allah sizi menetmez. Çünkü Allah adalet yapanları sever"** (Mümtehine: 8)

"İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir?" (Rahman: 60)

2-İnanç hürriyetini sağlamak: İslâm dini herkesin inceleyip araştırarak en doğru bulduğu dini seçebilmesi için inanç hürriyetini savunur. Dinde zorlama olmadığını belirten ayet bunu ifade eder. Böyle bir ortamda İslâmiyet bütün insanlara duyurulacaktır. Dileyen İslâmı seçecek, dileyen başka bir dini. Fakat kaba kuvvetle bu serbest din seçimine ve inanç hürriyetine engel olunabilir. İşte bu da savaş sebebidir. Bu konuda şu ayet çok dikkat çekicidir: **"Eğer Allah'ın bazı insanları diğerleriyle etkisiz hâle getirmesi olmasaydı içlerinde Allah'ın ismi çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılırdı."** (Hac :40) Görüldüğü gibi ayette Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanların mabetlerinden ayırım gözetilmeksizin Allah'ın isminin anıldığı yerler olarak bahsedilmekte ve Allah'ın bazı insanlar vasıtasıyla oraları koruduğu belirtilmektedir. Bu koruyucu insanlar Allah'a inananlardır ve onların başında da Müslümanlar gelir.

3-Vatanı korumak: Yukarıda 1. maddede zikrettiğimiz Hac: 39-40 numaralı ayette insanlara yurtlarından çıkarıldıkları için savaş izni verildiği belirtilmektedir. Yurt olmadan haysiyetli ve mutlu bir hayat mümkün olmadığı gibi dinî hayat da mümkün değildir. Bir kavmi yurdundan çıkarmak en büyük zulümdür. Buna karşı savaşmak en normal haktır. Bu, bugünkü milletlerarası hukukun da benimsediği bir prensiptir.

4-Yeryüzünde zulme ve fesada engel olmak: **"Onlarla savaşın ki fitne ortadan kalksın, din yalnız Allah'ın dini olsun (yalnız ona tapılsın) Eğer (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur."**

Görüldüğü gibi İslâm dininde savaş, bütün dünya insanlığını mutluluğa ulaştırmak gayesiyle Müslümanların canlarını ve mallarını feda ettikleri eşsiz bir fedakârlıktır. Bu yüzden şehitler âhirette çok yüce makamlarla ve mükafatlarla müjdelenmişlerdir.

Savaşın zarureller sonucu başvurulan bir araç olduğunun en büyük delili savaşılan tarafa karşı, yaptığının misliyle mukabele edip haddi aşmamanın emredilmiş olmasıdır: **"Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın. Allah'tan korkun. Allah muttakilerledir"** (Bakara: 194. Ayrıca bkz: Nahl: 126, Şûrâ: 40-41)

Savaşın istemeyerek başvurulan bir şey olduğunu Peygamberimizin şu hadisi çok güzel belirtir: **"Ey inananlar, düşmanla (savaş için) karşı karşıya gelmeyi temenni etmeyin. Allah'tan âfiyet dileyin. Şayet düşmanla karşılaşacak olursanız o zaman da sabredin. Bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındadır."** (E.Davud, Cihad, 89) (S.POLAT)

CİMRİLİK

Kur'ân'da cimrilik "buhl" veya "şuhh" kelimeleriyle ifade edilir. Buhl: Eldekileri, lâyık ve müstahak oldukları yere harcamaktan sakınmaktır. Şuhh ise hırs ile birlikte cimriliktir. Kur'ân'da cimriliği yeren ve bu iki kökten türeyen kelimeler ihtiva eden 16 ayet vardır. Ayrıca muhtaçlara yardım etmeyenleri, mal yığanları, altın ve gümüş biriktirenleri, mal hırsını, akraba ve yakınlara vermeyenleri yeren ve cimrilik kelimesini kullanmadan cimriliği yasaklayan pek çok ayet vardır. Kur'ân ısrarla aşırı mal sevgisini kötülemiş, her vesile ile eldeki malın

Allah için, Allah'ın emreltiği yerlere harcanmasını emretmiştir.

Cimrilikle ilgili şu ayelleri örnek verebiliriz:

"Allah'ın kereminden kendilerine verdiğinden cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır, o kendileri için şerlidir. Cimrilik ettikleri şeyler kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır." (Âl-i İmrân: 180)

"Bunlar öyle insanlardır ki cimrilik ederler ve insanlara da cimriliği emrederler. Allah'ın tükenmez hazinesinden kendilerine verdiğini gizlerler. O nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır." (Nisa: 37)

"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir." (Haşr: 9, Tegabün: 16)

"Altını ve gümüşü yığıp da, Allah yolunda sarfetmeyenler var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele" (Tevbe: 34)
(S.POLAT)

CİN

Cin, gözle görülmeyen lâtif varlıklardır. Kur'ân'da açıkça beyân edildiği üzere cinler, ateşten yaratılmışlardır. (Hicr, 15/27, Rahman, 55/15) Cinlerin de insanlar gibi yaradılış amacı Allah'ı tanıması, O'na kulluk etmesidir. (Zariyât, 51/56) Cin, bir cins isimdir. Tekili cinnîdir. Avrupalıların "Genie", Latinlerin ise "Genius" dedikleri şey de budur. Kur'ân-ı Kerîm'de "Cân", "Cin" ve "Cinne" kelimeleriyle ifade edilen cin, halk arasında "peri", "dev" ve "hayalet" gibi çeşitli görüntülere göre adlandırıldığı gibi, "Ruh" çağıranların kendileriyle temas ettiklerini söyledikleri "bedensiz varlıklar" diye de adlandırılmaktadır. Kur'ân'da "Cân" yedi, "Cin" yirmi iki, "Cinne" ise on yerde geçmektedir. Bu kelimeden türemiş olan ve "cinlenmiş" anlamına gelen "mecnûn" kelimesi, on bir, cennet kelimesi ise 147 yerde geçmektedir. Ancak bunlardan "Cân" kelimesi aynı zamanda yılan anlamına da gelmektedir. Bu anlamda bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçmektedir (Neml, 27/10, Kasas, 28/31)

Cin suresinde de açıklandığı üzere, Hz. Peygamber cinlere de peygamber olarak gönderilmiştir. Nitekim cinlerden bir grup, Hz. Peygamberi Kur'ân okurken dinlemişler ve Müslüman olmuşlardır. Cinler de insanlar gibi, mes'uldürler. Onlar da Allah'a inanmak ve ibadet etmekle yükümlüdürler. Cinlere de peygamberler gönderilmiştir. **"Ey cin ve insan topluluğu, içinizden size ayetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağını haber veren peygamberler gelmedi mi?"** (Ahkaf, 46/130) ayeti, bu sonuca ışık tutmaktadır. Bu sebeple cinler de insanlar gibi mükâfatlandırıldığı gibi, inanmayanlar da cehennemle cezalandırılacaktır. (Secde, 32/13) Cinlerin kâfirleri, şeytanlardır. (Kehf, 18/50) İblis de bunlardandır. İnsanları saptıran ve doğru yoldan çıkartan varlığın şeytan olduğu dikkate alınırsa, **"Ey cin topluluğu insanların çoğunu yoldan çıkardınız"** (Enam, 6/128) ayetinin muhatabının da inanmayan cinler yani şeytanlar olduğunu rahatlıkla anlarız. Ayrıca insanlara vesvese veren cinlerden de bahsedilmektedir. (Nâs, 114/4) Bu da şeytanların kâfir cinler olduğunu göstermektedir. Zira inanan cinlerin insanlara vesvese vermesi ve onları doğru yoldan çıkartması mümkün değildir. Şeytanın inkârcı cin olduğunu, yine şeytanın beni ateşten yarattın (A'raf, 7/17) ayelinden de anlıyoruz. Zira cin de ateşten, şeytan da ateşten yaratılmıştır. Her ikisinin de yaradılış maddesi aynıdır.

Cinler, yaradılışları itibariyle güç işleri yapmaya ve çeşitli şekil ve suretlere girmeye müsait varlıklardır. Hz. Süleyman, cinlere, mescitler, resimler, büyük havuzlara benzer çanaklar ve taşınması güç kazanlar yaptırmış (Sebe', 34/13) ve ağır işlerde çalıştırmıştır. Cinlerden bir ifrit, Sebe' melîkesinin tahtını Hz. Süleyman'ın tahtını bir kaç saatlik bir zaman içinde getirebileceğini de söylemiştir. (Neml, 27/38) Bu ayetler, cinlerin en güç işleri başarabildiklerini, uzak mesafeleri bir anda katedebildiklerini ve ölümlü olduklarını göstermektedir. Cinler, gaybı bilmedikleri gibi Allah'ın peygamberlerine olan vahiylerini de bilemezler. Şayet bilebilselerdi Hz. Süleyman'ın ölümünü bilirler ve küçük düşürücü bir azap içinde kalmazlardı. (Sebe', 34/14)

Hz. Süleyman öldüğü zaman, cinler bunun farkına varamamışlar ve uzun bir müddet ağır işlerde çalışmaya devam etmişlerdir. Bir ağaç kurdu tarafından Hz. Süleyman'ın değneği yenip de o yere yıkılıncaya kadar bu çalışma devam etmiştir. Şayet cinler gaybı veya gizliyi bilebilselerdi, öncelikle bu ölümü bilirler de çalışmaya devam etmezlerdi.

Cinlerde yaradılışı gereği bazı güçler bulunsa da, insanların sahip olduğu güç ve kudretten daha fazla bir güce sahip değildirler. Allah'ın izni olmadıkça da iyilik veya kötülük yapamazlar. Gaipten gizli bilgiler veremezler. Ancak yaşanmış bazı olayları naklедebilirler. Ruh çağırma seanslarında verilen bilgiler, bu tür bilgilere örnektir. Ama bunları kesin olarak kabul etmek de yanlıştır. İnsanlardan bazılarının, bazı cinlere sığındıklarını anlatan Kur'ân-ı Kerîm, (Cin, 72/6) böyle bir ilişkinin kurulmamasını da istemektedir. Bunların tasallutundan kurtulmak için de "istiaze" yani Allah'a sığınmak gerekir. Allah'a sığınan ve O'na güvenip bağlanan kişilere ne şeytanın ne de cinnin bir etkisi olabilir. (C.KIRCA)

CİN SURESİ

Cin, kararmak, kefenlemek, örtmek, gömmek, gizlemek ve saklamak anlamlarına gelen "Cinn" kelimesinden türemiş bir cins isimdir. İnsanlar ve meleklerin dışında yaratılmış gözle görülmeyen varlıklardır. Kur'ân-ı Kerîm'in 72. suresinin adıdır. Sureye bu ad birinci ayatte geçen "Cin" kelimesi sebebiyle verilmiştir. Mekke'de el-A'raf suresinden sonra ve Yâsîn suresinden önce nâzil olmuştur. Bu surede 28 ayet, 285 kelime ve 759 harf mevcuttur.

Cinler, lâtif varlıklardır. İnsanlar gibi onlar da inanmak ve ibadet etmekle yükümlüdürler. Onların da inananları ve inkârcıları vardır. Bu surede cinlerden bir grubun gelip Hz. Peygamber'den Kur'ân dinlediği ve O'nu hârikulâde bulduğu, kendi cinslerinden olan şeytanların Allah hakkında yalan yanlış şeyler söylediklerini, bazı insanların bazı cinlere sığındıkları ve bu yüzden de azdıkları, cinlerden Müslüman olanların da olmayanların da bulunduğu, rızkın imtihan için verildiği, mescitlerin Allah için olduğu, her şeyin Allah'ın takdiri ile olduğu ve Hz. Peygamber'in ise bir tebliğci olarak görev yaptığı ve ancak gaybı Allah'ın bildiği anlatılmaktadır.

Bu sure, Hz. Peygamber Taif'ten döndükten sonra nâzil olmuştur. Taif seferi Hz. Peygamber için acılarla dolu bir yolculuk olmuştur. Hayatının en ıstıraplı günlerini bu sefer sırasında yaşamıştır. Bu surenin inişiyle O, teselli bulmuş ve cinlere de peygamber olduğunu öğrenmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber'e **resulü's sekaleyn** (insanların ve cinlerin peygamberi) denilmiştir. Ayrıca bu sure, gözle görülmeyen, fakat mevcudiyeti çok eskilerden beri bilinen cinin varlığını da tescil etmiştir. Bu konuda özel bir surenin bulunuşu, Kur'ân'ın cinlere verdiği önemi göstermektedir. (C.KIRCA)

CİNAYET (Bkz. CEZA)

CİZYE

İslâm toplumlarında gayrımüslim tebadan alınan baş vergisi demek olan cizyenin ortaya çıkışı, hicretten sonra Medine döneminin son yıllarına doğrudur. Ayette **"Kitap verilenlerden, Allah'a, ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram kıldığını haram saymayan, hak dinini din edinmeyenlerle boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye verene kadar savaşın"** (Tevbe: 29) buyurulmuş, Hz. Peygâmber de Hıristiyan, Yahudi ve Mecûsîlerden cizye almıştır.

Cizye kural olarak erkek, akıllı, ergin, hür ve verebilecek durumda olan ehli kitap gayrı müslimlerden alınır. Çocuk, kadın, din adamı, fakir ve kötürümlerden alınmaz. Devlet, zımmî adı verilen ve topraklarında yaşayan gayrı müslim tebası ile yaptığı "zimmet akdi"nin gereği olarak, bu tebanın bütün temel hak ve hürriyetlerini korur, onlara bir çok yönden Müslümanlarla eşit haklar verir. Müslümanların tâbi olduğu bir takım mükellefiyetlerden onları muaf tutar. Bütün bunlara karşılık onlardan baş vergisi olarak cizye, toprak vergisi olarak da harac alınır. Bu sebeple cizye gayrı müslim olmanın cezası değil, aksine himaye görmenin bedelidir. Cizye miktarı, ödenme şekli, cizye borcunun düşmesi gibi ayrıntılar zamana ve zemine göre belirlenebilecek içtihâdî konulardır. (A.BARDAKOĞLU)

CÛDÎ

Cûdî, Hz. Nuh'un gemisinin üzerine oturduğu dağın adıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de **"Gemi Cûdî'ye oturdu"** (Hûd, 11/44) denilmektedir. Cûdî'nin nerede ve hangi dağ olduğu konusunda Kur'ân'da kesin bir bilgi yoktur. Bu sebeple bazı müfessirler, Cûdî hakkında değişik şeyler söylemişlerdir. Sadece bir varsayımdan ibaret olan bu sözlere göre Cûdî dağı, Musul'da, Elcezire'de, Amid'de ve Şâm'dadır. Bazı müfessirler ise, cins isim olması dolayısıyla her dağa Cûdî denilebileceğini söylemişlerdir.

Ülkemizde Cizre yakınlarında bulunan

Cûdî dağı, yöre halkı tarafından Hz. Nuh'un gemisinin oturduğu dağ olarak kabul edilmektedir. Hatta bu kanaatlerini desteklemek için Cizre'nin içinde bir de Hz. Nuh'un mezarı bulunmaktadır. Hıristiyanlık âlemi ise, bu dağın Ağrı dağı olduğunu söylemektedir. Gemiyi bulmak amacıyla her sene Ağrı dağına araştırmacıların geldiği de bilinmektedir. Kesin olan bir şey varsa bu geminin "Cûdî" dağına oturduğudur. Ama bu dağın hangi dağ olduğu ve nerede bulunduğu kesinlikle bilinmemektedir. (C.KIRCA)

CUMA

Haftanın günlerinden birinin adı, Kur'ân-ı Kerîm'de bir sure ismi. Kelimenin aslı Arapçadır.

Câhiliyye döneminde Cuma gününe "el-Arûbe" denirdi. Daha sonraları toplanılarak ibadet yapıldığı için bugüne, toplanmak veya içinde toplanılan manasına gelen "el-Cum'a" adı verilmiştir.

Hz. Muhammed (S.A.V.) Cumanın fazîleti hakkında: **"Üzerine güneşin doğduğu en hayırlı gün Cuma günüdür. Çünkü Hz. Âdem o gün doğdu, o gün Cennete girdi ve o gün Cennetten çıkarıldı"** buyurmuştur. (Müslim, Cuma, 17.)

Hiç şüphesiz İslâm'da Cuma gününün şerefini ve kıymetini arttıran husus, Cuma namazıdır. Taberî'den gelen bir rivayete göre Cuma namazı hicretten az önce farz kılınmış, ancak müşriklerin Müslümanlara baskıları sebebiyle bu farz, Mekke'de yerine getirilememiştir. Hz. Peygamber (S.A.V.) hicret ânında Kuba'ya geldiğinde burada Kuba Mescidi diye bilinen camiyi yaptırdı, bilâhare de Medine'ye bağlı bulunan Sâlim b.Avf yurduna geldi ve Ranuna vadisindeki namazgâhda ilk Cuma namazını kıldırdı. İslâm alimleri Hz. Peygamber'in bu uygulamasını gözönünde bulundurarak cuma namazının hicretin ilk yılında farz kılındığı görüşünü benimsemişlerdir.

Cuma namazı, farz namazlardan birisidir. Bu namazın farzı iki rekat olup, cuma günü öğle vaktinde cemaatle kılınır. Cuma namazının farzdan önce dört, sonra da altı olmak üzere toplam 10 rekat sünneti vardır.

Cuma namazının bir kişiye farz olması için şu şartlar aranmaktadır: Erkek olmak, hür olmak, yolcu olmamak, cumaya gitmeye mani olacak ölçüde bir mazereti bulunmamak.

Cuma namazının ibadet yönü yanında içtimaî bir takım hikmetleri de vardır. Bu günde Müslümanlar bir araya toplanarak hep birlikte ibadet yapma zevkini tadmaktadırlar. Ayrıca hafta boyu görüşemeyen kişiler birbirlerini görerek aralarındaki birlik ve beraberliği pekiştirmekte ve kardeşlik duygularını arttırmaktadırlar. Yine bu namaz sayesinde aynı yerde yaşayan kişiler, zaman zaman ferdî ve içtimaî problemlerini gidermektedirler.

Cuma, ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan 114 sûreden birisinin (62. sure) adıdır. Bu surede toplam 11 ayet vardır. Cuma namazının farziyeti ile ilgili ayetler bu surede bulunmaktadır. (Cuma 62/9-11) (A.TOKSARI)

ÇALIŞMA VE EMEK

Gerek dar anlamda çalışma ve emek ve gerekse geniş anlamda amel, Kur'ân-ı Kerîm'de değişik vesilelerle sık sık temas edilen bir konudur.

Kur'ân-ı Kerîm'de çalışma, işgörme anlamında en çok kullanılan kelime "Amel" kelimesi olup türevleri ile birlikte bu kelime Kur'ân'da 359 yerde kullanılır. Amel kelimesinin Kur'ân'da ve Kur'ân'ın vahyi esnasında Arap dilinde taşıdığı mana, günümüzde çalışma kelimesinin ifade ettiği dar anlama nispetle, daha geniş ve geneldir. İnsanın yaptığı iyi ve kötü dünyevî veya uhrevî bedenî veya zihnî her iş bu mefhum içerisinde ifade edilmiştir. Diğer bir ifade ile bu kelimeyi insanın bütün davranış nevilerini ifade eder tarzda Kur'ân'da bulmak mümkündür.

Aynı şekilde yapma, iş görme anlamına gelen ve daha kapsamlı bir kelime olan "fiil" ile daha dar anlamda olarak belirli bir işi ve mesleği ifade eden "sanat" kelimeleri ve bu köklerin türevleri de Kur'ân'da çalışma manasında veya yakın manalarda kullanılmıştır.

Kur'ân'da bu kökler ve türevleri sadece belli bir iş münasebetini anlatmak için değil, genel olarak insanın davranışlarında bir ölçü kurmak ve insan fiillerinin ortaya çıkışı, seyri ve sonuçları hakkında insanı aydınlatmak için kullanılmıştır. Fakat Kur'ân, konuyu bu şekilde geniş bir açıdan ele almakla birlikte, bu ifadelerden çalışma hayatımızda hâkim olması gereken ilkeleri çıkarmamız ve ortaya koymamız da müm-

kündür. Çünkü Kur'ân'ın bir özelliği de, koyduğu ilkelerin geniş kapsamlı oluşu, her bakış yönüne göze değişik manalar ifade etmesi genel yanında özeli de çözüme kavuşturmakta olmasıdır.

Nitekim bir çok ayette Allah çalışmanın ve emeğin karşılıksız kalmayacağını ifade etmiş, çalışmayı ve emeği müstakil bir değer olarak tanımıştır. **"İnanıp yararlı iş işleyenlere Allah ücretlerini verecektir. Allah haksızlık edenleri sevmez"** (Âl-i İmrân: 57), **"Kim yararlı iş işlerse kendi lehine, kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir. Rabbin kullara karşı zalim değildir."** (Fussilet:46), **"Kim zerre kadar iyilik yaparsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yaparsa onu görür"** (Zilzal: 7-8). **"İşlediklerinizden ötürü herkesin bir derecesi vardır"** (Ahkâf: 19), **"Sizden erkek olsun kadın olsun hiç bir iş yapanın işini boşa çıkarmam"** (Âl-i İmrân: 195), **"Herkesin kazandığı kendi faydasına, yaptığı kendi zararınadır"** (Bakara: 286), **"İnsan için kendi çalıştığından başkası yoktur"** (Necm: 39). Bu ve benzeri ayetler hem dünya hayatı ve hem de uhrevî hayat için geçerli olacak şekilde genel ilkeler koymuş, çalışma ve emek ile bunun karşılığı olan ücretler arasında kuvvetli bir bağ kurmuştur. Bu dengenin çalışma hayatı açısından ifadesi ise çalışma ve emeğin kutsallığı, ilk ve müstakil bir iktisadî değer taşıdığı gerçeğidir.

Kur'ân'ın 103 yerinde dilimizdeki ücretin karşılığı olarak "ecr" (çokluğu ücûr" kelimesi geçmektedir. Ecr, çalışmanın ve emeğin hem dünyevî karşılığını ve hem de ahiretteki karşılığını ifadede kullanılır. Kur'ân'da ecr kelimesi genelde uhrevî karşılık manasında, bazen evlilik akdindeki "mehir" manasına, çok az yerde de "işçi ücreti" şeklinde bir anlayışı mümkün kılacak özel anlamda gelmiştir. Meselâ, çocuğun süt anne tarafından ücretle emzirilmesi hâlinde süt anneye ücretinin ödenmesini emreden ayet (Talak: 6) böyledir.

Kur'ân'da ücretle işçi çalıştırmayı ifade eden "isticar" kelimesi, bir münasebetle, Hz. Şuayb'ın (a.s.) koyunlarını gütmesi için Hz. Musa'yı işçi tutması olayı hikâye edilirken kullanılmakta, Hz. Şuayb'ın kızlarının diliyle **"Babacığım, onu ücretli olarak tut, ücretle tuttuklarının en iyisi, bu güçlü (kavi) ve güvenilir (emin) adamdır"** (Kasas: 23-26) denilmektedir. Böylece ücretli olarak çalıştırılacak işçi veya personelin hem o işi yapabilecek liyakat ve ehliyette olmasının ve hem de ahlaken dürüst ve güvenilir olmasının gereğine işaret edilmektedir.

Çalışmanın önemi, emeğin korunması ve emek karşılığı hakedilen ücretin verilmesi gereğini ifade eden yukarıdaki ayetler ile işçide bulunması gereken vasıflara işaret eden bu son ayet çalışma hayatında tarafların hak ve sorumluluklarını öz olarak gayet iyi belirlemektedir.

Konunun bir de manevî ve psikolojik yönü, hikmet yönü vardır. O da şu ayetle ifade edilmiştir: **"Ey Muhammed, Rabbinin rahmetini onlar mı taksim edip paylaştırıyorlar. Dünya hayatında onların geçimlerini aralarında biz taksim ettik. Birbirlerini işçi tutup çalıştırsın diye onların kimini kimine derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır."** (Zuhruf:32). Bu ayetle hem emek ile sermaye arasındaki yakın ilişki, sosyal ve iktisadî denge belirtilmiş, hem de ruhî yapı, fizikî güç, kabiliyet, ihtiyaç, zenginlik vb. yönlerinden insanların farklı farklı kılınmasının bir hikmetine işaret edilmiştir. Ayet her sınıf insana ayrı bir mesaj vermekte, zengine şımarmamasını, haddi aşmamasını, fakire sabır ve olgunluk göstermesini, isyan etmemesini telkin ederek bilhassa çalışma hayatındaki karşılıklı ilişkilere önemli bir ferdî ve psikolojik bakış açısı getirmektedir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Kur'ân beşerî münasebetleri tek tek ele alıp iyileştirme yerine hepsinin düzelmesine ve iyileşmesine anahtar olacak temel prensip ve çözümler üzerinde durmuştur. Bu durum çalışma hayatı için de böyledir. Bu sebeple Kur'ân, her hangi bir ayırım yapmaksızın çalışmayı ve emeği müstakil bir değer olarak kabul etmiş, iyi veya kötü her işin kendine göre bir karşılığının olacağını, hiç kimsenin çalışmasının boşa gitmeyip az veya çok her işin değerlendirileceğini, hiç kimseye haksızlık edilmeyeceğini ve gücünün üzerinde yük yüklenmediğini bildirmiş, beşerî münasebetlerde dürüstlüğü, adaleti ve merhameti hâkim kılmaya çalışmıştır. İnsanların en yüce gayesi, yaşayışlarını ve insanlararası münasebetlerini Kur'ân'ın model olarak çizdiği bu âdil yapıya kavuşturmak olmalıdır. Böyle olunca, yararlı iş görmek, çalışanın hakkını vermek, doyuru-

cu ve âdil ücret, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı, karşılıklı dürüstlük ve sadakat gibi olumlu temayül ve temenniler, Kur'ân'ın çizdiği âdil hayatı yakalamak ve yaşamak isteyenlerin aşmak zorunda oldukları merhalelerdir. (A.BARDAKOĞLU)

ÇOCUK

Çocukluk devresi: Doğumundan bülûğ (olgunluk) çağına erişinceye kadar geçen devreye çocukluk devresi denilir. Bu çağda çocuk, kendi kendisini idare etme güç ve bilgisine sahip olmadığı için özellikle anne ve babasının ilgisine, besleyip yetiştirmelerine tamamen muhtaç bir varlıktır.

Bir çocuğun yetiştirilmesinin beslenip temizlenmesi gibi fizikî ihtiyaçların karşılanması ve eğitilip terbiye edilmesi şeklinde iki yönü vardır.

Doğduğu andan itibaren çocuğun beslenmesi için anne sütü en mükemmel bir besin maddesidir. Allah Teâla'nın annelerde yarattığı yavrularına karşı sevgi ve şefkat duygusu, genelde çocukların bu müstesna besin maddesiyle beslenmesine sebep olabilmektedir. Dolayısıyla pek çok anne emzirtmek imkânı varken çocuğunu kendi sütü ile beslemeyi annelik vazifesi biliyor. Şayet anne çocuğunu emzirmeye müsait değilse, bir süt annesinin kiralanarak, ücretinin ödenmesi Allah Teâlanın emridir. Yüce Allah Bakara Suresi, 233. ayette şöyle buyurmaktadır: **"Çocuğunu tam olarak emzirmek isteyen anneler yavrularını tam iki yıl emzirirler. Çocuğun sahibi olan baba da emzirenlerin yiyecek ve giyeceklerini normal bir şekilde temin etmekle görevlidir. Herkes gücüne göre sorumlu olup ne çocuğuyla bir anne, ne de çocuğuyla bir baba zor durumda bırakılmazlar (zorlanmamalıdırlar). Mirasçıya düşen vazife de bunun gibidir. Eğer anne ve baba, birbirlerinin karşılıklı müşâvere ve rızalarıyla memeden kesmek isterlerse, memeden kestikleri için kendilerine bir günah yoktur. Şayet çocuklarınızı başkalarına emzirtmak isterseniz, vereceğinizi güzel güzel verdikten sonra yine size bir günah yoktur. Bununla beraber Allah'tan korkun ve bilin ki Allah (C.C.) her ne yaparsanız mutlaka görür."**

Çocukların eğitim ve öğretimine gelince, çocuklar doğduğu andan en az bülûğ çağına erişinceye kadar ebeveynlerine Allah'ın birer emânetidirler. Onların beslenip büyülülmesi, eğilim-öğretimle yetiştirilmesi anne ve babanın en önemli görevlerindendir. Çünkü çocuklar olgunluk çağına (mükellef olma çağı kız çocukları için 9-12 yaş, erkek çocuklar için de 12-15 yaşları arasıdır) eriştikleri zaman çocuk olmaktan çıkmış, hem kendi şahıslarına karşı, hem de çevrelerindeki insanlara ve Allah'a karşı sorumlulukları başlamış olacaklar, her yaptıklarını iyi veya kötü söz ve hareketleri din günü için değerlendirilmeye tâbi tutulacaktır. Bu sebeple çocuklar bu çağda kendilerini hayata hazır bulabilmeleri için anne ve babanın eğitim ve öğretimine son derece muhtaçlırlar.

Aile yuvası bir çocuğun eğitim-öğretimi için çok önemli bir okul olarak değerlendirilebilir. Çünkü çocuk bir takım kabiliyetlere sahip olarak doğar. Onun bu kabiliyetleri eğitim öğretim yoluyla mutlaka iyi ve güzele doğru kanalize edilmelidir. Eğer çocuk eğitilmez de kendi hâline bırakılırsa kötüye yönelebilir. Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle demiştir: **"Her doğan çocuk İslâm fıtratı üzere doğar"** yani, İslâm dininin ana ilkeleri alabileceği ölçüde verilecek olursa, bunları kabul edebilir. Hadisin devamında da: "Anne ve babası yahudi iseler yahudi, hıristiyansalar hıristiyan, mecûsî iseler mecûsî yaparlar" demiştir ki bununla da, ana ve babanın dini ve yaşayışı neyse çocukları da taklit yoluyla onu alırlar. Dilleri "ana dili" olduğu gibi dinleri de "ana dini" olabilir, manasını kastetmiştir diyebiliriz.

Eğitimciler, eğitim ve öğretim için genelde belli bir yaş kabul etmezler. Doğumdan önce çocuğun eğitimine başlanmalıdır diyenler olduğu gibi çoğunlukla çocuk doğduğu andan itibaren eğitilmelidir derler. Çünkü anne ve babasından görüp, taklit yoluyla aldığı her şey çocukta huy ve karakter haline dönüşür. Benliğine yerleştikten sonra ondan ayrılması mümkün değildir. Atalarımızın **"Can çıkmadıkça huy çıkmaz"** sözleri bu durumun bir ifade şeklidir.

Çocuk büyüdükçe yatak odasının ayrılması, ebeveyninin odasına girerken, kapıyı vurarak izin almalarının öğütlenmesi (Nur Suresi, 24/59), büyüklerine karşı davranış şekilleri, konuşma âdâbı, millî ve manevî değerlere saygılı olma, yaptığı her hareketin Allah tarafından görüldüğü, sözlerinin

işitildiği, mutlaka bir gün bunlardan sorguya çekileceği..." (bkz. Lokman Sûresi, 31/16) anlayabileceği en güzel bir biçimde anlatılmalı. Ona karşı sevgi ve şefkatin dozu çok iyi ayarlanmalı. Her türlü aşırılıklardan, sebebi anlayacağı bir dille açıklanarak men edilmelidir. Rasulullahın tavsiyesine uyarak **"yedi yaşından itibâren namaz kılması öğretilmeli, on yaşında da oruç tutmaya alıştırılmalıdır."** Güzel arkadaş seçmesi sağlanmalı, kötüler ve kötülüklerden korunmalıdır.

Yüce Allah, **"Ey iman edenler, kendinizi ve aile efradınızı yakıtları insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyunuz"** ayet-i celilesi ile, onları ilerde felakete götürebilecek durumdaki her türlü kötülüklerden korunmasını ebeveynine emretmiştir.

Rasulullah (SAV) de, **"Hepiniz çobanısınız. Hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz"** hadis-i şerifleriyle ana ve babanın bu konudaki sorumluluğunu güzel bir ifadeyle açıklamıştır.

Anne ve babasının yanında çocuklar tıpkı bir çiçek gibidirler. Helâl gıda ile beslenmeli, İslâmın nuru ile aydınlatılmalı ve Rasulullahın örnek ahlâkıyla sulanmalıdırlar Ki olgunlaştıkları zaman çevrelerine güzellikler ve iyilikler saçsınlar...

Tam aksine eğitim ve öğretimsiz yetişirlerse, olgunluk çağlarına erdikleri zaman kendi sorumluluklarını öğreneyim deyinceye kadar belki de iş işten geçmiş olabilir. Hayatlarındaki her türlü kötülüklerinden dolayı kendileri de cezalarını çekerler, onların o şekilde yetişmelerine sebep olanlar da...

DÂBBETÜ'L ARZ

Dâbbetü'l Arz, kıyametin büyük alametlerindendir. Kur'ân-ı Kerim'de **"O söz, başlarına geldiği zaman, yerden bir Dâbba (canlı) çıkarırız, o onlara insanların ayetlerimize içtenlikle inanmadıklarını söyler"** (en-Neml, 27/82) buyrulmaktadır.

Dâbbe, hafif yürüme, debelenme demektir. Hayvanlar, özellikle böcekler için kullanılır. Örfte ise, daha ziyade dört ayaklı hayvanlar için kullanılmaktadır. Lügat anlamı itibariyle, tren, otomobil ve bisiklet gibi hareket eden şeylere de dâbbe denilebilir. Ancak **"yeryüzünde hiç bir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın"** (Hûd, 11/6) ayetine göre, dâbbe kelimesi, hayvanlar için kullanıldığı gibi, insanlar için de kullanılabilir. Nitekim ayette konuşan canlıdan söz edilmektedir ki bu da insandır. Tefsirlerde bu iki görüşün yeraldığını görmekteyiz.

Bir kısım müfessirler, bu canlı bizim bilmediğimiz bir hayvandır ve kıyamete yakın çıkacaktır, derler. Bir kısmı da, **"Dâbbetü'l Arz, Musâ'nın âsâsı ve Süleyman'ın mührü yanında olarak çıkacak, mühür ile mü'minin yüzünü parlatacak, asâ ile de kâfirin burnunu kıracak"** hadisine dayanarak, bu canlının insan veya insan saltanatı olabileceğini söylemişlerdir. Bu yoruma göre, yeryüzünde büyük bir İslâm devletinin kurulacağı da anlaşılmaktadır. Bu canlının çıkışı ayetle sabit, fakat yorumu farklıdır. Mâhiyeti hakkında Kur'ân'da başka bir bilgi verilmemiştir. Hadise dayanarak, bu canlının insan olduğunu söyliyebitiriz. (Elmalılı, 5/3701-3703) (C.KIRCA)

DALÂLET

Dalâlet, doğru yoldan sapma anlamına olup hidayetin zıddıdır. **"Kim ihtidâ ederse kendisi için ihtidâ etmiş olur, kim saparsa kendi zararına sapmış olur. 10/108."**

Kasten veya dalgınlıkla, az veya çok, doğru yoldan her sapma dalâlet adıyla anılır. Çünkü kendisinden hoşnut kılınan doğru yol, çok zor bir yoldur. Nitekim **"Emrolunduğun gibi doğru ol... 11/112)** buyruğunun Hz. Muhammed'i ihtiyarlattığına dair rivayetler vardır.

Dalâlet kelimesi, her hangi bir hata yapan kimse hakkında da kullanılmıştır. Bundan ötürü, dalâlet, peygamberlere de kâfirlere de nispet edilmiştir. Nitekim Kur'ân'da **"O seni hataeder veşaşkın (dâll) bulup da sana doğruyu göstermedi mi? 93/7"** ayeti peygamberimizi konu edinmektedir. Kur'ân Musa Peygamberin ağzından onun şu itirafını duyurur: **"Ben o zaman hata edenlerdendim. 26/20"**. **"...Kim Allah'a ortak koşar ise o büyük bir sapmanın içine düşmüş olur 4/116."** Peygamberin dalâleti hata anlamında kâfirlerinki ise uzak dalâlet ve affedilmez hata anlamındadır.

Dalâlet, bir bakıma iki kısma ayrılabilır. **Birincisi** nazarî ilimlerde dalâlet. Allah'ı ve Allah'ın birliğini tanıma, peygamberliği tanıma ve buna benzer konuları tanımada dalâlet (hata). **"Kim Allah'ı meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkar ederse o uzak bir sapmaya ve dalâlete (hataya) düşmüştür** 4/136." **İkincisi,** amelî ilimlerde dalâlet. İbadetlerden ibaret

olan şer'î hükümleri tanıma hususunda yapılan hata ve içine düşülen sapma (dalâlet) gibi.

Kur'ân'da "uzak dalâlet" olarak belirtilen sapmanın (dalâletin) küfür olduğuna işaret vardır. **"İnkâr edenler ve Allah yolundan engelleyenler uzak bir dalâletle dalâlete düşmüşlerdir. 4/167", "Ahiret gününe inanmayanlar var ya, işte onlar azab ve uzak dalâlet içindedirler. 34/8."**

Saptırmanın da iki türlü olduğu ileri sürülmüştür:

Birincisi, sebebi sapma olan saptırma. Bunun da iki şekilde olduğu söylenmiştir. İlki, bir şeyin bir kimseden kaçıp sapması gibidir. Beygiri elimden kaçırdım, yani beygir benden kaçtı, sözünde olduğu gibi. Diğeri ise, bir kimsenin bir şeyin sapmasıyla hükmetmesi biçiminde olur. Her iki şekilde de dalâl (sapma), saptırma (ıdlâl)nın sebebidir. İkincisi, saptırmanın sapmaya sebep olmasıdır. Sapsın diye, bâtılın insana süslü gösterilmesi gibi. **"Eğer Allah'ın sana verdikleri (akıl, hikmet, kitap) ve yardımı olmasaydı, onlardan bir grup seni saptırmayı isterdi. Oysa onlar ancak kendilerini saptırırlar. Ve sana hiç bir zarar veremezler. Çünkü Allah sana kitap ve hikmeti indirmiş ve bilmediklerini sana öğretmiştir 4/113."**

Allah'ın insanı saptırması iki şekilde olabilir, denmiştir. Birincisi, saptırmanın sebebi, sapmadır. Yani insan sapar Allah da bu dünyada insana saptı diye hükmeder. Ve ahirette Allah bu insanı cennet yolundan cehenneme saptırır. İşte bu doğru ve âdil olan bir saptırmadır. Sapana ve şaşana saptı ve şaştı diye hükümde bulunmak adalettir ve hakikattir.

İkincisi, Allah insanın yapısına öyle bir kabiliyet koymuştur ki, o iyi yahut kötü yoldan hangisine girerse, ona alışır, ona yapışır, onu güzel bulur ve artık ondan çıkarılması ve çıkması güçleşir. Bu onun ikinci huyu hâline gelir. Âdet ikinci huydur denilmesi işte bundan ileri gelir. İnsanın yapısında bulunan bu kabiliyet, Allah tarafından konulduğuna göre insanın dalâlete düşmesi işte yalnız bu yönden Allah'a bağlanabilir. Çünkü bir fiilin meydana gelmesinde sebep olan her bir şeye o fiilin nispet edilmesi mümkündür ve doğrudur. "Allah saptırdı" sözü, cahillerin düşündüğü biçimde değil, ancak yukarıdaki anlamda Allah için söylenebilir. Aşağıdaki ayet mealleri bu anlayışı ifade eder. **"Bir kavmi, onlara hidayet verdikten sonra Allah'ın saptırması olur şey değildir. Ancak onlara sakınacakları şeyleri açıkladıktan sonra ve onlar da bu açıklamalar doğrultusunda olmak istemedikleri zaman Allah saptırma işini yapar. Çünkü O her şeyi bilir. 9/115."**

Saptırma işini Allah sadece kâfirler, zalimler ve fasıklara yönelik olmak üzere kendi üzerine almış görünüyor. Mü'minler için, o, saptırmayı kendisine nispet etmiyor. (Bkz: 14/27, 40/73).

Saptırmak fiili, biri saptıran diğeri de bu saptırma eylemine kendini kaptırıp sapan olmak üzere iki ayrı fiilden oluşur. Bunlardan sonuncu eylem gerçekleşmeden birincisi sonuca ulaşmış olamaz. Allah hiç bir kimse hakkında inkâr etme, haksızlık yapma ve fısk içinde olma eylemlerinin iyi olduğunu bildirmemiştir. Aksine O, iman etme, adaletli davranma ve dürüst olma işlerinin her insan için doğru ve güzel olduğunu bildirmiş ve hatta bunu bilecekleri aklı vermiştir. Bütün bunlar Allah'ın insan türüne yaptığı umumî yardım ve bağışlardır. Bunlardan amaç, insanların saptırılması değil, sapmaktan kendilerini korumalarıdır. Öyleyse her hangi bir insan yoldan çıkmayı kabul etmeden, onun yoldan çıkarıldığını söylemek zordur. Yoldan çıkmış kimseye de yoldadır denmez, yoldan çıkmış denilir. Saptırma işinin Allah ile bağlantısı, kâfirlere, fâsıklara, zalimlere **"Bunlar yoldan çıkıp sapmışlardır"** şeklinde fiilî bir gerçeğin hüküm hâlinde Allah'ın bildirmesinden ibarettir.

Kur'ân'da **"Biz onların gönüllerini çeviririz. 6/110", "Allah onların kalplerini mühürledi. 2/7", "Allah onların hastalığını arttırdı. 2/10"** gibi ifadeler yeralmıştır. Bu ifadeleri de **"Allah onların kendi seçimleriyle içine düştükleri kalp körlüğü, kalp hastalığı gibi fiili gerçekleri hükme bağlamıştır"** diye anlamak gerekir. (H.ŞAHİN)

DÂVUD (A.S.)

Hz. Dâvud, Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen 25 peygamberden biridir. İsraıloğulları'nın hem peygamberi hem de kralıdır. Hz. Yakub'un soyundandır. Kur'ân'da adı 16 yerde geçmektedir. Hz. Musa'dan sonra kendisine ikinci büyük kitap verilen peygamberdir. Kendisine "Zebûr" verilmiştir.

Hz. Dâvud, kendisine peygamberlik verilmeden önce, Tâlût'un ordusunda sa-

vaşa katılmış ve "Amelika" kralı "Câlût"u öldürmüştür. Bu da onun ününü arttırmış, Tâlût'tan sonra da İsrailoğullarına hükümdar olmuştur. Allah Tealâ Hz. Dâvud'la krallığının yanında daha sonra peygamberlik görevi de vermiş ve ona içinde nasihatlar, ibretler, zikirler ve incelikler dolu olan "Zebûr"u indirmiştir. Hz. Dâvud'un sesi çok güzel olduğundan güzel kasideler okurdu. Bu gün de güzel sesli kimselere dâvudî sesli denilmektedir. Hz. Dâvud Zebûr'u okuyunca uçan kuşlar en yakın yere konar, onu dinler ve onunla birlikte sözleri tekrar ederlerdi. Hatta buna dağlar da iştirak ederdi. (el-Enbiyâ, 21/79; Sâd, 38/18; Sebe', 34/10) Demiri yumuşatmak ve ondan zırhlar yapmak da Hz. Dâvud'a verilmiş bir özellikti. (Enbiyâ, 21/80)

Kitab-ı Mukaddes'te Hz. Dâvud hakkında yer alan bazı çirkin haberlerin aslı ve esası yoktur. Maalesef bu yalan haberler, bazı rivâyet tefsirlerine de girmiştir. Bu konuda asıl olan Kur'ân'ın anlattıklarıdır. O adaletli bir hükümdar, (Sâd, 38/26) ve güzel ses ve söze sahip bir peygamberdir. (C.KIRCA)

DEHR

Dehr, sürekli zaman, kâinatın yaradılışdan yok oluşuna kadar devam edecek olan süre ve zaman-ı kül demektir. Bu kelime, Kur'ân-ı Kerîm'de biri Câsiye 24, diğeri ise İnsan 1'de olmak üzere iki yerde geçmektedir.

Câsiye suresindeki ayette **"Dediler ki: Bu hayat, dünya hayatımızdan başka bir şey değildir. Ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi o sürekli zaman (dehr) başkası helak etmez"** denilmektedir. Bu ayet, Mekkeli müşriklerin, Allah'ın izniyle ölüm meleğinin insanların canlarını almasını inkâr ettiklerini ve zamanın insanı öldürdüğüne inandıklarını anlatmaktadır. Hatta bütün olayların müsebbibi olarak dehri gören Mekkelilerin, bütün şiirlerinde bu konuya özel yer verilirdi. Halbuki kâinattaki bütün hadiselerde hakiki müessir Allah Tealâdır. Her şey O'nun emri ve takdiri ile olmaktadır. Dehr de Allah'ın takdiriyle meydana gelmiştir. Binaenaleyh Allah'ı tek yaratıcı olarak kabul etmeyip de hadiselerin yaratıcısı olarak dehri görmek, çok hatalı bir davranıştır. Bir hadiste, Dehr'e söven insan oğlunun Allah'ı cezalandırdığı, dehrin Allah olduğunu, her işi Allah'ın yaptığı, geceyi ve gündüzü de Allah'ın çekip çevirdiği anlatılmaktadır. (Buharî, Tefsir, sure, 45, 1) Bazı fırkalar, "dehr"'in ezelî olduğuna ve bütün hadiselerin ona dayandığına inanmışlardır. Bu fırkaya **"Dehriyye"** adı verilmektedir. Hiç şüphesiz bunun inkârcı bir fırka olduğunda tereddüt yoktur. (C.KIRCA)

DEMİR

Demir, dayanıklı, dövülebilir ve çelik gibi alaşımları sanayide çok kullanılan en önemli madenlerden birinin adıdır. Yerkabuğunun kütlesinin %5'ini oluşturmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki karşılığı ise "Hadîd"'dir. Hadîd, 5 yerde, demir anlamında, bir yerde de keskin manasında (Kâf, 50/22) kullanılmıştır ve bir sure adıdır.

Kur'ân'da demirden, çetin bir sertlik ve insanlar için faydalar bulunan bir maden olarak söz edilmektedir. (el-Hadîd, 57/25) Tefsirlerde, demirin faydalarından ve üstünlüklerinden uzun uzadıya bahsedilmektedir. Hatta er-Râzî, (ö.606/1207) demirin insanlığa olan hizmetinin altından daha fazla olduğunu söyler. (er-Râzî, Mefatihu'l Gayb, Tahran, Tarihsiz, 29/242)

Sebe' suresinde Hz. Dâvud'dan bahsedilirken, **"Ona demiri yumuşattık"** (Sebe', 34/10) denilmektedir. Demirin keşfi, eritilmesi daha eski olmasına rağmen, onun bir mum gibi kullanılarak elbise yapılması sanatı Hz. Dâvud'a nasip olmuştur. Hz. Dâvud'dan önce mi, yoksa sonra mı yaşadığı kesinlikle bilinmeyen ancak demir ve bakır eriten ve bu ikisini bir dağ engeli için kullanan Zülkarneyn ile ilgili ayetler de demirden ve onun kullanılmasından bahseder. (Kehf, 18/96) Bir diğer ayette Cenab-ı Hak, **"Demiri indirdik"** (el-Hadîd, 57/25) buyurarak, demiri insanlar için yarattığını ve hazırladığını beyan etmektedir. Yeryüzünde demirin çok olmasının sebebi de budur. Allah'ın her şeyi ölçülü ve dengeli yaratmasıdır. (C.KIRCA)

DEVE

Deve, vücudu büyük, bacakları ve boyu uzun evcil bir hayvandır. Sırtında bir veya iki hörgücü bulunmaktadır. Çöl şartlarına uygun bir hayvan olduğu için, Araplar tarafından özellikle kullanılan ve yününden, sütünden, derisinden ve etinden yararlanılan bir hayvandır. Arapçada adı en çok olan ve kullanılan varlıkların başında deve gel-

mektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de de bunlardan yedisi zikredilmektedir.

Gebe develer anlamında **"İşâr"** (Tekvir, 81/4); kurbanlık deve anlamında **"Büdn"** (Hac, 22/36), yük devesi anlamında, **"Beıyr"** (Yusuf, 12/65) binilmiş deve anlamında **"Rikâb"** (Haşr, 59/6), dişi deve anlamında **"Nâka"** (A'raf, 7/73), büyük deve anlamında **"Cemel"** (A'raf, 7/40) ve deve anlamında **"İbil"** (Gâşiye, 88/17) kelimeleri kullanılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de **"Onlar, hâlâ bakmazlar mı o deveye, nasıl yaratılmıştır o?"** buyrulmaktadır. Bu ayet, insanları devenin nasıl yaratıldığını araştırmaya sevketmemekle birlikte, genel anlamda bütün varlıkların araştırılmasını, gözlem ve deneyi de teşvik etmektedir. Ayette **"deve"** motifinin kullanılması, Arapların onu çok iyi tanımaları ve birlikte yaşamaları sebebiyledir. Bu da bilinenlerden bilinmeyenlere doğru gidilmesi gerektiğini gösterir. Çölde uzun müddet susuzluğa dayanabilen bu hayvanın yaratılışı, insanı hayrete düşürmekte ve Yüce Yaratıcı'nın kudretini göstermektedir. (C.KIRCA)

DİN

Din, lügatte millet, İslâm, itikat, hâl ve gidiş, âdet, hüküm, icra, mülk, saltanat, tedbir ve hesap, ceza ve mükâfat anlamlarına gelir.

Kur'ân'da geçen dîn kelimesine, genelde üç anlam verilmiştir: **Ceza ve mükâfat:** "Din günü "ifadesi" "ceza ve mükâfat günü" diye anlaşılmıştır. "...Din gününün maliki olan Allah'a hamdolsun. 1/2" **Hüküm ve Kanun:** "Dinü'l Melîk" ifadesi "Hükümdarın kanunu" anlamına alınmıştır." Çünkü o, melîkin dinine (hükümdarın kanununa) göre kardeşini alıkoyma hakkına sahip değildi. 12/76" **İtikat ve İnanç:** Umumiyetle Kur'ân'da yalın hâlde geçen "din" kelimesi "itikat ve inanç" anlamına alınmıştır. **"Gerçek şu ki din, Allah katında İslâmdır. 3/19." "Allah Nuh'a tavsiye ettiklerini size de din (inanç) olarak meşru kabul edilmiştir. Ve sana vahy ettiğimiz ve İbrahim'e Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimiz tek ortak nokta şu olmuştur: Dini (inancı) ayakta tutunuz ve bu konuda bölük pörçük hâle gelerek ayrılığa (mezhepçiliğe) düşmeyiniz... 42/13", "Sizin dininiz (inancınız) size, benim dinim (inancım) bana. 109/6."**

"Ceza günü" anlamını ifade eden "din" kelimesi, tamlayan olarak bir çok ayette geçmektedir. **"Onlar din günü ne zaman diye sorarlar 51/12."** İblis hakkında Allah'ın hükmü **"Muhakkak ki, din gününe kadar lanetim senin üzerine olacaktır. 38/78", "Hüküm ve kanun"** manasına alınan **"din"** kelimesi de Kur'ân'da tamlayan olarak ve bir kaç kez geçmiştir. **"...İnsanları Allah'ın dinine (Allah'ın kanunu altına) akın akın giriyor gördüğün zaman ..110/2."**

Genellikle "inanç" manasına alınan "din" kelimesi "muhtevasında gerek yalnızca Allah'ı, gerekse Allah'tan başkalarını bulunduran" genel bir kelimedir. Muhtevasında Allah ile birlikte başkalarını bulunduranı, yalnızca Allah'ı bulundurandan ayırmak üzere "halis din" tabirine yer verilmiştir. Hatta Kur'ân bütün dikkatleri ve çağrıları bu tabir üzerine yoğunlaştırmış görünüyor. **"Biz, sana kitabı gerçeğin gerçekleşmesine yardımcı olsun diye indirdik. İmdi Onun gerçekleştirmeye yardımcı olacağı gerçek şudur: Dini (inancı) yalnızca O'na ait kılarak Allah'a kul ol. Haberin olsun ki, "halis din" yalnızca Allah ile ilgili olan (din)dır. Bizi Allah'a yaklaştırsınlar inancıyla ancak onlara kul oluyoruz diyerek Allah'tan başkalarını veli edinenler...39/2-3"**

Dini, Allah katında İslâm diye tarif eden ayet (3/19) yine halis dini ifade ediyor. Çünkü İslâm yalnızca Allah'a kul olmanın adıdır. İnancında Allah'tan başkasına yer vermeyen kimsenin yalnızca Allah'a kul olduğu apaçıktır. Aynı anlayışladır ki, İslâmdan başka bir din peşinde koşanların bu koşturmaları ahirette zararından başka, hiç bir yarar sağlamayacaktır. (3/85).

İnancın muhtevasını, her şeye vekil olan Allah'a tahsis etmek fıtratın, yaratılışın zorlanmadan, bozulmadan devam ettirilmesi anlamına gelir. Çünkü yaratılışın vericisi yalnızca Allah'tır. Allah insanın fıtratına, yalnızca fıtratı verene yani Allah'a bağlı ve sadık kalmayı da, fıtratın özü olarak sökülüp atılamayacak bir şekilde yazıvermiştir. (58/22). Bunun aksı bir tutum, fıtratı bozmak, onu ters istikamete doğru zorlamaktır. Allah insanları böyle bir zorlamanın azabından korumak için din olarak İslâmdan hoşnut olduğunu bildirmiştir (5/3). Ayrıca Allah, katışıksız inançta (dinde) hiç bir zorluğa ve zorlamaya yer verilmediğini haber

veriyor (22/78). Böylece, fıtratın zorlanması ve horlanması sonucu edinilen din (inanç)in sahteliği ve sahteliği oranında iğretiliği ile fıtrî dinin gerçekliği ve sürekliliği kolayca ayırt edilebilir.

İnsan fıtratı için, fıtratın tabiî seyrinde devamı ne kadar hoş ve kolay ise, onu tersine çevirme çabaları da fıtrat için, o ölçüde çirkin ve zordur. Dinde ikrahın (zorlamanın) yokluğunu bildiren ayet (2/256), din (arı inanç) ile fıtrat arasındaki uyumu ve ahengi dile getiriyor. Yüzünü dine doğru döndürmek müşrik olmanın tam karşıtı olarak gösteriliyor Kur'ân'da. (10/105)

Kur'ân, dinin alaya (5/56), oyun ve eğlenceye (6/70., 7/51), alınması durumundan söz eder. Sonra da bunu yapanların kendi hâllerine terkedilmesini emreder. Çünkü Allah dileseydi, onlar müşrik olmayacaklardı ve dini eğlence ve alaya almayacaklardı. Böylece fıtratını zorlayanları, ne peygamber, ne de başkaları koruyucu durumunda olmadıkları gibi onların vekili ve avukatı da değildirler (6/107). Üstelik müşriklerin ve dinleriyle alay edip eğlenenlerin inançlarına ve inandıkları şeylere sövülmemesi emri vardır (6/108). Bu emrin gerekçesi de yanındadır: "Onlar da düşmanlık duyguları kabararak bilmeden Allah'a söverler."

Bâtıl diye adlaklığı putperesliğe ve karşılarında savaş durumu aldığı putları alaya almaktan, onlara sövmekten men eden bir kitap, nasıl olur da Hak kitap olmaz ve yine bu kitabın taşıdığı din, fıtrî din, nasıl olur da gerçek din olmaz. İşte bu, fıtratın, yaratılış biçiminin ve onun işleyiş kanunlarının insanda egemen olmasının devamını istemekten başka bir şey değildir. Kur'ân, dinin her an gerçekleştiğini duyurmaktadır. (51/6). Gönlünü, yalnızca o gönlün yaratıcısına bağlı tutmak anlamıyla din, Allah'ın dinidir ve o istense de istenmese de gerçektir ve gerçekleşmektedir. (H.ŞAHİN)

DİYAR (Bkz. Zengin)

DİYET

Belli durumlarda canda veya uzuvda kısas yerine geçen ve can veya uzuv bedeli olarak verilen maldır. Diyet, kasıtlı cinayetlerde ikinci kademe hataen cinayetlerde ise aslî bir malî cezadır veya tazmin borcudur. Kasten adam öldürmede katile kısas cezasının uygulanması asılsa da bu kısas cezasının her hangi bir sebeple uygulanamaması veya düşmesi hâlinde, katil veya katilin akraba çevresi öldürülen kimsenin yakınlarına can bedeli olarak diyet öderler. Ayette **"Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hür ile hür, köle ile köle kadın ile kadın. Öldüren (öldürülenin velisi olan) din kardeşi tarafından bağışlanmışsa, örfe uymak ve bağışlayana güzellikle (diyet) ödemek gerekir"** (Bakara: 178) buyurulması bu anlamdadır.

Hataen adam öldürmede ise tam bir kusur ve kast bulunmadığı için kısas uygulanmayıp, katil, kefaret ödeme ve mirastan mahrumiyet cezaları dışında, ölenin can bedeli olarak diyet ödemek zorundadır. Ayette **"Bir mü'minin diğer bir mü'mini öldürmesi asla caiz değildir. Ancak yanlışlık olursa o müstesna. Bir mü'mini yanlışlıkla öldürenin bir mü'min köleyi azat etmesi ve öldürülenin ailesi bağışlamadıkça onlara diyet ödemesi gerekir. Eğer o (öldürülen) mümin size düşman bir topluluktan ise mü'min bir köleyi azat etmek gerekir. Şayet aranızda anlaşma olan bir millettense, ailesine diyet ödemek ve mü'min bir köleyi azat etmek gerekir. (Mümin köle azat etme imkânı) bulamayana ardarda iki ay oruç tutmak gerekir. Allah bilendir, hâkimdir."** (Nisa: 92) buyurularak diyet hataen öldürmede ilk aslî ceza olarak belirlenmiştir.

Ayrıca insanın vücut bütünlüğüne yani uzuvlara ve belirli fonksiyonlara karşı işlenen cinayetler için de cinayetin kasıtlı olarak işlenmesi hâlinde kural olarak uzuvda kısas; kısasın düşmesi, affedilmesi veya mümkün olmaması hâlinde ikinci kademede diyet ve erş, hataen işlenenlerde ise diyet veya erş ödenmesi gerekir.

Erş, belli uzuvlar için belirlenen ve diyet miktarına varmayan malî ceza veya tazminatlardır. İnsana beş duyusu, aklı, konuşması, cinsiyeti gibi birinci derecede önemli fonksiyonlarını yok eden cinayetler malî tazminat yönünden tıpkı adam öldürme gibi değerlendirilmiş ve bunlarda tam diyet ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak insanın hayati fonksiyonlarından birini tamamen yok etmeyip sadece azaltan cinayet ve yaralamalarda ise diyetin tamamı değil, belli bir oranın ödenmesi, yani erş'in ödenmesi istenmiştir. Bu konudaki görüşler genelde Rasulullah'ın söz ve tatbikatına dayanır.

Kur'ân'da diyetin miktarı belirtilmemiş, ilgili ayette (Nisa: 92) sadece örfe atıfta bulunulmuştur. Hz. Peygamber (S.A.V.) ve sahabe devirlerinde tespit edildiği ve uygulandığı üzere diyet, şu mal veya meblağlardan biridir: Yüz deve, bin dinar altın, on bin dirhem gümüş, tartışmalı olmakla birlikte iki yüz sığır, iki bin koyun veya iki yüz takım elbisedir.

Diyetin ödenmesinde suçlunun cezalandırılması fikrinden çok mağdurun zararının bir yönüyle de olsa giderilmesi fikri ağır basar. Bunun için de diyetin ödenmesinde suçlunun kasıt veya teammüdü aranmayarak mağdurun masum oluşu yeterli görülmüş, diyetin ödenmesi sorumluluğu da belli durumlarda suçlunun akraba çevresine veya devlete yüklenerek mağdurun korunması sürdürülmüştür. (A.BARDAKOĞLU)

DOĞRULUK

İnsanın söz ve davranışında hakkı gözetmesi.

Doğruluk anlamı geniş olan kelimelerimizden birisidir. Arap dilinde Türkçedeki bu kelime karşılığında "istikamet", "sıdk" ve "hak" lafızları kullanılmaktadır. "İstikamet", sözlükte doğrulmak, düzgün olmak demektir. Bu kelimeden türeyen "müstakîm" ise hiç bir yerinde engebe ve eğrilik olmayan dümdüz ve doğru anlamına gelmektedir. Sıdk, doğruluk ve hakikate uygunluk demektir. Hak lafzı da aynı anlamları ifade etmektedir.

Fertler arasında karşılıklı güveni sağlayan ve toplumun düzenli bir şekilde huzur ve güven içinde devamını temin eden en önemli manevî değerlerden birisi doğruluktur. Bu ahlâkî değerin kaybolması veya zayıflaması toplumda güvensizliğe sebep olur ve sosyal dayanışma ortadan kalkar.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de **"Ey İnananlar! Allah'tan sakının ve doğrularla beraber olun."** (Tevbe 9/119) buyurarak bütün Müslümanların doğru olmalarını ve doğrularla birlikte bulunmalarını istemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın yolunun en doğru yol olduğu ifade buyrulmuştur. (En'am 6/153) Yüce Allah, Hz. Muhammed (S.A.V.)'e hitaben **"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol"** buyurarak (Hud 11/112) doğruluğun ölçüsünün kendi emirlerine ve yasaklarına göre belirlenmesi gerektiğine işaret etmiştir. Hz. Muhammed (S.A.V.) Hud suresindeki bu son ayeti kastederek **"Beni Hud suresi ihtiyarlattı"** (Tirmizî, Tefsir, Sure 56/6) buyurmuştur.

Doğruluk (istikamet) imandan sonra en önemli manevî değer kabul edilmiştir. Bir sahabî, Hz. Muhammed (S.A.V.)'e gelerek **"Ey Allah'ın elçisi! İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki, onu senden sonra hiç bir kimseye sormayayım"** deyince Hz. Peygamber: **"Allah'a iman ettim de ve dosdoğru ol."** (Müslim: İman 62.) buyurmuştur. Bu hadis, Hz. Muhammed'in "cevâmi'ul-kelim=az söz ile çok mana ifade eden" hadislerinden kabul edilmiştir. Hz. Muhammed, bir hadislerinde doğruluk hakkında şöyle buyurmuştur: **"Doğruluğa sarılın, çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete sevkeder. Kişi doğru olmaya devam eder, doğruyu daima ararsa Allah katında sıddık (en doğru kişi) olarak kaydedilir."** (Müslim, Birr 105.)

Kur'ân-ı Kerîm'de doğru olan kişilere ölümleri anında meleklerin kendilerine korkmamaları, üzülmemeleri, cennetle sevinmelerini söyleyecekleri ifade buyrulmuştur. (Fussılet 41/30) (A.TOKSARI)

DOĞRU YOL (Bkz. Sırat-ı müstakim)

DOMUZ

Domuz, memeli ve toynaklı hayvanlar sınıfından, geviş getirmeyen ağır ve yağlı bir gövdeye, kalın ve kısa bir boyuna sahip olan bir hayvan çeşididir. Daha ziyade nebatî besinlerle beslenirse de, her çeşit artığı ve pisliği yiyen bir hayvandır.

Domuz, daha ziyade Hıristiyan dünyasında yaygındır. Museviler, Müslümanlar domuz eti yemezler. Çünkü her iki dinde de domuz, pis ve murdar bir hayvandır. Kur'ân-ı Kerîm'de domuz etinin yenilmesi kesinlikle haram kılınmıştır. Domuz anlamına gelen **"Hınzîr"** kelimesi, Kur'ân'da 4 yerde, çoğulu olan **"Hanâzîr"** ise bir yerde geçmektedir. Hınzîr kelimesinin geçtiği ayetler, domuz etini yasaklayan ayetlerdir. Bu ayetler, Bakara, 173, Mâide, 3, En'âm, 145 ve Nahl, 115'te yer alan ayetlerdir. Çokluk olarak geçtiği Mâide 60'da ise, inkâr edenlerin domuzlar ve maymunlar hâline döndürüldüğü beyan edilmektedir.

Kur'ân gibi, Tevrat da domuz etini yasaklar. (Tevrat, Bab: 14/8) Domuz eti üzerinde pek çok ilmî araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalara göre, domuz etinde, trişin ve

sısterik gibi parazitlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sağlığa zararlı ürik asit, alerji yapan globülin maddeleri ve tropik ülser gibi hastalıklara sebep olan bazı maddeler taşıdıkları da görülmüştür. Hiç şüphesiz Kur'ân'ın domuzu yasaklaması, sadece bu amaca matuf değildir. Daha pek cok sebebi bulunabilir. Şurası kesindir ki, Kur'ân'ın insanlar için yasakladığı her şeyde, mutlaka onlar için büyük faydalar bulunmaktadır. (C.Kırca, Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri, İst.1984, s.123-126) (C.KIRCA)

DOST-DOSTLUK

Dostluk kavramı Kur'ân'da velî, halil, bitâne gibi kelimelerle ifade edilmiştir.

Velî sözlükte aralarında başka bir şey bulunmayan bitişik şeyler anlamına gelir. Terim olarak ise yer, bağlılık, arkadaşlık, yardım ve inanç yönünden tam bir yakınlık manası ifade eder. Halil ise sevgili ve dost demektir. Bitâne ise, sırdaş anlamına gelir.

İnsan, diğer insanlarla yaşamak zorunda olan sosyal bir varlıktır. Bu yüzden ilişkide bulunduğu kişilerden bazılarıyla dost olacaktır. Fakat bir mü'min dostlarını tesadüfen değil bazı kriterlere göre seçmek zorundadır. Çünkü insan dostlarının her yönden etkisi altındadır.

Müminin gerçek dostu Allah, peygamber ve diğer müminlerdir.

"Sizin dostlarınız ancak Allah, Rasûlü ve iman edenlerdir" (Maide: 55) **"Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostudurlar"** (Tevbe: 71) **"Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan nura çıkarır"** (Bakara: 257).

Mümin ne kadar yalnızlığa itilse, insanlardan ve din kardeşlerinden velasızlık görse bile yalnızlık duygusuna kapılmaz. Gerçek dostu Allah'ın onu yalnız bırakmayacağının şuurunda olur. Hz. Peygamber'in dost olması ise bizi dünya ve ahirette gerçek mutluluğa ulaştırmak için kendini feda edercesine gayret göstermesindendir. Müminler ise inanç ve din kardeşliğinde birbirine kurşunla perçinlenmiş ve kenetlenmiş bir bina gibidirler. Peygamberimizin başka bir ifadesine göre tek bir beden gibidirler. Bir organın rahatsızlığından bütün beden etkilendiği gibi,bir müminin probleminden bütün mü'minler etkilenir. Bu dostluk menfaate dayanmayan samimi ve nasbî bir dostluktur.

Müminlerin kâfirlerle, zâlimlerle, Yahudilerle ve Hıristiyanlarla dost olmamalarını, onlara sırlarını vermemelerini emreden pek çok ayet mevcuttur. Onlar, gerçek manada ancak birbirlerinin dostu olabilirler. Meselâ: **"Müminler, müminler dışındaki kafirleri dost edinmesinler"** (Âl-i İmrân: 28)

"Ey inananlar, Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost tutarsa o onlardandır. Şüphesiz Allah zâlim toplumu doğru yola iletmez." (Maide: 51)

Ayrıca bkz: Nisa: 139, 144; Araf: 27; Enfal: 73; Âl-i İmrân: 118.

Kötü dostun gerçek yüzünün ahirette ortaya çıkacağını belirten şu ayet, insan davranışlarında çevre faktörünün önemini belirtmesi açısından mühimdir.

"O gün zalim ellerini ısırıp "ne olaydı keşke ben peygamberle gideydim, vah bana ne olurdu keşke dost edinmeseydim (o) beni, bana gelen zikirden (Kur'en'da) saptırdı" der (Furkan: 27-29).

Kur'ân-ı Kerîm düşmanlıkların nasıl dostluğa çevrileceğine dair çok önemli bir tavsiyede bulunur: **"İyilikle kötülük bir olmaz, (sen kötülüğü) en güzel şeyle sav. O zaman (bakarsın ki) seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir"** (Fussilet: 34)

Bir de Allah dostu olma mutluluğuna erenler vardır ki Kur'ân onlar için çok büyük müjdeler vermektedir: **"İyi bilin ki, Allah'ın velilerine (dostlarına) korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"** (Yunus: 62) (S.POLAT)

DUA

Dua, sözlükte çağırmak, davet etmek, istemek, yardım istemek, isim vermek manalarına gelir. Dua denince kişinin Allah'a yakarması, istekte bulunması akla gelir.

Dua, kulluğun en önemli göstergesidir. Çünkü Allah'ın yüceliğini ve her şeye kadir olduğunu, bütün kâinatın Rabbi olduğunu ve gerçek dostun ve yardımcının Allah olduğunu içine sindiren kişi her isteğini Allah'a iletir. Allah'a inanmayan, ondan müstağnî davranan, Allah dışında bazı varlıklarda veya kendi nefsinde güç ve kudret görenler Allah'a dua etmezler. Bu yüzden kulluk ve dua birbirinin gereğidir. Allah-u Tealâ **"De ki, duanız olmadıktan sonra rabbim sizi**

ne yapsın" (Furkan: 77) buyurarak, kulluk ile duanın münasebetini göslermiştir. Peygamberimiz de **"Dua bizzat kulluktur"** (Tirmizî, Tefsir 2/16) buyurarak aynı gerçeği ifade etmiştir. Başka bir hadiste de **"Duanız imanınızdır"** buyurulmuştur. (Buharî, İman, 2)

Duada aracıya ihtiyaç yoktur. Çünkü Allah Teâlâ, **"Kullarım sana benden sorarlarsa (söyle) ben onlara yakınım. Dua edince dua edenin duaaına karşılık verirım. O hâlde, onlar da benim (davatime) karşılık versinler bana inansınlar ki doğru yolu bulsunlar"** (Bakara: 186) Bu ayette kulun Allah'a değil de Allah'ın kula yakın olduğunun belirtilmiş olması dikkat çekicidir. Burada kulun Allah yanında hiçliğine dikkat çekme vardır. Hiç olanın yakın ve uzaklığı söz konusu olmaz. Yakınlık Allah taralındandır. Yine bu ayetle **"Dua edince karşılık verirım"** buyurulup, **"kabul ederim"** veya **"isteğini aynen yerine getiririm"** denmemiş olması da önemlidir. Allah her duayı işitir ve karşılık verir. Fakat bu karşılık verme bazen kulun isteğini kabul elmeme şeklinde olur. Kulun isteği belki dünyası ve ahireti için sonuçta şer olacaktır. Allah geniş ilmiyle bunu bildiğinden veya kulun duasına devam ederek kullukta derecesinin yükselmesini sağlamak gibi sebeplerle olumsuz karşılık vermiş olabilir.

Duada önemli bir nokta da dünya ile ilgili bir şey isteniyorsa sebeplerin ihmal edilmemesi yani Allah'ın kevnî (tabiat) kanunlarına riayet edilmesidir. Başka bir ifade ile sözlü dua ile fiilî dua (eylem hâlindeki dua) birlikte yapılmalıdır. Meselâ kişinin tarlasını ekmesi, ziraatçilik ilminin gereklerini yerine gelirmesi fiilî bir duadır. Bundan sonra mahsulünün bir takım âfetlerden korunması ve bereket istenmesi mümkündür. Bunlar da fiilî duadır. Yine bu yüzdendir ki duada istenenler kevnî kanunlara aykırı olmamalıdır.

Dua ile ilgili diğer önemli bir mesele de dua-kader ilişkisidir. Yani dua kaderi değiştirir mi? Değiştirirse kaderin ne anlamı kalmaktadır. Değiştirmiyorsa niçin dua etmekteyiz? Çünkü Allah bir şeyin olacağını biliyorsa ve dilemişse o şey mutlaka olacaktır. Olmayacağını biliyorsa ve dilememişse olmayacaktır. Onun ilmi de, takdiri de değişmez. Ayrıca Allah gizli açık her şeyi ve gönüllerdekileri ve zihindekileri bilir. Dua eden kulun hâli zaten Allah tarafından bilinmektedir. Şu hâlde kulun isteğini sözlü olarak bildirmesine ne gerek vardır. Ayrıca kulun kadere razı olması ve teslim olması lazımdır. Dua, kadere razı olmayıp kulun kendi dileğini Allah'ın dileğine tercih olmuyor mu? Bütün bu gerekçeler ileri sürülerek duanın gereksiz, hatta yapılmamasının daha iyi olduğunu savunanlar olmuştur. Bu tereddütlere karşı şu cevaplar verilebilir:

1-Allah kulun dua edip etmeyeceğini de önceden bilir. Bu yüzden dua ile kaderin değişmesi söz konusu değildir. Kader bizim açımızdan bağlayıcıdır. Allah bazı şeylerin meydana gelmesini bazı şartlara meselâ duaya bağlı olarak takdir etmiş olabilir.

2-Allah, kulun korku ile ümit arasında olmasını, dolayısıyla ne ümitsizliğe ne de şımarıklığa kapılmamasını ister. Kullarını, kulluk konusunda imtihan etmek gibi hikmetlerle kaderi gizlemiştir. Biz kaderi bilmediğimize göre kulluk gereği dua edeceğiz ve korku ümit dengesi içinde bir hayat süreceğiz.

3-Kader değişmeyeceğine göre, dua etmeyelim demekle hiç bir ibadet yapmayalım ve dünyada hiç bir irâdî tedbir almayalım, çalışmayalım demek arasında fark yoktur. Her ikisi de Cebriyeci bir görüştür. Rasulullah'a **"Her şey önceden takdir edilmişse amelin (yaptıklarımızın) ne faydası var?"** diye sorulunca, **"Yapın, çalışın herkes ne için yaratılmışsa kendine o kolaylaştırılmıştır"** buyurarak çalışmanın ve gayretin gereğine dikkat çekmiş, cebir ile mutlak hürriyet arasında orta yolu tavsiye etmiştir.

4-Allah'ın, kulun durumunu nasıl olsa bildiği ve duaya gerek kalmadığı meselesine gelince, duanın illâ söz ile yapılması şart değildir. Kulun içten Allah'a yönelip hâlimi biliyorsun, işimi sana havale ettim diye içinden geçirmesi de duadır ve belki daha ihlaslıdır.

5-Duada kadere razı olmamak var iddiası da geçersizdir. Bir kere ileriye yönelik isteklerimizde kaderi bilmiyoruz ki isteğimize aykırı olup olmadığı bilinsin. Kaderin ortaya çıkmasından sonraki dua (hastalık gibi) da kadere razı olmamak değil en iyi kulluk belirtisidir. Kaderin tespit edicisi ve en üstün kudret sahibine karşı âcizlik ve güçsüzlük duygularıyla yalvarmaktır ve Allah'ın kudretini itiraftır. Kul başına bir şey gelince Allah'tan istekte bulunmayacak da

kimden bulunacaktır. Allah'tan daha kudretli bir varlık var mı ki ona yakarsın.

Ayrıca duayı emreden pek çok ayet mevcuttur. Yani dua eden Allah'ın emrine uyuyor ve ibadet ediyordur. Dua kişinin başı sıkışınca veya ihtiyacı ortaya çıkınca yapılan istekler olarak değil, Allah'a karşı âcizliği ortaya koyan bir ibadet olarak yapılmalıdır. Kur'ân'da insanın darda kalınca Allah'a yakardığını belirten ayetlerden, sadece sıkışınca Allah'ın hatırlanmasının doğru olmadığını, mutlu anlarda da Allah'a yakarmanın ve dua etmenin gerektiğini anlıyoruz. Zaten darda kalıp yapışacağı dal kalmayınca Allah'a yakarmak insanın psikolojik bir özelliğidir.

"İnsana bir zarar dokununca hemen içtenlikle Rabbine yönelerek dua eder. Sonra ona (Allah) kendisinden bir nimet verdi mi önceden ona yalvarmakta olduğunu unutur da onun yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya başlar." (Zümer: 8) Benzer ayetler için bkz: Zümer, 49; Yunus, 12; Furkan, 13; Ankebut, 65; Rûm, 33; Lokman, 32.

Duayı emreden ayetlere şu örnekleri verebiliriz: **"Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin"** (Araf: 85), **"Rabbiniz dedi ki bana dua ediniz ki karşılık vereyim"** (Gafir: 60).

Duada ellerin kaldırılması ile ilgili bazı tereddütler de akla gelebilir. Allah gökte değildir. Mekândan münezzehtir. Niçin ellerimizi havaya kaldırıyoruz? Önce ibadette bir yere yönelmek, Allah'ın orada olmasını gerektirmez. Namazda da Kâbe'ye yöneliyoruz. Halbuki Allah Kâbe'de olmaktan da münezzehtir. Belli bir yere yöneliş Allah'ın mekâna bağımlı olmasından değil bizim mekâna bağımlı olmamızdan kaynaklanmaktadır. Yani diyebiliriz ki namazın kıblesi Kâbe olduğu gibi duanın kıblesi de gökyüzüdür. Ayrıca elleri yukarıya doğru kaldırmanın sembolik bir anlamı vardır. Bu davranış, muhtaç ve güçsüz birinin, zenginlik, makam ve güç bakımından üstün birinden istekte bulunurken takındığı yakarış, hiçlik ve ihtiyaç hâlini temsil eder. Başka bir deyişle eli yukarı doğru kaldırmak alıcı olmanın ifadesidir. Peygamberimiz bir hadisinde **"Yukarıdaki el (veren el) aşağıdaki elden (alan el) üstündür"** buyururken bu inceliği ifade etmiştir. Ayrıca manevî üstünlükler ve yücelikler, maddî yükseklikler-le sembolize edilir. Allah'tan istekte bulunurken yukarıya el uzatmak Allah'ın orada olmasının değil, onun yüce olmasının, bizim ise güçsüz ve ona muhtaç olmamızın ifadesidir. (S.POLAT)

DUHÂ SURESİ

Duhâ, kuşluk vakti anlamına gelmektedir. Birinci ayette kuşluk vaktine yemin edildiği için sureye Duhâ ismi verilmiştir. Tamamı Mekke'de Fecr suresinden sonra Şerh suresinden önce nâzil olmuştur. Sahih rivayete göre, vahiy bir süre gelmemiştir. Bunu duyan müşrikler **"Muhammed'in Allah'ı onu terk etti, darıldı"** diyerek mü'minler arasında fitne çıkarmaya çalıştılar. Bunun üzerine bu sure nâzil oldu.

İlâhî vahyin bir müddet kesilmesi Hz. Peygamber'de derin teessüre sebep olmuştu. Çünkü vahiy O'nun meşakkat dolu yolda biricik azığıydı. Azgın, inatçı ve sapık ruhlarla karşılaştığı, yakıcı ve kavurucu çölde ancak vahiy sayesinde yaşıyordu. Alıştığı dost ve sevgi rayihasından yoksun kalması Hz. Peygamber'i çok üzmüştü. Yüce Allah kulu ve Rasulünü yalnız bırakmadığını, güneşin parlayıp yükselmeye başladığı, gündüzün gençliği zamanı olan kuşluk vakti ile her şeyin sükun bulduğu, karanlığın çöktüğü geceye yemin ederek ifade etmiştir.

Karanlıkların kalkıp parlak bir gökyüzü, aydınlık bir kuşluk vakti nasıl bir insicam, ahenk meydana getirirse tıpkı bunun gibi her işin sonu, meselâ peygamberliğin başlangıcına göre şimdiki hâli, risâletin başlangıcında vahyin başlamasına nazaran kesiliş hâli, vahyin bir müddet kesilmesine nazaran tekrar başlaması, bundan sonra peyderpey her hareketin sonu, sonuç olarak peygamberliğin başlangıcına göre en son hâli ve bütün dünyaya nazaran âhiretin peygamber için daima hayırlı olacağını bildiriyordu.

Ayrıca bu surede Yüce Allah, sevgili peygamberine şefaat makamını vereceğini vaadetmesinden hemen sonra, yetime ikrar ve ona zulmetmekten, hatırını kırıp horlamaktan men ediyor. Muhtaç olana yumuşak davranıp haysiyetini rencide etmeden, mal isteyene mal, ilim isteyene ilim vermeyi, iyilik ve ihsanda bulunmayı emrediyor.

Bu sureden sonra Kur'ân'ın bitimine kadar okunan her surenin sonunda tekbir getirmek sünnettir. (M.K.ATİK)

DUHAN SURESİ

Mekke'de Zuhruf suresinden sonra Câsiye suresinden önce nâzil olan bu sure 59 ayet, 340 kelime, 1440 harften meydana gelmiştir.

Surede Kur'ân'ın çok mübarek bir gece olan Kadir gecesinde Lehv-i Mahfuz'dan dünya semasına indirildiği yarı kapalı bir şekilde açıklanıyor. Göğün insanları saracağı bir dumanla geleceği günü beklemeleri; ve bunun da elem verici bir azap olacağı bildiriliyor. Nitekim çok geçmeden büyük bir kuraklık Mekke'de baş göstermiş, halk bunalmış, gözler göğe dikilip bir bulut parçası aramaya koyulmuştu. Aşırı sıcaklığın havada bir duman meydana getirmesi, kimine umut kimine de korku verdi. Derken Ebu Süfyan Hz. Peygamber'e gelerek dua etmesini, kuraklık kalktığı takdirde iman edeceklerini söyledi. Peygamberin duası üzerine kuraklık kısmen kalktı, yüzler gülmeye başladı. Fakat inkârcılar verdikleri sözü yerine getirmemişlerdir.

Hz. Ali'den gelen bir rivayette ise bu konuda şunlar söylenmektedir: **"Kıyamet gerçekleşmeden önce semâdan gelecek bir duman inkârcıların kulaklarına girecek, böylece her birinin başı dönecektir. Mümin de ise zükâm gibi bir hâl meydana gelecek, bütün yeryüzü de ocak yakılmış, fakat bacası olmayan bir eve dönecek."**

Surede Firavun milletinin de zamanında böyle çetin bir sınavdan geçirildiği ve sonunda da Mekkeliler gibi dönekliğin en çirkinini sergileyerek sözlerini tutmadıkları, her devirde yalancı ve döneklerin var oldukları misaller vererek açıklanıyor.

DÜŞMANLIK

Kur'ân'da bu kavram (a-d-v) kökünden türeyen kelimelerle ifade edilir. Bu kök sözlükte uzaklaşmak, ayrılmak orta yoldan uzaklaşmak, haddi aşmak, tecavüz etmek, saldırmak gibi manalara gelir. Türkçeye de geçmiş olan "adâvet" bu kökten mastardır. "Adüvv" ise düşman anlamınadır.

Kur'ân'da müminin düşmanları arasında şeytan, kâfirler ve münafıklar zikredilir: **"Şeytanın adımlarına uymayın. O sizin için apaçık bir düşmandır"** buyurulur. (Bakara: 178, 208; Enam: 142, Bkz: Araf/22. Yusuf/5, Kasas/15. Fatır/6. Yâsîn/60, Zuhruf/62, İsra/53.

Şeytan sadece insanlara, özellikle müminlere düşman olmakla kalmaz, onların arasına düşmanlık da sokar. **"Şeytan şarap ve kumar vasıtasıyla aramıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan alıkoymak istiyor. Artık vazgeçtiniz değil mi?"** (Maide: 91)

Kâfirlerin ve münâfıkların düşmanlığını belirten ayetler de şunlardır: **"Onlar (münafıklar) düşmandır, onlardan sakının"** (Münafıkûn: 4) **"Kâfirler sizin apaçık düşmanlarınızdırlar"** (Nisa: 101)

Kâfirler içinde de müminlere en çok düşman olan Yahudilerdir. **"İnsanlar içerisinde inananlara en yaman düşman olarak Yahudileri ve (Allah'a) ortak koşanları bulursun"** (Maide: 82). Fakat kâfirlerin düşmanı da Allah'tır. Allah'ın düşman olduklarını onun azabından hiç bir güç kurtaramaz. **"Allah kâfirlerin düşmanıdır"** (Bakara: 98) **"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'de düşman olursa (bilsin ki) Allah da kâfirlerin düşmanıdır"** (Bakara: 99)

Müminlerin kendilerine düşman olan Allah düşmanlarını dost edinmeleri haramdır. **"Ey inananlar, düşmanlarımı ve düşmanlarınızı dost edinmeyin"** (Mümtehine: 1)

Allah, müminlerin ve Allah'ın düşmanı olan Yahudiler ve Hıristiyanlar arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlık atmıştır. **"Biz onların aralarına ta kıyamete kadar düşmanlık ve kin atmışızdır"** (Maide: 64) **"Biz Hıristiyanız diyenlerin de sözünü almıştık, ama uyarıldıkları şeyden hisse almayı unuttular. Bu yüzden kıyamet gününe kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık"** (Maide: 14)

Bütün bu ayetlerde görüldüğü gibi Allah, en büyük düşmanlık sebebi olarak inanç farkını göstermekte, böylece kâfirlere güvenilmemesine dikkat çekmekte, aynı inancı paylaşan müminler arasındaki düşmanlıkların ise gerçek düşmanlık olmadığına işaret etmektedir. (Bkz: Dost maddesi).

İnsanlar, özellikle de mü'minler arasında düşmanlığı yok etmek için, kötülüklere karşı kötülükle değil, iyilikle karşılık vermek gerekir. **"İyilikle kötülük bir olmaz. (Sen kötülüğü) en güzel olan şeyle sav. O zaman (bakarsın ki) seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir"** (Fussilet: 34)(S.POLAT)

EBÂBİL

Ebâbil kelimesi Fil suresinde geçmektedir. Kelime anlamı sürüler hâlinde alay alay, fırka fırka, bölük bölük birbiri ardınca gelen demektir.

Ayet-i kerime de bu kelime "tayran" kelimesinden sonra sıfat olarak gelmiştir. **"Üzerlerine balçıktan yapılan sert taşlar atan Ebabil kuşlarını gönderdi"** denmektedir.

Hıristiyanlığı yaymak amacıyla Mekke'yi istilaya yönelen Habeşistan'ın Yemen Vâlisi Ebrehe bir çok fillerin de bulunduğu güçlü bir orduyla Mekke yakınlarına kadar geldi. Amacı Beytullah'ı yıkmak ve mukaddes toprakları hâkim olmaktı. Araplar ise bu hadisede bir varlık gösterememişlerdi. Son din olan İslâm dini ise, henüz doğmamıştı. Olay Hz. Peygamber'in doğduğu yıla rastlamaktaydı.

Allah Tealâ bu kutsal beldeye Hıristiyanları sokmak istememişti. Bunun için de Allah'ın irâdesi tecelli etmiş, Ebrehe ve askerlerinin üzerlerine taştan ve çamurdan balçıklar yağdıran kuş sürülerini -Ebabil kuşları- göndererek onları helak etmiş, paramparça olmuş ağaç yapraklarına çevirmişti. Böylece Mekke halkı beladan kurtulmuş ve Allah'ın kuvveti karşısında Ebrehe'nin askerleri yok olmuştu. (M.K.ATİK)

EBU BEKR

Babasının adı Ebû Kuhafe'dir. Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşı, aynı zamanda kayınpederi (Hz. Aişe'nin babası) ve Rasulullah'tan sonra ilk halifedir. Rasulullah'tan iki yıl sonra vefat etmiştir. İlk Müslümanlardandır. "Sıddik" lâkabıyla anılır. Sıddık: Rasulullah'ın getirdiği her şeyi kabul eden, gönülden inanan, imanda en üstün dereceye ulaşan gibi anlamlar ifade eder. Sıddîklik tasavvufta peygamberlikten sonra en büyük makamdır. Kur'ân'da doğrudan ismi geçmese bile ona işaret eden bir ayet mevcuttur. Rasulullah'la (A.S.) Ebubekr'in beraber hicretlerini anlatan bu ayet onun Rasulullah'a yakınlığının da ifadesidir.

"Eğer siz ona (elçimiz Muhammed'e) yardım etmezseniz iyi bilin ki Allah ona yardım etmişti. Hani yalnız iki kişiden biri olduğu hâlde inkâr edenler kendisini (Makka'den) çıkardıkları sırada, ikisi mağarada iken arkadaşına "Üzülme Allah bizimle beraberdir" diyordu. Allah ona sekinetini (huzur ve güven) indirdi ve onu sizin görmediğiniz askerlerle destekledi." (Tevbe:40)

Sağlam rivayetlere göre Hz. Ebubekir müşriklerin eziyet ettiği bazı Müslüman köleleri satın alıp azadederdi.

Şu ayet onun bu davranışı hakkında nâzil olmuştur: **"Ondan (cehennemden) uzak tutulur en müttaki olan. O ki malını vererek arınır"** (Leyl:17-18).

Ayrıca Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Hafsa'ya söylediği bir sırrı Hz. Hafsa Hz. Aişe'ye söylemiş, bu durum Cebrail a.s. tarafından Peygamberimiz'e bildirilince çok üzülmüştü. Bu olay üzerine şu ayet indi:

"Eğer ikiniz (Hz. Peygamberin iki hanımı) Allah'a tövbe ederseniz, kalbiniz gerçekten (tövbe gerektiren bir duruma) kaymıştı. Ve eğer peygambere karşı birbirinize arka çıkarsanız onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrail ve mü'minlerin iyileridir. Bunun ardından melekler de ona arkadır" (Tahrim:4).

Bu ayetteki mü'minlerin iyileri (salihü'l müminîn)nden maksadın Hz. Ebubekir ve Ömer olduğu tefsirlerde belirtilir. (S.POLAT)

EBU LEHEB

Peygamberimiz'in amcasıdır. Müslümanların azılı düşmanlarından idi. Asıl adı Abduluzzâ b. Abdul-Muttalib'dir. Yanakları çok kırmızı olduğundan ateşe benzetilerek **"Ebû Leheb: ateşin babası"** künyesi verildiği söylenir. Çok ateşli ve cevval olduğu için bu künyenin verildiği şeklinde rivayetler de mevcuttur. Kur'ân'ın 111. suresi olan Tebbet suresi ondan bahseder. Hz. Peygamber Mekke'de yakınlarını İslâma davet ettiğinde Ebu Leheb: "Tebben lek (Mahvol. iki elin boşa çıksın, kurusun) bizi bunun için mi bir araya topladın" demiş, bunun üzerine Allah c.c. şu ayetleri indirmiştir: **"Ebû Leheb'in iki eli boşa çıktı. Ona ne malı fayda verdi ne de kazandıkları. O, bir alevli ateşe girecek. (Cehennemde) odun hamalı olan karısı da koynunda bükülmüş bir ip olduğu hâlde (oraya girecek)** (Tebbet suresi)

Kureyş'in Bedir'deki yenilgisinden yedi gün sonra adese denilen çiçek hastalığına benzer bir hastalığa tutulmuş ve ölmüştür. Hastalığın bulaşması korkusuyla kimse yaklaşamadığı için cesedi kokmuş, ücretle tutulan bir kaç kişiye cesedinin üzerine uzaktan taş atılmak suretiyle gömülmüştür. (S.POLAT)

EBU TALİB

Peygamberimiz'in amcasıdır. Hayatı boyunca Peygamberimiz'i korumuş, fakat iman etmekten kaçınmıştır. Rasulullah'ın ölüm yatağında iken bile ona iman telkin ettiği ve Allah yasaklamadıkça senin için istiğfar edeceğim dediği, bunun üzerine şu ayetin indiği nakledilir: **"Ne Peygamber'e, ne de iman edenlere, cehennemlik oldukları belli olan müşrikler için akraba bile olsalar, istiğfar etme yoktur."** (Tevbe:113)

Su ayetin de bu olay üzerine indiği belirtilir: **"Sen sevdiğini doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir."** (Kasas:28/56) (S.POLAT)

EHL-İ BEYT

Sözlükte ev halkı, aile topluluğu manalarına gelen bu kelime, İslâmî ilimler terminolojisinde Hz. Muhammed (S.A.V.)'in ailesi anlamında kullanılmıştır.

Bu kavram Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçmektedir. (Ahzab 33/33)

Ehl-i Beyt kavramı içine kimlerin girdiği konusunda İslâm âlimleri arasında fikir birliği yoktur. Bazıları ehl-i beytin sözlük manasından hareket ederek bunlar sadece Hz. Peygamber'in hanımlarıdır, çünkü Rasulullah'ın evinde devamlı bulunan onlardır, demişlerdir. Diğer bir kısım âlimler ise, sadece Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ehl-i beyttendir, demişlerdir. Bunlara göre Hz. Peygamber'in hanımları da bu kavram içinde değillerdir. Diğer bir kısım âlimlere göre ise yukarıda adı geçen dört kişi yanında Hz. Muhammed (S.A.V.)'in hanımları da ehl-i beyte dahildirler. Bu son görüş, İslâm âlimlerinin çoğu tarafından benimsenmiştir.

İslâmî kaynaklarda sahâbe ve tabiunun tamamının ehl-i beytten sayıldığı yönde rivayetler de mevcuttur. (A.TOKSARI)

EMÂNET

Hıyânetin (hainlik) zıddı olan bu kelime sözlükte, korkusuz ve âsude olmak, emin olmak, güvenli olmak anlamlarına gelir. İslâmî ilimler terminolojisinde ise, her hangi bir şeyi birisine gönül huzuru içinde ve korkusuzca vermek ve istenildiği zaman geri almak demektir.

İnsanlardaki en yüksek ahlâkî sıfatlardan birisi olan emanet, bir çeşit doğruluktur. Emânet duygusu, ahlâken sağlam temeller üzerine kurulan bir toplumda daima en kıymetli manevî bir değer olarak yer işgal eder. Bu duygunun hâkim olduğu cemiyetlerde insanlar arasında güven ve bu güvenin sağladığı huzur mevcuttur.

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok ayette geçmektedir. Yüce Allah, Ahzâb suresinin 72. ayetinde **"Doğrusu biz, emaneti göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve korkup titremişlerdir"** buyurmaktadır. Burada zikredilen emaneti, bazı tefsirciler akıl, bir kısmı dinî emirler, diğer bir

kısmı ise sorumluluk şeklinde yorumlamışlardır. Ayetin mealinden de anlaşılacağı üzere dağların almaktan imtina ettiği sorumluluğu (emaneti) insanoğlu almıştır.

Emânet, çok geniş anlamlara gelen kavramlardan birisidir. Allah'ın insanlara verdiği bütün maddî ve manevî nimetler bu kavram içine dahil olacağı gibi, insanların birbirlerine geri almak üzere verdikleri şeyler de bu kavram içinde mütalaa edilir. Bu manada Allah'ın dini insanlara verilmiş bir emanettir. İnsanlar, bu emanete riayet etmekle mükelleftirler. Bu da ancak Allah'ı tanımak ve O'nun emirlerine uyup yasaklarından sakınmak suretiyle olur. İnsanın bütün organları da Allah'ın kendisine bir emanetidir. Kul, bunları maddî ve manevî tehlikelerden korumak zorundadır. Çocuklar da Allah'ın anne-babalara bir emanetidir. Bunlar, iyi terbiye edilerek yetiştirilirse Allah'ın emanetine riayet edilmiş olur.

Kur'ân-ı Kerîm'de emanete riayet edilmesini emreden (Nisa 4/58) Yüce Allah, emanetlere riayet edenlerin olgun mümin olduklarına işaret etmiştir. (Mümin 23/8; Meâriv 70/32, 35)

Hz. Muhammed (S.A.V) de bir hadislerinde emanete riayetsizliği münafıklık alâmeti olarak nitelemiş (Müslim, İman, 106), bir başka hadislerinde ise emânetler kaybedildiğinde kıyametin yakın olduğunu (Buhârî İlim, 2) belirterek emânetlerin işlerin ehillerine verilmesi gerektiğine işaret etmiştir. (A.TOKSARI)

ELYESÂ

Elyesâ, İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerden biridir. Fakat hayatı hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de, kendisine iman etmenin farz olduğu peygamberler arasında zikredilmesinin dışında bir bilgi verilmemiştir. İki ayette kendisinden bahsedilmektedir. Bu ayetler, Enbiya suresinin 85. ve 86. ayetleriyle Sâd suresinin 48. ayetidir. Bu ayetlerde Elyesâ'ya peygamberlik verildiği açıklanmaktadır.

Kaynaklarda Elyesâ'nın, İlyâs (A.S) amcasının oğlu olduğu ve onun ölümünden sonra peygamber olduğu zikredilmektedir. Bu sebeple, o bir nebîdir. Zira kendisine bir kitap verilmemiş, kendisinden önceki peygamberin getirdiği hükümleri halkına anlatmıştır.

Tarihçiler ise, Elyesâ'nın Şam veya Panyas şehri halkına peygamber olarak gönderildiğini kaydederler. Bu şehirler hâlen mevcuttur. Ancak bu konuda Kur'ân'da her hangi bir bilgi mevcut değildir. (C.KIRCA)

EMR Bİ'L MA'RUF NEHY ANİ'L MÜNKER (İYİYİ EMRETME, KÖTÜYÜ YASAKLAMA)

Aklen ve dinen güzelliği bilinen şeylere maruf, aklın ve dinin kötü gördüğü şeylere ise münker denir. Şu hâlde "Emr bi'l ma'ruf nehy ani'l münker"i kısaca iyiliği emretme kötülüğü yasaklama olarak tercüme etmek mümkündür.

Allah-u Teâlâ bütün Müslümanlara iyiliği emreden, kötülükten vazgeçiren bir ümmet olduklarını belirtmiş (Âl-i İmrân: 110), ayrıca Müslümanların arasında da emr bi'l ma'ruf nehy ani'l münker görevini yapan bir grup bulunmasını emretmiştir (Âl-i İmrân: 104).

Şu ayetler de bu görevi yapan mü'minleri övmektedir: **"İnanan erkekler ve kadınlar birbirlerinin velisi (dostu)dirler. İyiliği emreder, kötülükten menederler, namazı kılar, zekatı verirler, Allah'a ve Rasulüne itaat ederler"** (Tevbe: 71).

Şu halde emr-i bi'l ma'ruf ve'n Nehy-i ani'l münker ile iç-içe daireler şeklinde- her mü'min fert sonra bu işi vazife olarak üstlenenler, sonra da bütün İslâm ümmeti görevlidir. Burada ümmete verilen görev bütün insanlığı iyiliğe yöneltip kötülükten uzaklaştırmaktır.

Müslümanların dünya üzerindeki misyonu budur. Bu yüzden insanlar arasındaki en hayırlı topluluktur. İnsanlar toplum hâlinde yaşarlar ve fertlerin iyi ve kötü davranışları zamanla toplumda yayılır. İnsanlar münkerleri işleye işleye âdet hâline getirirler. Bunu önlemek için İslâmiyet iyiliği emredip kötülükten menetme üzerinde çok fazla durmuştur. Hatta bunun tersini yapmayı münafıkların işi olarak göstermiştir. Kur'ân'da şöyle buyrulur: **"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir. Kötülüğü emreder, iyiliğe engel olurlar ve elleri sıkıdır"** (Tevbe, 67).

Her mü'min önce kendi nefsine iyiliği emredip kötülüğü yasaklamalı, sonra çevresindeki kişilere aynı şeyi yapmalıdır. Mü'min nemelazımcı olamaz. Çünkü toplum fertlerden teşekkül eder. Bu yüzden peygamberimiz **"Sizden biri bir münker (kö-**

tülük) görürse onu eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Bu imanın en zayıfıdır" buyurmuşlardır.

Bu hadiste **"eliyle değiştirsin"**'den maksat maddî ve manevî otoritesiyle ve gücüyle veya sahip olduğu makam ve mevkiden aldığı güçle kötülüklere engel olsun. Bu gücü olmayanlar nasihat ve uyarıda bulunsun. Buna imkân bulamayanlar ise o kötülüğe nemelazım demesin, içten tepki göstersin denilmektedir. Bu içten tepki ve kızma çok önemlidir. Kötülüğün yayılmaması için bir emniyet engelidir. Çünkü insan tıtratan her şeye alışır. Kötülüklere de içten kızılmazsa kişiye normal gelmeye başlar. Önce tepkisi kaybolur. Sonra normal görür. Sonra da kendi de o kötülüğe düşebilir. Böylece kötülükler bütün topluma yayılır ve gelenekleşir. Bir mü'min kötülüğe kızma noktasının altına inmemelidir. Bu nokta kötülüğe düşme noktasıdır. Aynı zamanda münkerle mücadelenin en alt sınırıdır. Bu hadisteki el ile değiştirmenin idareci ve kamu görevlilerinin; dil ile değiştirmenin âlimlerin, kalben kızmanın diğer Müslümanların görevi olduğunu savunanlar da mevcuttur.

Yine Peygamberimiz başka bir hadislerinde kötülüklere karşı nemelazımcı davranmanın bir toplumu topyekun helâke sürüklediğini şöyle bir misalle çok güzel anlatmaktadır: **"Allah'ın çizdiği sınırlara riayet edenlerle bunları aşanlar şuna benzer: Bir topluluk bir gemiye bindiler, aralarında kur'a çekerek bir kısmı alt kata, bir kısmı üst kata yerleştiler. Su lâzım olunca alt kattakiler üst kattakileri rahatsız etmeyelim diye gemide bir delik açıp suyu oradan alalım dediler, şimdi üsttekiler onlara müdahale etmezse toptan batarlar ve helak olurlar. Engel olurlarsa toptan kurtulurlar"** (Buharî, Serike, 6). Münkerler (kötülükler) açıktan işlendiğinde veya değiştirilmediğinde toplumun başına umumî bela ve musibetler geleceği hadislerde belirtilmiştir. **"Münkerler açıktan işlendiğinde, bütün toplum cezaya müstahak olur"** (Muvatta, Kelâm, 23) **"Münkerler değiştirilmezse azap iner"** (Tırmizî fiten, 8).

Bir ayet-i kerimede ise **"Öyle bir fitneden sakının ki, yalnız aranızdaki zalimlere erişmekle kalmaz, bilin ki Allah'ın azabı çetindir"** (Enfâl: 25). Bu ayetteki umumî fitnenin, kötülüklere engel olunmadığında bütün toplumun başına gelecek belalar olduğu tefsirlerde belirtilmiştir.

İsrailoğullarının lanetlenme sebebi de münkerlerle mücadele etmemeleriydi. **"İsrailoğullarından küfredenler Dâvud ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlendiler. Bu, isyan etmelerinden ve saldırganlıklarındandı. İşledikleri münkerden birbirlerini vazgeçirmezlerdi. Ne kötüydü yaptıkları"** (Maide: 78-79).

İsrailoğulları avlanma yasağı olan günde balık tutarlar, içlerinden bir kısmı onları uyarırdı. Aşağıdaki ayette bu olay anlatılmaktadır. **"İçlerinden bir topluluk "Niye öğüt veriyorsunuz Allah'ın helak edeceği ve azaplandıracağı kavme?" demişti. Şöyle cevap verdiler: Rabbimize mazeret beyan edebilmek için bir de belki sakınırlar, ne zaman ki onlar kendilerine hatırlatılanı unutlular. Biz de münkerden menedenleri kurtardık, zulmedenleri de yoldan çıkmaları yüzünden çetin bir azapla yakaladık"** (A'raf: 164-165).

Bu ayet ikazlara uyulsun uyulmasın mesuliyetten kurtulmak için münkerle mücadele gereğini ifade eder. Fakat münkerle mücadele sırf vebalden kurtulmak için metodsuz ve gelişigüzel yapılmamalı, etkili olacak metodlara başvurulmalıdır. (S.POLAT)

EMSÂLÜ'L-KUR'ÂN (Bkz. KUR'ÂN İLİMLERİ)

ENÂM SURESİ

Enâm davar anlamına gelmektedir. Surede Allah'ın insanların istifadesine sunduğu davarlardan, onların ürünlerinden söz edildiği için bu ismi almıştır.

Sure-i celileyi ana hatlarıyla birlikte şöyle özetleyebiliriz: Surenin arzetmek istediği en önemli husus, gökleri ve yeri, karanlıkları ve aydınlıkları düzenleyenin Allah olduğu bildirilmekte, ilâhî varlığın büyüklüğü anlatılmaktadır. Mekke müşriklerinin ve o paralelde bulunan insanların dönüp tarihe bakması, yok olan milletlerin kalıntıları üzerinde araştırma ve inceleme yaparak onların yok olma sebeplerinin anlaşılması istenmektedir.

Tevrat ve İncil üzerinde ciddi araştırma yapanların son peygamber Hz. Muhammed'in geleceğine dair bu iki kitapta daha önce haber verilmiş olduğunu anlayacakları bildirilmekte, Allah'a ve peygamberine

inanmayanların kendilerine yazık ettikleri anlatılmaktadır:

Dünya hayatının bir oyuncak ve eğlenceden başka bir şey olmadığı, ahiret yurdunun ise Allah'tan korkup kötülüklerden sakınanlar için daha hayırlı olduğu anlatılmaktadır.

Yeryüzünde yürüyüp hareket eden her hayvanın, kanatlarıyla uçan her kuşun insanlar gibi birer ümmet olduğu bildirilmekte, Kur'ân'da hiç bir şeyin eksik bırakılmadığı ve ihmal edilmediği söylenmektedir.

İlâhî varlığı kendi varlığı içinde göremeyen, gönülleri maddenin katılığı ile katılaşan, böylece günah ve azgınlık bataklığında hakikatı, doğruyu bulamayanlara refah ve mutluluk kapılarının açılacağı böylece sevinç ve sürur üzerinde iken ilâhî sünnetin tecelli etmesiyle kendilerini azabın yakalayıvereceği, böylece ümitlerini yitirecekleri haber verilmektedir.

Surede, Hz. Muhammed'e Allah'ın hazinelerinin kendi yanında olmadığı, gaybı bilmediği, kendisinin bir melek de olmadığı haberini insanlara söylemesi istenmektedir. Gaybın anahtarlarının Allah katında olduğunu, gaybı Allah'tan başkasının bilemeyeceğini, denizde ve karadaki şeyleri Allah'ın bilebileceğini düşen her yaprağın onun bilgisi dahilinde olduğunu, yerin karanlıklarında bir taneyi de Allah'ın bildiği haber verilmektedir.

Geceleyin insanları uyutup ölü gibi yapanın, gündüzleyin neler kazandıklarını bilenin Allah olduğu bildirilmekte, kara ve denizin karanlıklarından kurtaranın, gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğu, dilediğine ol dediğinde o an oluverdiği, görülmeyeni de görüleni de, olmuş ve olacağı da O'nun bileceği anlatılmaktadır.

İbrahim (A.S)'ın putperest babası ve kavmi ile olan mücadelesi, İshak, Yakub, Dâvud, Süleyman, Eyyûb, Yûsuf, Musa, Hârun, Zekeriyya, Yahya, İsâ, İlyas, İsmail, Elyesa , Yunus, Lût ve bunların zürriyetlerinin temiz ve kendilerinin de fazilet sahibi birer peygamber oldukları hususunda açıklamalara yer verilmektedir.

Dâneye ve çekirdeğe yeniden hayat verip yeşertenin, diriyi ölüden, ölüyü diriden çıkaranın, sabahı ortaya çıkaranın, geceyi dinlenme ve sükûnet bulma, güneşi ve ayı da hesap üzere kılanın, insanı bir tek nefisten meydana getirenin, gökten su indirip de onunla her şeyin bitkisini çıkaranın, hurma tomurcuklarından sarkan salkımların, üzümlerden bağlar, zeytin, nar ve meyveler çıkaranın Allah olduğu bildirilmekte, gökleri ve yeri örneksiz ve modelsiz var edip vücuda getirenin, eşi ve benzeri olmayan Allah olduğu haber verilmektedir.

Gözlerin Allah'ı göremiyeceği, O'nun gözleri görüp kuşatacağı, her şeyden haberdar olacağı bildirilmekte, gerçekten Allah'tan insanlara kalp gözlerini açacak, akıllarına ışık tutacak belgeler geldiği, kim gözünü açar, aklını kullanırsa kendi lehine, kim de körlük ederse kendi aleyhine olacağı anlatılmaktadır.

Üzerine Allah adı anılmadan kesilen hayvanların etinden yememeyi, günahın açığını da gizlisini de yapmamayı, aksi hâlde neticede yapılanların cezasının mutlaka görüleceği bildirilmektedir.

Surede düşüncesizlik ve beyinsizlikleri yüzünden bilgisizce öz çocuklarını öldürenlerle Allah'ın kendilerine rızık olarak sunduğu şeyleri, Allah'a iftira ederek haram kılanların sapıklar oldukları, maddî ve manevî çok büyük bir zararda oldukları haber verilmektedir.

Ölü, akıtılmış kan, domuz eti, ilahî sınırı aşıp günah işleyerek Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvanlardan başkasının haram sayılmadığı, bunlardan darda kalan, zaruret miktarını aşmamak üzere yiyebileceği bildirilmektedir.

Surenin son bölümünde ise, hiç bir şeyin Allah'a ortak koşulmaması, ana-babaya iyilikte bulunma, yoksulluk endişesiyle çocukları öldürmeme, hayâsızlığın açığına da gizlisine de yaklaşmama, Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeme, yetimin malını yememe, ölçüyü tartıyı tam ölçme hiç kimseye güç yetiremiyeceğiyle teklifte bulunmama, adaleti gözetme, Allah'ın ahdını yerine getirme gibi hususlar anlatılmakta, gruplaşarak dinlerini parça parça edenlere bağımlı olmama bildirilmektedir.
(M.KEMAL ATİK)

ENBİYA SURESİ

Enbiya, peygamber anlamına gelen "Nebî" kelimesinin çokluğudur. Peygamberler demektir. Sure peygamberlerden söz ettiği için bu adı almıştır. İbrâhim suresinden sonra, el-Mü'minûn suresinden önce Mekke'de nâzil olmuştur. 112 ayettir Kur'ân-ı Kerîm'in 21. suresidir.

Bu surede, hesap verme zamanı yaklaş-

masına rağmen, insanların hâlâ gaflet içinde günlerini geçirdikleri, Hz. Peygamber ve Kur'ân hakkında bazı iftiralarda bulundukları, zalim olan nice kavımlerin, zulümleri yüzünden helâk edildikleri, kâinatın yaradılışı ve bu yaradılıştaki Allah'ın gücü ve kudreti, Hz. Peygamber'e verilen teselli, bütün peygamberlerin de kavmi tarafından alaya alındığı, ahirette adalet terazisinin kurularak herkesin hak ettiği cezaya uğrayacağı, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Lût, Hz. Süleyman, Hz. Dâvud, Hz. Eyyub, Hz. Yunus ve Hz. Zekeriya ve mücadeleleri ele alınmakta ve bu konularda bilgi verilmektedir. (C.KIRCA)

ENFÂL

Enfâl, savaşsız alınan ganimet ve hibe anlamına gelen "nefl" kelimesinin çokluğudur. Aynı zamanda Kur'ân'ın 8. suresinin de adıdır.

Enfâl suresinin nâzil oluşu, Bakara suresinden sonra ve Âl-i İmrân suresinden önce olup, 30-36. ayetler hakkında ihtilaf bir yana, tamamen Medine'de nâzil olmuştur. Bu surede 75 ayet, 1231 kelime ve 5244 harf bulunmaktadır. Surenin bu adı almasının sebebi, birinci ayetin harpte alınan ganimetlerin Allah'a ve Rasulüne ait olduğundan bahsetmekte oluşudur. Sure Bedir savaşından sonra nâzil olmuştur.

Enfâl suresinde ganimetlerin kimlere ait olduğundan müminlerin bazı vasıflarından, Bedir savaşı öncesi gelişen olaylardan, savaş esnasında ve savaş sonrası ortaya çıkan hadiselerden, inkârcıların ve münafıkların durumlarından, Firavun'dan, hicret sonrası Ensar ile muhacirlerin kardeş oluşlarından bahsedilmektedir.

Ganimetler (enfâl) aynı zamanda İslâm devletler hukukunun önemli bir konusunu teşkil eder. Hz. Peygamber ve ilk Müslümanlar Mekke'deki yurtlarından ve mallarından çıkarılıp da Medine'ye sığındıkları zaman, düşmandan elde edilen ganimetler hakkında tatbik edecekleri bir kanunları yoktu. Bedir harbinden Müslümanların galip çıkıp da Mekkeli müşriklerden bir çok ganimet elde etmesi üzerine çok geçmeden Kur'ân ganimetlerin taksimi konusunda bu hükmü getirdi. Konuyla ilgili olarak inen ayette, **"Biliniz ki, ganimet aldığınız şeylerin beşte biri Allah'a ve Rasulüne, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir."** (Enfâl, 41) hükmü getirilerek ganimetlerin beşte dördü savaşanlara, beşte biri de devlete tahsis edildi. Ganimet (Enfâl), daha çok düşmanla savaştan elde edilen menkul ve gayri menkul mallara denilir. Savaşsız olarak, sulhen alınanlara ise "feyy" tabir edilir. Feyyin hepsi devlet hazinesine ve devlet başkanının emrine tahsis edilmiştir. Kur'ân'da, feyy'in Hz. Peygambere ait olduğunun belirtilmesi ve bu arada feyy'den bazı sınıfların da pay alacağının belirtilmesi (Haşr, 6-10), feyy'in, devlet başkanı sıfatıyla Hz. Peygamber'in emrine ve takdir salahiyetine bırakıldığı anlamındadır. Nitekim Hz. Peygamber'in Medine döneminde Yahudilerden ve diğer topluluklardan aldığı arazi ve ganimetlerde zamanın şartlarına göre farklı takdir ve tatbikatı olmuş, Hz. Ömer de Irak topraklarını böyle bir yetkiyle ordu mensuplarına dağıtmamıştır. (A.BARDAKOĞLU)

ENSAR

Hz. Muhammed (S.A.V.) ve arkadaşları Medine'ye hicret ettiklerinde, onları iyi kabul ederek yardım eden Medineli Müslümanlar.

Ensar kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde bu anlamda kullanılmıştır. (Tevbe 9/100, 117)

Mekke'de 610 yılında bütün insanlığa peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed (S.A.V.) 622 yılına kadar burada İslâmı yaymaya çalıştı. Ancak Müslümanlar bilhassa son yıllarda müşrikler tarafından iyice sıkıştırılmaya başlamıştı. Hatta son zamanlarda müşrikler kendi aralarında Hz. Muhammed (S.A.V)'i öldürme kararı aldılar. İşte böyle bir zamanda Ensar diye adlandırılan Medineli Müslümanlar, Hz. Peygamber ve arkadaşlarına kucaklarını açtılar. Nihayet 622'de hicret dediğimiz Mekke'den Medine'ye göç gerçekleşmiş oldu. Ensar, Mekke'den gelen Müslümanları (muhacirler) çok iyi bir şekilde karşılayarak bağırlarına bastı, evlerine misafir ettiler ve mallarının bir kısmını onlara verdiler. Böylece kendilerine verilen Ensar (yardım edenler) ismine lâyık oldular.

Ensar, Evs ve Hazrec kabilelerine mensup idiler. Bu iki kabile hicretten önce kendi aralarında zaman zaman savaşırlardı. Hicretten sonra aralarındaki kavga, yerini kardeşliğe bıraktı. Bu tarihten sonra bu kişiler, kabileleri ile değil, ensar ismi ile anılmaya başladılar. (A.TOKSARI)

ESİR

Savaşta esir alma hususuna Kur'ân iki ayette doğrudan temas eder. Her iki ayette de (Enfâl, 67. Muhammed, 4) Müslümanlar yeryüzünde galip ve hâkim duruma geldikten sonra esir alabilecekleri belirtilerek, düşmana belli bir üstünlük sağladıktan sonra esirlerin fidye karşılığı salıverilmesi gerektiğine işaret ediliyor. Yine Kur'ân'ın, devletin zekat gelirlerinden bir kısmını **"boyunları kurtarmaya"** ayırmasını emreden hükmü (Tevbe. 60), **"köleleri hürriyetine kavuşturma ve düşman elinde bulunan Müslüman esirleri para karşılığı kurtarma"** olarak yorumlanmaktadır.

Kur'ân, yoksul, yetim ve esirin, bir karşılık beklemeksizin Allah sevgisi sebebiyle doyurulmasını övmekte (İnsan. 8-9), Hz. Peygamber de bir çok hadislerinde esirlere iyi ve insanî muamele edilmesini öğütlemektedir. (A.BARDAKOĞLU)

EL-ESMÂÜ'L-HÜSNÂ

"El-Esmâ" isim kelimesinin çokluğu, "el-Hüsnâ" da en güzel anlamındadır. Buna göre "el-Esmâü'l-hüsnâ" terkibi sözlükte en güzel isimler anlamına gelir. İslâmî ilimler terminolojisinde bu kelime, Allah'ın isimleri anlamında kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu terkip dört yerde geçmektedir (A'râf 7/180; İsrâ 17/110; Tâhâ 20/8; Haşr; 59/24) Bunlardan Â'raf suresinde olan ayetin meâli şöyledir: **"En güzel isimler (el-Esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O'na o isimlerle dua edin. O'nun ismi konusunda eğrilliğe sapanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını göreceklerdir."**

El-Esmâü'l-hüsnâ 99 tanedir. Bunlar içinde hiç şüphesiz en üstünü Allah ism-i şerifidir. Allah ismi, bütün kemal sıfatlarını kendisinde toplayan, eksik sıfatlardan tamamıyla uzak bulunan O'nun kendine has bir isimdir. Allah, bu ismi ne hakîkî ne de mecazî manada hiç bir varlığa vermemiştir. Allah ismi, bütün ulûhiyet (tanrılık) sıfatlarını içine almaktadır.

Allah'ın diğer isimlerine sıfat da denilmektedir. İnsan için yaratanını bilmek çok önemlidir. Çünkü inanan kişi, kendisine inandığı yüce zatın varlığını, kimliğini bilmeden O'nunla ünsiyet ve diyalog kuramaz. Bu bakımdan insanlar Allah'ın hususiyetlerini bildiren isimleri de bilmeye muhtaçtırlar.

Kul, çeşitli durumlarında vaziyetine en uygun bir isimle, Allah'a niyazda bulunmak ister. Meselâ çok güç şartlar içinde olup da ilâhî merhamete muhtaç olan kişi, Allah'a yalvarma anında O'nun "rahîm=acıyan" sıfatına sarılacaktır. Günah işledikten sonra Rabbinden affını isteyen kişi, O'na yaklaşacak bir vesile ararsa **"Gaffâr=çok affeden"** ve **"Settâr=bütün ayıpları örten"** isimlerine yapışacaktır.

Kulun kendisi ile Allah arasında içinde bulunduğu vaziyete göre ilişki kurmasına vesile olan Allah'ın 99 adından 94'ü Kur'ân-ı Kerîm'de diğerleri ise hadislerde zikredilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunanların 74 tanesi Mekke'de inen ayetlerde 20'si de Medine (Medenî)'de iken ayetlerde geçmektedir. (A.TOKSARI)

EŞİTLİK

Toplumda insanlar arasındaki münasebetleri düzenleyen kavramlardan birisidir. Bu kavram, fertler arasındaki ilişkilerde hak ve hukukun özünü teşkil eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de eşitlik ile alâkalı pek çok ayet mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm, hak ve vazife konusunda sınıflar arası ayırımı tamamen ortadan kaldırmıştır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Ey insanlar! Doğrusu Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız. Allah bilendir, haberdardır."** (Hucurât 49/13) Allah bu ayette insanlar arasında hiç bir ayırım yapmadan bütün insanları bir erkek ile bir dişiden (Hz. Âdem ile Hz. Havva) meydana geldiklerini hatırlatarak birbirlerine üstünlük iddiasında bulunmamaları hususunu bildirmiştir. Ayette geçen **"Sizi milletler ve kabileler hâline koyduk ki, birbirinizi kolayca tanıyasınız"** cümlesinden de anlaşılacağı üzere insanların değişik ülkelerde yaşayarak farklı dil, ırk ve renklere sahip olmaları hiç bir zaman eşitsizliğe sebep olacak hususlar değildir. Tam tersine insanların birbirini daha iyi tanıyarak sağlam ilişkiler kurmalarına yönelik şeylerdir. Ayette geçen "teârüf=tanımak" kavramı, dostluk, sevgi ve hayatta karşılaşılan zorlukları yenmek için yardımlaşmayı belirtmektedir.

Allah'tan yukarıdaki ve benzeri mesajları alan Rasulullah (S.A.V.) da bütün davranış ve sözlerini bu esas üzere tesis etmiştir. O'nun nazarında ırkları, dilleri ve cinsleri ne

olursa olsun herkes eşittir. Bir hutbesinde şöyle buyurmuştur: **"Ey İnsanlar! Rabbiniz bir, babanız birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap'a üstünlüğü yoktur. Keza kırmızınızın beyaza, beyazın da kırmızıya karşı üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir."** (Müsned, V/411)

Kureyşlilerden henüz İslâm'ı yeni kabul eden bazı kişiler de yeni tesis edilen eşitlik prensibini içlerine sindirmede zaman zaman güçlük çekmişlerdir. Mahzumiyye kabilesinden bir kadın, Mekke'nin fethi esnasında hırsızlık yapar. Kadının bu hâline üzülen bazı Kureyşliler eskiden câhiliyye döneminde olduğu gibi onun cezaya çarptırılmaması için çare arar. Nihayet Rasulullah'ın çok sevdiği Hz. Üsâme'yi aracı olarak göndermeye karar verirler. Üsame Rasulullah'a giderek kadının affını ister. Rasulullah **"Allah'ın koyduğu cezalardan bir ceza hakkında benden şefaat mı istiyorsun?"** buyurmuş sonra ayağa kalkarak **şunları söylemiştir: Ey İnsanlar! Sizden öncekileri Allah ancak şunun için helâk etmiştir. Onlar aralarından şerefli biri hırsızlık ederse onu bırakırlar, zayıf olan çalarsa üzerine cezayı tatbik ederlerdi. Allah'a yemin olsun ki, Muhammed'in (S.A.V.) kızı Fâtıma hırsızlık etse mutlaka elini keserdim."** (Müslim: Hudud, 8-9) (A.TOKSARI)

EVLAT EDİNME

İslâm dini bu gün anladığımız anlamda evlat edinmeyi kabul etmemiştir. Diğer bir ifadeyle, nesebi belli olsun veya olmasın, yabancı bir çocuğun karı-koca tarafından kendi nüfuslarına kaydettirilerek evlat edinilmesini İslâm dini kabul etmemiş, bu arada kimsesiz ve özellikle de terkedilmiş çocukların evlatlık yoluyla değil de onun nesebini zayi etmeyecek şekilde başka sosyal ve hukukî kurumlar vasıtasıyla himaye edilmesini, bakıp büyütülmesini teşvik etmiş, bazı durumlarda fertler için bunu dinî bir vazife, devlet için sosyal bir görev saymıştır.

Kur'ân bu âdeti, Hz. Peygamber'in evlatlığı diye bilinen ve bu neseple çağırılan Hz. Zeyd'le başlayarak yasaklamış ve bu konuda şu genel ilkeyi koymuştur: **"Allah evlatlık edindiğiniz kimseleri size öz oğul kılmadı. Bunlar sizin ağzınızla söylediğiniz sözlerdir. Allah ise sözün doğrusunu söyler ve doğru yolu gösterir. O oğulları kendi babalarına nispet edin. Bu, Allah katında doğruluğa daha uygundur. Şayet babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşlerinizdir ve dostlarınızdır..."** (Ahzab: 4-5) Böylece Cahiliyye toplumunda ve bir çok toplumda öteden beri yaygın olan bu âdet yasaklanarak neseplerin ve akrabalık bağının ve bu bağdan doğan hakların korunması sağlanmış, sun'î nesep ve akrabalık ile bunun yol açacağı mahzurlar ve günahlar önlenmiş olmuştur. (A.BARDAKOĞLU)

EVLENME (NİKAH)

Dünyevî hayatı ve uhrevî geleceği itibariyle, ferdin huzur ve saadetini temin kadar sağlam bir toplum tesisi de İslâm dininin temel gayelerinden biridir. İşte bu sebeple gerçek ferdin eğiliminin ilk ocağı olan ve gerekse toplumun temel taşları sayılan aile müessesesine ve bunun başlangıcı olan evlenmeye (nikâh) İslâm ayrı bir önem vermiş, Kur'ân da bu sahada gerekli bir takım genel ilke ve kurallar koymuştur. Evliliğin gerek ferdî, gerek toplumu ve gerekse insanlığı ilgilendiren bir çok hikmet ve gayesi vardır. Bu cümleden olarak evliliğin gayesi, aileye huzur ve saadet, topluma da iyi bir nesil temin etmektir. İnsanlığın devamı kadınla erkeğin beraberliğine bağlıdır. Bunun için de Kur'ân evliliği sağlam teminat (Nisa: 21) olarak vasıflandırıp insanları evliliğe teşvik etmiş, zaman zaman evliliğin çeşitli hikmetlerine temas etmiştir. **"Allah size kendinizden eşler var etti, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı ve sizi güzel şeylerle rızıklandırdı"** (Nahl:72), **"İçinizdeki bekârları kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları ile evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah lütfuyla onları zenginleştirir. Allah'ın lütfu geniştir ve O her şeyi bilendir"** (Nûr: 32), **"İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşleri yaratıp, aranızda sevgi ve rahmet var etmesi (Allah'ın varlık ve kudretinin) belgelerindendir. Bunlarda, düşünen toplum için dersler vardır"** (Rûm:21) ayetleri böyledir.

Evlenme ile erkek ve kadının cinsî ihtiyaçlarını gidermeleri tabiî karşılanmakla birlikte evliliğin tek amacı bu değildir. Cinsî duygu, neslin devamı için bir araçtır. Evlilikte asıl amaç, karı-koca arasında kurulan çok yönlü ve karşılıklı yardımlaşma ve

dayanışma içerisinde İslâmî hayatın yaşandığı en alt sosyal birimin oluşması ve bu ortam içerisinde sağlıklı nesillerin yetiştirilmesidir. Sağlam ailelere dayalı toplumlar da sağlıklı ve uzun ömürlü olurlar. Hz. Peygamber'in **"Evlenin çoğalın. Çünkü ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim"** buyurması da bu anlamdadır. Kur'ân'da (Bakara:221, Nisa:12-24) evlenilmesi haram olan kadınlar ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bunlar üç gruptur: a)Nesep yönünden: Anne, kız, kızkardeş, hala, teyze kardeşin ve kızkardeşin kızları, torunları. b)Süt yönünden: Süt emziren anneler, süt kızkardeşler c)Nikâh yönünden: Üvey anneler, karıların anneleri (kayınvalide, üvey kızlar, gelinler, iki kızkardeşin tek nikahta birleştirilmesi, evli hür kadınlar. Din farkından, üç defa boşamadan, çok evlilik sınırını aşmadan kaynaklanan diğer evlenme engelleri de vardır.

Ailenin saadeti, çocukların eğitimi ve yetişme tarzı evleneceklerin birbirlerini seçerken kullandıkları ölçü ile yakından ilgilidir. Bunun için de Hz. Peygamber kadınla zenginlik, soyluluk, güzellik ve dindarlık sebebiyle evlenileceğini söylemekle birlikte, eş seçiminde dindarlığın ölçü alınmasını tavsiye etmiştir. Kur'ân, karı-kocanın birbirine karşı hak ve sorumluluklarının olduğunu bildirir: **"Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır. Ve erkekler onlardan bir derece üstündür"** (Bakara:228) ayeti ile **"Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin mallarından sarfetmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler"** (Nisa:34) ayeti hem bunu hatırlatmakta ve hem de erkeğe **"Kadınlarla iyilik ve güzellikle geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız (sabredin hoşlanmadığınız bir şeyi Allah çok hayırlı kılmış olabilir"** (Nisa:18) emir ve tavsiyesinde bulunarak evlilik birliğinin korunmasında kocaya ayrı bir görev yüklemiş, aile hayatında sadakat, iyi niyet ve güzel ahlâkı ölçü almanın önemini belirtmiştir.

Kur'ân'ın evlilik birliğinde taraflara, bilhassa kocaya yüklediği bir başka sorumluluk da adalettir. Nitekim Kur'ân, Türkçesi **kadınlar** demek olan **"Nisa"** suresinin ilk ayetlerinde, evlenme ve aile hukuku ile ilgili hükümlerini bildirirken önce insanlığın ilk evliliğine ve ilk evlilik birliğine dikkati çeker. Bir tek aileden üreyip dünyaya yayılan bütün insanların, aslında aynı anne ve babadan gelmiş kardeşler olduğuna işaret eder. Daha sonra da **"Şayet yetim kızlarla evlendiğiniz takdirde onlar hakkında adaleti yerine getirmeyeceğinizden korkarsanız, size helal olan başka kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. O kadınlar arasında da adaleti sağlayamayacağınızdan korkersanız bir tane alın. Yahut sahip olduğunuz cariyelerle yetinin. Haksızlık etmemeniz için en uygun olan budur"** (Nisa:3) buyurur. Görüldüğü gibi ayetin maksadı kaç kadın alacağını belirtmekten ziyade yetimlere zulmü önlemek için başka kadınlarla evlenme yolunu göstermek ve bu kadınlar arasında da adaletin sağlanmasını istemektir. Bu sebeple denilebilir ki, Kur'ân dördü geçmemek üzere ve oldukça güç durum ve şartlara bağlı olarak erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine (poligami, teaddüd-ü zevcat) izin vermiştir. İzni adalet şartına bağlamış ve adaletsizlik hâlinde tek kadınla evliliği (monogami) tavsiye etmiştir.

Çok kadınla evlenme âdeti, İslâm öncesi toplum ve dinlerin bir çoğunda bu arada Hıristiyanlık ve Yahudilikte de meşru görülen bir âdetti. Cahiliyye döneminde de bir üst sınır olmaksızın erkeklerin diledikleri sayıda kadınla evlenmesi hakkı ve geleneği vardı. İslâm dini bunu belli bir sayı ile adalet şartı dahil bir takım hak ve sorumluluklarla kayıtlandırarak insanlığı tek evliliğe doğru sevketmiştir. Fakat çok evliliği de zaruret hâlinde başvurulacak bir yol gördüğü için yasaklamamıştır. Çünkü birden fazla kadınla evlenme imkanı, kadının kısırlığı, hastalığı, savaşlar sebebiyle kadınların sayısının erkeklere oranla artması gibi olağan dışı durumlarda tarafların haklarını koruyucu daha âdil bir yol olabilir. Ancak zorlayıcı bir sebep ve hepsine karşı da adaletli davranma imkânı yoksa bir kadınla evlilik gerekir. Yukarıdaki ayet böyle anlaşılmıştır. (A.BARDAKOĞLU)

EVLİYA (Bkz. Velî)

EYYUB PEYGAMBER

Kur'ân'da ismi Nisâ, Enâm, Enbiya ve Sa'd surelerinde dört yerde zikredilen, kendisinden "kulumuz" diye söz edilen sabırlı insan örneği olarak gösterilen Eyyub Peygamber, kendilerine iman etmenin vâcip olduğu peygamberlerden biridir. Hz. İb-

rahim'in soyundandır. Ayet-i kerimede Hz. İbrahim'den söz edilirken "**...Ve onun neslinden Dâvud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Hârun'u hidâyete ulaştırdık. İşte biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız**" (Enbiya:84).

Eyyub (A.S)'ın ilâhî vahye mazhar olduğunu da şu ayet bildirmektedir. "**İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, Yakub'un çocuklarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a, Süleyman'a da vahyettik**" (Nisa: 163)

Kur'ân, Eyyub'un kavmiyle yaptığı mücadelenin konusu hakkında açıklayıcı bir bilgi vermemektedir. Kur'ân'a göre o daha çok şiddetli belalara müptela olmuş, büyük sıkıntılara katlanmış, tükenmez bir sabır göstermiş, görevinde kusur etmemiş, şikâyette bulunmamış, sıhhat ve âfiyete karşı şükretmiş, zenginlik ve rahatlıkla azmamış, yokluk ve ıstıraplara da isyan etmemiş bir peygamberdir. Nitekim Kur'ân bu hususu şöyle anlatır: "**Doğrusu biz onu sabırlı bulduk, o ne güzel kuldu. Gerçekten o tamamen Allah'a yönelmişti**" (Sa'd: 44) (M.K.ATİK)

EZAN

Kendine mahsus söz ve eda şekliyle, namaz vaktinin girdiğini bildirmektir. Kur'ân'da namaz vakitleri girdiğinde ezan okunmasını doğrudan emreden bir ayet yoktur. Sadece "**Ey iman edenler, cuma günü namaz için nida edildiği (ezan okunduğu) vakit derhal Allah'ın zikrine koşunuz, alım satımı bırakınız. Bilseniz bu sizin için daha hayırlıdır**" (Cuma:9) buyurularak ezandan bahsedilmekle birlikte, esasen cuma namazının önemine işaret edilmekte, bu esnada artık ticareti ve günlük meşguliyetleri bırakıp namaza koşma emredilmektedir.

Ezan, Medine'de hicretin birinci senesi uygulamaya konmuştur. Müslümanların çoğalması üzerine namaz vakitlerinin girdiğinin duyurulması ve Müslümanların cemaatle namaza çağırılması ihtiyacı hissedilmiş, bu esnada Hz. Peygamber'e vahiy ile sayıları yirmiye kadar ulaşan sahabiye ise rüyalarında bu günkü ezanın şekli öğretilmiş ve böylece ezan uygulamasına başlanmıştır.

Ezan, sünnet-i müekkede ise de, Müslüman toplumun açık zahirî alâmetlerinden, ayırıcı vasıflarından sayıldığından ezanın okunması ve korunması yönünde öteden beri hassasiyet gösterilmiş, toptan terkedilmesi haram sayılmıştır. (A.BARDAKOĞLU)

FAİZ (Riba)

İslâm beşerî münasebetlere ve iktisadî hayata çok gerekli gördüğü noktalarda, zarurî addettiği müdahalelerde bulunmuştur. Kur'ân'ın iktisadî hayatla ilgili olarak getirdiği temel esaslardan biri de faiz yasağıdır.

Kur'ân, cahiliyye Arapları arasında çok yaygın olan ve insanların birbirlerini sömürmesine ve emeksiz kazanç sağlamasına vesile olan faizi (riba) kaldırmış, onların **"Faiz de bir nevi ticarettir"** sözüne karşılık olarak Kur'ân **"Faiz yiyenler, ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların "Alış veriş de faiz gibidir" demelerinden ötürüdür. Oysa Allah, alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de vaz geçerse, geçmişte olan kendisinindir ve işi de Allaha kalmıştır. Kim tekrar (faize) dönerse onlar ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır"** (Bakara, 275) ayetiyle açık bir cevap vermiş ve kesin hükmünü koymuştur.

Kur'ân, Allah'ın faizi mahvedip sadakaları artırdığını beyan ederek (Bakara, 276) insanların zannettiğinin aksine olarak, hakikatte faizin kazanç, zekat ve sadaka vermenin kayıp olmadığını beyan etmiştir. Yine Kur'ân, **"Ey inananlar, Allahtan korkun, eğer inanıyorsanız faizden geri kalan kısmı bırakın"** (Bakara, 278) hitabı ile mü'minleri faizi terketmeye davet etmiş, devamla **"Eğer böyle yapmazsanız o takdirde Allah ve Rasulü ile savaşa girdiğinizi bilin. Tövbe ederseniz ana sermayeniz sizindir. Ne haksızlık eder ve ne de haksızlığa uğratılırsınız"** ayetiyle (Bakara, 279) faizde ısrar etmenin ne denli büyük günah ve vebal olduğunu ve faizin zulüm olduğunu belirtmiştir.

Kur'ân, faizin haram olduğunu mü'minlere değişik vesilelerle hatırlatır (Âl-i İmrân, 130, Rum, 39) ve Yahudilerin faiz yemeleri sebebiyle uğradıkları ve uğrayacakları azabı örnek gösterir (Nisa, 159-161).

Kur'ân faizin ne olduğunu, şart ve hükümleri üzerinde ayrıntıya girmemiş olup hadislerde bu konuda daha çok ayrıntı vardır. Kur'ân'da ticaret ve helal kazanç teşvik edilmiş, çeşitli kazanç yolları gösterilmiş, bu arada hem insanları ilahî bir sınava tâbi tutmak ve hem de insanların birbirlerine zulmetmesine mani olmak, sömürü ve haksız kazancı önlemek için bir takım kaide ve yasaklar getirilmiştir. Faiz yasağı da bu gruptandır. (A.BARDAKOĞLU)

FAKİR-FAKR

Fakr, genelde zarurî ihtiyacın varlığı demektir. Bu anlamda fakr, bu dünyada yaşadığı sürece her insan ferdine yayılmış bulunan ve hatta bütün var olanlara ait bir durumdur: **"Ey insanlar, siz Allah'a muhtaç kimselersiniz. Oysa Allah muhtaç değildir ve O daima övülmeye lâyıktır 35/15", "Biz, onları yemek yemeyen bir ceset olarak yaratmadık ve onlar kalıcı da de-**

ğillerdir 21/8." Bu ayetlerde insanın zarurî ihtiyaçları (fakr) ile çevrili olduğu ifade edilmiştir.

Fakr, gelir ve kazanç yokluğu anlamına da gelmektedir. Kur'ân, sadakaların ve yardımların, kazancı ve geliri olmadığı hâlde dilenmeyen ve görenlerin zengin sandıkları kimselere verilmesini teşvik eder. Böyleleri, kendilerini Allah yoluna adamış ve insanlardan bir şey istemeyi Allah'a bağlılıkları ile bağdaştırmayan kimselerdir. (2/273) **"Sadakalar, zekatlar, ancak fakirlere... aittir. 9/60."**

Fakr, akıl ve kanaat yoksulluğuna da ad olmuştur. Asıl yoksulluk da budur. Çünkü **Hz. Muhammed,** bu tür yokluğu inkâr içinde olmak hâliyle hemen hemen aynı görmüştür. Buna karşılık, **asıl zenginlik akıl ve gönül zenginilğidir** demiştir.

Fakr, Allah'a muhtaçlık anlamını da ifade eder. Musa (A.S) **"Rabbim ben, senin bana indirmiş olduğun hayra, muhtacım demiştir. 28/24"** Hz. Muhammed de, **"Ey Allah'ım, kendimi sana muhtaç görmem suretiyle beni zengin yap, kendimi sana muhtaç görmemek gibi bir yoksullukla beni yoksullaştırma"** diye dua etmiştir.

Fakr, muhtaç olma ve yoksulluktur. Bu hâl içinde olan kimseye de fakir denir. (Hasan ŞAHİN)

FÂSIK-FISK

(Fe-se-ka)nın Arapçadaki sözlü anlamı, olgun hurmanın kabuğundan çıkmasıdır. Yani bu kelime kökünde dışarı çıkma anlamı vardır. Kur'ân'da bu kelime Allah'ın emir ve yasaklarının dışına çıkma anlamını kazanmıştır. Âdem'e (A.S) secde etmeyen şeytan için Kur'ân'da **"Fe-se-ka an emri rabbihi: Rabbinin emrinden dışarı çıktı"** (Kehf:50) denmektedir.

Fısk Kur'ân'da iki anlamda kullanılmıştır.

1-Küfür veya nifak anlamına, ki dinden çıkmak demektir. Meselâ **"Allah onunla (Kur'ân'daki meselelerle) sadece fâsıkları saptırır. Onlar ki söz verip bağlandıktan sonra Allah'a verdikleri sözü bozarlar..."** (Bakara: 26-27) **"Ayetlerimizi yalanlayanlara fısklarından dolayı azap dokunur"** (Enâm:49). **"Biz sana açık ayetler indirdik. Onları ancak fasıklar inkâr eder."** (Bakara.99). **"Eğer kitap ehli inanmış olsaydı, elbette kendileri için iyi olurdu. Onlardan inananlar da var ama çok fasıktır"** (Âl-i İmrân: 110). **"Onlar Allah'ı ve Rasulunu inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler"** (Tevbe.84). **"Münafıklar (var ya) işte onlar fâsıktırlar"** (Tevbe: 67). **"Allah fasıklar topluluğunu hidayete ulaştırmaz"** (Maide. 108, Tevbe:24). **"Bundan sonra kim küfrederse onlar fâsıktırlar"** (Nûr:55). **"Mümine fâsık bir olur mu, olmaz tabiî"** (Secde:18). **"Böylece rabbinin, fâsıklar için söylediği 'onlar inanmazlar' sözü gerçekleşmiş oldu"** (Yunus. 33).

2-Mümin olmasına rağmen büyük günah işleyen veya küçük günahlarda ısrar edenler. Fâsıkın bu anlamı için şu ayetler örnek verilebilir: **"Namuslu kadınlara zina iftirası attıktan sonra (bu suçlamalarını ispat için) dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahitliğini ebedî olarak kabul etmeyin, onlar fâsıktırlar"** (Nûr:4). **"Üzerine Allah'ın ismi anılmadan (kesilen hayvanları) yemeyin. Çünkü o fısktır"** (Enâm:121). Fıskın bu ikinci anlamı için ayrıca bkz: Bakara:282, Âraf:163, Hucurât:11, Maide:3, Enâm:145.

İkinci anlamıyla fâsık, işlediği amelle İslâm dairesinin dışına çıkmamış olan günahkâr mü'mindir. Burada birinci manada dinden çıkma değil, Allah'ın bazı emir ve yasaklarının dışına çıkma anlamı vardır. Fâsık, yani günahkâr müminler -şayet Allah affetmezse- ebedî olarak cehennemde kalmayacaklar, günahlarının azabını çektikten sonra cennete gideceklerdir.

Kur'ân'da 50'den fazla ayette fısk terimi geçer. Bunların çoğunda fısk kelimesi dinden çıkma, küfür veya münafıklık anlamına kullanılmıştır. (S POLAT)

FÂTIR SURESİ

Melâike suresi de denilen bu sure Mekke'de Furkân suresinden sonra, Meryem suresinden önce nâzil olmuş, kırk altı ayet, yedi yüz yetmiş yedi kelime, üç bin yüz otuz harftir.

Surenin ilk ayetlerinde üç büyük gerçek anlatılmaktadır. Şu varlık âleminin büyüklüğünü ve kâinatın güzelliğini seyredip, yoktan var eden Yüce Allah'ın birliği, rahmeti ve sayısız nimetlerinin sonsuzluğu ve onun kudretinde olduğu ve ondan geldiği ve ondan başka yaratıcı ve rızıklandırıcının bulunmadığı anlatılıyor. Küfürde ısrar eden müşriklerin durumlarına çok üzülen ve bu yüzden neredeyse kendini harap etmeye

yönelen Hz. Peygamber'e uyarıda bulunuluyor. Hidayetin Allah'a ait olduğu bildiriliyor. Gerçek azizliğin, şan ve şerefin iman temeli üzerinde yükselen güzel, iyi, yararlı amellerle meydana geleceği bildiriliyor. Bu surenin özelliklerinden biri de dünya hayatının insanı mağrur etmemesi, aldatmaması, dünyaya dalıp da ahiret görevlerini unutmamayı, dünya için ahireti feda etmemeyi, Allah bağışlayıcı, merhamet edici, her şeyin vekili diyerek, günahlara, görevleri kötüye kullanmaya kalkışmamayı açıklıyor.

Bundan sonra, en büyük düşman olan şeytanın mü'minleri alevli ateşe sürüklemeye uğraştığı açıklanıyor ve bundan dolayı da vesvesesi ile insanı sapıtmak için uğraşan şeytanın oyuncağı hâline gelmemeyi, her zaman dikkatli ve hazır vaziyette bulunmayı hatırlatıyor. Milletlerin tarih sahnesinde kalabilme ve silinmedeki ilâhî sünnetin rolü açıklanıyor.

Kıyamet günü her insanın kendi sevap ve günahlarıyla başbaşa kalıp hesap vereceği, yükü ağır olanın taşıması için yakını bile olsa yükünden hiç bir şeyin başkası tarafından taşınamayacağı, her koyunun kendi bacağından asılacağı sözünün orada gerçekleşeceği bildiriliyor.

Bu surede gözler önüne serilen en önemli iki tablo ile karşılaşıyoruz. Biri rüzgârın denizden kaldırdığı bulutları önüne katıp götürmesi, bulut hâline getirmesi, sonra da bu bulutun Allah'ın kudreti ile çizilen yolu takip ederek hedefine varıp ulaşması, susuz beldeyi su ile hayata kavuşturmasıdır. Diğeri ise ilim adamlarıyla cahiller arasındaki fark belirtilirken körle görenin, karanlıkla aydınlığın, serinletici gölgeyle yakıcı sıcaklığın bir olmadığı örnek verilerek açıklanıyor. Kur'ân'ın, Hz. Muhammed'in ümmetine miras olarak gönderildiği bildiriliyor, Kur'ân'a inananların üçe ayrıldıkları zikrediliyor, kimi insanın kendine haksızlık ettiği, kiminin ortalama bir yol takip ettiği kiminin de hayırlı işlerde öne geçtiği ve gerçek faziletin de bu olduğu bildiriliyor.

Surenin son kısmında ise, yeryüzünde gezip dolaşmak, önceki milletlerin tarihlerine göz atıp sonuçlarını düşünmek, onların yıkılıp yok olma sebeplerini araştırmak, kalıntılarını görüp incelemek işleniyor. (M.K.ATİK)

FAL OKLARI (Bkz. FALCILIK)

FALCILIK

Kur'ân gaybı bilenin yalnız Allah olduğunu sık sık tekrarlar. Bu sebeple, bir nevî gayptan ve gelecekten haber verme olan falcılığı, fala inanmayı, bu vasıta ile insanların sömürülmesini yasaklamış, bu işlerin fısk, yani büyük günah olduğunu bildirmiştir. Ayette **"...ve fal okları ile kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar fâsıklıktır"** (Maide: 4) buyurulmakta, **"...fal okları (ile fal bakma ve baktırma) şeytan işinden bir pislik"** (Mâide:90) olarak vasıflandırılmaktadır.

Hz. Peygamber de sihir yapan, fal bakan ve baktıran kimsenin Müslüman toplumun bir üyesi sayılamayacağını, falcıya inanan kimsenin Hz. Muhammed'i inkâr etmiş olacağını bildirerek İslâmın genel öğretisi ile sihir ve falcılık arasındaki çelişkiye dikkat çekmiş, insanları falcılığın yol açacağı itikadî ve amelî zararlardan korumak istemiştir. (A.BARDAKOĞLU)

FÂTİHA SURESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk suresidir. Mekke'de nâzil oldu, yedi ayettir.

Fâtiha kelimesi, Fâtih sıfatından nakledilerek **"açılacak veya tedricî olarak meydana gelecek şeylerin başlangıcı anlamında kullanıldığından"** sureye isim olmuştur.

Bu sureye pek çok isim verilmiştir, bunları şöyle özetleyebiliriz:

1-Kur'ân'da ilk sure olması, namazda v.b. yerlerde en çok okunduğu veya ilk nâzil olan sure olduğu için **FÂTİHATÜ'L-KİTAB** denmiştir.

2-el-Fâtiha (birinci ismin kısaltılmış şekli veya başlı başına bir isimdir.)

3-Ummu'l-Kur'ân.

4-Ummu'l-Kitap (Kur'ân'ın bütün surelerinin esası ve menşei olması dolayısıyla bu isimleri almıştır.)

5-el-Esâs.

6-el-Vâfiye.

7-el-Kenz.

8-es-Sebu'l-Mesânî (Seb'u'dan maksat yedi ayet olması, mesânî'den muradın ise tekrarlanması kast olunmaktadır. Her Müslüman günde en az on yedi defa bu sureyi farz namazlarda tekrarlamaktadır. Buna sünnetleri de ilâve edecek olursak bu tekrarlayış iki misli daha artmaktadır.)

9-el-Kifaye.

10-es-Salât (Fâtihasız namaz olmaması sebebiyle bu isim verilmiştir.)

11-eş-Şükür.

12-ed-Dua.

13-eş-Şifa veya eş-Şafiye (kalbin manevî hastalıklarını giderdiği için bu adları almıştır.)

14-Ta'limü'l-Mes'ele (dilek yollarını öğrettiği için bu isim verilmiştir.)

Surenin yedi ayet olduğunda bütün müfessirler ittifak hâlindedirler. Ancak Besmele'nin bu sureden bir ayet olup olmadığı hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Besmele'yi ayetten saymayan Hanefîler **"En'amta aleyhim"**i bir ayet kabul ederler. Böylece ayetlerin sayısı yediye ulaşmış olur. (Bu konuda fazla bilgi için **Besmele** maddesine bakınız).

Surenin Mekke veya Medine'de nâzil olduğunda ihtilâf vardır. İbn Abbas, Katade ve Ebu'l-Âliye gibi alimler surenin Mekke'de nâzil olduğunu söylemektedirler. Ebu Hureyre, Mücâhid, Ata b. Yesar ve Zührî gibi alimler ise Medine'de nâzil olduğunu iddia etmektedirler.

Surenin bir kısmının Mekke'de, namaz farz kılındığı zaman, diğer yarısının da Medine'de kıble değiştirilirken nâzil olduğu da söylenmiştir.

Beş vakit namazın Mekke'de farz edildiğine ve cenaze namazından başka bütün namazların Fatihasız kılınamayacağına göre surenin Mekke'de nâzil olmuş bulunduğuna hükmetmek gerekir.

Sure kısa olmakla beraber İslâm düşüncesinin özünü içine almaktadır. Şükür, hamd ve senâya gerçek lâyık olanın Allah olduğu, Allah'ın sayısız nimetlerinin bütün mahlukatını her an ve her zaman kuşattığını haber vermekte, bunun için de mü'minin Allah'a hamd ve teşekkürle yönelmesi istenmekte, böylece gönlün ve ruhun gerçek mutluluğa ereceğine işaret edilmektedir. Bütün âlemlerin bir tek Allah'ın mutlak hâkimiyeti altında olduğu, ondan başka tanrıların çeşitli külfetinden insanın kendisini kurtarması istenmekte, her şeyi içerisine alarak berrak ve bütün şek ve şüphelerden arınmış tevhid akidesine bağlı kalmayı istemektedir.

Allah Tealânın bütün kâinatı rahmetiyle kuşattığı kulları arasında hiç bir ayırım yapmadan herkese ve her yaratılana rahmetini eksik etmediği anlatılmaktadır.

Fatiha'da Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden, onu bilip tasdik etmeye vesile olan on sekiz bin âlemin varlığına işaret edilmekte, gerek dünyada ve gerekse ahiret gününde her şeyin O'nun hâkimiyeti altında hareket edeceğine temas edilmektedir.

Surede yalnız Allah'ın varlığına inanmak, yardımı, mükâfat ve mücâzâtı da yalnız ondan istemek suretiyle şahıslara boyun büküp el açmaktan, efsanelerin, evham ve huralelerin esaretinden kurtulmanın temeli öğretilmektedir. İnsanı dünya ve ahiret saadetine götürecek tarîk-i müstakimden, doğruluktan, cemaatten, birlik ve beraberliklen ayrılmama gibi gayelerine ulaşan mesul kimselerin yolunda gitmek tavsiye edilmekte, Allah'a isyan ile doğru yolu kaybelmiş, insanlık için filne unsuru olmuş, yolunu ve amacını yitirmiş, delâlet içinde kalmış kimselerden olmama öğütlenmektedir.

İslâm düşüncesinin özünü oluşturan Fâtiha suresi, müminlerin niyaz ve istirhamında Allah ile kulu arasında en büyük bağ olmuştur. Bunun sonunda söylenen **"amin"** lafzı ise **"Ya rabbî, bizden kabul et, dualarımıza icabet buyur"** manasınadır. (M.K.ATİK)

FARZ

Farz, Şâri'nin yapılmasını kesin olarak istediği şeydir. Bu yönüyle farz, haramın zıddıdır. Hanefiler, yapılması kesin bir ifade ile istenen şeye **"farz"**, zan ifade eder tarzda yapılması istenen şeye de **"vacip"** adını verirler. İslâm âlimlerinin çoğunluğu ise böyle bir ayırım yapmaksızın, her ikisini de **"vacip"** ıstılahı ile ifade ederler.

Farz, kelime olarak, bir şeyi kesip ayırmak, takdir etmek payını belirlemek gibi anlamlara gelir. Kelime, Kur'ân'da genelde bu sözlük anlamına yakın tarzda kullanılmıştır. (Bkz.Bakara, 236; Tevbe, 60).

İslâmın şiarı olan temel ibadetler ve yüce ahlâkî hasletler, hep Kur'ân'ın açık hükmüyle emredildikleri için dinî birer vecibe yani farz görevlerdir. Namaz, zekat, oruç, hac, doğruluk, adalet, akrabaya ve komşuya iyilik vb. gibi. (A.BARDAKOĞLU)

FAZL (FADL)

Fadl sözlükte, fazla, fazlalık üstünlük anlamlarına gelir. Kur'ân'da "fadl" mastarı üç anlamda kullanılır. 1-Üstünlük manasına: **"Sizin bize karşı bir üstünlüğünüz (fadl)ü**

de görmüyoruz, tersine sizin yalancı olduğunuzu zannediyoruz" (Hûd:27).
2-Fazilet, yani insanların sıfatı olarak iyilik, lutuf anlamınadır. **"Affetmeniz takvaya daha yakındır. Aranızda fadlı (faziletli davranmayı) unutmayın** (Bakara:237). **"Rabbinizden mağfiret dileyesiniz, sonra ona tövbe edesiniz ki, sizi belirtilmiş bir süreye kadar güzelce yaşatsın ve her fadl (fazilet) sahibine kendi fadlından (lütfundan ve kereminden) versin"** (Hûd:3).
3-Kur'ân'da genellikle yukarıdaki ayetler dışındaki fadl kelimeleri Allah'a nispet edilerek **"Allah'ın fadlı, onun fadlı.... gibi"** kullanılmıştır. Buralarda fadl, lutuf kerem, bol bol bağış, karşılıksız bağış gibi anlamlara gelir. Fadl kelimesinin Allah'ın lutfu anlamına kullanıldığı ayetlerin sayısı 80'den fazladır. Bu ayetlerden bazılarında Allah'ın dünyadaki lütufları ve bağışları, bazı yerlerde de ahiretteki lutufları ve bağışları söz konusudur. Meselâ, **"Eğer Allah'ın lutfu (fadlı) ve rahmeti olmasaydı ziyana uğrayanlardan olurdunuz. Bu Allah'ın fadlı (lütfu)'dır, dilediğine verir"** (Maide:54). **"Eğer dünyada ve ahirette Allah'ın size lütfu olmasaydı içine daldığınız şeyde size büyük bir azap dokunurdu"** (Nûr:14). **"(Cuma namazından sonra) yeryüzüne dağılıp Allah'ın fadlından (lütfundan) isteyin"** (Cuma:10).

"Allah içinizde hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın fadlını (lutfunu) arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar bulacağınızı bilmektedir. Onun için Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun" (Müzemmil:20).

Son iki ayette dünyalık lütuf ve bağışlar, diğer ifade ile rızık sözkonusudur. (S.POLAT)

FECR SURESİ

Fecr'in sözlük anlamı, gece karanlığının kaybolmaya başlayıp sabahın ilk beyazlığının ortaya çıktığı andır. Dilimizde **"şafak atması, tan sökmesi"** tabir olunur. İlk ayette zikredildiğinden sureye Fecr adı verilmiştir. Mekke'de Leyl suresinden sonra, Duhâ suresinden önce nâzil olmuştur, otuz ayettir.

Surenin giriş kısmında Allah Teâlâ dünyanın karanlıktan aydınlığa geçmek üzere olduğu, uykuda bulunan varlıkların yavaş yavaş uyanmaya başladığı, sevinç ve lebessümün ortalığa yayıldığı, tatlı bir dostluğun ve sevginin hâkim olduğu, neşeli ve sevinçli bir an olan şafak vaktine ve yemin edilmeye değer kutsal zaman parçalarına yemin ederek başlanmaktadır.

Yüce Allah surede, kısa kısa zikredilen ayetlerde, eski tarihlerin yeryüzünün en zengin güçlerinin sonuçlarını yanyana getirmektedir. İrem diyarında yaşayan Ad kavminin başına gelen belalara Semud kavmine Firavuna ve onun azgınlıklarına temas edilmektedir.

Surede Allah tarafından insana nimetler verildiğinde bunun Allah'ın bir ikramı olduğu, Rabbi tarafından denenmek üzere rızkı daraltıldığında ise Rabbinin kendisine haksızlık ettiğini söyleyenler zikredilerek, varlık ve yokluk anında insanın davranış psikolojisi anlatılmaktadır.

Surede mala karşı aşırı tutkusu olanlar, cimrilik ve bencillik duygusu içinde malın hakkını yerine getirmeyenler, yetime ve yoksula gerekli yardımı yapmayanlar şiddetle kınanmakta, ayrıca kıyamet günü mü'min, kâfir herkesin hakikati anlayacakları, inananlardan imtihanlarını başarı ile verenlerin, Rabbine hayır takdim etmiş olan her nefsi mutmainnenin Allah tarafından övüldüğü, huzur ve sükun içinde şefkat ve sevinç coşkusuyla rahmet-i ilahîye mazhar olacakları, Allah'ın seçkin kulları arasında yerlerini alacakları anlatılmaktadır. (M.K.ATİK)

FELÂH

Sözlükte, yarma, yarıma, kurtulma anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de gayeye ulaşma, kurtuluşa, mutluluğa kavuşma, huzura erme, başarı anlamlarına kullanılır. Felah hem dünya hem de ahiret için söz konusudur. Fakat dünya hayatı geçici, ahiret hayatı sonsuz olduğu için, esas olan ahiret hayatındaki felahtır.

Felâha erenlerin kimler olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de şu ayetlerde açıklanmaktadır: **"Felâha ulaştı o mü'minler ki, onlar namazlarında huşu içindedirler (kalplerindeki Allah korkusu bedenlerine yansıyarak huzur ve sükunla namaz kılarlar) boş şeylerden (lağv) yüz çevirirler, zekâtı verirler, ırzlarını korurlar. Ancak eşleri yahut sağ ellerinin sahip olduğu (cariyeler) hariç. (Bunlarla ilişkiden dolayı) kınanmazlar. Ama bunun ötesine gitmek isteyen olursa işte onlar haddi aşanlardır. Ve o (müminler) emanetlerine ve**

ahidlerine riayet ederler, namazlarını korurlar. İşte vâris olacaklar onlardır. Onlar firdevs (cennetine) e vâris olacaklar, orada ebedî kalacaklardır" (Mü'minûn, 1-10)

"Nefsini arındıran felâha erdi" (Şems: 9)

"Takvâ üzere olun (Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından sakının) ki felâha eresiniz" (Bakara:189) (Ayrıca bkz.Maide.100)

"Ey inananlar, sabredin, direnip (düşmanlarınıza) üstün gelin, cihada hazırlıklı uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki felâha eresiniz" (Âl-i imrân: 200)

"Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), şans okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki felâha eresiniz" (Maide:90).

"Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki felâha eresiniz" (Araf 69)

"Allah'ı çok zikredin ki felâha eresiniz" (Enfâl:45. Cuma:10)

"Ey inananlar rukû edin, secde edin, rabbinize ibadet edin, hayır işleyin ki felâha eresiniz" (Hac :77).

"Ey inananlar hep birlikte Allah'a tövbe edin ki felâha eresiniz" (Nûr:31)

"İçinizde hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten nehyeden bir topluluk olsun. Onlar felâha erenlerdir" (Âl-i İmrân: 104).

"Kendisinde şüphe olmayan bu kitap, takvâ sahipleri için yol göstericidir. Onlar gaybe inanırlar, namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah rızası için) harcarlar. Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inanırlar, âhirete de kesinlikle iman ederler, işte onlar rablerinden bir hidayet üzeredirler ve felâha erenler işte onlardır" (Bakara:2-5) (Ayrıca bkz Lokman:3-5)

"Ona (peygambere) yardım eden ve onunla beraber indirilen nura uyanlar (var ya) işte felâha erenler onlardır" (Araf:157).

"Aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Rasulüne çağrıldıkları zaman inananların sözü ancak "işittik ve itaat ettik" demeleridir. İşte felâha erenler bunlardır" (Nûr 51).

"Akrabalığı bulunan yoksula ve yolcuya hakkını ver. Allah'ın rızasını isteyenler için bu daha hayırlıdır. Ve onlar felâha erenlerdir" (Rûm:38).

"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar felaha erenlerdir" (Haşr:9, Tegabün:16).

Felâha eremeyecek olanlar yani iflah olmayacaklar da ayetlere göre şunlardır:

Allah'a iftira edenler (Yunus: 69. Nahl: 116, Enâm:21), **Zalimler, günahkârlar**(Yunus. 17), **sihir yapanlar** (Yunus: 77), **kâfirler** (Mü'minûn: 117). (S. POLAT)

FELAK SURESİ

Felak kelimesi pek çok manalara gelmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1-Yoktan meydana gelen varlık, yani dağlardan pınarların, bulutlan yağmurun, topraktan bitkinin, rahimlerden insan neslinin meydana gelmesi.

2-Tan yerinin ağarması ve sabah vaktinin doğması, karanlığın gidip aydınlığın çıkmasıdır. Sure-i celile, Fil suresinden sonra Nâs suresinden önce Medine'de nâzil olmuştur. Beş ayettir.

Sûrede Allah Tealâ görünen ve görünmeyen, bilinen ve bilinmeyen bütün korkunç şeylerden kulların kendisine sığınmalarını, güvenilecek tek varlığın, sığınılacak tek kaynağın Allah olduğunu bildirmekte, insan oğlunun duygu ve sinir sistemlerini aldatıcı bir tesir altına almaktan ibaret olan sihrin, sihir yapanların ve düğümlere üfleyen falcıların şerrinden yaratıcıya sığınmaları istenmektedir.

O halde ruhî sıkıntılar, ruhî depresyonlar, insanda başlayınca tıbbî tedaviye başlamakla birlikte Felak ve Nâs surelerini okumak ve Yüce Allah'a sığınmakla huzur ve şifa vardır. (M.K.ATİK)

FELEK

Felek, yuvarlak kum tepesi, yuvarlak ve müteharrik dalga ve yıldızın döndüğü boşluk veya yörünge demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime iki ayette geçmekte ve yörünge anlamında kullanılmaktadır. Bu ayetlerden birincisi, Enbiyâ suresinin 33. ayeti, diğeri ise, Yâsîn suresinin 40. ayetidir. Her iki ayette de **"Hepsi birer felekte yüzerler"** denilmektedir.

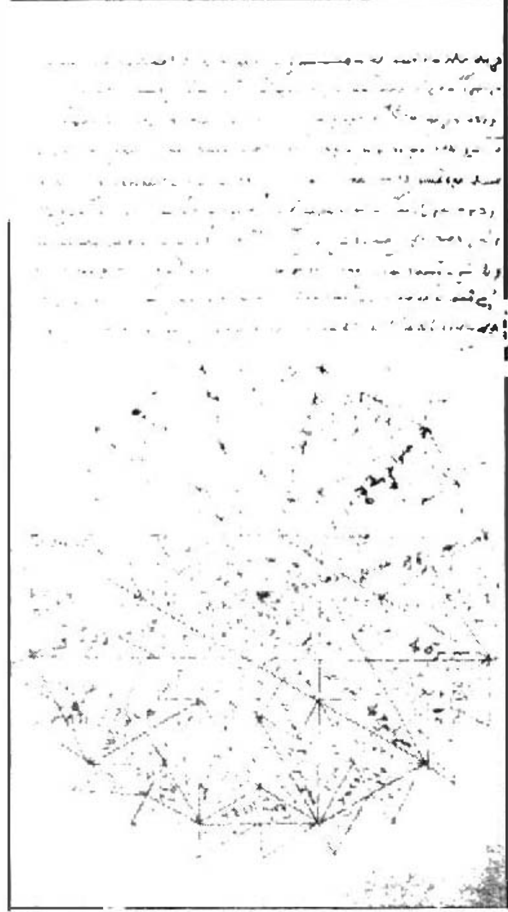
Geniş bilgi için bkz. Astronomi maddesi. (C.KIRCA)

FEN BİLİMLERİ

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığın hidayet ve mutluluğu için Allah tarafından gönderilmiş son ilahî kitaptır. Bu sebeple kıyamete kadar, in-

sanların bütün problemlerini çözecek genel ilkeleri ve bilgileri ihtiva etmektedir. Her çağın insanı, Kur'ân'da kendi problemlerini çözecek bilgileri ve prensipleri daima bulmuştur. Bir başka ifadesi ile İslâm düşüncesi ve İslâm medeniyeti, bütün hayat kaynağını Kur'ân'dan almış ve almaya da devam etmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in ilk muhatabı insandır. Bunun için de Kur'ân, insanın insanla, insanın eşya ve kâinatla ve insanın yaratıcısı ile olan münasebetlerini ele almış ve bu konularda bir takım kanun ve prensipler getirmiştir. Kur'ân, insanın insanla ve insanın Yaratıcısı ile olan münasebetlerine dair geniş açıklamalarda bulunduğu ve bilgiler verdiği hâlde, insan eşya münasebetine dair geniş açıklamalarda bulunmamış ve tafsilatlı bilgi vermemiştir. Eşyanın ve kâinatın araştırılmasını ve mahiyetinin bilinmesini insan aklına ve zekâsına terketmiştir.

Genellikle insan-eşya ve kâinat ilişkisinde Kur'ân'ın getirdiği temel ilke, eşyanın ne ölçüde kullanılıp kullanılamıyacağı veya hangi şeylerin kullanılıp kullanılamıyacağı yönüyle alâkalıdır. Yoksa eşyanın mahiyeti ve nasıllığı değildir. Bunun için de Kur'ân, kâinat ve içindeki şeylerden tafsilatlı olarak değil de, öz ve temel esaslar dahilinde bahseder ve bunları Yüce Yaratıcı'nın kudretine bir delil sayar. Bu konulardaki Kur'ân ayetleri, genellikle mücmeldir, hükümleri ise teferruattan uzak mutlak ölçüler içindedir. Muhtelif surelerde yerden, göklerden, havadan, yağmurdan, yiyecek ve içeceklerden, sağlık kurallarından, insanın ve kâinatın yaradılışından kısaca pozitif ilimlerin konuları içine giren konulardan bahsedilmektedir. Bu tür ayetlerin hemen hemen hiç birinde derinlemesine bir açıklama, tahlil ve teferruat yoktur. Her çağın insanı bu ayetleri kendi çağındaki anlayışına göre anlamış ve yorumlamıştır. Ancak insanlar, bilgi basamaklarında ilerieyip yeni yeni keşifler ve icatlarda bulundukça, bu mücmel ve teferruattan uzak olan ayetleri daha iyi anlamaya ve yorumlamaya başlamışlardır. Bu yorumlar neticesinde görülmüştür ki, Kur'ân'la fen bilimleri arasında her hangi bir çatışma mevcut değildir. Bilakis tam aksine Kur'ân'la fen bilimleri arasında tam bir uyum mevcuttur. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, Allah kelâmıdır, kâinat ve içindekiler ise yine O'nun kudret sıfatının tecellisidir. Binaenaleyh kudret sıfatı ile var ettiği kâinat ile kelâm sıfatının tecellisi olan Kur'ân arasında her hangi bir çelişkinin olması imkânsızdır. Şayet bir çelişki varsa, ya bu Kur'ân'ı iyi anlamadığımızdan ya da kâinatı iyi anlıyamadığımızdandır. Kur'ân'la kâinat birbirini açıklayan ve yorumlayan iki ana kaynaktır. Ama Kur'ân'ın verdiği bilgiler, daima ilmî keşiflerden önde bulunmakta ve yapılan her keşif Kur'ân'ın ifade ettiği bir gerçeği açıklamaktadır: **"Ayetlerimizi onlara ufuklarda ve kendi canlarında göstereceğiz"** (Fussilet, 41/53) hükmü, bu gerçeği te'yid etmektedir.

Müslümanlar İslâm medeniyetinin gelişme döneminde, fen bilimlerinin gelişmesinde büyük başarılar sağladılar. Yukarıda büyük İslâm âlimi El-Biruni'nin geometriyle ilgili bir çalışması görülüyor.

Fen Bilimleri, tabiat bilimlerinin bir diğer adıdır. Fizik, Kimya, Biyoloji, Jeoloji, Astronomi v.b. ilimler ile Matematik, topluca Fen Bilimleri olarak adlandırılırlar. Bu ilimlerin kaynağı akıl ve duyu organlarıdır. Tabiat olaylarını, çeşitli açılardan gözlem ve de-

ney metodlarına göre inceleyen ve bir sonuca ulaşmaya çalışan bu bilimlerin bazı verileri ile Kur'ân'ın verdiği bazı bilgiler, şaşırtıcı bir uyum içindedirler. Bu uyumdan dolayıdır ki, bu ilimlere temas eden bazı ayetler sebebiyle Kur'ân'da mevcut fen bilgilerinden söz edilir olmuştur. Her ne kadar Kur'ân'da bu bilgilerin adedi sayılabilecek kadar az ise de, Kur'ân'daki mevcudiyeti, böyle bir ad almasına sebep olmuştur. Bir başka ifade ile, Kur'ân-ı Kerîm, insanların bilgi edinme ve araştırma alanı olan tabiat hakkında da bazı bilgiler vermekte dolayısıyle müfessirlerin dikkatlerini bu konulara çekmektedir. Hiç şüphesiz Kur'ân, bir fen kitabı değildir. Olması da düşünülemez. Ancak onun bir hidayet kitabı oluşu, fen konularında da bazı bilgiler vermesini gerekli kılmıştır. Bu da onun tabiat ilimleri yönünden de mu'ciz bir kitap olduğunu göstermek ve insanların bu konulardaki ilgisinden istifade ederek onları imana davet etmek içindir. Kur'ân, bu özelliği ile cahile hitap ettiği kadar âlimlere ve aydınlara da hitap etmektedir. Nitekim çağımızda, pek çok aydın kişinin Kur'ân'ın bu özelliği sebebiyle Müslüman olduğunu görmekteyiz. Fakat bu mevzuda en önemli husus, henüz ispat edilmemiş nazariyelerle Kur'ân'ı yorumlamaya kalkışmamaktır. Nazariye veya hipotezlerle Kur'ân ayetlerini yorumlamaya kalkışmak, ister istemez bazı çatışmaları da beraberinde getirir. Bu da Kur'ân'ın amacına ters düşer. Bu sebeple Kur'ân yorumcularının makul ve meşru sınırlar içinde kalmasında mecburiyet vardır.

Kur'ân'da en fazla Astronomiyi ilgilendiren bilgiler verilmekte, bunu Biyoloji takip etmektedir. Jeoloji ve Fizik konularındaki ayetlerin sayısı ise çok azdır. Matematik ile ilgili bazı işlemlerin de Kur'ân'da yer aldığı bir gerçektir. Astronomi ile ilgili geniş bilgi, ilgili maddede verilmiştir. Burada Fizik, Biyoloji, Jeoloji ve Matematik ile ilgili bilgiler ve örnekler verilecektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Jeoloji biliminin konuları arasına giren bilgilerden en önemlisi, yer yüzündeki denge ile ilgilidir. Lokman suresinin 10. ayetinde **"Allah yere sizi sarsmaması için ağır dağlar koydu"** denilirken, Nebe' suresinin 7. ayetinde de **"Dağları kazıklar yapmadık mı?"** denilmektedir. Yeryüzündeki dağların kazıklar olarak vasıflandırılması, onların yeryüzünün dengesini sağlıyan, titreme ve sallantıları önleyen bir unsur olması itibarlyledir. Denge Kanunu (İsostasy) adı verilen, bu husus, dağlarla yeryüzü arasında hassas bir irtibat ve ince bir dengenin bulunduğunu açıklamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, ayrıca Jeoloji ile ilgili olarak kömürün teşekkülü hakkında da kısa bilgi vermektedir. A'lâ suresinin 4. ve 5. ayetlerinde **"O Rabbin ki, otları çıkarttı. Sonra da onları siyah ve kuru bir hâle çevirdi"** denilmektedir. Bu ayet, Cenab-ı Hakk'ın önceleri otlak, yayla, bahçe ve ormanlardaki her türlü ağacı yetiştirdiğini, daha sonraları da bunları kapkara bir gübre ve kömür hâline getirdiğini açıklamaktadır.

Fizik'le ilgili olarak da hava basıncından, eşyanın çift oluşundan, elektrikten, atomun varlığından ve demirin fizikî özelliğinden bahsedilmektedir. Hava basıncına işaret eden ayette **"Allah, hidayetini dilediği kimsenin göğsünü İslâm için açar. Dalâlete düşürmek istediğinin kalbini de öyle dar ve kasvetli kılar ki, iman ona göğe çıkmak kadar zor gelir"** (Enâm, 6/125) denilmektedir. Bu ayet, yükseklere çıkıldıkça oksijen azalması gibi tabiî bir hadiseyi açıklamaktadır. Bir anlamda hava basıncına işaret etmektedir. Her şeyin çift yaratıldığını açıklayan Kur'ân-ı Kerîm, (Zariyât, 51/49) sadece canlılarda değil, cansız bütün varlıklarda da çift olma gerçeğini ortaya koymaktadır. Nitekim tabiatın temel yapısı olan atomlarda artı ve eksi unsurların bulunduğunu bu gün artık kesinlikle biliyoruz. Canlılarda erkek-dişi olarak açıklanan bu husus, cansız varlıklarda artı-eksi kutuplar olarak açıklanmaktadır. Ama hepsinde de esas olan çift olma keyfiyetidir. Nur suresinin 35. ayeti ise, adeta enterkonnekte (merkezî sistem) bir elektrik sistemini hatırlatmaktadır. Demirin sertlik vasfını özellikle belirten Kur'ân (Hadid, 57/25) **"Ne yerde ne de gökte zerre kadar, hatta ondan daha küçük veya daha büyük hiç bir şey, Rabbinizden gizli kalmaz"** (Yunus, 10/61) buyurarak atoma ve atomun parçalanmasına dikkatlerimizi çekmiştir. Ayette **"zerre"** ifadesi geçmektedir. Zerre **atom** demektir. Ondan daha küçük ifadesi ise atomdan daha küçük bir şeye veya şeylere dikkatlerimizi çekmektedir. Bunlar proton, elektron ve atomun yapısında mevcut diğer şeylere işaret etmektedir. Bu da bir anlamda atomun parçalanabileceğini göstermektedir. Veya atomun içinde yer alan unsurların varlığını açıklamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Astronomiden sonra en fazla yer alan Biyoloji ile ilgili ayetler ise, hayatın başlangıcı, insanın yaradılışı, ilk insanın yaradılışı, aşılama ve genetik konularındadır. **"Allah her canlıyı sudan yarattı"** (Nûr, 24/45) ve **"Her canlı şeyi sudan yarattık"** (Enbiyâ, 21/30) ayetleri, ilk yaradılışın sudan olduğunu açıkça belirtmektedir. Her şey ifadesinin genel anlamda insanlar, hayvanlar, bitkiler ve bütün canlılara şâmil olması gerekir. Allah her türün ilk canlı hücresini müstakil olarak sudan yaratmış ve her canlıyı da kendine has özelliklerle donatmıştır.

İlk insanın ise topraktan yaratıldığını (Enâm, 6/2; Rûm, 30/20) açıkça ifade eden Kur'ân-ı Kerîm, ayrıca bu ilk insanın (Hz. Âdem) yaradılış safhalarını da beyan etmektedir. (Rahman, 55/14; Âl-i İmrân, 3/59; Hicr, 15/26) Bu ayetler, insanın bir başka canlıdan değişerek ve tekâmül ederek geldiği görüşünü reddetmekte ve ilk insanın müstakil bir tür olarak yaratıldığını açıklamaktadır. Kur'ân, ferdin tekâmülünü ve gelişmesini kabul etmekte, buna mukabil bir tek türün yavaş yavaş çoğalarak ve başkalaşarak çeşitli türleri oluşturduğu görüşünü ise reddetmektedir. Rüzgârların aşılayıcı olduğunu (Hicr, 15/22) da zikreden Kur'ân-ı Kerîm, döllenmede rüzgârın rolünü açıkça belirtmektedir. Bitkilerde rüzgârların yapabileceği bir aşılama yakın zamanlara kadar bilinmiyordu. Bütün varlıkların bunlar arasında bitkilerin erkekli ve dişili olduğu anlaşıldıktan sonra, rüzgârın aşılayıcı rolü kesinlikle açıklanmış oldu.

Kur'ân-ı Kerîm'de "sayılar" pek çok mes'elelerin izahında ve açıklanmasında kullanılmış ve bazı konular riyazî olarak açıklanmıştır. Bunlar arasında toplama ve çıkartma işlemlerinin de kullanıldığı bir vâkıadır. **"Hac 'da üç ve dönüşte yedi, ki tamamı tamamı on gün oruç tutması icap eder"** (Bakara, 2/196) ayetinde toplama işlemi, **"Biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. O, onların arasında elli sene hariç bin sene kaldı"** (Ankebut, 29/14) ayetinde ise bir çıkartma işlemi söz konusudur. Sayılarla konuların açıklanması, özellikle miras konusunun izahında matematiğe ihtiyaç duyulması, matematiğin önemini artırmıştır.

Fen bilimlerine dair Kur'ân ayetlerinin sayısı, burada zikredildiği kadar değildir. Her konuda bir çok ayet bulunmaktadır. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de Fen bilimlerine işaret eden ayetlerden örnekler verilmiştir. (C.KIRCA)

FETİH SURESİ

Surenin tamamı hicretin altıncı senesi Müslümanlar seferde iken Hudeybiye dönüşünde Mekke yakınlarında nâzil olmuştur. İslâmın yakında elde edeceği fethi, başarı ve zaferi müjdelediğinden sureye Fetih ismi verilmiştir. 29 ayet, 560 kelime ve 2433 harftir. Maide suresinden önce, Cuma suresinden sonra nâzil olmuştur.

Sure, İslâmın barış ve anlaşmadan yana olduğunu haber vermektedir. Müslümanların sayılarının az olması Mekke'nin fethedileceğini biraz düşündürmekteydi. Bunun için Allah Tealâ müminlerin kalbine güven ve sükûnet verdi. Böylece imanları ve cesaretleri kat kat arttı, kalpleri iman ve kahramanlıkla dolup taştı.

Surede **mümin erkekle mümin kadınlara Allah'ın altından ırmaklar akan, içinde kalacakları cennetlere sokacağı, günah ve kusurlarının affedileceği müjdesi verilmekte, Allah hakkında kötü zanda bulunan iki yüzlü dönek erkekler ve kadınlar, Allah'a ortak koşan kadın ve erkeklerin Allah'ın lanetine uğrayacağı** bildirilmektedir.

Surede Hz. Peygamber'in üç önemli vasfı açıklanmaktadır. Bunların da, onun haber verdiği her şeyin mutlaka gerçekleşeceği, Allah'ın birliğine ve ümmetinin ameline şahit olduğu, Allah'ın rahmetinin ve yardımının müminlere yakın olduğunu müjdeleyici olmasıdır.

Surede **dinin, devletin ve milletin bekası uğrunda savaşa katılmanın farz olduğunu, son dinin hak din olduğu belirtiliyor ve İslâmın önünde ve sonunda bütün dinlere üstün geleceği** müjdesi veriliyor.

Surenin son bölümünde ise Hz. Muhammed (S.A.V.) ve onunla beraber olup da ona inananların kâfirlere karşı çok çetin ve şahsiyet sahibi oldukları, kendi aralarında ise birbirlerine karşı merhametli ve saygılı davrandıkları bildiriliyor.

Feth suresi, Türk milletinin asırlarca gösterdiği kahremanlık destanlarında büyük cesaret kaynağı olmuştur. Mehmetçik, rûhunda Allah'ın kendisine bahşettiği fetih ilhamına güvenerek ve bu ulvî duygudan ilham alarak hiç bir engel ta-

nımadan Türklüğün ve İslâmın yenilmeyen kahramanı olmuştur. Malazgirt'te, Anadolu'da, İstanbul'un fethinde ve nihayet İstiklâl Harbi'nde gösterdiği üstün başarısında, Fetih suresinin ilk ayetinde zikredilen: **"Şüphesiz ki biz senin için apaçık bir zafer, fetih ve başarı yolunu açtık"** ayeti sadece peygambere hasredilmediğine, ona iman eden tüm müminleri de içerisine aldığına yürekten inanan Mehmedçiğin fetih ve zafer sembolü olmuştur. (M.K.ATİK)

FEYY (Bkz. ENFAL)

FITRAT

(Fe-ta-ra) kökünün sözlük anlamı bir şeyi uzunluğuna yarmak demektir. Kur'ân'da (fetara) kelimesi Allah'ın yaratması, yoktan var etmesi anlamına gelir. Fıtrat bu kökten "bina-i nev: çeşit, hususiyet ve tarz bildiren kelime kalıbıdır. Yani yaratılış şekli, yaratılış hususiyeti anlamlarına gelir. Bu durumda fıtrat hem her varlık türünün genel özelliklerini yani **"fıtrat-ı külliyeyi"** hem de tek tek varlıkların her ferdinin yaratılış özelliklerini yani **"fıtrat-ı cüz'iyyeyi"** ifade eder. Yine fıtrat kelimesi bir şeyin hem, yoktan var edilişini (İsra:51), hem de bir maddeden başka bir madde meydana gelmesi (tohumdan ağaç, döllenmiş yumurtadan canlı meydana gelmesi gibi) şeklindeki yaratılış çeşidini ifade eder. Allah'ın varlık âleminde koymuş olduğu kanunlar da onun fıtrat kanunlarıdır ki bunlara İslâmî terminolojide **"âdetullah"** ismi verilir.

Allah-u Tealâ insanın yaratılış özelliklerini yani fıtratını en iyi bilen olduğundan bu fıtrata uygun dünya hayatının nasıl olması gerektiğini peygamberleri vasıtasıyla insanlara bildirmiştir. İlâhî dinler fıtrata uygun hayat tarzını insanlara öğrettiğinden, fıtrat kelimesi şu ayet ve hadislerde hak din veya İslâm dini manasında kullanılmıştır. **"Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine (yani) insanları ona göre yarattığı Allah'ın fıtratına çevir. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler"** (Rûm: 30).

"Her doğan İslâm fıtratı üzere doğar, ana-babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecûsî yaparlar" (Buharî, cenaiz, 80, 93; Müslim, kader, 22, 25)

Hz. Enes'ten rivayet edilen bir hadiste ise **"Allah'ın insanları yarattığı fıtrat Allah'ın dinidir"** buyurulmuştur.

Şu hâlde diyebiliriz ki dinin iki kaynağı vardır: Biri fıtrat diğeri kesb yani kulun iradî davranışlarıdır. Fıtrat insanı hakka doğru yöneltir. İnsan iradesiyle bu yönlendirmeye uyar veya uymaz. İşte bu noktada hak dinler insan iradesine doğru yolu gösterip onların fıtrat istikametine yönelmelerini sağlar. Allah'ın fıtratı değişmez. İnsan davranışlarıyla ona uyar veya uymaz.

Kur'ân'da 7 ayette Allah'ın, yerin ve göklerin **"fâtır"**ı yani onları yaran ve yaratan olduğu belirtilir. Bu ayetlerde fâtır ilk defa yaratan anlamına geldiği gibi, göklerin ve yerin bir bütün hâlinde iken sonradan Allah'ın bunları yardığına, birbirinden ayırdığına da işaret vardır. Çünkü başka bir ayette **"İnkâr edenler görmediler mi ki göklerle yer bitişik idi. Biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık (suyu hayat sebebi kıldık) hâlâ inanmıyorlar mı?"** (Enbiya:30)

Bu günkü Big Bang (büyük patlama) denilen, evrenin ve güneş sisteminin büyük bir patlama sonucu, tek kütlenin dağılmasından oluştuğunu ve evrenin gittikçe genişlediğini benimseyen görüşle, Kur'ân'ın bu ayeti uyuşuyor görünmektedir. Doğrusunu ancak Allah bilir. (S.POLAT)

FİDYE

Fidye, savaş esirlerinin hürriyetlerine mukabil verdikleri karşılığı ifade ettiği gibi (Bkz. Bakara, 85, Muhammed, 4), biraz daha genel anlamda olarak, bir kimsenin nefsini kurtarmak için feda etmeye hazır olduğu karşılığı da ifade eder. Kur'ân, inkâr edip de kâfir olarak ölenlerin, âhirette dünya dolusu altın fidye vermek isteyeceklerini, fakat artık kabul edilmeyeceğini (Âl-i İmrân, 91), Allah'ın davetine uymayanların ahirette, şayet yeryüzünde bulunan her şeyin iki katı kendilerinin olsa onu bile fidye olarak vermeye hazır olacaklarını (Ra'd, 18), fakat o günde kâfirlerden hiç bir kurtuluş bedeli alınmayacağını (Hadîd, 15) bildirir.

Fidyenin bir başka anlamı da, kişinin ibadet konusunda işlediği eksiklikten kurtulmak üzere vereceği karşılık (bedel) olup bu da oruç kefaretinde fakiri doyurma (Bakara, 184), hacda ihramlıyken tıraş olmanın kefaretinde ise oruç, sadaka veya kurban (Bakara, 196) şeklindedir. (A.BARDAKOĞLU)

FİRAVUN

Araplar tarafından Mısır (Amalika) hü-

kümdarlarına verilen lâkaptır. Rum hükümdarlarına **Kayser**, İran hükümdarlarına **Kisrâ**, Habeş hükümdarlarına **Necâşî**, dedikleri gibi Mısır hükümdarlarına da **Firavun** derlerdi. Yani bu kelime özel isim değil bir unvandır. Tıpkı Osmanlı hükümdarlarına **Padişah** dendiği gibi.

Bu kelimenin türediği "tefer'ana" fiili büyüklük, otorite sahibi olmak, kaba kuvvet, baskı ve zor ile idare etmek anlamlarına gelir. Firavunların baskı ve zulme dayanan idarelerinden dolayı Araplarca böyle isimlendirilmiş olması gerekir.

Kur'ân'daki Firavun, Hz. Musa zamanında Mısır'da hüküm süren kişidir. Arap tarihçileri isminin el-Vetid. b. Mus'ab olduğunu söylüyorlar. Bu kişinin M.Ö.13. asırda yaşayan ve üç çeyrek asır hüküm süren II. Ramses olduğu betirtilir. Araplar kitab-ı mukaddeste ismi geçen bütün eski kavimlerin, eski bir Arap kabilesi olan Amalika'ya mensup olduğunu kabul ederler. Araplara göre Câlut'un kavmi Ken'aniler ve Mısır firavunları da Amalika kavmine mensupturlar. Onlara göre bu kavma Arapçayı Allah öğretmiştir. Arapların Mısır hükümdarlarını Arap isimleriyle anmaları, onları Arap saymalarından olsa gerektir. Firavunların aslen Arap olup olmadıklarına dair kesin malumat yoktur. Hz. Yusuf'un Mısır'a gelmesiyle Hz. Musa'nın Medyen'den dönmesi arasında 400 sene geçtiği bazı kaynaklarda zikredilir ki Hz. Yusuf bu durumda m.ö.17. yüzyılda Mısır'da maliye bakanlığı yapmış olmalıdır.

Kur'ân'ın değişik surelerdeki ifadelerine göre firavun İsrailoğullarına zulmediyordu. Onlardan doğacak bir çocuğun saltanatını yıkacağına dair kâhinlerin verdiği bilgi veya gördüğü bir rüya üzerine İsrailoğullarının doğan bütün erkek çocuklarını öldürtüyordu. Kur'ân dışı bazı rivayetlere göre kölelerinin azaldığını görünce bu çocuk öldürme işinin yıl aşırı yapılmasını emretti. Hz. Musa'nın ağabeyi Harun bu öldürülmeyen yıl doğmuş olmalıdır. Allah Tealâ, Hz. Musa'nın anasına çocuğu bir sandığa koyarak nehire almasını ilham etti. Böylece firavunun sarayına ulaşan sandık sarayda açıldı ve Hz. Musa sarayda büyütüldü. Onun saraya alınmasına karısı Âsiye sebep olmuştu. Hz. Musa büyüdü. Bir İsrailî ile bir Mısırlının kavgasına müdahale ederken ittiği Mısırlı düşüp öldü. İsrailli onu ihbar etti. Firavunun adamları tarafından aranmaya başlandığını saraydan bir mü'min haber verince Medyen'e kaçtı.Hz. Şuayb'ın koyun otlatan iki kızı vasıtasıyla onunla tanıştı. Ona sekiz veya on sene ücretli işçilik yapması karşılığı kızıyla evlendi. Ailesiyle Mısır'a dönerken yolda geceleyin Allah'ın hitabına mazhar olarak peygamberlik verildi. Kendi isteği üzerine Hz. Harun'a da peygamberlik verildi. İsrailoğulları ve firavunu dinine davet için Mısır'a döndü. Firavunun sihirbazlarıyla geçen mücadelesinde Hz. Musa'nın asâsı sihirbazların yılanlarını yuttu. Bu asânın kendinden önceki peygamberlerden ona kaldığı nakledilir. Bunun üzerine sihirbazlar iman etti. Firavunları astırdı. Hz. Musa Beyaz el, tufan çekirge ve kurbağa istilası, suların kan olması, bit istilası ve karanlık basması gibi mucizeler gösterdi. (17/101-20/57. 76 27/12) Firavun, veziri Haman'a Musa'nın rabbine ulaşacak çok yüksek bir kule yapmasını emretti. Hz. Musa İsrailoğullarını Firavunun zulmunden kurtarmak için Mısır'dan uzaklaştırdı. Firavun ve adamları peşine düştü. Kızıldeniz'e geldiklerinde Allah mucize olarak denizi yardı. Peşlerinden gelen Firavun ve adamları denizde boğuldular. Firavun o esnada iman etti ama işe yaramadı. Allah ibret olsun diye firavunun cesedini kıyıya vurdurdu. İsrailoğulları düşmanlarıyla savaşmaktan çekindiler. Kudret helvası, bıldırcın, çölden çıkan 12 pınar düşmanlarının mahvedilmesi gibi bir çok nimetlere karşı Allah'a isyan ve nankörlük ettiler. Hz. Musa Tûr dağında iken yine buzağıya taptılar. Allah'tan gelen düşmanlarıyla savaş emrine uymadılar. Daha bir çok isyan ve nankörlükler ettiler. Bunun üzerine çölde 40 yıl başı boş dolaşmaya mahkum edildiler. Ve Allah'ın lanetine uğradılar.

Kur'ân'da firavunun **"kazıklar sahibi"** olduğu anlatılır. Bundan maksat bazı tefsircilere göre orduları bazılarına göre saltanatının sağlamlığı bazılarına göre ise insanlara işkence için yaptırdığı kazıklardır (bkz.28/11, 89/9). Kur'ân'da çok zikredilen firavunun hikâyesinde çok önemli mesajlar vardır. Çok tekrar edilmesinin sebebi budur. Her şeyden önce tevhit dinleri insanları gerçek hürriyete çağırır. Peygamberler hürriyet, özellikle inanç hürriyeti önderleridir. Allah'a kul olmayanlar başkalarına kul köle olmaya mahkumdur. İnsan zulme meyyaldir. Özellikle zalimlere karşı hakların korunması mücadelesi verilmesi gerektiği be-

lirtilir. İnsanlara kul-köle olmağa alışmış kişiler bu mücadeleyi veremez. Tarih boyunca peygamberlerin mücadelesi, insanların sömürülmesini önlemek, dünya ve ahirette gerçek mutluluğa ulaştırmaktır.

Firavunun kıssasıyla Allah yolunda mücadele verenlere her türlü imkânsızlıklar ve olumsuz şartlara rağmen Allah'ın yardım edeceği ve zafere ulaşacakları, ümitsizliğe düşmemeleri mesajı verilir. Kur'ân'daki firavun bir semboldür. Onun şahsında zalim ve despotlar karakterize edilmiştir. Müfessirler firavun kıssasını Kur'ân'ın en önemli edebî mucizelerinden biri kabul ederler. Çünkü bu kıssa ile Kur'ân vermek istediği en önemli mesajları tarihin ibret sahneleri hâlinde vermiştir. (S.POLAT)

FURKÂN SURESİ

Mekke'de nâzıl olan bu sure 77 ayet, 1872 kelime ve 3733 harftir.

Doğruyu eğriden, hakkı bâtıldan, mümini kâfirden, iyiyi kötüden ayırt ettiği için **Kur'ân'ın diğer bir adı olan furkân** burada zikredilmiş, sureye de bu ad verilmiştir.

Sureyi dört ana bölüme ayırmamız mümkündür.

Birinci bölümde: Varlık âleminde olan her şeyin Allah'a ait olduğu, her şeyi yaratanın Allah olduğu, bir hikmete, bir sebebe binaen bütün eşyayı yarattığı, Allah'tan başka edinilen tanrıların acz içinde olduğuna dikkatler çekiliyor, peygamberin getirdiği gerçekleri yalanlayanların Kur'ân hakkındaki sözlerine yer veriliyor.

İkinci bölümde ise, Allah'a dönmeyi yalanlayan ve ahireti inkâr edenlerin Allah'a karşı dil uzatmaları ve bize **"Melek indirilmeli değil miydi veya Rabbimizi görmeli değil miydik?"** gibi sözlerine işaret ediliyor. Kur'ân'ın indiriliş şekline yaptıkları itirazlar nakylediliyor. Bunlardan sonra Yüce Allah, müşriklerin yalanladıkları kıyamet gününde inkârcıların mahşere geliş tabloları anlatılıyor, daha önce geçen ve aynı şekilde inkâr eden Musa peygamberin kavminden, Ad ve Semud kavminden ve Res halkından ve bunlar arasında geçen nice ümmetlerden söz edilerek başlarına gelen musibetler tasvir ediliyor. Yerle bir olmuş Lût peygamberin kasabasına uğrandığı hâlde ibret alınmamasının hayret verici olduğu anlatılıyor.

Üçüncü bölümde de, arzu ve hevesini tanrı edinenler, durmadan tanrı değiştirenlerin ve putperestlerin durumları tasvir ediliyor. Tek tanrı olan Allah'ın varlığına ve kudretinin yüceliğine delâlet eden belgeler ve delillere dikkatler çekiliyor. Gece ile gündüzün ard arda gelmesi, hayat bahşeden suyun müjdecisi olan rüzgârlarla insanların sudan yaratılması hususu anlatılıyor.

Son bölümde ise, Hz. Peygamberin risaletinin iki ana hedefi açıklanıyor. Doğru yolu seçenleri müjdelemek, yanlış yolda olanları uyarmak, bunu yaparken de önce sevgi ve rahmete devam etmek, sonra da acıklı bir azaptan korkutmak olduğuna dikkat çekiliyor. Harcadıkları zamanı israf etmeyenler, cimri de olmayıp bu ikisi arasında dengeli bir yol tutanlar, Allah'ın haram kıldığı canı öldürmeyenler, yararlı işler yapanlar, yalan yere şahitlik etmeyenler, anlamsız bir şeyle karşılaşınca sükûnet ve vakarla aldırış etmeyenler.... övülüyor, böylelerinin Allah'ın affına ve bağışına mazhar olacakları bildiriliyor.

Müminlerin iyi bir aile yuvasına sahip olmasına dikkat çekiliyor, seçilecek eşte bulunması gereken vasıflara işaret ediliyor, doğan çocukların göz ve gönül aydınlatıcı hayırlı evlatlar olmalarına önem verilmesi emrediliyor. (M.K.ATİK)

FUSSİLET SURESİ

Bu sure secde, hamîm secde, sure-i mesâbih olarak da bilinir. Tamamı Mekke'de nâzıl olmuştur. Nüzulu Gafir suresinden sonra Şûrâ suresinden öncedir. Üçüncü ayette Kur'ân ayetlerinin yeterince açıklandığı belirtildiği için bu manaya gelen FUSSİLET sureye isim olmuştur. Elli dört ayet, yedi yüz kelime, üç bin üç yüz elli harftir.

Surede inanç konusu, temel özellikleri ve gerçekleri, Allah'ın birliği, âhiret hayatı, vahiy ve risalet konusu, Allah yoluna davet metodu ve dava adamlarının ahlâkı ile ilgili konular anlatılmaktadır.

Surede Kur'ân'ın indirilişi ve mahiyeti açıklanmakta, Mekkeli müşriklerin Kur'ân'a karşı tutumları zikredilmekte, Ad ve Semud kavminin küfürde inat ve ısrar etmelerine parmak basılmakta, küfredenlerin kulaklarının, gözlerinin ve derilerinin aleyhlerine şehadet edişi tablosu nakledilmektedir.
(M.K.ATİK)

EL-GÂFUR

Sözlükte bir şeyi örtmek, gizlemek, ıslah etmek, yargılamak anlamlarına gelen GFR kökünden türemiştir. Gâfur el-Esmâü'l-hüsnâ (Allah'ın güzel isimleri)dan birisi olup, günahları örten, hataları bağışlayan, mağfireti çok olan anlamlarına gelmektedir.

Allah, bir kulun günahı ne kadar çok olursa olsun tövbe ettiği takdirde onu dilerse bağışlar. Aynı kökten türeyen Allah'ın, Gâfir ismi vardır ki, kötü ve yüz kızartıcı işleri örten demektir.

Gâfur, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın sıfatları içinde çok geçenlerden birisidir. Bu sıfat pek çok ayette **"Gâfuru'r-rahîm=affeden, merhamet eden"** şeklinde geçmektedir. (Nisa 4/96, 106; Ahzâb 33/5, 24, 50) Bazı âyetlerde de ise, tek başına kullanılmıştır. (Nisa 4/25; Kehf 19/58)

Bu kavramın Kur'ân-ı Kerîm'de çok zikredilmesinin elbetteki ilâhî bir hikmeti vardır. İnsanlar günah işleyebilen yaratıklardır. Günahkâr olan kul, Allah'ın Gâfur ismine sarılarak kendisinin bağışlanmasını isteyecektir. Yüce Allah da **"Allah'tan affınızı isteyin, Allah bağışlar ve merhamet eder"** (Bakara 3/199) mealindeki ayetle kulların kendisinden af dilemelerini beklemektedir. (A.TOKSARI)

GANİMET (Bkz. ENFAL)

El-GANİY

Bu kavram, zengin olmak, ihtiyacı olmamak anlamlarında olan "al-Gınâ" kökünden türemiştir. "El-Ganiy", "el-Esmâü'l-hüsnâ (Allah'ın güzel isimleri)"dan birisi olup Allah'ın çok zengin, kendi yanında olan ve sahip bulunduğu şeylerle başkasına ihtiyacı olmaması, her şeyden müstağnî bulunması demektir.

Hakikî manada zengin, maddî ve manevî hiç bir şeye ihtiyacı olmayan, her şey yanında bulunduğu için asla başkasına müracaat zorunda olmayan kimse demektir. Bu manada Allah'ın dışında hiç bir zengin yoktur. Allah, maddî ve manevî yönden hiç bir kimseye ve hiç bir şeye muhtaç değildir. Tam tersine bitmez, tükenmez hazine O'na aittir. O, herkesin her çeşit ihtiyacını giderir.

Bu kavram, Allah'ın sıfatı olarak bir çok ayette geçmektedir. Bunlardan birinin meâli şöyledir: **"Ey İnsanlar! Kazandıklarınızın temizlerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan sarfedin; iğrenmeden alamayacağınız pis şeyleri vermeye kalkmayın. Allah'ın müstağnî ve övülmeye lâyık olduğunu bilin."** (Bakara 2/267)

GARİBÜ'L-KUR'AN (Bkz. KUR'ÂN İLİMLERİ)

GÂSİYE SURESİ

Mekke'de Zâriyat suresinden sonra Kehf suresinden önce nâzil olmuştur. Yirmi altı âyettir. Gâsiye kelimesi, birinci ayette her şeyi kaplayan, insanları her tarafından kuşatıp bürüyen ve dehşet içerisine alan kı-

yamet safhası manasına geldiği için sureye bu ad verilmiştir.

Bu sure insanı düşünceye, tefekküre ve ibret almaya sevkeden, ümit ve arzuya çeken, korku ve çekingenliğe götüren, hesap gününde görülecek hesabı hatırlatan surelerden birisidir. Bu surede üç önemli nokta üzerinde durulmaktadır:

1-Kıyamet gününde yüzlerin korku ve zillet içerisinde, boyunlar bükük, bitkin düşmüş, kendinden geçmiş, aşağılanmış olacağını, böylelerinin işe yarayacak iyi bir ameli, geçmişte Allah için övgüye lâyık bir davranışları olmadığı, hüsran ve vebalden başka bir şeyleri kalmadığı, bâtıl din, bozuk fikir ve inanç ile küfre saparak çalıştıkları, beyhude zahmet ve meşakkat çektikleri, bu yüzden çalışmaları kendilerine yorgunluktan, bitkinlikten ve zilletten başka bir şey sağlamadığı, çünkü bunlar dünyaları ve dünyevî arzuları için yoruldukları, karşılığını da dünyada gördükleri, ahirette ise elleri ve yüzleri kara çıkıp, sonuçta azaba duçar olacakları bildiriliyor.

2-Yüzlerinde sevinç ve mutluluk eseri olan bir başka simanın olacağını, bunların ise Allah'ın rızasına uygun yolda dünya ve ahirette faydası olacak amellerde bulundukları, bunun için de başta Allah'ın hoşnutluğu olmak üzere rahat, emniyet ve şefkat içerisinde cennette kudret eliyle hazırlanmış nimetlere nail olacakları anlatılıyor.

3-Surenin bundan sonraki bölümünde ise muhataplarının dikkatini devenin nasıl yaratıldığına bakmaları ve araştırmaları tavsiye ediliyor. Çöl ikliminde aşırı sıcağa, yiyecek ve içecek bulunmadığı zamanlarda, hörgücünün nasıl bir besin deposu görevini yerine getirdiği, üç bölümden meydana gelen midesinin bir bölümünün gerektiğinde kullanmak üzere 4 litre suyu nasıl depo ettiği, uzun ve az kavisli olan boynunun, üzerine yüklenen yükü kaldırabilmek için nasıl bir kaldıraç görevi yaptığı gözler önüne seriliyor. İnsanların gözlerini semaya çevirip göğün nasıl yükseltildiğini, dağların nasıl dikildiğini, yerin nasıl yayıldığını, hülasa olarak kâinat düzeni üzerinde insanlığın düşünüp araştırma yapması isteniyor. (M.K.ATİK)

GAYB

(Gâbe) kökü sözlükte görünmemek kaybolmak manasınadır. Güneşin batması, görünmemesi de bu kelimeyle ifade edilir. Gayb, görünmeyen demektir. Dindeki terim anlamı ise insanın duyu organları ve aklı ile bilinemeyen, insanın bilgisinin ulaşamadığı şeyler demektir.

Hem fertlerin ve hem de bütün insanlığın bilgileri sınırlı olduğu ve sürekli geliştiğinden dolayıdır ki gayb kavramını izâfî (göresel, nispî) olan ve olmayan diye ikiye ayırmak zorunludur. İnsan bilgisinin ulaşamadığı şeylerden bir kısmı şartların değişmesiyle bilinebilecek şeylerdir. Bir kısmı ise hiç bir zaman bilmek mümkün olmayacak şeylerdir. Bu yüzden âlimler gaybı öteden beri ikiye ayırarak tarif edegelmişlerdir:

1-Nispî (izâfî göresel) gayb: Bazılarınca gayb iken bazılarınca gayb olmayan veya bir zaman gayb iken başka bir zaman gayb olmayan şeyler. Meselâ benim kalbimden geçenler başkası için gaybdır. Bir cahile göre bir bilginin bildiği şeyler gaybdır. Yine bundan 100 sene öncekilerin bildikleri bazı şeyler bugün gaybdır. Gaybın bu kısmının bilinip bilinememesi bazı şartlara bağlıdır. Şu hâlde bunlar gerçekte gayb değildir. Bilgi edinme imkânlarının yetersizliğinden dolayı gayb olmaktadırlar. Gaybın bu kısmına, ilmî faaliyetler sonucu muttali olmak insan için mümkündür. Fakat bir gaybı keşfedince arkasından başka bir gayb ortaya çıkmaktadır. Bu da bizim bu tür gaybın sınırlarını çizmemizi imkânsızlaştırmaktadır.

2-Mutlak Gayb (gerçek gayb): Ferdin veya insanların beşerî imkânlarla bilmesi mümkün olmayan şeylerdir. Bunları ancak Allah bilir. Çünkü onun ilmi her şeyi kuşatmıştır. Bu yüzden Allah'ın bir ismi de "Allamu'l Guyûb" gaybları bilendir. Bu tür gaybın delili olmadığından insan ancak Allah bildirdiği takdirde bilgi sahibi olabilir. Kur'ân-ı Kerîm'deki, gaybın ancak Allah tarafından bilinebileceğini ifade eden şu ayetlerde gaybın ikinci kısmı kastedilmektedir:

"Allah size gaybı bildirmez" (Âl-i İmrân:179). **"Gaybın anahtarları onun (Allah'ın) katındadır. Gaybı ondan başkası bilmez"** (Enâm: 59) **"De ki, gayb ancak Allah'a aittir"** (Yunus:20). **"Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir"** (Hûd:123, Nahl:77) (Ayrıca bkz:Neml:165).

Allah gaybdan dilediğini peygamberine bildirir. O bildirmediği takdirde peygamberler de gaybı bilemez: **"O gaybı bilendir. Kendi gaybını razı olduğu peygamberler hariç kimseye bildirmez"** (Cin: 27). **"Bunlar gayb haberleridir, sana vahyediyo-**

ruz" (Hûd:49), Âl-i İmrân:44, Yusuf:102)

Şu ayet Allah bildirmedikçe peygamberin de gaybı bilemeyeceğini gösterir: **"(Ey habibim) de ki size Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum, gaybı da bilemem"** (Enâm: 50, Hûd: 31)

Gayb şimdiki zamana ait olduğu gibi geçmişe ve geleceğe ait de olabilir. Önümüzdeki duvarın arkası gayb olduğu gibi, tarihî olaylar ve gelecekte meydana gelecek olaylar da bizim için gaybdır.

Gayb konusuyla ilgili önemli bir mesele de gayba iman konusudur. Bir ayette takva sahibi müminlerin özellikleri anlatılırken gayba iman ettikleri ifade edilmektedir (Bakara:3). Bundan maksat şudur: Görülen, müşahede edilen şeyler için iman söz konusu olamaz. Çünkü iman tasdik yani doğrulamadır. Doğrulama ve yalanlama ise duyu organlarıyla algılanan şeyler için değil, haberler için söz konusudur. Ahiret Allah, melekler, kutsal kitapların inişi gibi iman esasları duyu organlarıyla algılanamaz. Ancak delil ile bilinebilirler. İşte bunlar vahiyle peygamberler vasılasıyla insanlara bildirilmekte ve mümin bunu doğrulamaktadır. Müminler varlık âleminin sadece duyularla algılanan şehadet âleminden ibaret olmadığını, duyularla algılananların ötesinde başka âlemlerin var olduğunu kabul ederler. Hatta bazı hikmet erbabı, duyularla algıladığımız âlemin, metafizik âlemin idrakimizdeki görüntüsü olduğunu kabul ederler. Bu görüş, maddenin gerçekte enerji olup bizim onu duyularımızla anlamlandırarak algıladığımız ve şekil verdiğimiz şeklindeki modern fizik teorisiyle uyuşuyor görünmektedir. (S.POLAT)

GEBELİK

Kur'ân'da, annenin çocuğu için çektiği sıkıntılar ve dolayısıyla anneye karşı çocuğun mükellefiyetlerinden bahsedilirken **"Çocuğun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilmesi otuz aydır"** (Ahkaf:15) buyurulmuş, başka bir âyette de çocuğun sütten kesilmesinin iki yıl olduğu belirtilmiştir (Lokman:14). Bu iki ayet karşılaştırıldığında gebeliğin en az süresinin altı ay olduğu Kur'ân'ın işaretinden anlaşılmaktadır. Gebeliğin azamî süresi hakkında ise Kur'ân'da bir bilgi mevcut değildir.

Kur'ân boşanmış hamile kadınların iddetlerinin (bkz:İddet maddesi) doğumlarıyla sona ereceğini bildirmiş (Talak:4) ve bu kadınların hamile oldukları sürece nafakalarının kocaları tarafından temin edilmesini istemiştir (Talak:6). (A.BARDAKOĞLU)

GEMİ

Gemi, suda yüzen bir taşıtın adıdır. Bu anlamda Kur'ân-ı Kerîm'de 23 yerde kullanılmaktadır. Kur'ân'daki karşılığı ise "Fülk"-tür.

Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiğine göre, ilk gemiyi inşa eden Hz. Nuh'tur. Hz. Nuh ise gemiyi Allah'ın öğretmesi ve kontrolünde yapmıştır. Bu hususu açıklayan ayetin meali şöyledir: **"Biz ona vahyettik ki, gözlerimizin önünde ve vahyimiz (öğretmemiz) ile gemiyi yap"** (Mü'minûn, 22/27) Geminin neden ve nasıl yapıldığını ise şu ayetten öğreniyoruz. **"O tahtadan yapılmış ve mıhla çakılmıştı"** (Kamer, 54/13) Gemi ve geminin yapılışı ile ilgili olarak tefsirlerde geniş bilgiler verilmektedir. Fakat bu bilgilerin sıhhati şüphelidir. Bununla birlikte Hz. Nuh'un gemisi hakkında verilen şu bilgi dikkat çekicidir: Geminin uzunluğu üç yüz zira', eni elli zira', su kesiminden yukarısı otuz zira', saçtan ma'mul üç ambarlı bir gemi idi. Elmalılı'ya göre bu gemi, yelkenli değil, buharlı bir gemidir. (Elmalılı, 4/2781) Elmalılı'nın bu yorumu, çağdaş anlayışa uygun, fakat eski yorumlardan ve rivayetlerden çok farklıdır. Özelliği de bu farklılıktan kaynaklanmaktadır.

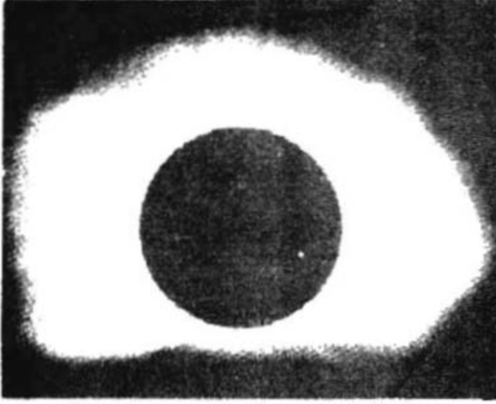
Gemi ile ilgili diğer ayetlerde, gemilerin Allah'ın kudretine bir delil olduğu, O'nun koyduğu kanunlara uygun olarak denizlerde akıp gittiği anlatılmaktadır. Geminin yapılışı ve kullanılışı, insanlık tarihi içinde ilk medeniyet örnekleri arasında yer alır. Aklını ve zekasını kullanan insanın eseri olan gemi, aynı zamanda Allah'ın varlığının da delilidir. (C.KIRCA)

GURUR (Bkz: Kibir)

GUSÜL

Hiç kuru bir yer kalmamak üzere, tepeden tırnağa vücudun her tarafını yıkamaya gusül (boy abdesti) denir.

İslâm dininde bir kimsenin belirli ibadetleri yapabilmesi için gözle görülen pisliklerden (necaset) temizlenmesi gerektiği gibi, "hades" tabir edilen gözle görülmez pisliklerden de manen temizlenmesi gerekir. Bu ikinci nevi temizlik de abdest ve gusül ile olur. Cünüp olan kimsenin, âdet (hayız)

Bir tutulma anında gözlemlenen güneş tacı

veya lohusalığı (nifas) sona eren kadının gusletmesi farz, cuma ve bayram namazları için ve belirli yer ve zamanlarda gusül abdesti alınması sünnettir. Guslün üç şartı vardır; ağıza su vermek, burnun içine su vermek, bütün bedeni baştan aşağı su ile yıkamak.

Kur'ân'da **"Eğer cünüp iseniz tam temizlenin"** (Maide, 6) buyrularak gusle işaret edilmiş, sarhoşken namaza yaklaşılması yasaklanırken cünüp olan kimsenin de -yoldan gelip geçme durumu hariç- namaza ve namaz kılınan mescitlere yaklaşmaması istenmiştir. (Nisa,43)

Guslün maddî ve manevî bir çok faydası vardır. Müslümanlar her ne kadar ibadetleri belli faydalar sağlamak için değil, Allah'a kulluk borcu olarak ve Allah'ın rızasını kazanmak için ifa ederlerse de, bu arada ibadetlerin maddî ve manevî faydalarından da istifade ederler. Gusül, kişinin zihnen, bedenen ve ruhen toparlanmasını ve temizlenmesini sağlar. Gusül abdesti alan Müslüman, kendini daha zinde ve hazırlıklı hisseder. Belli sıkıntı ve tehlikelerin mevcudiyeti hâlinde gusül yerine teyemmüm abdesti alınması imkânı ise, İslâm dininin kolaylık ilkesi gereğidir. (A.BARDAKOĞLU)

GÜNEŞ

Güneş, dünyanın da içine dahil olduğu bir sistemin merkezinde bulunan orta boyda bir yıldızdır. Dünyaya en yakın yıldız olduğundan büyük ve parlak görünür. Kur'ân-ı Kerîm'deki karşılığı "Şems"tir ve bu anlamda 32 yerde geçmektedir.

Kur'ân'a göre Güneş, insanların emrine verilmiş (A'raf, 7/54) bir ışıktır. (Yunus, 10/5) Güneş de diğer varlıklar gibi, Allah'ın kudretine bir delildir. Gece ve gündüzün oluşmasını sağlar. Kur'ân-ı Kerîm'de astronomiyi ilgilendiren çok dikkat çekici bir bilgi de Güneşle ilgilidir. Yâsîn suresinin 38. ayetinde **"Güneş de kendi müstekarrı için akıp gider"** denilmektedir. Elmalılı bu ayeti çok veciz bir şekilde şöyle izah eder: Burada müstekar kelimesi, mimli mastar, ism-i zaman veya ism-i mekan olabilir. Lâm ile de bir kaç anlam kazanır. Bunun için bu ifade bir kaç anlama gelmektedir: Öncelikle Güneş, kör bir tesadüfün eseri değil, sabit bir kararla hareket ediyor demektir. İkinci olarak, Güneş bir istikrar için, yani kendi sisteminde bir düzen meydana getirmek için akıp gidiyor, anlamı vardır. Üçüncü olarak, müstekar kelimesi ism-i zaman olabilir. Buna göre mana, Güneş kendine mahsus bir istikrar zamanına yani durma zamanına kadar akıp gider demek olur ki, bu durma zamanı Güneşin söndürüleceği kıyamet zamanıdır. Dördüncü olarak, müstekar kelimesi, ism-i mekan olabilir. Buna göre mana ise, Güneş kendisine tahsis edilmiş bir istikrar yerinde yani bir yörüngede akıp gider demek olur. Ayrıca Güneş, istikrar bulacağı yer için hareket eder, manası da vardır. Buna göre, Güneşin bir başka merkeze doğru hareket ettiği de anlaşılmaktadır.

Nitekim bir hadiste **"Güneşin müstekarrı arşın altıdır"** buyrulmuştur. (Elmalılı 5/4030). Hasılı bu ayet, hangi anlama gelirse gelsin, her anlamıyla pozitif ilmi doğrulayan ilâhî bir mu'cizedir. (C.KIRCA)

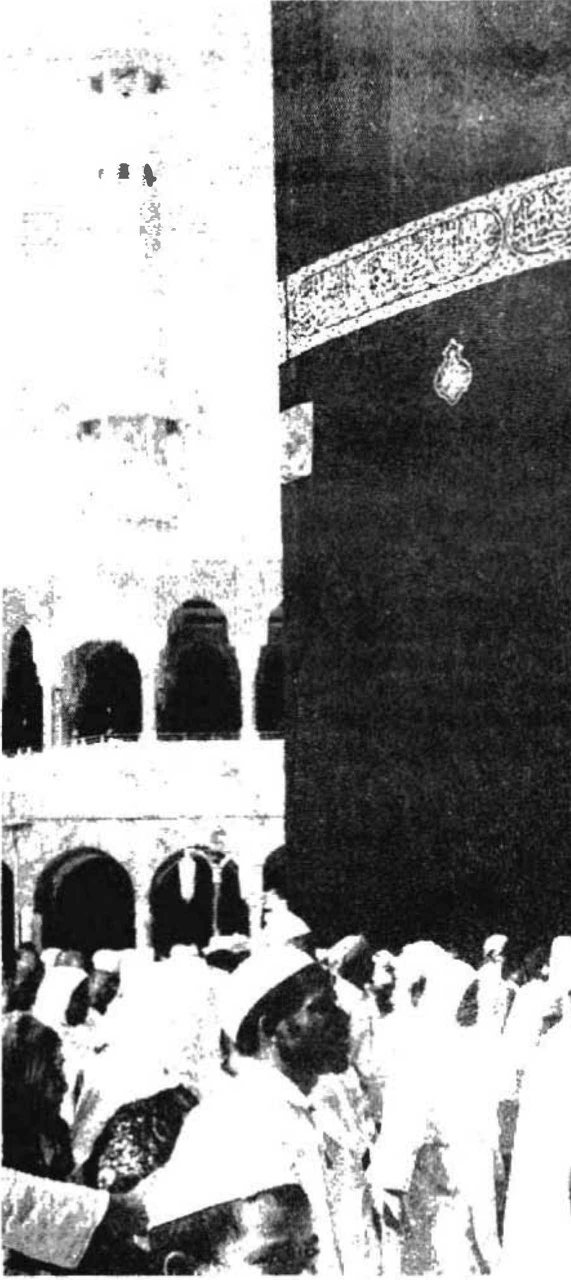

HAC

İslâm dininin temel ibadetlerinden ve esaslarından birisi de hacdır. Hac ibadeti, Müslümanın, yılın belli ay ve gününde Mekke ve civarında ifa edilen belirli ibadet ve ziyaretleri usulüne uygun şekilde yerine getirmesidir.

Kur'ân'ın bildirdiğine göre Kâbe, yani Mescid-i Haram, Hz. İbrahim ve İsmail tarafından inşa edilmiş ve onların ileriye dönük duasına konu olmuştur. Kur'ân'da bu olay şöyle anlatılır: **"Hani İbrahim, İsmaille beraber o Beyt'in temellerini yükseltiyor (ve şöyle dua ediyordu): Rabbimiz, bizden (şu yaptığımızı) kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin. Rabbimiz, bizi sana teslim olanlar kıl, neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar, bize ibadet edeceğimiz yerleri (hac amellerini) göster, tövbemizi kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin."** (Bakara: 127-128), **"Bir zamanlar İbrahime Beytin (Kâbenin) yerini açıklamış (ve ona şöyle emretmiştir: Bana hiç bir şeyi ortak koşma ve tavaf edenler, ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temizle."** (Hac:26). Bu ayetin devamında Hz. İbrahime veya daha doğru görüşe göre Hz. Peygamber'e yöneltilen emir ile, hac ibadetinin erkân ve hikmetine temas edilmektedir. **"İnsanlar içinde haccı ilan et, gerek yaya ve gerekse uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. (Gelsinler) ki bir takım faydalara tanık olsunlar ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar. Onlardan yiyin, sıkıntı içinde bulunan fakire de yedirin. Sonra (haccedenler) kirlerini gidersinler (temizlensinler), adaklarını yerine getirsinler ve Eski Evi (Kâbe'yi) tavaf etsinler. İşte, kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse, Rabbinin yanında kendisi için iyidir. Size okunanlar (açıklananlar) dışındaki hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır."** (Hac : 27-30)

Hz. İbrahim ve İsmail devrinden Hz. Peygamber zamanına kadar geçen süre zarfında Araplar Mescid-i Haram'a saygı göstermiştir. Fakat Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği dinî esasları ve hac ibadetinin adabını değiştirmişler, Kâbe'nin içine ve dışına doldurdukları putlara tapar olmuşlardır. Müşrik Araplar putların aracılığı ile Allah'a yaklaşmaya çalışıyor, hatta hayvanları bile taptıkları putlar adına boğazlıyorlardı. Yukarıdaki ayet, bu küfür ve şirk fiilleri reddetmekte, tevhit esasını getirmektedir. Kur'ân, Hz. İbrahim'in şeriatını yenilemek ve tevhit akidesini devam ettirmek için Mescid-i Haram'ı Müslüman ümmet için de kutsal yer kılarak hac esasını getirmiştir. Ayette, **"...Yoluna gücü yeten herkesin Beyt'i haccetmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."** (Âl-i İmrân:97) **"Allah için haccı ve umreyi tamamlayın."** (Bakara, 196) buy**rularak hac, gücü yeten her Müslüman**

Kâbe-i Muazzama'yı tavaf eden hacılar

üzerine, ömründe bir defa olmak üzere farz kılınmıştır.

Kur'ân haccın ifası, adabı ve erkânı ile ilgili hükümler de getirmiştir. **"Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda (ihrama girerek) haccı (kendine) farz ederse bilsin ki, hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne iyilik ederseniz Allah onu bilir. Kendinize azık edinin. Azığın en iyisi takvâdır. Ey akıl sahipleri, benden sakının. Rabbinizin lutuf ve kereminl aramanızda sizin için bir günah yoktur. Arafet'tan akın akın ayrılıp (Müzdelife'ye geldiğinizde) Meşar-ı Haram'da Allah'ı anın. O'nun size gösterdiği biçimde O'nu anın. Siz O'nun yol göstermesinden önce sapıklardan idiniz. Sonra insanların akın akın gittiği yere siz de akın akın gidin ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah bağışlayan, esirgeyendir. Hac ibadetinizi bitirince atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın."** (Bakara, 197-200), "Safa ile Merve Allah'ın nişanlarındandır. Kim evi hacceder, yahut umre yaparsa onları tavaf etmesinde bir beis yoktur." (Bakara, 158), **"Biz kurbanlık develeri de sizin için Allah'ın nişanlarından kıldık..."** (Hac: 36), "Ey inananlar, ne Allah'ın işaretlerine, ne haram aya, ne kurbana, ne gerdanlıklara ve ne de Rablerinin lütuf ve rızasını arzu ederek Beyt-i Haram'a doğru gelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi saldırıya sevkelmesin. İyilik ve takva üzere yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir." (Maide, 2) ayetleri ve konuyla ilgili diğer ayetler (Bkz:Bakara, 196, 203) (Maide: 95-97), Ankebut, 67, Kasas, 57, Âl-i İmrân, 97) hac ibadetinin ifası ve adabı üzerinde ayrıntı ile durarak hem müşrik Araplar arasındaki yanlış uygulamaları tashih eder, hem de hac fiillerinin gaye ve hikmetine temas eder.

Hac hicretin altıncı yılında farz kılındı. Hz. Peygamber aynı yıl umre için yola çıktığında müşrikler tarafından Mekke'ye girmesi engellendi. Bu yüzden ertesi yıl umre yapabildi. Hicretin onuncu yılında da yüz bini aşkın Müslümanla birlikte meşhur Veda Haccını ifa etti, hac esnasında haccın yapılış şeklini tatbikî olarak gösterdi ve **"Hacla ilgili ibadetlerinizi benden alın"** buyurarak her konuda olduğu gibi bu konuda da bütün Müslümanlara rehber ve örnek oldu.

Hac ibadeti sayısız hikmet ve faziletlerle doludur. Mîkat yerinde, dünyayı ve dünyevî farklılıkları, bencilliği temsil eden elbise çıkarılıp Müslümanları eşitleyen, birleş-

tiren, onları ümmet olmanın şuuruna erdiren iki parça beyaz ihram elbiseleri giyilir. Artık **"ben"** yok **"biz"** vardır ve müminler bir ufuktan diğerine akan beyazlar seli içerisinde yok olur, âdeta ölmeden önce ölür ve ahiret hayatını yaşar. İhram, kişinin kendini geçici kaygı ve bağımlılıklardan kurtarışının sembolüdür. Bütünlüğü bozup benliği uyandırıcı,geride bırakılan geçici haz ve ölçüleri hatırlatıcı mahiyetteki eşya ve fiiller yasaklanmıştır. Hac , Kâbe'ye doğru değil, Allah'a doğru bir harekettir. Kâbe son değil, sonsuzluğa açılan başlangıç ve ilktir. (Bkz.Âl-i İmrân: 96) Kâbe'ye (Beyt-i Atîk) (Hac, 29, 33) de denir. Atîk, hür oluşu, boyunduruktan ve her türlü sultanın esaretinden kurtuluşu ifade eder. Küp şeklindeki Kâbe ve etrafında dönerek tavaf eden müminler, kâinatın özetidir. Tavaf, sükûnet ve hareket, akîde ve amel, tevhit ve cihattır. Koşmak ve seğirtmek anlamına gelen **"sa'y"** bir canlılık, bir arayıştır, esbaba tevessüldür. Arafat, insanın dünyaya ayak basışını, kıyamette Allah'ın huzurunda bekleyişini hatırlatır. Hacda her ibadetin ve her şeklin bir anlamı, mümini eğitici ve şuurlandırıcı bir yönü vardır. Müzdelife vakfesi, Mina'da şeytan taşlama ve kurban, tıraş olma, Kâbe'ye dönüş vs. hep anlamlı davranışlardır. İhrama girerken benliği Mikat'ta bırakan müminler, hac ibadeti ile İslâm ümmetinin bir üyesi olmanın şuuruna, Allah'a yakınlaşmanın mutluluğuna ulaşır, eski hata ve günahlarından arınarak, hayata daha şuurlu olarak yeniden başlama imkânını yakalar. (A.BARDAKOĞLU)

HAD (HUDUD)

Allah hakkı olarak uygulanması gereken, miktarı belli cezalara had cezası (çokluğu hudud) denilir.

Kur'ân'da zina, zina iftirası, hırsızlık, yol kesme ve eşkıyalık suçları için belli cezalar öngörülmüş, şarap içme ve sarhoşluk ile dinden dönme ve isyan suçlarına da temas edilmekle birlikte bunlar için muayyen cezalar tayin ve takdir edilmemiştir. (Bkz: Ceza maddesi)

Ancak, Kur'ân'da geçen hudud kelimesi böyle bir ıstılahî anlamdan ziyade daha genel manada **"Allah'ın koyduğu sınırlar, esaslar, Allah'ın emir ve yasakları"** manasında kullanılmış Kur'ân'ın on üç yerinde Allah'ın koyduğu bu sınır ve esasların çiğnenmemesi, muhafaza edilmesi emredilmiştir. (Bkz: Bakara: 187, 229, 230 Nisa: 13, Tevbe: 97, 112, Mücadele: 4) (A.BARDAKOĞLU)

EL-HÂFIZ

Muhafaza etmek saklamak, kaybolmaktan korumak anlamlarına gelen "hıfz" kökünden türemiştir. "El-Hâfız", el-Esmâü'l-hüsnâ (Allah'ın güzel isimleri)'dan birisi olup Allah'ın, yaratıkları her türlü tehlikeden koruması demektir.

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde teklik, iki yerde de çokluk olmak üzere toplam üç yerde geçmektedir. (Teklik olarak geçtiği ayet için Bkz: Yûsuf 12/64; çokluk olarak geçen ayetler için bkz:Hicr 15/9; Enbiya:21/82) (A.TOKSARI)

EL-HAFÎZ

El-Esmâü'l-hüsnâ (Allah'ın güzel isimleri)'dan birisidir. Yüce Allah'ın, yapılan işlerin hepsini bütün ayrıntıları ile bilmesi ve murakebe sahibi olması demektir.

Allah, insanların bütün yaptıklarını anında tespit eder, gönüllerinden geçenleri dahi bilir, hiç bir şey O'na gizli kalmaz.

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın ismi olarak üç yerde geçmektedir. Bunlardan birisinin meali şöyledir: **"Oysa İblis'in onlar üzerinde bir nüfuzu yoktur; ama Biz âhirete inanan kimselerle ondan şüphede olanları, işte böylece ortaya koyarız. Rabbin her şeyi gözetip koruyandır"** (Sebe' 34/21, diğer iki ayet için bkz:Hûd 11/57; Şûra 42/6) (A.TOKSARI)

HAİNLİK

(Hâne) kökünden mastar olan (hıyânet) kelimesi, sözünde durmamak, güveni istismar etmek, emanete hıyânet etmek gibi manalara gelir. Münafıklık da bir hainliktir. Yalnız münafıklık dindeki hainliğe verilen addır. Hainliğin zıddı emanet yani eminlik, güvenilirlik, dürüstlük ve sözünde durmaktır.

Mümin, emin ve güvenilir, içi dışı bir olmak zorundadır. Peygamberimiz bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır: **"Münafığın alâmeti üçtür:**

1-Konuştuğunda yalan söyler,

2-Söz verince sözünde durmaz,

3-Kendine güvenilince hainlik eder." (Buharî, iman, 24, Şehadet, 28, Vesaye, 8 Edeb, 69; Müslim, iman 107, 108).

Hainlik, münafıklık alameti olduğuna göre gerçek imanla hainlik bağdaşmaz. Allah-u Teala şöyle buyurur: **"Ey iman edenler, Allah'a Rasulüne ve emanetlerinize bilerek hainlik etmeyin"** (Enfâl: 27).

"Allah hainleri sevmez" (Enfâl: 58).

"Hz. Yusuf dedi) Bu (kadınların sorguya çekilmesini istemem kralın) arkadan benim hainlik etmediğimi ve hainlerin tuzağını Allah'ın başarıya ulaştırmayacağını bilsin (içindi)" (Yusuf: 52).

"Biz sana kitabı gerçekle indirdik ki Allah'ın sana gösterdiği biçimde hükmedesin. Hainlerin savunucusu olma" (Nisa: 105).

"Allah inananları savunur. Allah hiç bir hain ve nankörü sevmez" (Hac: 38) (Ayrıca bakınız: Nisa: 107) (S.POLAT)

HAK

Hak, mantık alanında mutabakat ve muvafakat anlamına gelir. Doğru kelimesi ile karşılanır. İlim ve hikmetin gereğine göre "bir şeyi yaratan"a "Hak" denir. Allah'a Hak denilmesi bunun içindir. Ayrıca ilim ve hikmet gereğince "yaratılan şey"e de hak denir. Bu anlama göre Allah'ın yarattığı her şey haktır, gerçektir. Bu iki anlamdan ilki "gerçekleştirici" kelimesi ile, ikincisi "gerçek" kelimesiyle anlatılır.

Her hangi bir şeyle ilgili inanç hakkında da hak kelimesi kullanılır, eğer inanılan husus, o şeyde varsa, meselâ, filan kimsenin öldükten sonra dirilmeye dair inancı haktır, denilir.

Ayrıca, yerine göre, gereken kadarıyla, gereken zamanda yapılan iş ve söylenen söz hakkında da hak kelimesi kullanılır. Meselâ, yaptığın iş haktır, sözün haktır, deyişimiz gibi.

Kur'ân, hakkın gerçekleştirilmesinden bahsederken, hakkı hak olarak ortaya koymanın iki yolunu gösterir: Biri, delil ve belgeler göstererek, diğeri dini tamamlayıp herkese yayarak.

Hak, yerine göre alacağı anlam ne olursa olsun, Kur'ân'da en çok kullanılan kelimelerden biridir. Çünkü o, Allah, insan, âlem fiiller, sözler, ilişkiler, inançlar gibi hemen hemen her alanda kullanılma imkânı taşıyan bir kelimedir.

Buna ilâveten zorunlu, lâzım ve mümkün anlamını ifade etmek için de Kur'ân'da hak kelimesi kullanılmıştır: **"...Müminlere yardım etmek bizim üzerimize hak olmuştur. 30/47."**

"Hak" kelimesinin bu denli yaygın kullanılmasına rağmen, Kur'ân'da "Hakikat" kelimesine rastlanmamaktadır. Hak kelimesine, Hakikat sözcüğünün taşıdığı anlamları göstermeyi de üstlenmiştir.

Durağı ve varlığı olan şeye ad olan hakikat, inanç, iş ve söz hakkında kullanılabilir. (H.ŞAHİN)

EL-HAK

Sözlükte yakîn, sabit ve şüphe olmayan şey demektir. El-Hak , İslâmî ilimler terminolojisinde Allah'ın sıfatlarından birisidir. Bu kavram, Allah hakkında kullanıldığında inkârı imkân dahilinde olmayan, varlığı hiç değişmeden duran, varlığının ispatı ve itirafı gerekli olan anlamlarına gelir.

El-Hak kavramı, Allah'ın ismi olarak çeşitli âyetlerde geçmektedir. Bunlardan ikisinin meali şöyledir: **"İşte gerçek (hak) Rabbiniz Allah budur. Gerçeğin dışında sadece sapıklık vardır."** (Yûnus 10/32) **"İşte burada kudret ve hâkimiyet, varlığı gerçek (hak) olan Allah'tır. Mükâfatlandırma bakımından hayırlı olan da, sonuçlandırma yönünden hayırlı olan da O'dur."** (Kahf 18/44) (A.TOKSARI)

HAKKA SURESİ

Hakka, her şeyin iyisi, ortası, belâ, musibet ve kıyamet anlamlarına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in 69. suresinin adıdır. Mekke'de Mülk suresinden sonra, Meâriç suresinden önce nâzil olmuştur. Bu surede 52 ayet, dört yüz seksen kelime ve bin altı yüz elli harf bulunmaktadır. Burada hakka kelimesi, kıyamet anlamında kullanılmıştır.

Hemen hemen bütün müfessirler, ayette geçen ve sureye ad olan el-Hakka kelimesini, vukuu vâcip ve geleceği sabit olan kıyâmet günü olarak yorumlamışlardır. Surenin muhteviyatı da bunu göstermektedir. Surede, kıyamet gününden ve ahvalinden tafsilatıyla bahsedilmekte ve öğütler verilmektedir. Buna giriş mahiyetinde olmak üzere, peygamberlere inanmayan geçmiş ümmetlerin dünyadaki acı sonları hatırlatılmaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'e şair veya kâhin diyen ve Kur'ân'ı O'nun kendiliğinden söylemeye çalıştığı bir şiir veya kehanet sayan Mekkeli müşrikleri korkutan konular yer almaktadır. Sure gerçekleri anlatmakla ve Allah'ın yüce ismini yad ve tesbih etmektedir. (C.KIRCA)

HAKKI TAVSİYE: (Bkz: EMR Bİ'L-MA'RÛF: MARUFU EMİR)

HAKSIZLIK: (Bkz.ZULÜM)

HALİFE

Halife, başkasının yerine bakan kimsedir. Bu başkası gizli olduğu için, öldüğü için, âciz olduğu için veya yerine bırakacağı kimseyi şereflendirmek için, asılın yerine seçilmiş olabilir.

Allah, yeryüzüne bir halife bırakacağını bildirir. Melekler, İblis ve insan arasından Âdem ve âdemoğullarının halife seçildiklerini Kur'ân haber vermektedir (2/30-35)

Kur'ân, helâk edilmiş kavimlerin yerine başka insan topluluklarının geçirilmesini, sonrakilerin nasıl iş göreceklerini denemeye tâbi tutma gerekçesine bağlar: **"Sonra onların ardından bekalım nasıl iş göreceksiniz diyerek sizi yeryüzüne halifeler yaptık 10/14."**

Allah, Dâvud Peygamber'e hitaben: **"Ey Dâvud, biz seni yeryüzüne halife yaptık. İmdi sen insanlar arasında gerçekle hüküm ver. 38/26"** buyurmuştur. Nuh Peygamber ve yanında bulunanlar da yeryüzü halifesi seçilmişlerdir (10/73). Kur'ân, Nuh kavminin, Âd kavminin yerine geçen kavimlerden **"halifeler"** olarak söz eder (7/69, 74)

Kur'ân'ın genel beyanına bakılırsa, insanlar dünyaya halife olarak gözlerini açıyorlar. Halife olmak için, insan olmak yeterli görülmüştür. **"O, sizi yeryüzüne halifeler kılandır, öyleyse kim nankörlük ederse, kendi aleyhinedir, nankörlüğü, kâfirlerin inkârları, Rableri katında azabı arttırmaktan başka bir işe yaramaz. Kâfirlerin küfrü sadece onların zararını arttırır. 35/39"** (Hasan ŞAHİN)

El-HÂLİK

Bu kavram, yaratmak anlamına gelen **"halk"** kökünden türemiştir. El-Hâlik, el-Esmâü'l-hüsnâ (Allah'ın güzel isimleri)'dan birisi olup, Allah'ın, her şeyin yaratıcısı olması anlamına gelir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime, Allah'ın ismi olarak sekiz yerde geçmektedir. Bunlardan Fâtır sûresinde geçen ayetin meali şöyledir: **"Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini anın; sizi gökten ve yerden rızıklandıran Allah'tan başka bir yaratan mı vardır? O'ndan başka tanrı yoktur. Nasıl aldatılıp döndürülürsünüz?"** (Fâtır 35/3)

Aynı kökten türeyen "el-Hallâk" kelimesi de Allah'ın sıfatlarındandır. El-Hallâk, devamlı ve mükemmel bir şekilde yaratan anlamında olup, Kur'ân'da iki yerde Allah'ın ismi olarak geçmektedir (Hicr 15/86, Yâsîn 36/81) (A. TOKSARI)

El-HALÎM

Nefsi öfkenin ani heyecanından korumak ağırbaşlı olmak anlamlarına gelen **"hilm"** kökünden türemiştir.

El-Halîm Allah'ın sıfatlarından birisi olup, Yüce Allah'ın suçlunun cezasını vermede acele etmemesi, asilerin isyanlarının kendisini öfkelendirmemesi, af ve mağfiret sahibi olması demektir.

Allah, halîmdir, günah işleyen herkesin cezasını anında vermez. Ancak onların yaptıklarını yanlarına da bırakmaz. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir ve haksızların haksızlıklarını da asla sevmez. Fakat eğer kul, kendine tanınan mühlet içinde tövbe ederse Allah, kul hakkı dışındaki hatalarını dilerse bağışlar.

El-Halîm, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın ismi olarak bir çok ayette geçmektedir. (Örnek için Bkz., Bakara 2/235; Âl-i İmrân: 3/155; Ahzâb 33/51)

El-Halîm kavramı, bazı ayetlerde peygamberler hakkında da kullanılmıştır: **"İbrahim'in, babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden ötürü idi. Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca ondan uzaklaştı. Doğrusu İbrahim çok içli ve yumuşak huylu (halim) idi."** (Tevbe 9/114) (A.TOKSARI)

HAMD

İhsan sahibi büyüğü övmek, ta'zim fikri ve teşekkür maksadıyla birini methetmek anlamlarına gelir. İslâmî ilimler terminolojisinde ise, bütün yaratıkların kendi lisanları ile Yüce Allah'ı tesbih etmeleri ve övmelerine hamd denir.

Hamd, medih (övmek) kelimesinden daha dar anlamlıdır. İster Yaratan, ister yaratılan olsun ayırım gözetilmeksizin medih (övgü) hepsine yapılabilir. Hamd ise sadece yaratıcıya yani Allah'a yapılır. Meselâ bir inci, çiçek, at v.s. methedilebilir, fakat bunlara hamdedilemez. Ayrıca medh, bir şey birisine verildikten sonra yapılabileceği gibi, önce de yapılabilir. Hamd ise, sadece

ihsandan sonra yerine getirilir. Ahlâka uygun olmayan her hangi bir şey methedilebilir, fakat bunlara hamdedilemez. Hamd, sadece meşrû ve ahlâka uygun olan şeyler için yapılır.

Hamd, kelimesi ile anlam bakımından yakın olan diğer bir kelime de "şükr" lafzıdır. Âlimler şükrü, kulun lisanında (dilinde) Allah'ın verdiği nimetin eserinin övgü ve itiraf ile zâhir olması diye tarif etmişlerdir.

Hamd kavramı Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok ayetinde zikredilmiştir. Bu kelime, "Allah" ve Allah'ın sıfatlarından "Rab" kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk suresi olan Fatiha suresinin birinci ayeti hamd kelimesi ile başlamaktadır. Bu ayette hamdın sadece Allah'a yapılabileceği ifade buyrulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de hamdın sadece mahsus olduğunu ifade eden ayet sayısı toplam olarak 38'dir. Bunlardan ikisinin meali şöyledir: **"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlıkları var eden Allah'a mahsustur."** (Enâm 6/1) **"Ey Nuh! Sen ve beraberindekiler gemiye yerleşince: Bizi zâlim milletten kurtaran Allah'a hamdolsun de."** (Yunus 10/10) (A.TOKSARI)

El-HAMÎD

Bu kavram, ihsan sahibi büyüğü övmek, methetmek, teşekkür etmek anlamlarına gelen "el-hamd" kökünden türemiştir. El-Hamîd, el-Esmâü'l-hüsnâ (Allah'ın güzel isimleri)'dan birisi olup, bütün varlık tarafından kendi dili övülen demektir.

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın ismi olarak muhtelif ayetlerde geçmektedir. El-Hamîd, bazı ayetlerde yalnız başına zikredilmiştir. Meselâ şu ayette bu şekildedir: **"Onlar (mü'minler), sözün en güzelini işitecek duruma ulaştırılmışlar, övülmeğe lâyık olan Allah'ın yoluna eriştirilmişlerdir."** (Hac 22/24)

Yüce Allah'ın bu sıfatı bazı ayetlerde de el-Aziz (mağlup edilmesi mümkün olmayan), el-Mecîd (şanı büyük ve yüksek olan), el-Hakim (buyrukları ve bütün işleri hikmetli) gibi Allah'ın diğer isimleri ile birlikte kullanılmıştır. (A.TOKSARI)

HARAC

Harac, araziden alınan verginin adı olup, genelde İslâm ülkesinde yaşayan gayrı müslim (zımmî) tebâ'nın arazilerinden alınan vergi için kullanılır. Kur'ân'da geçen harac ve harc (Kehf: 94, Mü'minun: 72) kelimeleri ile daha çok "karşılık, ücret" gibi anlamlar kastedilmiştir.

HARAM

Haram, kelime olarak helâlin zıddı olup yasak demektir. Hemen hemen bütün din, hukuk ve ahlâk sistemlerinde yasaklar, çirkin, ayıp ve suç telakki edilen davranışlar vardır. Eşyada helâl ve mübah oluş asıl olup, haram kılma yani yasaklama belli bir ihtiyacın ve zorlamanın sonucudur. Haramın çerçevesini oldukça sınırlı tutan İslâm dini, bu konuda akıl, can, ırz, mal ve din şeklindeki beş temel esasın korunmasını gaye edinmiş, sadece gerekli gördüğü durum ve alanlarda yasaklar koymuştur. Yasaklar menfî mükellefiyetlerdir. Mükellefiyet ise, insan denen kemâle namzet müstesna varlığın üstlendiği bir emanet, tâbi olduğu bir imtihan ve denemedir.

Haram, Şâri'nin yani dinin vaz'edicisi olan Allah'ın kesinlikle ve mutlaka vaz geçilmesini istediği şeydir. Haramı işleyen, Allah'a karşı gelmiş olur ve günah kazanır. Haram işlemeyen ise Allah'a itaat etmiş olur ve mükâfat kazanır. İslâm âlimlerinin çoğuna göre, bir şeyin haram olması için Allah'ın veya Hz. Peygamber'in o işi kesinlik ifade eder bir tarzda yasaklamış olması kâfidir. Hanefilere göre ise yasaklayan delil sağlamlık ve hükme delalet yönlerinden kat'i ise o şeye haram, zannî ise "tahrîmen mekruh" denilir.

Bir şeyin haram oluşu, Kur'ân'da ve Sünnette o şeyin **"haramdır, helâl değildir, yapmayınız, kazınınız..."** gibi ifadelerle yasaklanmasıyla veya o şeyin yapılmasına bir cezanın öngörülmüş olmasıyla sabit olur. Meselâ Kur'ân'da **"İçki, kumar, tapmaya mahsus dikili taşlar, fal okları şeytanın işinden birer pisliktir, bunlardan kaçınınız"** (Maide, 90) ayeti birinciye, **"Yetimlerin mallarını haksız yolla yiyenler, karınlarına ancak ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir."** (Nisa, 10) ayeti ikinciye birer örnektir. **"Eşyada asıl olan mübah oluştur"** ilkesi gereği, hakkında yasaklık bulunmayan şeyler ise mübah ve helâldir.

Bir şeyin haram kılınışı, ya o şeyin aslında mevcut bir kötülük ve zarar sebebiyledir ve buna "bizzat kendisi sebebiyle haram (haram liaynihi)" denilir ya da haricî bir kötülük bulunması veya harama yol aç-

makta olması sebebiyledir (haram ligayrihi). İçki, kumar, zina, hırsızlık birinci, zinaya yol açan fiiller, cuma ezanı vaktinde alışveriş vb. ikinci gruba giren yasaklardır. Bizzat haram olan şeyleri işlemek günah olduğu gibi harama götüren yollara tevasül elmek, haramın işlenmesine imkân hazırlamak ve yardımcı olmak da günahtır. Netice itibarıyla haramın işlenmesine yol açan hile ve desîseler, dolambaçlı yollar da böyledir. Çünkü bütün bunlar, o şeyin haram kılınmasının esasına, gaye ve hikmetine aykırıdır.

Dinin koyduğu haram hükmü o şeyin çirkin ve zararlı oluşu, kötülüklere yol açması gibi bir takım hikmetlere dayanır. Nitekim Kur'ân'da yasaklar belirtilirken zaman zaman sebepleri de zikredilmiştir. (Bkz: Bakara, 219. 222, Maide, 90-91, İsra, 32) Fakat haram kılınışın gerekçe ve hikmetleri insanlarca her zaman bilinmeyebilir veya kavranılmayabilir. İlim ve tekniğin ilerlemesi, araştırma ve gözlemler, dinin emir ve yasaklarının hikmetlerini kavramamıza yardımcı olsa da, nihaî çözüm getiremez. Çünkü dinin açık ilkeleri, değişmez, sürekli ve evrensel mahiyette olup iman esasları ile bir bütünlük arzeder. Halbuki ilim ve tecrübe giderek değişmekte ve gelişmekte olup henüz son sözünü söylememiştir. Bu sebeple Müslümanın Allah'ın emir ve yasaklarına, yarar veya zarar hesabı yaparak değil, kulluğunun tabiî bu gereğiolarak uyması gerekir. Bu, dinî kuralların en başta gelen özelliklerinden biridir.

Haram ve helâl kavramları dinî bir vasıflama olup dinin esası ile yakından ilgilidir bu sebeple, haram veya helâl kılma yalnız Allah'a ait bir haktır. Allah Kur'ân'da Hz. Peygamber'e hitaben **"Niçin Allah'ın helâl kıldıklarını kendine yasaklıyorsun"** (Takrim, 1) şeklinde bir sual açarak ikazda bulunmuştur. Bir başka ayette ise, bizlere hitaben **"Dilinizin yalana alışmış olduğu için her şeye "Şu haramdır, şu helâldir" demeyiniz, zira Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a yalan isnatta bulunanlar hiç bir zaman kurtuluşa eremezler"** (Nahl, 116) buyurulmuştur. Bu sebepledir ki büyük İslâm âlimleri helâl ve haram konusunda hassas davranmışlar, hakkında kesin delil bulunmayan şeyler için "haram" demekten kaçınmışlar, "mekruh, çirkin, hoş değil..." gibi ifadeleri tercih etmişlerdir. Bununla birlikte bu nevî sakıncalı işlerden de kaçınmak gerekir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde **"Helâl apaçık belli, haram da apaçık bellidir. Bunların arasında, halktan bir çoğunun helâl mi haram mı olduğunu bilmediği şüpheli şeyler vardır. Dinini ve namusunu korumak için kim bunlardan da kaçınırsa kurtuluşa erer... Dikkat ediniz ki her hükümdarın bir korusu vardır. Allah'ın korusu da haramlarıdır"** buyurmuştur. Allah'ın "yasak bölge" olarak ilan ettiği haramlar, aslında kişiyi insan olma vasfından uzaklaştıran çirkinliklerdir. Allah, haramları etrafına tel örgü çekmekle çevredeki bahtiyar insanları korumak istemişlir. (A.BARDAKOĞLU)

HARP: (Bkz: CİHAD)

HARUN

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerdendir. Hz. Musa'nın ağabeyidir. Musa (A.S) Mısır'dan kaçınca , Hz. Harun sarayda kalmış, iyi bir eğitim görmüştü. Medyen'den Mısır'a dönen Hz. Musa, ağabeyine hak dini, Allah'ın emirlerini tebliğ etti. O da kabul etti. Hz. Musa, güzel konuşan kardeşi Harun'un peygamberlik görevinde kendisine yardımcı olmasını Allah'tan istedi ve dileği de kabul edildi.

Hz. Harun, peygamberlik görevlerinde kardeşi Musa (A.S)'a büyük yardımcı olmuştur. Kardeşi Musa ile birlikte Firavun'a giderek onu hak dine davet ettiler ve ondan Benî İsraili bırakmasını istediler. Daha sonra da bir gece Firavun'un haberi olmadan İsrailoğullarını alıp Hz. Musa ile birlikte Mısır'dan çıkardılar ve Tiyh sahrasına geldiler.

Hz. Musa, Tûr dağına Allah tarafından çağırıldığında, kavmini, kardeşi Hz. Harun'a bıraktı. Bu sırada İsrailoğulları eski sapık inançlarına donüp Sâmirî denilen bir aldatıcının da sözlerine uyarak ziynet eşyalarını toplayıp bir buzağı heykeli yaptılar ve ona tapmaya başladılar.

Hz. Harun onlara şöyle dedi: **"Siz bu yüzden bir fitneye düşmüş bulunuyorsunuz. Sizin Rabbiniz Rahman ve Rahim olan Allah Tealâ'dan başkası değildir. Sâmirî gibi bir münafıkın sözünü dinlemeyiniz, bana tâbi olunuz, benim emrime itaat ediniz."** İsrailoğulları yapılan bu nasihatı dinlemediler ve Musa gelene kadar buzağıya tapacaklarını söylediler. Hz.

Musa, Tûr dağından Allah'ın emirlerini getirdiğinde kavminin buzağıya taptığını görmüş ve çok sinirlenmişti. **"Niçin halkı gözetmeyip Sâmirî'ye alet ettiniz"** diye kardeşi Harun'a çıkışmış ve sakalına yapışmıştı. Harun A.S. ise, **"Ben ne yapayım? Çok nasihat ettim dinlemediler. Az kalsın beni öldüreceklerdi"** diyerek özür diledi (bkz: Tâhâ, 95-99)

Rivayete göre, Hz. Harun, Musa (A.S)'dan üç veya yedi yıl önce Tiyh sahrasında vefat etti ve Tûr-i Sina yakınında bir mağaraya defnedildi. (M.K.ATİK)

HÂRÛT VE MÂRÛT

Hârût ve Mârût, Bakara suresinin 102. ayetinde zikredilen iki melektir. Bu ayette **"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular. Oysa Süleyman, küfre gitmemişti. Fakat o şeytanlar, küfre gittiler: İnsanlara büyü ve Bâbîl'de Hârût ve Mârût adlı meleklere indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Halbuki onlar, biz ancak fitneyiz (imtihan için gönderilmişiz), sakın sihir ve büyü yapıp da küfre gitmeyin demedikçe kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Fakat bunlar, onlardan erkekle karısının arasını açacak şeyler öğreniyorlardı. Ama onlar, Allah'ın izni olmadan büyü ile kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine yarar vereni değil, zarar vereni öğreniyorlardı"** buyrulmaktadır.

Bu konuda, rivayet tefsirlerine kadar girmiş bir çok hikâye ve kıssalar mevcuttur. Zira bu kıssalarda bu iki melekle ilgili anlatılan şeyler, meleklerin de günah işlediklerini göstermektedir. Halbuki melekler, günah işlemekten korunmuş varlıklardır. Yapılan bu rivayetlerin ise aslı yoktur. Çünkü Rasulullah'tan bu konuda ne sahih ne de zayıf hiç bir hadis rivayet edilmemiştir. Rivayet tefsirlerine giren bu uydurma hikâyeler, İsrailiyattan ibarettir.

Ayetin doğru olan yorumuna gelince: Meleklerin insanlara öğretmesi, ya vahiy ya da İlham yolu ile olur. Hârût ve Mârût, Cibrîl gibi vahiy melekleri olduğu konusunda kesin bir delil yoktur. Bilakis bu ayet, Hârût'la Mârût'u kendilerine inzal olunan iki melek olarak açıklamaktadır. Bu da bu iki meleğin, ikinci derecede meleklerden olduğunu göstermektedir. Binaenaleyh bunların öğretmeleri, ilham cinsinden olan şeylerdir. İlham ise herkese olabilir. Bâbîl halkına ilham yolu ile öğretilen şeyler, hatti zatında sihir değildi. Lâkin sihir olarak kullanılabilecek cinstendi. Bunun için melekler, bizim öğrettiğimiz şeyler, fitneye müsait olan şeylerdir. Kötüye kullanılmamalıdır. Zira kötüye kullanmak, küfürdür, demişlerdi.

İşin aslına bakılırsa, haram olan hiç bir ilim yoktur. Şerrinden korunmak için sihri bilmek bile haram değildir. Ancak yapmak haramdır. Meleklerin hayır için öğrettikleri hakikatler, inkârcılar ve şeytanların elinde şer için kullanılabilmektedir. Nitekim ilk defa Bâbilliler, bunu kötüye kullanmışlardır. Bunu da karı-koca üzerinde denemişlerdir. Ayet, sihrin en büyük etkisinin ruhlar üzerinde olduğunu da açıklamaktadır. Zira sihir ve büyü, fikirleri bozmakta, kalpleri çelmekte, ahlakı ve cemiyeti perişan etmektedir. Kur'ân sihrin varlığını kabul etmekle ve yapılmasını da yasaklamaktadır. Olmayan bir şeyin yasağı da olmaz. Bu sebeple sihrin aslı yoktur diye aldanmamalı, sihirden ve sihirbazlardan sakınılmalıdır.

Kur'ân'a göre bilmek ve öğrenmek ayrı, bilinen bir şeyi yapmak ve kullanmak ayrıdır. Bilmek ve öğrenmek, korunmak açısından, bilmemekten daha iyidir. Hârût ve Mârût'un bilmeleri ve öğretmeleri de bu nevîdendir. Melekler ancak, emrolundukları şeyleri yaparlar ve asla günah işlemezler. (C.KIRCA)

HASET

Haset: Hakettiği bir nimete kavuşan kişinin elindeki nimetin gitmesini temenni etmek veya sadece temenni ile kalmayıp o nimetin izalesi için gayret göstermektir. Türkçede buna çekememezlik denir. Hasetin tarifindeki, "hak ettiği nimet" sınırlaması önemlidir. Kişi haksız olarak bir nimete kavuşmuşsa onun onda kalmasını istememek hatta ondan alınıp asıl hak sahibine verilmesi için gayret göstermek haset değildir, övülen bir davranıştır.

Gıpta ise, başkasının elindeki nimetin onda kalmakla birlikte aynısının kendisinde olmasını arzu etmektir.

Kur'ân'da geçen gıpta ile alâkalı bir kavram da "Münâfese"dir. Münâfese, başkasındaki mükemmelliğe imrenip ona yetişmek veya ondan daha ileri gitmek için yarışmaktır. Yani hayırda yarışmak demektir. Hasetçi, kemâle (olgunluğa) düşmandır. Yarışçı ise kemâle âşıktır. Karşısındakinin düşmesini değil, kendinin yarışta onu geçme-

sini ister. Ayeti kerimede: **"(Cennet nimetlert için) yarışçılar yarışsınlar"** (Muttaffifîn: 25) buyurulmuştur.

Haset temelde Allah'ın takdirine karşı gelmek ve razı olmamaktır. Bu yüzden bir müminin hasetçi olması kadere iman nokta-i nazarından doğru değildir. Çünkü hayır da, şer de Allah'tandır. Bu hususa şu ayette dikkat çekilmektedir: **"Yoksa Allah' ın lütfundan insanlara verdiği için onlan kıskanıyorlar mı?"** (Nisa: 54). Peygamberimiz (A.S) bir hadislerinde **"Bir kulun kalbinde iman ve haset bir araya gelmez"** (Nesaî, Cihad, 8) buyurarak hasetin asıl bu tehlikesine dikkat çekilmiştir.

Allah-u Tealâ, müminlerin imanlarının bile kıskanılabileceğine dikkati çeker: **"Kitap sahiplerinden çoğu, gerçek (hak) kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki çekememezlikten ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler"** (Bakara: 109).

Haset öyle bir hastalıktır ki sahibini içten içe kemirir, yer bitirir. Bu yüzden hasetin zararı her şeyden önce sahibinedir. Fakat kişinin haseti kalpte kalır, karşısındakine zarar vermek için fiilen faaliyette bulunmazsa bir ölçüde zararsızdır. Bu yüzden Kur'ân'ın 113. suresinde **"Haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden Allah'a sığınırım"** buyurulmuştur (Felak: 5). Bu ifadeden, kalpte kalan hasetin karşıdakine zarar vermediği anlamı çıkarılmıştır. Bazı tefsirciler ise hasetçinin kalbindeki kin, buğz ve düşmanlığın gözleri vasıtasıyla haset gözüyle baktığı kişiye zarar verdiğini, göz değmesi denilen olayın bundan kaynaklandığını ve ayetteki **"haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden"** ifadesinden maksadın bu olduğunu belirtirler. (Elmalılı Tefsiri 9/6403) (S.POLAT)

HASTALIK

Kur'ân'da (maraz) kelimesiyle ifade edilen hastalık iki anlamda kullanılır. 1-Gerçek manasıyla hastalık 2-Manevî manasıyla kalpte meydana gelen bozulma, şüphe, münafıklık.

1-Gerçek manada hastalık: İslâm dini fıtrat ve kolaylık dini olduğu için hastaları, hastalıkları süresince güç yetiremeyecekleri bazı dinî mükellefiyet (görev)lerden muaf tutmuştur. **"Köre, topala, hastaya güçlük yoktur"** (Nûr:61, Feth:17). **"Sizden biri hasta veya yolcu olursa (orucu) tutamadığı günler sayısınca başka zaman (tutar)"** (Bakara: 184-185). **"Eğer hasta yahut yolcu iseniz yahut tuvaletten gelmişseniz veya kadınlarla ilişki kurmuşsanız, su bulamadığınız takdirde temiz toprakla teyemmüm edin"** (Nisa:43). **"Zayıflara, hastalara, harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah ve Rasulüne ihlasla bağlı oldukları takdirde (savaşa katılmalarından ötürü) bir günah yoktur"** (Tevbe:91) "Hastalıklarla ilgili önemli ayetlerden birisi de şifa verenin Allah olduğudur. Bu husus Hz. İbrahim'in dilinden şöyle ifade edilir: **"Hastalandığımda şifa veren odur'** (Şuara:80) Tedavi ve ilaçlar sebeptir. Kişi sebepler dünyası olan bu âlemde tedaviye başvuracak, fakat, şifayı Allah'tan bekleyecektir. Tedavi, tevekküle aykırı değildir. İlaçlarda şifa özelliği yaratan da Allah'tır. Bir hadiste **"Allah hiç bir hastalık yaratmamıştır ki onun çaresini de yaratmış olmasın"** buyurulmuştur. (Buharî, tıb, 1; Müslim, selâm, 69)

2-Kalpteki manevî hastalık: Münafıklar hakkındaki bir ayette, onların kalplerinde hastalık olduğu ifade edilir. (Bkz: Bakara 10). Bazı ayetlerde ise **"Münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar"** ifadesi kullanılır ki (Enfal:49, Ahzab:12/60) bunların münafıklar dışında bazı kişiler olduğu anlaşılır. Başka bir ayette de **"Kalplerinde hastalık olanlar ve kâfirler"** şeklinde bir ifade tarzı mevcuttur (bkz: Müddesir:31). Şu hâlde kalplerinde hastalık olanlar münafıklar, kâfirler ve kalplerinde şüphe hastalığı bulunanlardır. Kalpler yaratılıştan (fıtrî olarak) tek Allah'a inanmaya meyyaldir. İman ile huzur bulur. İman etmeyen veya iman konusunda şüphe ve tereddüt taşıyan kalpler anormalleşmiştir. Tabiî fonksiyonlarından uzaklaşmıştır. Fakat burada sözü edilen hastalık, insanın iradesi dışında meydana gelen bir hastalık değil, kâfirlik, münâfıklık ve günahlar sonucu kalbin çürüyüp paslanmasından kaynaklanan, kalp sahibinin kusuru sonucu meydana gelen bir hastalıktır. Kalpteki bu tür hastalıkların şifası Kur'ân'dadır. Bir ayet-i kerimede şöyle buyurulur: **"Biz Kur'ân'dan mü'minlere şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz"** (İsra:82) Fakat kalp hastalıklarının şifasının ön şartı bu ayette ifade edildiği gibi imandır. (S.POLAT)

HAŞR

Bir topluluğu yerlerinden çıkarmak ve bir yerde toplamak manasına gelir. Terim manası ise kıyamet gününden sonra bütün canlıların diriltilerek mahşer denilen yerde hesapları görülmek üzere toplanmasıdır. Aynı anlamı ifade için "ba's" kelimesi de kullanılır. (Geniş bilgi için bkz: Ba's maddesi) Kıyamel gününe "Yevmü'l Haşr" (haşr günü) de denitir. Haşr, İsrafil (A.S.)'ın Sûr'a ikinci üfürmesiyle meydana gelir. (Bkz: Kehf/99, Yasin /51, Nebe/18). İnsanlar kabirlerinden yayılan çekirgeler gibi çıkarlar (Kamer/7).

Müteaddit ayetlerde **"Huzurunda diriltilip toplanacağınız Allah'tan korkun"** mealinde iladeler mevcuttur (Bkz:Bakara/203, Enâm/72, Mücadele/9). Çünkü o gün herkes hesaba çekilecektir.

Kâfirler ve zalimlerin nasıl haşredileceği Kur'ân'da şöyle anlatılır:

"O gün her ümmetten, ayetlerimizi yalanlayanlardan bir cemaat toplarız. Onlar hep biraraya getirilip tutuklanarak sevkedilirler" (Neml:83). **"Kâfirlere de ki, yenileceksiniz ve cehennemde toplanacaksınız"** (Âl-i İmrân:12). **"O gün onların hepsini toplarız. Sonra ortak koşanlara, "Hani ortak sandıklarınız nerede?" deriz"** (Enâm:22) Bazı kişiler kıyamette kör olarak haşredilecektir. **"Ama kim benim zikrimden (beni anmaktan veya benim indirdiğim Kur'ân'dan) yüz çevirirse, onun için dar bir hayat vardır** . Kıyamet **günü onu kör olarak haşrederiz. "Rabbim niçin beni kör haşrettin, oysa ben kör değiidim" der."** (Tâhâ:124-125).

"Allah'ın yolundan sapanlar da kıyamet günü yüzü koyun, kör, sağır ve dilsiz olarak haşredilecektir" (İsra:97). **"O gün sûr'a üflenir ve suçluları, gözlerinin nuru gitmiş (gömgök) olarak haşrederiz"** (Tâhâ:102). Başka bir ayette ise haşr sahnesi söyle anlatılır: **"O gün dağları yürütürüz. Yeri çırılçıplak görürsün. Onların hiç birini bırakmaksızın toplamışızdır. Ve hepsi sıra sıra senin Rabbine sunulmuşlardır. Andolsun sizi ilk defa yarattığımız gibi bize geldiniz. Oysa siz, vaadi yerine getirecek bir zaman tayin etmediğimizi sanmıştınız değil mi? Kitap (amel defterleri) ortaya konulmuştur. Suçluların, onun içindekilerden korkarak "Vah bize, bu kitap ne küçük ne büyük hiç bir şey bırakmıyor her şeyi sayıp döküyor" dediklerini görürsün. Yaptıklarını hazır bulmuşlardır. Rabbin kimseye zulmetmez."** (Kehf: 47-49).

Dünya o kadar gelip geçici ve ahiret hayatına göre o kadar kısadır ki haşredilen insanlar dünyada sanki gündüzün bir anı kadar kalmış gibi olurlar (Yunus:45). Öldükten sonra dirilmeye inanmak iman esaslarındandır. Buna inanmayan kâfirdir. Öldükten sonra dirilmeyi imkânsız görenlere karşı Kur'ân, insanı hiç yoktan yaratanın, ölümden sonra tekrar diriltmesinin daha kolay olduğu şeklinde haşrı ispat eder. **"O yaratışı başlatandır. Sonra yeniden yaratır. Bu (ikinci yaratış) ona daha kolaydır" (Rûm:27).** (S.POLAT)

HAVARİLER

Havari kelimesi hâlis, temiz ve beyaz olan şey anlamına gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de beş yerde zikredilen Havarîler, Hz. İsa'nın nübüvvetini ve Allah Tealâ'nın vahdaniyetini tasdik etmiş olan zatlardır ki bunlar İsa (A.S)'nın ashabı olup, ondan sonra her tarafa dağılmış, Allah'ın dinini yaymaya çalışmış kimselerdir. Hz. İsa'ya olan sevgi ve bağlılıklarından dolayı kendilerine "Havariyyun" ismi verilmiştir.

Allah Tealâ, Kur'ân-ı Kerîm'de Havarileri zikretmiş ve övmüştür. **"İsa, kavminin inkârlarını hissedince, "Allah uğrunda yardımcıların kimlerdir?" dedi. Havariler şöyle dediler: "Biz Allah'ın yardımcılarıyız, Allah'a inandık, İslâm olduğumuza şahit ol." "Rabbimiz, indirdiğine inandık peygambere uyduk, bizi şahit olanlarla beraber yaz"** (Âl-i İmrân:52-53)

İsa (A.S)'nın havarileri on iki tane olup isimleri şöyledir: Şem'an (Patris de denir), Endrâvus, Yâkub b.Zebdi, Yuhanna, Bürsülmavus, Filibs, Matta, Tuma, Yâkub b.Halefî, Libavus, Sem'anu'l-Kanunî, Yahuze'le Esharyâti.

Bu isimler Metta incilinde zikredilenlerdir. Bunlardan başka Bernaba ve Tedavos diye iki talebeleri daha vardır ki bunlar Hz. İsa'ya Rab demedikleri için kilise tarafından havarilerden sayılmamışlardır. (M.K.ATİK)

HAYIR

Hayır, herkesin rağbet ettiği şeydir, akıl, adalet, fazilet ve yararlı olan her şey gibi. Hayır, şerrin karşıtıdır. Her hâlde ve herkes-

çe rağbet edilen şeye mutlak hayır denilir. Tıpkı Hz. Muhammed'in Cenneti nitelerken yaptığı hayır tanımı gibi: **"Sonrası ateş olan bir hayır, hayır değildir; sonrası cennet olan bir şer de şer değildir."**

Hayır, kayıtlı bir kavramdır. Nitekim bir kimse için hayır olan bir şey, diğer bir kimse için şer olabilmektedir. Meselâ, mal ve makam falan için hayır, filan için şer olabilmektedir.

Hayır kavramı Kur'ân'da biri isim diğeri sıfat hâlinde olmak üzere iki şekilde kullanılmıştır. İsim hâlindeki kullanım "iyilik" anlamını, sıfat hâlinde kullanım ise "daha iyi" anlamını ifade eder. Kur'ân her şeyden önce Allah'ın her fiilinin yaratılanlarınkinden daha iyi olduğuna dikkat çeker. Sonra da müminlerin şu veya bu biçimdeki tutumlarının kâfirlerinkinden daha hayırlı olduğunu, ahiretin ve ahiret sevabının dünya ve dünya ücretlerinden daha hayırlı olduğunu zihinlere yerleştirmeyi hedef almıştır. Bir müminin, şu tavrındansa öteki tavrının daha hayırlı olacağına dair yol göstermelere de rastlanır.

Kur'ân, iyiliğin Allah'ın elinde olduğunu (3/26), Allah'ın insanları iyilik ve kötülük hâllerinde denediğini (21/35), beşer tabiatının kötülükten hoşlanmadığını, onu hiç kimseye bırakmayacak şekilde iyiliğe tutkun olduğunu (70/20-21) haber veriyor.

Allah bir kimseye iyilik verecekse onu hiç kimsenin engelleyemeyeceğini(6/17), iyiliğe koşanların övülecek kimseler olduğunu (3/114) insanlara iyilik yapmalarının emredildiği (21/73) ve iyilikle yarış yapma hedefinin herkese açık olduğu (2/148) Kur'ân'da açıkça belirtilmiştir. (H.ŞAHİN)

HAYIZ

Bülûğa eren ve bünyece bir özürü bulunmayan her kadının belli bir yaşa kadar görmekte olduğu hayız (aybaşı) hâline, Kur'ân'da bir kaç münasebetle temas edilir. Ayette **"Ey Muhammed, sana (kadınların) aybaşı hâli hakkında soruyorlar, de ki, o bir ezâdır. Aybaşı hâlinde iken onlardan el çekin, temizlenmelerine kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman, Allah'ın size emrettiği yoldan yaklaşın. Allah daima tövbe edenleri sever, temizlenenleri de sever"** (Bakara 222) buyurularak hayız hâlinin maddî ve ruhî yönden bir sıkıntı olduğu bildirilmiş, bu esnada kadınla cinsî temas edilmemesi istenmiştir.

Kadınlar hayız hâlinde iken namaz kılamaz, oruç tutamaz, Kâbe'yi tavaf edemez. Bu esnada kılamadığı namazlar düşer, orucu ise daha sonra temizken kaza eder.

Kur'ân'da yine hayızla ilgili olarak belli bir yaşa ulaşarak hayızdan kesilmiş kadınların boşanma sonrası iddetlerinin üç ay olduğu belirtilmiştir. (Talak 4) (A. BARDAKOĞLU)

HELAL (Bkz:HARAM)

HEVÂ-HEVES

Hevâ, nefsin şehvete doğru eğilimidir. Ayrıca şehvete eğilimli nefse de hevâ denmiştir. Çünkü çeşitli arzulara eğilim içinde olan nefs (hevâ) sahibini dünyada her türlü belâya, ahirette ise cehenneme sürükler. Doğurduğu bu kötü sonuçlara bakarak, yukarıdan aşağıya doğru düşmeye de hevâ denilmiştir. Çokluğu ehvâ'dır. Kur'ân'da isim hâlinde hevâ kelimesi kullanıldığı gibi, çekimli hâlde de kullanılmıştır.

Kur'ân'da, hevâ'nın peşinden gitmek şiddetle yasaklanmıştır. **"Adaleti sağlarken hevânıza uymayınız.. 4/135", "İnsanlar arasında gerçekle hüküm ver, hevâya uyma, yoksa o seni Allah yolundan saptırır. 38/26."**

Kur'ân, müminleri, sapmış, zalim, cahil, yalancı kimse ve toplulukların arzularına, heveslerine uymaktan men etmektedir. (5/80., 6/150., 45/17., 30/29) Böyleleri, üstüne varsan da, kendi hâline bıraksan da dilini sarkıtıp soluyan köpeğin durumuna benzetilmektedir. (7/176)

Hevâ ve hevesine bağlanıp onu Tanrı'yı dinlermişcesine dinleyenleri, kulakları olan sağırlar, gözleri olan körler ve akılları olduğu hâlde onu kullanamayan beyinsizler gibi hatta koyunlar gibi ve belki tuttuğu yol bakımından koyunlardan da şaşkın ve kör varlıklar olarak Allah nitelemektedir. Böyle kimselere Peygamberin vekil olamayacağı bildirilmektedir (25/43-44).

Kur'ân'ın genel anlatımına göre hevâ ve heves, akıl ve naklin karşıtıdır. (Hasan ŞAHİN)

HIRS (Bkz: CİMRİLİK)

HIRSIZLIK

Kur'ân'da, cezası açıkça belirlenen suçlardan biri de hırsızlıktır. Hırsızlık, cezaî ehliyeti haiz bir kimsenin kendisinin mülkü olmayan ve en az on dirhem gümüş değe-

rinde bir malı korunmuş bir yerden gizlice almasıdır. Ayette **"Erkek hırsız ve kadın hırsızın yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hakimdir."** (Maide:38) buyurulmaktadır.

Ayette geçen "el" lafzının, ilk plânda "sağ el" olarak anlaşılmakla birlikte sol eli ve ayakları da içine aldığında ittifak edilmiştir. Ayette hırsızlığın ne olduğu, şartları ve mahiyeti belirtilmemiş, konu Hz. Peygamberi sünnetiyle ve uygulamasıyla bir de İslâm hukukçularının doktriner görüşleriyle açıklığa kavuşmuştur. İslâmda gerek suç ve gerekse cezada kanunîlik ilkesi hâkim olduğundan, bir fiilin ne zaman hırsızlık suçu sayılacağı, cezasının uygulanma şartları gibi konuların açıkça belirlenmesine özen gösterilmiştir. Bunun için de **"(el) kesme ancak bir dinarda veya on dirhemde olur"** (Tirmizî, V, K. Hudud) **"On dirhemden aşağısında kesme yoktur"** (Ahmed, b.Hanbel, ii. 204) hadisleriyle hırsızlık suçundan çalınan mal için bir alt değer sınırı getirilmiş, ayrıca failin cezaî ehliyet ve kastının bulunması, mülkiyet iddiası veya şüphesinin bulunmaması, çalınan malın muhafaza altında olması gibi şartlar aranmıştır.

Kur'ân'da, hırsızlık için öngörülen el kesme cezasının "ibret verici" yönüne dikkat çekilerek, böyle bir cezanın hem hırsızlığa teşebbüs ve niyet eden kimseyi caydıracak, ıslah edecek ve hem de toplumu bu yönde uyaracak ve gerekli tedbirleri almaya zorlayacak nitelikte olduğuna işaret edilmiştir. Gerçekten de hırsızlık suçuna ceza uygulamak gaye değil, belki son çaredir. Önemli olan, hırsızlığı besleyen veya kamçılayan sosyal dengesizliği, iktisadî ve manevî sıkıntıları, ihtirası, eğitimsizliği, ahlakî çöküntüyü, lüks ve israfı makul bir dereceye kadar gidermek veya azaltmaktır. Şartlar iyileştirildikten sonra işlenen hırsızlık suçunun cezalandırılmasının da adaletin gereği olduğu açıktır. (A.BARDAKOĞLU)

HİCR SURESİ

Surenin tamamı Mekke'de Yusuf suresinden sonra, En'âm suresinden önce nâzil olmuştur. Doksan dokuz ayet, bin yedi yüz yetmiş bir harftir. Sure ismini, zamanında Semud kavminin yerleştiği yöreden almıştır.

Surede peygamberlere iman ile onları yalanlayanlar hakkındaki Allah'ın kerim emirleri zikredilmekte, Kur'ân-ı indirenin de onu koruyanın da Allah olduğu bildirilmektedir. Küfürde inat edenlerin delil noksanlığından veya imanı gerektiren işaretlerin bulunmamasından değil de inatlarından küfürde kalmaya devam ettikleri belirtilmektedir.

Surede Allah'ın kâinattaki ayetlerinden bir kısmızikredilmekte, göklerde ve yeryüzünde ikisinin arasındaki deliller gözler önüne serilmekte, yeryüzünün insanların ve diğer canlıların yaşamasına elverişli özellikte yaratılmasının bir tesadüf eseri olmadığı, aksine bir plan dahilinde bir hikmete mebni olarak yaratıldığı açıklanmaktadır.

Surede Hz. Âdem'in kuru bir çamurdan ve şekillenmiş bir balçıktan yaratıldığı, sonra da bu çamur iskeletine ilahî ruhtan üflendiği belirtilmekte, Âdemsiz bir dünyanın olmayacağı gibi, iblissiz de bir dünya ve insanın olmayacağına işaret edilmektedir.

Surede Lût, Şuayb ve Salih peygamberlerin ve kavimlerinin başından geçenler anlatılmakta, göklerin ve yerin yaratılışındaki gizli gerçekler açıklanmakta, hak davet ve gerçekler karşısında Hz. Peygamber'in hamd ve tesbih ile Rabbine yönelmesi ve kavminden gelen alay ve istihza hareketine mukabil Allah'a ibadet ederek yönelmesi bildirilmektedir. (M.K.ATİK)

HİCRET

Sözlükte bir yeri terketmek, göç etmek anlamlarına gelen bu kavram, İslâmî ilimler terminolojisinden Hz. Peygamber'in arkadaşları ile birlikte Mekke'den Medine'ye göç etmesi olayına verilen ad.

Hz. Muhammed (S.A.V.) 610-622 yılları arasında, İslâmı doğup büyüdüğü Mekke'de yaymaya gayret etti. Bu süre zarfında bazen az, çoğu zaman da ağır bir şekilde Mekkeli müşriklerin muhalefeti ile karşılaştı. Bu baskı giderek artıyordu. Son yıllarda Müslümanlar için Mekke de çekilmez hâle gelmişti. Müşrikler, Müslüman olmalarından başka hiç bir suçu olmayan bu kişilere çok ağır muamelelerde bulunmaya başlamışlardır.

İşte arzedilen sebeplerden dolayı Hz. Peygamber (S.A.V.), Müslümanları müşriklerin elinden kurtarmak ve daha rahat bir ortamda İslâmı yayabilmek için çeşitli çarelere başvurdu. Muhtelif kabile reisleri ile görüştü, ancak bunların hepsi sonuçsuz kaldı. Bu arada Hz. Peygamber Medineli-

lerle temasa geçti. Bunlarla birinci ve ikinci Akabe biatını gerçekleştirdikten sonra Medine'ye ashabı ile birlikte göç etmeye karar verdi. Çünkü Medineliler Akabe'de yapılan bilhassa ikinci biatla Hz. Peygamberi ve arkadaşlarını müşriklerden koruyacaklarına söz vermişlerdi

Mekkeli Müslümanlar, muhtemelen Zilhicce ayının sonuna doğru küçük gruplar hâlinde Medine'ye doğru yola çıktılar. Kısa bir süre sonra Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekr ile hizmetçileri ve ailelerinden başka Mekke'de hiç bir Müslüman kalmadı. Bu sırada Mekkeli müşriklerin ileri gelenleri bir araya gelerek bir durum değerlendirmesi yaptılar. Burada Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkıp gitmesinin tehlikeler doğuracağı, hatta ileride Medineliler tarafından Mekke'nin istila edilebileceği ileri sürüldü. Bu yüzden en çıkar yolun Hz. Peygamber'in öldürülerek hicretine manî olunması olduğuna karar verildi. Hz. Peygamber, müşriklerin bu kararını Rakîka binti Seyf b. Hişam vasıtasıyla öğrendikten sonra yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekr ile birlikte Medine'ye hicret etmeye karar verdi. Hz. Peygamber, müşriklerin şüphelenmemesi için kendi yatağına yeğeni Hz. Ali'yi bıraktı ve bir gece Kur'ân-ı Kerîm okuyarak yola çıktı. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekr ile Sevr dağında bir mağaraya sığındı. Müşrikler, Hz. Muhammed (S.A.V.)'i öldürmek için peşinden adamlar gönderdiler. Ancak mağaranın ağzına örümcekler ağ gerdiği; burada bir ağaç bittiği ve bu ağacın dallarına güvercin yuva yapıp yumurtladığı için onları öldürmeye gelen kişiler, burada insan olamaz diyerek, mağaraya girmekten vaz geçtiler. Mağaranın kapısına gelen takipçilerin sesleri duyulduğunda Hz. Ebû Bekr bir ara endişelenmişti. Bu olay Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılıyor: **"Muhammed'e yardım etmezseniz bilin ki, inkâr edenler O'nun Mekke'den çıkarıldıklarında mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah O'na yardım etmişti. Arkadaşı Ebû Bekr'e: Üzülme Allah bizimledir, diyordu,Allah da O'na güven vermiş, görmediğinizaskerlerle O'nu desteklemiş, inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Ancak Allah'ın sözü yücedir, Allah güçlüdür, hâkimdir." (Tevbe:9/40)**

İki arkadaş mağarada üç gün üç gece kaldıktan sonra, takibin biraz gevşemiş olduğuna kanaat getirdiler. Daha sonra önce yaptıkları anlaşmalarına uygun olarak kendilerine develer getirildi. Hz. Ebû Bekr'in kızı da onlara yol azığı tedarik etmişti. Seyahat on gün civarında sürdü. Bu ara Medine'ye Hz. Peygamber'in hicret için Mekke'den ayrıldığı haberi ulaşmıştı. Medineliler her gün evlerinden çıkıyor ve Mekke'den geleceklerin görüleceği bir tepe üzerinde O'nu bekliyorlardı. Nihayet bir gün Hz. Peygamber'in küçük kervanının gözüktüğü haberi Medine'ye ulaştı. Müslümanların neşesi sonsuzdu. Küçük kervan, Kuba köyü yakınında bulunan Seniyyetü'l-veda denilen tepeye geldiğinde Müslümanların tezahüratı ve sevinçleri doruk noktasına ulaşmıştı.

Hz. Muhammed (S.A.V.)'in Kubaya gelişi, 622 miladî yılının 20 Eylül'üne rastlar. Hz. Peygamber Kuba'da bir mescit yaptırdı. Burada Hz. Peygamber 10 günden fazla bir süre kaldıktan sonra bir cuma günü yola çıktı. Ranuna vadisinde Benî Sâlim yurduna geldiklerinde Hz. Peygamber ashabına cuma namazının farz kılındığını haber verdi ve burada ilk cumayı kıldılar. Namazdan sonra Medine'ye doğru yola çıktılar. Hz. Peygamber, Medine'ye geldikten sonra devesi Halid b. Zeyd'in evinin önünde çöktüğü için ilk olarak ona misafir oldu. Bu sahâbî, Emevîler zamanında İstanbul'un fethi için İstanbul'a kadar gelmiş ve burada şehit düşmüştür. İstanbul'un Eyüp semti ile Eyüp Sultan Camisi adlarını ondan almışlardır. (A.TOKSARI)

HİDAYET

Hidayet lügatte, lütufla yol göstermeye denir. Hediye de buradan gelmiştir. Kur'ân'daki kullanımlarına bakarak Allah'ın insan için olan hidayetinin dört çeşidinden söz edilmiştir.

Birincisi: Akıl, zekâ ve zorunlu bilgilerle donanmış her varlığa bütün cinsleriyle yayılmış olan hidayet. Her varlık bu hidayeti taşıdığı oranda bir değer sahibidir. **"Rabbimiz, her şeye yaratılışını verip sonra da yol göstericisini verendir. 20/50."**

İkincisi: İnsanlara peygamberlerin dilleriyle ve Kur'ân'ı indirmek suretiyle çağrıda bulunarak Allah'ın yol göstermesidir. **"Biz, onları emrimize çağıran imamlar olarak atadık.. 21/73."**

Üçüncüsü: İhtida eden kimselere mahsus kılınmış olan yardım, tevfik. **"İhtida**

edenlerin hidayetini Allah arttırır ve onlara takvalarını verir. 47/17."

İhtida, insanın hür bir biçimde, ister dünya ile ister ahiret ile ilgili işleri araştırmasına mahsus bir iştir. **"Gerçekten inananları ve iyi iş işleyenlere imanları sebebi ile, Rabbi onlara yol gösterir. 10/9.", "Allah'ın akıl verip elçi göndererek çağrıda bulunduğu kimseler, doğru yolu bulmuş olanlardır. 7/178."**

Dördüncüsü: Allah'ın ahirette cennete doğru yol göstermesidir. **"Allah yolunda öldürülenlerin amellerini Allah yitirmeyecek, onlara yol gösterip işlarini düzene koyacak ve onları anlatıp duyurduğu cennete sokacaktır. 47/4-6."**

Bu dört hidayet bir sıraya göre düzenlenmiştir. Zira birinci hidayet türünü elinde bulundurmayan, ikincisini de bulunduramaz. Böylelerinin yükümlü olması doğru olmaz. İkinci tür hidayete sahip olmayan, üçüncü ve dördüncüsüne de sahip olmaz. Dördüncü tür hidayeti olan kimse bundan önceki üç hidayet türüne de sahip demektir. Üçüncüsüne sahip olan kimse, ondan önceki iki hidayet türünü elde etmiştir. Bununla beraber, bazen birinci tür hidayet verilip de kendisinde ikinci ve üçüncü tür hidayetin meydana çıkmadığı da olur.

İnsan, sadece çağrı yapmak ve yolları tarif etmek suretiyle bir kimseye hidayet verebilir. **"Şüphesiz sen, elbette doğru yolu tarif ediyor ve doğru yola çağırıyorsun...", "Her toplumun doğru yolu tanıtıcısı ve ona çağırıcısı vardır."**

Allah'ın peygamberde ve diğer insanlarda olmadığını duyurduğu ve bu kimselerin gücü dışında kaldığını hatırlattığı her hidayet çağrı ve yolu tanıtma dışında kalan hidayettir. Bunlar, aklı vermek, tevfik, cennete koymak tarzındaki hidayetlerdir. **"Ey Muhammed, onlara hidayet vermek sana düşmez. Fakat Allah dilediğine hidayet verir. 2/272."**

Kur'ân, kâfirlere, fasıklara, zalimlere tevfik ve yardım etme anlamına gelen hidayetin verilmeyeceğini haber veriyor. **"Ve Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez (yardım etmez)** 2/257, ayrıca 2/264, 5/108."

Hidayet iki şeyi gerektirir: Biri, yol göstericinin yolu göstermesi, diğeri yol gösterilenin yolu görmesidir. Ancak, bu iki unsurla hidayet tamamlanmış olur. Bazen yol gösterici yolu gösterir, fakat yol gösterilen yolu görmez. Bu durumda ikinci unsurun yokluğuna bakılarak "hidayet etmedi" anlamına yol göstermedi denilebilir. Fakat yol göstericinin yolu gösterme işini yaptığı dikkate alınarak "hidayet etti" anlamına yol gösterdi denilebilir. Kâfirlerin, fasıkların ve zalimlerin Allah'ın hidayetinden (tevfik ve yardımından) mahrum bırakıldıklarını ifade eden ayetlere de bu iki açıdan yaklaşımda bulunmak mümkündür. Buna göre, kâfirlerin, Allah'ın hidayetini kabul etmediklerine bakılarak, Allah onlara hidayet etmemiştir denilmesi doğru değildir. Çünkü hidayeti kabul etmek, hidayetin gerçekleşmesi için ikinci tamamlayıcı unsurdur. Ama, Allah'ın onları içine alacak şekilde aklı ve nakli verdiği düşünülerek **"Allah onlara hidayet etmiştir"** denilmesi de doğrudur. Çünkü hidayetin ilk unsuru akıl ve naklin (yol göstericinin yolu gösterdiğinin delili olarak) verilmesidir. Allah, hidayetin gerçekleşmesi için, yol göstericiliğin gereklerini yerine getirmiş, ama insan kendine düşen işleri işlememiştir. Bunun için "Allah yol gösterdi, fakat o yolu görmedi" demek mümkündür. **"Semud kavmine yolu gösterdik. Fakat onlar, gösterilen yolu görmemeyi (körlüğü) görmeye (hidayete) tercih ettiler... 41/17."**

Allah Kur'ân'da, iyi ve kötü yolu, ödül ve ceza yolunu akıl ve nakil ile tanıttığına bir çok kez işaret etmiştir. **"Bize doğru yolu göster. 1/6", "Elbette onlara bir yol gösterdik. 4/68."** Bu ayetlerde sözü edilen yol göstermenin genel yol gösterme olup bunun da akıl ve nakilden ibaret olduğu söylenmiştir.

"Hüda" kelimesinin Kur'ân'da sık kullanıldığı görülmektedir. Lügat anlamı bakımından Hüda ve hidayet kelimeleri aynıdır. Fakat Allah, insana değil yalnız kendisine ait olan hidayeti Hüda kelimesiyle ifadeye dökmüştür. **"İşte onlar Rableri tarafından verilen bir hidayet üzeredirler. 2/5", "De ki, gerçek hidayet Allah'ın hidayetidir. 3/73", "De ki, Allah'ın hidayeti işte asıl o hidayettir. 2/120."** Hidayetin ilk unsuru, Allah'ın hidayeti olduğuna göre, insanın hidayeti ikinci unsuru, yani Allah'ın hidayetini kabul etme işi olacaktır. İşte bu ikinci unsuru yerine getiren kimse ihtida etmiş olur. Bu yüzden her hangi bir âlime uyan kimseye de "ihtidâ eden" denir.

Allah, müşriklerin bir şey bilmeyen ve ihtida etmeyen babalarına tâbi olmalarını kı-

namıştır. Ve müşrikleri **"Babalarınız kendilerini bilmiyorlar ve her hangi bir bilene de tâbi olmuyorlar'** diye uyarmıştır.

Kur'ân, hidayeti kabul edenin kendisi için kabul ettiğini, kabul etmeyip ondan kaçanın da yine kendi zararına ondan kaçlığını bildirmektedir. **"De ki, ey insanlar, Rabbiniz tarafından size hakikat ulaştırılmıştır. Kim o hakikati alıp benimserse ancak o kendi yararına alıp benimsemiştir. Kim de o hakikati almayıp reddederse o ancak kendi zararını göze alarak almayıp reddetmiştir. Ve ben sizin vekiliniz değilim. 11/107."**

Allah, tövbe eden, iman eden, salih amel işleyen ve sonra da ihtidâ eden kimseyi daima bağışlayacağını müjdelemektedir. "Kuşku olmasın ki, ben tövbe edeni, iman edeni, yararlı iş işleyeni sonra da Allah'ın verdiği hidayeti alıp bağrına basanı her zaman bağışlarım. 20/82."

Kimin hidayeti alıp kabul ettiğini herkesten daha fazla Allah bilir. Ve kimin Allah'ın verdiği hidayeti kabul etmeyip reddettiğini herkesten çok Allah bilir. **"Bu, onların bilgi seviyesidir. Senin Rabbin, onun yolundan sapanı gerçekten daha iyi bilir ve O, O'nun gösterdiği yolu görüp gireni de gerçekten daha iyi bilir. 53/30."** (H.ŞAHİN)

HİKMET

Hikmet, ilim ve akılla gerçeği bulmaktır. Allah için hikmet kelimesinin anlamı, eşyayı tanıması ve onları son derece sağlam ve ahenkli olarak yaratmasıdır. İnsan açısından hikmet, insanın var olanları tanıması ve iyi işler yapması anlamına gelir. Nitekim Allah'ın Lokman'a verdiği hikmet (31/12) bu sonuncu anlamdaki hikmettir.

Hikmet kelimesi hüküm kelimesiyle yakın alâka içindedir; fakat hüküm, hikmetten daha geneldir. Her hikmet hüküm iken, her hüküm hikmet değildir.

Kur'ân, Allah'ın peygamberlere kitabın yanısıra hikmeti de indirdiğini ifade eden ayetlerle doludur. Kitap gibi hikmet de Allah'tan gelmedir. **"O, hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilirse ona çokça hayır verilmiş olur... 2/269."** Hikmet ile, hayır arasında doğrudan bir orantı görülmektedir. Allah'ın yolu hayır yoludur. Bu yola davet, hikmet aracılığı ile yapılacaktır. Hayra ancak hayırla davet yapılır (16/125).

Kimi peygamberlere mülkle birlikte hikmetin verildiği kaydedilmektedir (2/251). Buna göre devlet yöneticiliği ile hikmet sahibi olmak arasında da yakın ilgi kurulabileceği düşünülebilir.

Kur'ân'da belirtilen başlıca hikmetler şunlardır: Allah ile birlikte başka bir tanrı edinmemek. Sadece Allah'a kul olmak ve anneye-babaya çok büyük saygı göstermek. Akrabaya, miskine, yolcuya hakkını vermek ama savurganlık etmemek. Savurganların şeytanlara yoldaş olduğunu bilmek. Allah yoluna ve onun rahmetine talip olmak için akrabadan, düşkünlerden, yolculardan ayrılmak gerekiyorsa tatlı söz söyleyerek ayrılmak. Cimrilikten de, tutumsuz olmaktan da kaçınmak. Allah'ın herkese göre rızık ortamı meydana getirdiğini, ölçülü ve hesaplı bir rızık planlamasını yaptığını bilerek paniğe kapılmamak. Yoksul düşmek kaygusu ile çocukları öldürmemek. Zinaya yaklaşmamak. Yetkisiz ve haksız olarak hiç kimseyi öldürmemek. Yetim malıyla en iyi biçimde ilgilenmek. Verilen sözde durmak. Ölçüyü, tartıyı doğru ölçeklerle vermek. Ardına düşülen şeyi bilmek ve bilinmesi yarar sağlayacak olan şeyin peşine düşmek.

Kulağı, gözü ve kalbi sadece uğruna yaratıldıkları işte kullanmak, onları yapmak zorunda oldukları görevden alıkoymamak ve yapmakla mükellef olmadıkları görevde kullanmamak. Yeryüzünde böbürlenerek yürümemek. Yukarıdan beri sayılan bütün bu yasakların Allah katında hoş karşılanmayacak kötülükler olduğunu asla unutmamak (17/22-39).

Hikmete sahip olan kimseye hakîm denir. Hakîm Allah'ın sıfatı olarak zikredildiği gibi, Kur'ân'da, Kur'ân'ın ve kitabın sıfatı olarak da kaydedilmiştir. Hakîm vasfı genellikle çok iyi bilen anlamında "alîm" ve daima izzet ve devlet sahibi anlamına "azîz" sıfatlarıyla birlikte ve bu sıfatlardan sonra ifade edilegelmiştir. Kur'ân'da belirtilen hikmetin özü, bilerek ve bildiğiyle iş görmektir. **"Allah bütün fiillerinde hikmet sahibidir"** demek, O, ilmi fiilinden ve fiili ilminden ayrı olmayandır ve bunun için gereken kudret ve devlete daima sahiptir, demektir. Kur'ân, Allah'ı aziz ve hakîm, alîm ve hakîm olarak tanıtırken izzet ve hikmetin, ilim ve hikmetin birbirinden ayrı düşünülmemesini insanın dikkatine sunmuştur. (H.ŞAHİN)

HİLÂL

Ayın gözle görülmeye başladığı ilk günlerdeki hâli. Arapça olan bu kelimenin çokluğu "el-Ehitle"dir.

Ayın henüz gözle görülemeyecek durumda olan hâline hilâl denmez. Her kamerî ayın girişinden ilk iki gece ay, hilâl adını alır. Çünkü ayın gözle görülmesi bu gecelerden birisinde olur. Ayın daha sonraki hâline Arap dilinde hilâl denmez, kamer denir. Bir rivayete göre her kamerî ayın ilk iki gecesi ile son iki gecesinde görünen aya hilâl denmektedir. Türkçe'de de hilâli, rü'yet anlamında kullanıyoruz. Nitekim ay ilk görüldüğünde hilâl görüldü, diyoruz, ama daha sonraki günlerde ay için bu kavramı kullanmıyoruz.

Sahabeden bazıları Hz. Muhammed (S.A.V)'e hilâl hakkında soru sorduklarında şu ayet indirildi: **"Ey Muhammed! Sana hilâl hâlindeki ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür."** (Bakara: 2/189)

Dikkat edilecek olursa soru hilâlin mahiyeti hakkında olduğu hâlde inen ayet, hilâlin Müslümanlara sağladığı faydalardan bahsetmektedir. Diğer bir ifade ile muayyen zamanlarda yapılacak ibadetlerin bir kısmının vaktinin hilâle göre tespit edileceği belirtilmiştir. Meselâ Ramazan orucunun başlangıcı ve bitimi hilâlin doğması ile belirlendiği gibi, hac ibadetinin günleri de yine hilâle göre tespit edilmektedir. (A.TOKSARI)

HUCURÂT SURESİ

Hucurât, oda antamına gelen **"Hucra"** kelimesinin çokluğudur. Odalar demektir. Bundan maksat da Hz. Peygamber'in eşlerinin odalarıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in 49. suresinin adıdır. Surenin adı ise, 4. ayette geçen el-Hucurât kelimesinden gelmektedir. Bu sure, Medine'de Mücadele suresinden sonra, Tahrîm suresinden önce nâzilolmuştur. Surede 18 ayet, 343 kelime ve 1476 harf bulunmaktadır.

Bu sure, Müslümanların, Allah ve Rasulü ile olan ilişkilerinde uyacakları ahlâk, sosyal ve protokol kaidelerini, Müslümanlarla olan sosyal ilişkilerini, fertler arasında uygulanacak ahlâk kurallarını ihtiva etmekte, kısaca ahlâklı bir İslâm toplumunu oluşturacak psikolojik ve sosyolojik ilkeleri getirmektedir. (C.KIRCA)

HÛD SURESİ

Sure Mekke'de nâzil olmuştur. 123 ayet, 1715 kelime, 7605 harftir. Surede Hûd peygamber anlatıldığı için ona bu isim verilmiştir.

Surenin ilk ayetinde Kur'ân'ın iki önemli özelliği belirtilmekte, ayetlerin sağlam delillere, kuvvetli esaslara dayalı olduğu, gerek hukukî konularda, gerekse diğer ilmî konularda olsun Kur'ân'ın bir çok anafikirler, umumî kurallar taşıdığı anlatılmaktadır.

Surede bir çok korkutucu ve teşvik edici hükümlere yer verilmekte, sadece Allah'ın dinine sarılıp bu dinin beşeriyetin faydasına ve menfaatine olan iyi ve güzel şeylerin hepsini ihtiva ettiğini kabul edenlere dünya ve ahiretin bütün hayırları verileceği bir teşvik unsuru olarak belirtilmektedir.

Surede Kur'ân'ı, Hz. Muhammed'in eseri sayanlar veya böyle iddiada bulunanlar açık oluruma davet edilmekte, **"İddlanızda doğrular iseniz bütün ediplerinizi, şairlerinizi, ilim adamlarınızı çağırın da bu Kur'ân'ın on suresinin bir benzerini uydurup ortaya koyun"** denmektedir.

Surede inkârcı ve putperestlerin ve materyalistlerin körlük ve sağırlık içinde nasıl bir elîm sonuca ulaşacakları haber verilmekte, varlık âlemindeki ve kendi vücudundaki ilâhî sanatın yüceliğini görmeyenlerin kalp gözlerinin kapandığı, kulaklarının duymadığı belirtilmektedir.

Surede bir takım psikolojik tasvirlere yer verilmekte ve gerek bolluk gerekse darlık anındaki insanın hâlet-i ruhîyesinden örnekler sunulmaktadır. Nuh Peygamber'in kendi kavmiyle olan mücadelesinden söz edilmekte, tufan sahnesi canlandırılmakta, imansızların akıbetleri gözler önüne serilmektedir.

Tarihte geçen Ad kavminin akıbeti ibretli bir tablo hâtinde sergilenmektedir.

Hûd Peygamber ile kavmi, Salih Peygamber ile kavmi, Lut Peygamber ile kavmi, Şuayb Peygamber ile kavmi arasında geçen olaylar ve inkârda ısrar eden bu kavimlerin bir kısmının öldürücü bir kasırga ile yok olup gittikleri, bir kısmını korkunç çığlıkların yakaladığı, bir kısmınıı da mallarıyla, canlarıyla yere gömülüp battığı anlatılmaktadır.

Surenin son bölümü ise müminlere sağa sola sapmadan dosdoğru yolda yürümey , zulmü desteklememeyi, zalimiere arka çıkmamayı, haksızlığa uğramamaya ça-

lışmayı, beş vakit namazı kılmayı, sabırlı olmayı bildirmektedir. (M.K.ATİK)

HUNEYN

Mekke ile Tâif arasında bir vadinin adı. Müslümanlar ile Havâzin ve Sekîf kabileleri arasında H. Sekizinci yılda bu vadide yapılan savaş.

Mekke'nin fethinden sonra Hevâzin ve Sekîf kabilesi Müslümanların kendi üzerlerine saldıracağından endişe etmişlerdi. Bu yüzden komşu kabilelerin bir kısmını da yanlarına alarak muazzam bir ordu kurdular. Müslümanlar bu sıra sayı olarak çoktular fakat harbe hazır değillerdi. 12 bin kişilik bir ordu meydana getirebildiler. İslâm ordusu ilk önce Huneyn vadisinde pusuya düşürüldü. Bu yüzden Müslümanlar geri çekilmek zorunda kaldılar. Neredeyse mağlup olacaklardı. Hz. Muhammed bu sıra canını tehlikeye alarak bizzat düşmanın karşısına çıktı. Hz. Abbas'ın da tesirli bir konuşma yapması üzerine İslâm ordusu yeniden toparlandı. Her şeyden de önce Allah'ın yardımı ile bu savaş Müslümanların lehine sonuçlandı. Kur'ân-ı Kerîm bu durumu şöyle açıklıyor: **"And olaun ki, Allah size bir çok yerlerde ve çokluğunuzun sizi böbürlendirdiği fakat bir faydası da olmadığı yeryüzünün geniş olmasına rağmen size dar gelip de bozularak arkanıza döndüğünüz Huneyn gününde yardım etmişti. Bozgundan sonra Allah, peygamberine müminlere güvenlik verdi ve görmediğiniz askerler indirdi. İnkâr edenleri azaba uğrattı. İnkârcıların cezası budur."** (Tevbe: 9/25-26)

Bu savaşta Müslümanlar dört şehit verdi. Düşman tarafında ise 70 civarında ölü vardı. Bu harpte 22 bin deve, 40 bin koyun, dört bin okka gümüş, 6 bin esir alındı. Bu miktar Müslümanların o tarihe kadar elde ettikleri en büyük ganimet idi. (A.TOKSARI)

HÛRİ

Sözlükte genç, güzel, beyaz tenli, siyah gözlü kadın anlamına gelen bu kavram, İslâmî ilimler terminolojisinde Cennet kızlarına verilen addır.

Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli ayetlerinde hûrilerden bahsedilmiştir. Hûriler bazı ayetlerde "mutahhar zevceler = temiz kadınlar" şeklinde geçmektedirler. (Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15) Hûrilerin bir ayette çadırlarda oturdukları ve ceylan gözlü oldukları ifade buyurulmakta (Rahman 55/72), aynı surenin bir başka ayetinde de bunlar yakut ve mercana benzetilmişlerdir. (Rahman 55/58)

Kur'ân-ı Kerîm hûrilerin yaratılışları ve mahiyetleri hakkında da şu bilgiyi vermektedir: **"Biz ceylan gözlüleri (hûrileri) defterleri sağdan verilenler için yaratmışızdır. Onları bâkire, eşlerine düşkün ve hepsini bir yaşta kılmışızdır."** (Vâkıa 56/35-38)

Hûriler cinsî ve ahlâkî ayıptan uzaktırlar. Diğer bir deyimle ahlâk dışı her hangi bir davranış içinde olamazlar. (Rahman 55/56)

Çeşitli tefsir kitaplarında bunların bedenî güzelliklerine ait bir çok bilgi vardır. Bu bilgilerin bir kısmı onların yaratılışlarına, diğerleri de onların renklerine ve diğer güzelliklerine dairdir. Ancak bu bilgilerin hepsi dünyadakilere benzetilerek verilmiştir. Hûrilerin gerçek mâhiyetleri hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de her ne kadar âhiretle ilgili cennet ırmakları, yiyecekler, kadınlar v.s. dünyada kendilerine eşil olan şeylerin adlarını taşıyorsa da bunlar mecazî manada olup, dünyadakiler ile karşılaştırılması için zikredilmiştir. (A.TOKSARI)

HURÛF-U MUKATTA'A (Sure başlarındaki harfler)

Kur'ân-ı Kerîm'in 23. suresinin başında bazen bir, bazen de bir kaç harfin birleşmesinden meydana gelmiş rumuzlar bulunmaktadır. Bu harflere "el-Huruf-u'l Mukatta'a" denir. Bu harflerin delalet ettiği manalar hususunda İslâm alimleri tarafından çok çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Ancak tam anlamı ile bunlardan muradın ne olduğunu katî olarak Allah'ın bilebileceği üzerinde ittifak hâsıl olmuştur. Ancak "el-Huruf-u'l Mukatta'a"'nın delalet ettiği muhtemel manaları zikretmekten de geri durmamışlardır. Bu manaları şöyle özetleyebiliriz:

1-Kur'ân bu harfleri zikretmek suretiyle çevrenin dikkatini çekmek, dinlemelerini sağlamak istemiştir.

2-Bu harfler Kur'ân'ın esrarından olup, Allah Tealâ bunları bilme ilmini kendine mahsus kılmıştır.

3-Kur'ân bunları zikretmekle, mucize olduğuna işaret etmektedir. Yani, "Kur'ân'ın cümleleri, ibareleri, herkesin bildiği bu basit harflerden meydana gelmektedir. Öyley-

se, uğraşın bakalım sizler de elinizde olan bu imkânı kullanarak benzerini getirmeye çalışın. Siz benzerini yapamadığınıza göre mucizedir demek istemektedir...

Bu harfleri açıklayıcı mahiyette Hz. Peygamber'den bir sarih haber yoktur. Ancak Kur'ân okumayı ve her harfinden meydana gelecek sevabı anlatırken "huruf-u mukatta'a"nın her birinin ayrı ayrı harfler olduğunu söylemiştir.

Bazı ârifler ise, bu konuda şunları söylemişlerdir: "Nasıl sulama yapılırken bir vadiye veya bir tarlaya nehrin suyunun hepsi birden verilmeyip azar azar verilirse, Allah katında bulunan ilim denizinden de Allah rasullerine gereği kadar verilmiştir. Rasuller âlimlere, âlimler de halka kabul edebilecekleri nispetle verdiler. Ulemâ, enbiyâ ve melâike için sır vardır. Herkes kendi sırrından başkasını öğrenmeye tahammül edemez. Zira akıl zayıftır, göz güneş ışığına tahammül edemediği gibi o da sırlara tahammül edemez." (M.K.ATİK)

HUŞU

Huşu, Allah'ın büyüklüğü, kudreti ve celâli karşısında kulun, hiçliğini, âcizliğini hissetmesi ve bu duygu ile kalbin son derece bir saygı içerisinde olmasıdır. Huşuun insan bedenindeki tezahürü ise bedendeki sakinlik, vakar ve mahviyet (ileri derecede tevâzu)tir. Şu hâlde huşuun aslı kalpte olmakla beraber, tezahürü bedendedir. Kalpteki bu duyguya Arapçada "zarâa" ismi de verilir ki "Allah'a tazarru etmek" deyimindeki "tazarru" kelimesi aynı köktendir. Huşu tam bir boyun eğiş ve bunun gerektirdiği davranışlardan ibarettir. Mümin, devamlı kalben Allah'ı zikrederek huşu içinde olmalıdır. **"İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki, kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka karşı huşu içinde olsun ve bundan önce kendilerine kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalpleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar"** Hadid: 16). (S.POLAT)

HÜDHÜD

Hüdhüd, çavuş kuşu veya **ibibik** denilen kuştur. Bu ifade Kur'ân'da bir yerde ve en-Neml suresinin 20. ayetinde geçmektedir. Bu ayette, **"Süleyman kuşları araştırdı ve dedi ki, "Hüdhüd"ü neden göremiyorum, yoksa kayıplardan mı oldu?"** denilmektedir.

Hz. Süleyman, insan, cin ve kuşlardan müteşekkil ordusuyla karınca vadisine geldiği zaman, su aramış, fakat bulamamıştı. Ordusunda bulunan hüdhüd, yeraltı sularının nerede olduğunu çok iyi bilen bir kuştu. Bu kuş, suyu bulur, emrinde bulunanlar ise suyu oradan çıkartırdı. Hz. Süleyman, Hüdhüd'ü bulamayınca çok kızmıştı. Fakat hüdhüd kuşu, bu arada Yemen'de yaşayan dedelerinin adıyla anılan "Sebe" melikesinden Hz. Süleyman'a bilgi vermiş ve bu kraliçenin tahtından ve güneşe taptıklarından söz etmişti. Hz. Süleyman bunun üzerine bir mektup yazmış ve bu mektubun kraliçeye götürülmesini Hüdhüd'ten istemişti. Ayrıca ondan biraz beklemesini ve olacaklardan kendisini haberdâr etmesini emretmişti. (en-Neml, 27/20-28)

Hz. Süleyman'dan bahsederken bu arada Hüdhüd'den de bahseden Kur'ân-ı Kerîm, onun hakkında özetleyerek sunduğumuz bu bilgiyi vermektedir. Bunun dışında başka bir bilgi verilmemektedir. (C.KIRCA)

HÜMEZE SURESİ

Mekke'de Kıyâme suresinden sonra, Mürselât suresinden önce nâzil olan bu sure, dokuz ayetten meydana gelmiştir.

Surede iman cevherine sahip olmayan kimsenin iki kötü özelliğinden söz ediliyor. Toplumun huzur ve sükununu bozmak için arkadan çekiştiren, gıybet eden, ayıplayan, insanlara hoşlanmayacakları adı takan, insanların ayıplarını araştıran, çeşitli yerlerde onu bunu kınayan, kaş göz işaretiyle onun bunun sırrını ifşa edenler şiddetle kınanıyor.

Kazandığı malın nereden gelip nereye gitmesi gerektiğini bilmeyen, onunla ne gibi hayırlar yapılacağını düşünmeyen, işi gücü sadece servetini çoğaltmak olan, insanların yerinin, gerçeklerin ölçüsünün, malla mütenasip olduğunu sanan, mal kazanmakla insanların bütün değerlerine sahip olacağını zanneden adi bir tip anlatılıyor. Sayılmak için biriktirilmiş böyle malın hiç bir hayra yaramayacağı, sahibini kurtarmak şöyle dursun başına belâ ve felakeller getireceği bildiriliyor. Bütün gayret ve himmetini para elde etmek için harcayıp da halkı incitenler, herkesin hak ve hukukunu çiğneyerek şerefleriyle oynayanların kesinlikle Allah'ın uzun sütunları arasında yürekleri üstüne ateşe atılacakları bildiriliyor. (M.K.ATİK)

ISLAH-I BEYN (Bkz: BARIŞMA)

ITK (KÖLE AZADI)

Tarihin ilk devirlerinden beri yürürlükte olan kölelik müessesinin ortadan kalkması yolunda en önemli inkılap ve ıslahatlardan birini İslâm dinî yapmış, kölelerin gerek ruhen ve gerekse fiilen hürriyetine kavuşması için bir dizi tedbir ve uygulama getirmiştir.

Kur'ân müminlerin köle azat etmelerini (ıtk) daima teşvik etmiş, bunu en büyük ibadetlerden biri saymıştır. Ayette **"İyilik, yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmenizden ibaret değildir. Asıl iyilik, Allah'a ahiret gününe, meleklere, kitaba, peygambere inanan ve malını Allah sevgisiyle yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere veren, köle ve esirleri hürriyetine kavuşturma uğrunda harcayan... kimselerin yaptığı iyiliktir"** (Bakara: 177) buyurulmuş, köle azadının, insan için çetin bir geçit olduğu belirtilmiştir. (Beled:11-13).

Kur'ân, hataen adam öldürme (Nisa:91), yemini bozma (Maide:89) ve zıhar (Mücadele:3-4) suçlarının kefareti olarak köle azadı esasını getirmiş, bir diğer ifadeyle ferdî mahiyetteki suçlarda bile köle azadına yönelerek kölelerin hürriyetine kavuşmasına imkân hazırlamıştır.

Kur'ân ayrıca efendisi ile belli bir bedel karşılığı anlaşarak hürriyetini satın almak isteyen kölelerle "mükatebe" yani "bedel karşılığı hürriyete kavuşma" anlaşmasının yapılmasını istemektedir. (Nur:33)

Yine Kur'ân, devletin zekat gelirlerinden bir kısmını boyunduruk altındaki kölelerin azat edilmelerine harcanacağını bildirerek (Tevbe:60) kölelerin hürriyete kavuşturulması konusunda devlete dahi görev yüklemiştir.

Bütün bunların yanı sıra hadislerde ve uygulamada kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması yönünde, kanunî azat, ölüme bağlı azat (tedbir) efendisinden çocuk doğurması sebebiyle (ümmü veled) azat gibi bir takım yeni imkânlar getirilmiş, bu yönde bir temayül ve kamuoyu oluşumu cihetine gidilmiş, böylece İslâm dini köleliğin sona ermesi yolunda çok ciddi bir inkılap yapmıştır. (A.BARDAKOĞLU)

İBADET

İbadet, kulluk, itaat, saygı ve ta'zim anlamlarına gelmektedir. Bundan maksat ise, Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmaktır. İbadet, insanın yaradılış sebebi ve gayesidir. (Zariyât, 51/56) Kur'ân-ı Kerîm'de ibadet ve ibadeti ilgilendiren 140 ayet mevcuttur. Bunlardan yaklaşık 30 kadarı ibadetin yapılmasını emretmektedir. Bu sebeple ibadetin farziyeti, farz ve sünnetle sabittir. İslâm dininde imandan sonra hemen zikredilen şey, ibadettir. **"İman edenler ve salih amel işleyenler"** ifadesi bunu göstermektedir. Ehl-i sünnet'e göre amel imandan bir parça değildir. Bu-

nun için ibadet, amelin tarifine dahil edilmemiştir. Bununla birlikte, amelsiz iman, her an tehlike ile karşı karşıya kalan bir mum ışığına benzetilmektedir. Dinî bütünlük, İman ve ibadetle birlikte mümkündür. İbadet, kulluk borcudur ve Allah'ın verdiği nimetlerin bir şükrüdür. Gerçek manası ile ibadet, Allah katında kulun kendi kusurunu ve âcizliğini görüp Allah'ın kudret ve rahmeti karşısında secdeye kapanmasıdır. Bir diğer ifadeyle, kulun her an Allah ile birlikte olduğunun şuurunda olmasıdır. Namaz, Allah'ın büyüklüğünü ve rahmetini tesbih etmek, O'nu övmek ve anmaktır. Namaz, Hz. Peygamber'in de dediği gibi müminin ruhen ve kalben Allah'a yaklaşmasıdır. Namaz, ilâhî rahmetin ve kudretin tecellisine mazhar olmaktır.

Kur'ân-ı Kerîm **"Ölünceye kadar Rabbına ibadet et"** (Hicr, 15/99), **"İbadet et ve şükredenlerden ol"** (Zümer, 39/66) ve **"Bana ibadet ediniz"** (Tâhâ, 20/14) emirleriyle ibadeti emretmektedir. İbadetin ruhu ise, ihlastır. Yani **ibadet** her hangi bir fizyolojik veya sosyolojik bir gaye için yapılmaz. Fayda için de yapılmaz. **Ancak Allah rızası için yapılır.** Kul olduğu ve bundan dolayı da görevi olduğu için yapılır. İbadetler, dünyevî menfaat ve düşüncelerle de yapılmaz. Gösteriş için yapılan ibadetlere riya karışmış demektir. Bu da ihlas ile asla bağdaşmaz. Allah, bu tür ibadet yapanları kınamıştır. (Mâ'un, 107/5)

İbadetler, bedenî, malî, hem bedenî hem de malî olmak üzere üçe ayrılır. Bedenî ibadetler, namaz ve oruç, malî ibadetler, zekat ve sadaka, hem malî hem de bedenî ibadetler, hac ve umredir. Bu ibadetlerin dışında Allah'ı zikretmek, O'nu hatırlamak da bir ibadettir. Aslında ibadetler, amaç değil, Allah'a insanı ulaştıran birer araç gibidirler. Asıl amaç, Allah'a ulaşmak ve O'nunla ruhen her an beraber olduğunu bilmektir. İbadetlerin günün muayyen saatlerine, günlere ve aylara bölünmesi de insanı devamlı Allah'la beraber yapmak içindir. Dinî ibadetlerini yerine getiren her müminin yaptığı diğer işler de ibadet sayılmaktadır. Zira bu işleri yaparken mümin , Allah'ın adını anmakla işe başlamakta ve yaptığı işte O'nu hatırlamakla ve bu kudreti bana Sen verdin ve Sen'in adınla bu işe başlıyorum demektedir. Bu da bir zikirdir ve ibadetin amacına uygundur.

İbadetler, Allah rızası için yapılmasına rağmen, Allah her bir ibadette kulları için pek çok hikmetler ve faydalar var etmiştir. Namazın, ayrı psikolojik ve tıbbî faydaları vardır, zekatın ayrı sosyolojik ve ahlâkî faydaları vardır. Namaz, bedenî bir ibadet olmasına rağmen cemaatle de kılınır. Namaz, insanı fikren ve ruhen günde beş defa Allah'ın huzuruna çıkabilecek ahlâkî ve bedenî temizliğe kavuşturur. Ruhî duyguların gelişmesine, insanın huzur ve sükûn duymasına sebep olur. İnsana Allah'ı unutturmaz, dolayısıyla onu edepli, namuslu ve terbiyeli kılar. Oruç ise, irademizi güçlendirir, sevgi ve şefkat duygularını geliştirir. Gurur ve kibir gibi kötü huylardan ve davranışlardan insanı uzaklaştırır. Bencilliği giderir ve insanı sosyal bir varlık hâline getirir. Zekat ve sadaka ise, başkalarına yardım etmenin huzur ve mutluluğunu insana tattırır. Yardım etme duygusunu geliştirir. Bencilliği törpüler ve insanı egoist bir kişi olmaktan uzaklaştırır. Ama ibadetler bu menfaatler için yapılmaz. Allah rızası için yapılır, fakat ibadet yapan neticede bu menfaatlere nâil olur. (C.KIRCA)

İBRAHİM PEYGAMBER

Hz. İbrahim, Azer'in (Târek) oğludur. Soyu Hz. Nuh'un oğlu Sam'a ulaşır. Babil'de doğmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre o sırada Babil, güçlü bir kral olan Nemrud tarafından yönetilmekte idi. Devletinin sınırları ise oldukça genişti. Nuh (A.S.)'a gönderilen hükümlerin kalıntıları ile amel ettiği sanılmaktadır. Kaynaklar İbrahim (A.S)'in babası 75 yaşında iken doğduğunu ve büyük oğlu olduğunu yazmaktadırlar. Ayrıca Hz. İbrahim'den başka Nahur ve Hâran adında iki kardeşi olduğu da zikredilmektedir. Lût (A.S) Hz. İbrahim'in kardeşi Hâran'ın oğludur.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İbrahim'i şöyle tavsif etmektedir: **"Allah, İbrahim'i dost edinmişti"** (Nisa 125), **"Gerçekten o, inanmış kullarımızdandı"** (Saffat, 3), **"İbrahim ne bir Yahudi ne de bir Hıristiyandı. Fakat o Allah'ı bir tanıyan gerçek bir Müslümandı."** (Âl-i İmrân:67), **"O, şüphesiz dosdoğru bir peygamberdi"** (Meryem 41) **"Doğrusu İbrahim, çok içli, yumuşak huylu ve kendini Allah'a vermiş bir kimse idi"** (Hûd, 75) **"İşinde Allah'a dönük, içli, yumuşak huylu, yüreği yanık, dosdoğru mümin, vefakâr, hanif ve sadık,**

görevini tam yapmış, misafirperver biri idi" (Bakara 124, Necm, 37)

Allah Tealâ İbrahim (A.S)a hakkı bâtıldan ayırabileceği gücü daha küçük yaşta iken vermişti. Allah'ın bir olduğunu, doğmadığını, doğurulmadığını, kâinatın yaratıcısının Allah olduğunu, kavminin ibadet ettikleri putların ve yontarak yaptırkları pulların onlara hiç bir fayda vermeyeceğini anladığı için kavmini şirk ve cehalet körlüğünden kurtarmaya karar verdi.

Hz. İbrahim, put yapan, onlara tapan ve satan babasına **"Ey babacığım, işitmez, görmez, sana hiç bir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun, babacığım sana gelmeyen bir bilgi bana geldi. Bana tâbi ol, seni doğru yola ileteyim. Babacığım, şeytana tapma, çünkü şeytan Rahman'a isyan etmişti. Babacığım ben sana Allah'tan bir azabın dokunmasından korkuyorum, o zaman şeytanın dostu olursun"** (Meryem, 41-47) demişti. Babası da ona **"Ey İbrahim, sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer onlara dil uzatmaktan vaz geçmezsen yemin olsun seni taşlarım, uzun süre benden ayrıl git"** (Meryem, 48) diyerek kendi dinini oğluna telkin etmek istemiş ve onu, putlara kurbanların kesildiği bayrama katılmaya çağırmıştı. Hastalığı bahane ederek bu davete katılmayan Hz. İbrahim, insanlar şehirden dışarı çıktıkları ve bayram yerinde oldukları bir sırada puthaneye dönüp burada en küçüğünden en büyüğüne varıncaya kadar eline aldığı balta ile bütün putları kırarak ufaladı. Sadece büyük cüsseli bir put bırakıp, elindeki baltayı onun omuzuna astı. Halk merasimden dönüp âdetleri üzere putlarına itaat ödülünü takdim etmek için mabetlerine gittiklerinde ilâhlarının kırıldıklarını görmüşler, **"Bunu bizim ilâhlarımıza kim yaptı? Muhakkak ki o zalimlerden biridir"** (Enbiya, 59) diyerek yerleri titretircesine bağırmaya başlamışlardı. İçlerinden bir kısmı, bu işi Hz. İbrahim'in yaptığını tahmin ederek, ona sordular. O da **"Onların büyükleri yapmış, eğer sizinle konuşursa ona sorun diye cevap verdi."** Halk,putların konuşamayacağını bildiği için sustu. Hz. İbrahim onlara kendilerine ne zarar ve ne de fayda verecek durumda olmayan putlara tapmamalarını, bir olan Allah'a kulluk etmelerini söyledi. Nemrud ve kavmi ise putları kıran mutlaka odur diyerek Hz. İbrahim'e çok şiddetli bir azap vermeye, yaptığı şeye karşılık onu âleme ibret vesilesi yapmaya karar verdiler, hak ettiği şiddetli azabı herkese göstermek için onu toplumun huzuruna çağırdılar.

Halkın büyük bir alanda toplanmasını fırsat bilen Hz. İbrahim, hepsine birlikte şöyle seslendi: **"Allah'ı bırakıp da size hiç bir fayda vermeyecek ve zarar da yapamayacak putlara mı tapıyorsunuz? Yuh size ve Allah'tan başka taptıklarınıza, hâlâ akıllanmayacaksınız?"** (Enbiya, 65)

Bu durum karşısında zor durumda kalan ve yenilgilerini gizlemek için de kaba kuvvete baş vuran bu insanlar ilâhlarının öcünü almaya karar verdiler. Bu maksatla derhal odun toplamaya başladılar. İnançlarına göre Hz. İbrahim'i yakarak ilâhlarına kurban edecekler, böylece de tanrılarına itaat ettiklerini göstereceklerdi. Uzun süre odun topladılar. O kadar odun toplandı ki âdeta meydana sığmıyordu. Nihayet odunları ateşlediler, alevler semaya yükselmeye başlamıştı. Hz. İbrahim'in elini kolunu bağlayarak ateşe atılmasını hükümdar Nemrud emretti ve mancınıkla ateşin içine attırdı. Bu sırada Allah Tealâ **"Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol"** (Enbiya 69) buyurdu ve Hz. İbrahim Nemrut'un ateşinden kurtuldu. Böylece Allah onların hile ve tuzaklarını boğazlarına tıkayarak, kulu ve Rasulünü koruduğunu herkese gösterdi ve şöyle buyurdu: **"Onlar İbrahim'e bir tuzak kurmak istediler, fakat biz kendilerini daha ziyade hüsrana düşürdük"** (Enbiya 69)

Hz. İbrahim, Nemrut'un ateşinden kurtulduktan sonra bulunduğu şehri terk ederek (rivayetler Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı yerin Urfa veya Kûsa şehri olduğunu söylemektedirler.) Yanında karısı Sâre ve yeğeni Lût da olduğu hâlde Suriye topraklarına doğru göç ederek, Şam ve Filistin'e doğru gelirler.

Burada kıtlık baş göstermesi üzerine Hz. İbrahim, hanımı Sâre ile birlikte Mısır'a gider. Burada bulunan hükümdar Ülvan oğlu Sinan'ın büyük zulmüne dayanamayan Hz. İbrahim, hanımı Sâre ve cariyesi Hacer'le birlikte Mısır'dan Filistin'e döner. Bu arada Hz. İbrahim'in, zaman zaman Sâre'nin çocuğunun olmaması sebebiyle çocuk özlemi çektiğini de kaynaklar haber vermektedir. Bu duruma muttali olan Sâre, Mısır'dan getirmiş olduğu cariyesi Hacer'i çocuk doğurması için Hz. İbrahim'e eş ola-

rak verir. Kısa sürede Hacer hamile kalır ve Hz. İsmail dünyaya gelir.

Hz. İsmail'in doğumundan sonra Sâre, Hacer'i kıskanmaya başlar. Zaman geçtikçe bu kıskançlık daha da artar. Ve Sâre, Hz. İbrahim'e Hacer ve İsmail'i evden çıkarmasını söyler. Hz. İbrahim Allah'ın emri üzerine İsmail ve Hacer'i yanına alarak çölleri geçip Mekke'nin çıplak dağlarına ulaştı, hiç kimsenin bulunmadığı buraya onları bıraktı. Daha sonra Hz. İbrahim, Filistin'e dönmek üzere yola çıktı. Hacer ve İsmail'den biraz uzaklaşınca Hz. İbrahim Beytullah tarafına dönerek şöyle dua etti: **"Ey Rabbimiz, ben bu çocuklarımdan bir kısmını senin mukaddes olan evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadide yerleştirdim. Ey Rabbimiz, namazı kılsınlar diye böyle yaptım. Artık insanlardan bir kısmının kalplerini oraya meylettir. Şükretmeleri için de o belde halkını bazı meyvelerle rızıklandır"** (İbrahim, 37).

Hacer, kocası Hz. İbrahim gittikten sonra yanında bulunan kaptaki su bitinceye kadar yavrusu İsmail'i emzirerek bekledi. Su bitip hem kendisi hem de İsmail susayınca, Hacer su aramaya başladı. Yakınlarındaki Safa tepesine çıktı. Buradan vadiye indi. Sa'ya niyetlenmiş gibi Merve tepesine kadar koştu. Tepeye çıktı, sağa sola baktı, kimseyi görmeyince Safa ile Merve arasında gidip gelmeye ve koşmaya başladı. Yedi defa gidip geldi. Bu ara Merve tepesinden bir ses işitti ve ondan su istedi. Bu sırada bir melek gördü, Cebrail'di. Kanadı ile yere vurdu ve hemen oradan su çıkmaya başladı. İşte bu suya Zemzem Suyu denmektedir.

Aradan yıllar geçtikten sonra Hz. İbrahim, hanımını ve oğlunu görmek üzere Filistin'den hareket edip Mekke'ye geldi. Hacer vefat etmişti. İsmail ise Mekke'ye yerleşen Cürhum kabilesinden birisi ile evlenmiş ve soylu bir insan olmuştu. Hz. İbrahim, ilâhî emir gereği oğlu İsmail ile birlikte Zemzem yakınlarında yüksekçe bir yer olan Kâbe-i Muazzama'yı inşa etti. Sonra da **"Ey Rabbimiz, bu hayırlı işi kabul et, gerçekten sen dualarımızı işitici, niyetlerimizi bilicisin"** (Bakara, 127) diye dua etti.

Hz. İbrahim 175 yaşında Mekke'de öldüğü vakit, şu anda Halil diye isimlendirilen, daha önce Sâre'nin gömüldüğü mezarlığa oğulları onu defnetti. Buraya daha önce Erbu köyü derlerdi. (M.K. ATIK)

İ'CÂZU'L-KUR'ÂN **(Bkz. Kur'ân İlimleri)**

İÇKİ

İçki, içinde alkol bulunan içeceklere verilen genel bir addır. Kur'ân-ı Kerîm'deki karşılığı ise "Hamr"dır. Hamr, şarap demektir. İslâm'ın ilk yıllarında şarabın çok kullanıldığını ve hatta sosyal bir afet hâlini aldığını, pek çok İslâmî kaynak bize haber vermektedir. Nitekim Hz. Hamza'nın sarhoş olarak Hz. Ali'nin develerine kılıçla saldırdığı, (Buhari, Şirb, 13) ve bazı sahabinin sarhoş olarak namaz kıldığı nakledilmektedir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de şarabın yasaklanması diğer konularda olduğu gibi birden ve kesinlikle olmamış, bilakis bu yasakta kademeli bir yöntem uygulanmıştır. İçki yasağı ile ilgili, Kur'ân'da dört ayet bulunmaktadır. Bunlardan 1. ayette, **"Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerinden de içki ve güzel rızık elde edersiniz"** (Nahl, 16/67) denilmektedir. 2. ayette ise, **"Sana şaraptan ve kumardan soruyorlar. De ki, o ikisinde büyük günah vardır. İnsanlara bazı faydaları varsa da günahları yararlarından büyüktür"** (Bakara, 2/219) hükmü getirilmektedir. 3. ayette, **"Ey inananlar sarhoşken namaza yaklaşmayın"** (Nisa, 4/43) emri verilmekte ve nihayet 4. ayette **"Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar, şans okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz"** (Maide, 5/90) emriyle de içki ve diğer şeyler kesinlikle yasaklanmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de içkiye hamr denilmesinin özel bir anlamı vardır. Zira hamr, aklı örten ve bürüyen demektir. Alkolün beyne yaptığı tahribatı düşündüğümüzde içkiye hamr denilmesinin anlamı daha iyi anlaşılır. İçkinin beyne olan zararı, diğer organlara olan zararından çok daha fazladır. Hz. Peygamber de her sarhoşluk veren şeyin hamr olduğunu, hamrın ise haram kılındığını belirterek (Müslim, Eşribe, 73) bütün içkileri yasaklamıştır. Bu sebeple İslâm dini, adı ne olursa olsun bütün içkileri Müslümanlara haram kılmıştır. (C.KIRCA)

İDDET

Lügatte saymak anlamına gelen iddet ıstılahta kocası ölen, boşanan veya evliliği feshedilmiş kadının, bu evlilikle ilgisinin tamamen kesilmesi ve başkasıyla evlenecek

hâle gelebilmesi için beklemesi gereken müddet anlamına gelmektedir.

Kadınlar için bazı durumlarda da erkekler için böyle bir bekleme süresinin konmasında bir takım gaye ve hikmetler vardır. Her şeyden önce ric'î boşamalarda (bkz. Boşanma maddesi) taraflara düşünme ve tekrar bir araya gelme fırsatı verme, kadının hamile olup olmadığını anlayarak nesebin karışmasını önleme, kadını yeni bir hayata ruhen hazırlama ve evlilik bağına saygıyı yok etmeme gibi gaye ve hikmetlerden söz edilebilir.

Kur'ân iddet süreleri için kadının durumuna veya evlilik bağının sona eriş şekline göre değişen bir takım farklı ölçüler getirmiştir.

Kadın hamile değilse ve hayız görüyorsa, boşanması hâlinde üç kuru' müddeti iddet bekler. Ayette **"Boşanan kadınlar üç kuru' müddeti beklerler."** (Bakara:228) denilmektedir. Ayette geçen "üç kuru' " ifadesi Hanefî ve Hanbelîlerce "üç hayız süresi" Şafiî ve Mâlikîlerce "üç temizlik süresi" olarak anlaşılmıştır. Demek ki, temizlik içinde boşanan kadın, boşamayı takip eden üç temizlik/hayız süresi iddet bekleyecektir.

Yaş küçüklüğü veya yaşlılık sebebiyle ay hâli (hayız) görmeyen kadınlar ise, boşama veya mahkemece ayrılmadan sonra üç ay iddet beklerler. Ayette **"Kadınlarınızdan hayızdan ümit kesmiş olanlar ile henüz hayız görmeyenlerin iddetleri, şüphelenirseniz -biliniz ki- üç aydır"** (Talak: 4) buyrulmuştur.

Kocaları ölen ve hamile olmayan kadınların iddetleri ise dört ay on gündür. Ayette **"İçinizden vefat edenlerin geride bıraktıkları kadınlar dört ay on gün iddet beklerler"** (Bakara:234) buyrulur.

Hamile olan kadınların iddetleri ise doğumla sona erer. **"Hamile olanların iddetlerinin sonu çocuklarını doğurmalarıdır"** (Talak:4) ayeti bunu ifade eder.

Kur'ân'ın, boşanan kadınlar hakkındaki **"Onları apaçık bir hayâsızlık yapmaları hâli müstesna, evlerinden çıkarmayın, onlar da çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Allah'ın sınırlarını kim aşarsa, şüphesiz kendine yazık etmiş olur"** (Talak: 1) **"Onları gücünüz nispetinde (iddet süresince) kendi oturduğunuz yerde oturtun"** (Talak:6) ayetleri, iddetin koca evinde geçirilmesini istemektedir. Bir zaruret veya meşru bir mazeret bulunmadıkça boşanmış veya kocası vefat eden kadının iddetini kocasının evinde geçirmesi belli durumlarda kocası tarafından nafakasının temin edilmesi (Talak:6) istenerek kadının mağduriyetinin önlenmesi, tarafların yeniden bir araya gelmesine imkân hazırlanması, çocukların ve kadının yeni hayata intibakının sağlanması gibi bir çok hikmetler göz önünde bulundurulmuştur. (A.BARDAKOĞLU)

İDRİS PEYGAMBER

Kur'ân'da ismi iki yerde zikredilen peygamberler dizisinin ikinci halkasını İdris A.S. oluşturmaktadır. Kur'ân onu peygamber, doğru, yüce bir mevkiye yükseltilmiş, sabırlı, Allah'ın rahmetine kavuşmuş iyilerden biri olarak zikreder.

İdris A.S.,Hz Âdem ve oğlu Şid'den sonra kendisine nübüvvet verilen ilk insandır. Âlimlerden bir kısmı onun Babil'de doğduğunu, bir kısmı ise Mısır'da doğduğunu iddia etmektedirler. Soyu Şid A.S.'da sona erer. Nuh A.S.'ın dedelerinden olup İbranicede ismi Nunuh olarak geçmektedir.

İlk defa kalemi kullanan, elbiseler dikip giyen odur. ondan önce insanlar hayvan derisi giymekle yetiniyorlardı. İlk müneccim ve kronolog olduğu söylenmektedir. Tıpta da mahir olduğundan söz edilmektedir.

İdris A.S. yeryüzünde 82 yıl yaşamıştır. Daha sonra Kur'ân'ın da ifade ettiği gibi **"yüce bir mevkie yükseltilmiştir"** (Meryem:57)

İdris A.S. insanları Allah'ın dinine, O'na ibadet etmeye, dünyada iyi işler yaparak ahiret azabından kurtarmaya çalıştı. Namaz, oruç ve zekat gibi ibadetleri emretti. Maddî ve manevî pislikten temizlenmeleri hususunda insanları uyardı, sarhoş edici bütün içeceklerden sakındırdı. (M.K.ATİK)

İFRİT

İfrit çok kötü, pis, becerikli ve dâhî manalarına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde ve en-Neml suresinin 39. ayetinde bu ifadeye yer verilmiştir. Bu ayette **"Cinlerden bir İfrit: Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm dedi, bunu yapmaya gücüm yeter ve ben güvenilir bir kimseyim"** denilmektedir.

İfrite ayrıca, çetin anlamı da verilmiştir. İfrit, yaradılışı kuvvetli, kötülüğü şiddetli anlamlarına da gelmektedir. Çokluğu afârittir.

İfrit kelimesi daha sonra cin yerine bilhassa şeytani ve habîb olan bir grup cini ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. İfritin ayrıca umumî bir sıfat olarak kullanıldığı, cinleride, şeytanları da içine aldığı ifade edilmektedir. Bu gün ifrit kelimesi, ilk manası olan kuvvetli ve sert adam manasını muhafaza etmektedir. (C.KIRCA)

İFTİRA

Arapçada (fe-re-ye) kökünden türeyen iftira Kur'ân'da yalan söylemek, şirk ve zulüm anlamlarına gelir. **"Allah'a yalan uyduran (iftira) yahut onun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir?"** (Enam:21). **"Allah'a ortak koşan da gerçekten büyük bir günah işlemiştir"** (iftera ismen) (Nisa:48). **"Yoksa (peygamber) onu (Kur'ân'ı) uydurdu (iftira) mu diyorlar? De ki, eğer doğru iseniz haydi onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın"** (Yunus:38).

Bu ayet, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı uydurduğu iftirasına karşı, o uydurduysa, siz de uydurabilirsiniz. Hadi öyleyse bir suresi gibi bir söz uydurun bakalım diye meydan okumaktadır.

İftira kelimesi Türkçeye de yalan söyleme anlamıyla geçmiştir ki, suçsuzun yalan yere suçlu olduğunu iddia etmek anlamı ifade eder. Bu manasıyla Kur'ân'da çok önemli üç ayet vardır. Bu üç ayet namuslu kadınlara zina iftirasında bulunmakla ilgilidir. Bilindiği gibi zina hem dünyada hem ahirette çok ağır cezaları gerektiren yüz kızartıcı bir suçtur. Fakat bu suçun ispatlanması zordur. Bu yüzden her zina iddiası, ispatsız kabul edilse bu sefer de namuslular haksız yere lekelenmiş olur. Özellikle kadının namusu daha hassas bir konudur. Kadınları gelişigüzel zina suçlamasından korumak için zinanın dört şahitle ispatlanması şart koşulmuştur. Bir kadına zina suçu atıp bunu dört şahitle ispatlayamayana 80 değnek iftira cezası (hadd-i kazf) vurulur.

"Namuslu kadınlara (zina suçu) atıp da sonra (bunu ispat için) dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin" (Nur:4). Bu ayette namuslu kadınların namusunu korumak amacıyla bu ceza getirilmiştir. Çünkü namus konusundaki en ufak şüphe bile büyük izler bırakır. Bir kadının namusunu karalamak onu öldürmekten beterdir. Ya zina ispatlanacak kadın zina cezasını çekecek veya namusu haksız yere lekelenmeyecektir. İftiracının şahitliğinin kabul edilmemesi de ona verilen ayrı bir içtimaî ve psikolojik ceza ve onun dilinden insanlara başka zararlar gelmemesi için tedbirdir. Ayrıca zina suçu dört şahidin mutlaka olacağı kadar şöhret bulmadıkça üzerinin kapatılması amaçlanmıştır ki zinakârların yüzü yırtılmasın, tövbe imkânları olsun. Nasıl olsa zinakâr damgası yedik diye bu ahlâksızlığa bütün bütün dalmasınlar. Nitekim pek çok hayat kadını, namusunun kirlendiği insanlar arasında duyulunca bu işi meslek edinmişlerdir. Ayrıca suçların, sapıkların ve ahlâksızlıkların topluma duyurulmasının onların yaygınlaşmasına sebep olduğu bilinmektedir.

Zina iftirası eşler arasında olursa ne olacaktır? Yukarıdaki kazf ayeti inince ensardan biri ayağa kalkarak **"Bir adam karısını bir yabancıyla yakalasa ne olacak? Dava etse dört şahidi nasıl bulacak, bulamayınca da kendisine 80 değnek vurulacak ve şahitliği reddedilecek, suçluları vurup öldürse, kendisi kısas cezasıyla öldürülecek, susup sükût etse bunu içine nasıl sindirecek, bu ar ile nasıl yaşayacak?"** demiş bunun üzerine şu ayet inmiştir: **"Eşlerine (zina suçu) atan ve kendilerinden başka şahitleri bulunmayan kimselere gelince, onlardan her birinin şahitliği Allah'a dört defa yemin edip kendisinin mutlaka doğru söyleyenlerden olduğuna şahitlik etmek (şeklinde)dir. Beşinci defa da eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetin in kendi üzerine olmasını diler. Kadının da dört defa Allah'a yemin edip kocasının mutlaka yalan söyleyenlerden olduğuna şahitlik etmesi (zina) cezasını kendinden kaldırır. Beşinci defada eğer kocası doğrulardan ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını diler"** (Nûr:6-9).

Bu muameleye liân denir. Bir adam karısının zina ettiğini iddia eder, kendinden başka da şahit bulamazsa, hâkimin huzurunda dört defa iddiasının doğruluğuna şahitlik eder. Beşincide **"Yalancıysam Allah'ın laneti üzerime olsun"** der. Kadın da **"Vallahi kocam yalan söylüyor"** diye şahitlik eder, beşincide **"Kocam doğruysa Allah'ın gazabı üzerime olsun"** der. Bu durumda erkek iftira cezasına, kadın da zi-

na cezasına çarptırılmaz. Hâkim nikâhı feshederek karı kocayı birbirinden ayırır.

Liân hem eşlerin birbirlerine haksız ithamlarını önlemek, hem aile müessesesinin üzerindeki ar lekesini kaldırmak, hem de dört şahit arayarak aile içerisinde meydana gelen çok çirkin bir olayın topluma yayılmasına engel olmak, hem aile fertlerinin ar ve hayâ duygularının yok olmasını önlemek için konulmuş bir uygulamadır.

Bütün bu dünyevî ceza ve tedbirler yanında, namusa atılan iftiranın ahiretteki cezasının büyüklüğüne de dikkat çekilmiştir: **"O namuslu, bir şeyden habersiz, inanmış kadınlara zina iftirası edenler dünyada da ahirette de lânetlenmişlerdir. Onlar için büyük bir azap vardır. O gün dilleri, elleri ve ayakları yaptıklarına şahitlik edecektir"** (Nur 23) (S POLAT)

İHLÂS SURESİ

İhlâs, arıtmak, halis kılmak, gösterişi terk etmek ve samimiyet göstermek demektir. Bundan maksat da, dini hâlis yapmak ve şirk bulaşıklarından temizlemektir. Kur'ân-ı Kerîm'in 112. suresinin adıdır. Kur'ân'ın özü sayılmaktadır. Mekke'de en-Nâs suresinden sonra ve en-Necm suresinden önce nâzil olmuştur. 4 ayettir. Tevhîd inancını, bir kaç kelime ile çok ihatalı bir biçimde özellediği için bu sureye "Tevhîd" suresi de denilmiştir. Ayrıca bu sureye "Tefrîd suresi", "Tecrîd suresi", "Necât suresi", "Vilâyet suresi" ve "Ma'rifet suresi" de denilmiştir.

Bu surede, Allah'ın birliğinden, her şeyin ona muhtaç oluşu, fakat O'nun hiç bir şeye muhtaç olmayışından, doğmadığından ve doğurmadığından ve hiç bir şeyin O'na denk olmayışından bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadîse göre bu sure, Kur'ân'ın üçte birine denktir. Bu sebeple üç İhlâs bir Fâtiha okumak suretiyle, bir hatim sevabı kazanılacağı söylenmektedir.

İhlâs, bütün dinî işlerde temel unsurdur. İhlâssız bir amelin ve inancın hiç bir değeri yoktur. İnançta ihlâssızlık, insanı münafıklığa, amelde ihlâssızlık ise riyakârlığa götürür. Bu sebeple bir Müslüman, inancında ve amelinde samimî olmak zorundadır. Dinî terim olarak ihlâstan, daima Allah rızasını kazanmak maksadıyla O'nun rızasına uygun davranmak, ibadet etmek ve yaşamak anlaşılmaktadır. ihlâslı yaşayanlara muhlis adı verilmektedir. İhlâsın zıddı ise, riya, gösteriş ve şirktir. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmaktadır: **"Hiç şüphesiz Allah Tealâ, yalnız kendisi ve kendisinin rızasını kazanmak için yapılan amelden başkasını kabul etmez"** (Nesâî, Cihad, 24) Kur'ân-ı Kerîm müminlerin dinde ihlâs sahibi olmalarını emretmektedir. (Beyyine, 98/5) Amellerin niyetlere göre değerlendirileceği dikkate alınırsa, ihlâsın önemi daha da artmaktadır. Bu konuda ahlâk kitapları geniş açıklamalarla doludur. (C.KIRCA)

İHRAM

Mekke'ye yaklaşan kimsenin "mikat" denilen sınırlardan itibaren, diğer zamanlarda helal olan bazı fiil ve davranışları kendisine yasaklamasına, ihram denilir. İhram için niyet ve telbiye (lebbeyk... demek) şarttır. İhrama girerken temizlenmek ve gusl abdesti almak, izâr ve ridâ denilen dikişsiz iki parçadan ibaret örtüye sarınmak ve iki rekat namaz kılmak sünnettir.

Mekke'ye veya Harem bölgesine hangi maksatta olursa olsun girmek isteyen yabancıların mikat denilen sınırlarda ihrama girmesi, hac veya umreyi tamamlayarak ihramdan çıkması gerekir, çünkü ihram bu kutsal beldeye tazim için vacip kılınmıştır. Ayrıca, ihrama giren kimseler âzamî ölçüde çevre şartlarından, geçici rütbe ve farklılıklardan, dünyevî menfaatlerden uzaklaşarak Allah'a yakınlaşma imkânı bulmaktadırlar.

İhramlının tıraş olması, süslenmesi, tırnaklarını kesmesi, koku sürünmesi, dikişli elbise giymesi, başını örtmesi, topuklu ayakkabı giymesi, cinsî münasebette bulunması, kavga edip tartışma çıkarması ve avlanması vb. yasaktır. Kur'ân'da kara avının helâl olduğu belirtilirken ihramlının avlanması yasaklanmış (Maide, 1, 95), ihramdan çıkınca avlanma serbestisi getirilmiştir. (Maide, 2) (A.BARDAKOĞLU)

İHSAN

İhsan, Arapçada hasen kökünden türemiştir. Hasen, akılca güzel bulunan, duyguya güzel gelen, duyuya güzel görünen şeydir. İhsan, başkasına iyilik yapmak veya kendi işini iyi yapmak anlamlarına gelir. İşini iyi yapmak demek, bildiğini iyice bilmek, yaptığını en iyi biçimde yapmak demektir. **"Allah, her şeye yaratılışını, terkibini en güzel biçimde verendir. 32/7",**

"Eğer iyilik yapmışsanız kendinize iyilik yapmışsınızdır. 17/7."

İhsan, Allah'ın insanlara emrettiği bir hayat ilkesidir, tıpkı adalet gibi. **"Allah, adaleti ve ihsanı emreder. 16/90."** Adalet ne ölçüde başkalarının hakkını teslim etmek ise, ihsan da aynı oranda başkalarına lâyık olan davranış ve tutumun en güzelini göstermektir. **"Sadece Allah'a kulluk edin; anneye, babaya, yakınlara, yetimlere ve düşkünlere en güzel bir biçimde davranın diye İsrailoğullarından söz almıştık... 2/83."**

Her iki anlamıyla da ihsanın gereklerini yerine getiren kimseye muhsin denir. Muhsinlerden Kur'ân, övgüyle bahseder. Allah muhsinlerle beraberdir (39/69) Allah muhsinleri sever (2/195., 3/134) Allah muhsinlere yakındır. Allah, muhsinlerin ecrini zayî etmez (9/121., 12/56) İhsanın karşılığı ancak ihsanla verilebilir (55/60). Muhsinlerin mükâfatı cennettir (5/85). Muhsinlerin müjdelenmesi emredilmiştir (22/37). Muhsin olarak yüzünü Allah'a çevirenler en sağlam tutanağa tutunmuş ve işlerinin sonucunu Allah'a bırakmıştır (31/22). Hz. Muhammed'in tarifine göre ihsan, Allah'ı görüyormuşcasına Allah'a kul olmaktır. Kullukta Allah'a, hizmette kendine ve başkalarına en iyisini yapmaktır. (Hasan ŞAHİN)

İLİM

Bilgi ve bilim anlamınadır. Zıddı cehl, yani cahilliktir. Kur'ân-ı Kerîm'de ilme çok önem verilmiştir. Kur'ân'dan ilk inen ayet OKU emri ile başlamaktadır. İnsanoğlunun ilk atası Hz. Âdem yaratılınca Allah ona meleklerin bilmediği bazı bilgileri öğretmiş, insanın bu bilgi üstünlüğü ile kazandığı şerefi belirtmek üzere meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesini emretmiştir. Aslında melekler insanoğluna yeryüzünde Allah adına yaşayıp hüküm verecek bir varlık olması (hâlife) hasebiyle secde ile mükellef tutulduğu tefsirlerde belirtilmekle birlikte, insanın bu makama, sahip olduğu ilim (başka bir yoruma göre ilim kapasitesi) sayesinde lâyık olduğu da ayette verilen mesajlar arasındadır. Yine Allah-u Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de bazı peygamberleri överken, onlara ilim ve hikmet verdiğini belirtmektedir. (Maide:110, Nisa:113, Enbiya:80, 74, 79, Yusuf: 68,22, Neml: 15, Kasas:14).

Kur'ân'da gösterilen bir takım delillerin (â'yâl) bilgi sahiplerine hitap ettiği belirtilir. (Enâm:97, Fussilet:3, Ankebut:43, A'raf:32, Tevbe:11, Yunus:5) Bu ayetler, bazı ilâhî mesajların ancak ilim sayesinde anlaşılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Yine Allah yolundan, yani hak yoldan saparak dünya ve ahirette hüsrana uğrayacak olanların, bilgisizliklerinden dolayı bu duruma düştüklerini ifade eden müteaddit ayetler mevcutlur. **"Allah onların kalplerini mühürledi. Artık onlar bilmezler"** (Tevbe:93) **"Onların çoğu gerçeği (hakkı) bilmez de yüz çevirirler"** (Enbiya:24) **"Allah bilmeyenlerin kalbini böyle mühürler"** (Rûm: 59) **"İşte doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler"** (Rûm:30) **"Bilmeyenlerin arzularına uyma"** (Casiye:18) **"Ahiret azabı çok büyüktür. Bilselerdi."** (Kalem:32).

Kur'ân'da peygamberimize, cahillerden uzak durması, cahillerden olmaması emredilir. Bu emirler onun şahsında bütün Müslümanlara da emirdir.

"Cahillerden olma" (Enâm:35) **"Affa sarıl, iyiyi emret, cahillerden yüz çevir"** (Araf: 199).

Kur'ân-ı Kerîm'in, hak dinden uzaklaşmış, doğru yoldan sapmış küfür toplumlarının yaşayış biçimlerini ve sistemlerini (cahiliyye: cahillik) olarak isimlendirmiş olması da çok ilgi çekicidir. Nitekim Arapların İslâmdan önceki dönemlerine cahiliyye çağı dendiği malumdur. Kur'ân'da küfrün cahiliyye terimiyle ifade edilmesi, bir yandan küfrün ve diğer bütün sapıklıkların bilgisizlikten kaynaklandığını göstermesi açısından, diğer taraftan Müslümanları cahillikten sakındırma açısından önemlidir. (Cahiliyye teriminin geçtiği ayetler: Âl-i İmrân: 154, Maide:50, Ahzab: 33, Feth:26).

Maddî ve manevî ilimlerin, sahibine ve çevresine gerçek fayda sağlaması, ilmin iman ile birlikte olması şartına bağlıdır. Zaten kişinin bilgisi onu imana götürmüyorsa o kişi alim değil, gerçekte cahildir. Bilgi yığını kişinin alim olması için yeterli değildir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, **"Allah'tan ancak gerçek ilim sahipleri hakkıyla korkarlar"** (Fatır:28) buyurulmuştur. Gerçek kulluk ve iki cihan mutluluğu Allah korkusuyla mümkün olduğuna göre, Allah'a gerçek manada kulluk da ancak ilimle olur. Allah'ın sıfatları ve isimleri hakkında kişinin bilgisi (marifetullah) ne kadar yüksekse, imanın-

daki kuvvet de o kadar fazladır. Bu ayetteki alimlerden maksat sadece din alimleri de değildir. Maddî ilimlerdeki bilginler de iman sahibi oldukları takdirde, branşlarında derinleştikçe kâinatın sırlarını çözecekler, bu sırlar çözüldükçe, kâinatın yaratıcısının varlığına, birliğine sonsuz kudretine dair sayısız deliller, işaretler (ayetler) görecekler ve Allah'a kullukları daha da kuvvetlenecektir. Bu yüzdendir ki Kur'ân-ı Kerîm'de ilimlerin konusunda ayırım yapılmamıştır. İlmi ve alimleri öven ayetlerde genellikle ilim mutlak (sadece belli bir alana özgü olmaksızın) zikredilmiştir. Bu da mümin olmak şartıyla bütün bilginlerin ne kadar övgüye lâyık olduğunu gösterir. Bu, hem dünyada böyledir, hem de ahirette. Bir ayette şöyle buyurulur: **"Allah içinizden iman edenleri ve ilim verilenleri derecelerce yükseltsin"** (Mücadele: 11).

Şu ayette de alimin her açıdan cahilden üstünlüğünü belirten bir ifade tarzı mevcuttur: **"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"** (Zümer:9) (S.POLAT)

İLYAS PEYGAMBER

Kur'ân'da ismi iki yerde geçen İlyas Peygamber (el Maide:85, Sâffât:123) İsrailoğullarının peygamberlerindendir. Nesebi Hz. Hârun'un zürriyetinden olup Hz. İbrahim'e kadar ulaşmaktadır.

İlyas A.S İsrailoğullarına şöyle hitap etti: **"Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Yaratanların en iyisi olanı bırakıp da Ba'l putuna mı taparsınız? Allah sizin de Rabbinizdir, önceki babalarınızın da Rabbıdır"** (Sâffât: 124-126)

İsrailoğulları peygamberlerinin bu uyarmalarına kulak vermediler. İman etmeyip Hz. İlyas'ı yalanladılar. Daha sonra kralların ve ileri gelen kimselerin birbirlerine düşmeleri ve İsrailoğullarının küfrü ve sapıklıkları yüzünden devletleri düşmüş ve darmadağın olmuştu. (M.K.ATİK)

İMAN

İman, emn aslından gelmektedir. Emn ise nefsin huzur ve sükuna kavuşması ve korkunun yok olmasıdır. İman, biri güven vermek, diğeri güven sahibi olmak üzere iki anlamda kullanılır. Buna göre mümin ismi de biri güven veren, diğeri güven sahibi olan olmak üzere iki ayrı anlam taşır. Mümin, Allah'ın ismi olarak kullanılırsa "güven veren", insanın sıfatı olarak kullanılırsa "güven sahibi olan" anlamına gelir.

Fakat Türkçemizde "inanmak" kelimesiyle ifade edilen iman "bir şeye veya bir kimseye inanmak" tarzında bir kullanıma sahiptir. Kur'ân neye veya kime inanılacağını, değişik yerlerde kısaca ve etraflı olarak haber vermektedir.

Kur'ân her şeyden önce Hz. Muhammed'in tebliğine kulak vermeyi iman olarak niteliyor. Sonra da inanmanın gerçekleşmesi için vaz geçilmez olan inanma konularını haber veriyor: **"İnananlar, Yahudiler, Sabiîler, Nasranîler Allah'a ve ahiret gününe inanır ve yararlı iş işlerse artık onlar üzerinde hiç bir korku olmaz ve onlar üzüntü duyacak da değildirler 5/69."** Meali verilen bu ayette, "inananlar" kelimesi ile Hz. Muhammed'in etrafında toplanıp onu dinleyenlerin kastedildiği, hemen ardından gelen Yahudi, Sabiî ve Nasranî kelimelerinden anlaşılmaktadır. Buna göre Allah'ı ve onun peygamberliğini kabul ederek Hz. Muhammed'e kulak veren herkes "inanma" vasfıyla nitelenir. Burada göze çarpan husus, "inananlar" kelimesinin bir topluluğa admış gibi kullanılmasıdır. "İnanmak" kelimesinin, bu durumda muhtevası henüz belirlenmiş değildir. Bu yüzden "inanma" işi de gerçekleşmiş değildir. Ayetin devamı "inanma"nın gerçekleşmesi için gereken vaz geçilmez inanma konularını belirlemektedir. Bu konular, Allah ve ahiret günüdür. Hz. Muhammed'in etrafında olanlar, Yahudi, Şabiî ve Nasranî topluluklarını meydana getirenler, fert-fert Allah'a ve ahiret gününe inanmadıkça mümin adını alamazlar. Çünkü "Allah'a ve ahiret gününe inanma işi", eğer bir topluluğun içine girmek ve içinde bulunmakla gerçekleşmiş olsaydı, yukarıda zikredilen ayette toplulukların adı sayıldıktan sonra "kim Allah'a ve ahiret gününe inanırsa" ifadesine yer verilmezdi. Ama korkudan kurtulmak ve üzüntü duymamak için, "Allah'a ve ahiret gününe inanmak" birinci şart olarak, bu toplulukların her bir ferdi için ileri sürülmüştür.

Şu hâlde inanmak deyince Kur'ân'ın belirlediği vaz geçilmez temel konulara yani "Allah'a ve ahiret günü"ne inanmak ılk olarak akla gelir (3/114, 2/62, 9/18-19). İnanmanın gerçekleşme yeri kalptir. Yani inanma işi kalbin işidir. Dil ferdin kalbine ait bu işini aralarında yaşadığı toplumun diğer üyelerine duyurmada tercüman rolü oynar; **"Ey Muhammed, Bedevîler, "İnandık"**

dediler. De ki, hayır "İnanmadınız" fakat "Müslüman olduk" deyiniz. Çünkü dilinizin söylediği "inandık" sözü, kalplerinize girmedikçe inanmış olmazsınız 49/14."

Demek oluyor ki, inanma kalbin tasdikinden ibarettir. Kur'ân'a göre kalp, Allah'ın varlığını ve ahiret gününü kabul etmek suretiyle inanmanın özünü gerçekleştirir. Allah katında bu kabulün kelimelere dökülüp dökülmemesinin bir önemi yoktur. Ama insanlar, insanların içindekilere ancak kelimeler yoluyla ulaşma imkânı bulabildiklerinden, topluma katılmak için, bir bakıma kalbin tasdikini kelimelere dökerek topluma duyurmak zaruret hâline gelmiş durumdadır.

Kur'ân'da insanların kime ve neye inanacaklarını teferruatıyla belirleyen ayetler de mevcuttur. Fakat bunlardan birisi inananlara hitap ettiği için, özellikle anılmaya değer gözükmektedir: **"Ey inananlar Allah'a, O'nun elçisine, elçisine indirdiği kitaba ve önceki (elçi)lere indirilen kitap(lar)a inanınız. Kim Allah'ı, melekleri, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkâr ederse o çok uzak bir sapma ile yoldan sapmış olur 4/136."** Bu ayette inananlar, ayette sayılan inanma konularına inanmaya davet ediliyor. "İnananlar" sözü ayetin öncesi ve sonrasına bakılırsa Hz. Muhammed'in çevresine toplanan kimseleri ifade ediyor. Buna göre O'nun tebliğ ettiği dine bağlanan ve bağlanmak isteyen kimselerin inanma konuları belirleniyor. Temel inanma konuları olan Allah'a ve ahiret gününe inanmanın yanı sıra Allah'ın meleklerine ve elçilerine indirdiği kitaplara da inanmak gerekli kılınıyor.

İnananlar topluluğu arasına katılıp da bu sayılan inanma konularını kalbiyle tasdik etmeyenler, münafık adını alırlar. Kalben inanmadığı hâlde inananlar arasına dahil olup da bir türlü kalbiyle inanma konularını tasdik edemeyen, aksine inkârı gittikçe artan kimseleri Allah bağışlamayacağı gibi onlara hiç bir yolu göstermeyecektir de (4/137-138).

İnanma, bir takım emir ve yasaklara muhatap olmanın da ilk şartıdır. Kur'ân'da **"Ey inananlar"** diye başlayan ve **"...yapınız"** veya **"...yapmayınız"** gibi emirler ve yasaklarla devam eden ayetlerin sayısı bir hayli fazladır. **"Ey inananlar, Allah'ın size lutfetmiş olduğu nimetleri anın 5/11", "Ey inananlar Allah'ın size helal kıldığı hoş şeyleri haram kılmayın ve (böylece) haddi aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez 5/87."**

İnanma, beraberinde "iyi iş görme" sıfatını insana kazandıran bir vasıftır. Çünkü inanma konusu olarak belirlenmiş zatlar yani Allah, melekler, peygamberler bütün bunlar, yaptığı işi en iyi yapan yüksek zevattır. Hele Allah'ın fiilinde hiç bir noksan bulunamaz. Kalbi, Allah'ı, melekleri, peygamberi tanıyıp doğrulama kararıyla dolu olan bir insanın "iyi iş görme" vasfını kazanmaması normal değildir. Kur'ân **"İnanan ve iyi iş gören"** ifadesini taşıyan ayetlerle doludur. **"Asra andolsun ki, insan zarardadır. Ancak inananlar ve iyi iş görenler... zararda değildir 103/1-3."**

Kur'ân inanma ve insan arasındaki alâkaya da değişik biçimlerde dikkat çekmektedir. Meselâ inanmaya rağmen inkârı hoş bulmak (9/23) inanmayı inkâr etmek (5/5), ilim ve inanma verilenler (30/56), inanmayı verip karşılığında inkârı satın almak (3/177), inkâr etmeye koşanlar (3/176), inanmalarıyla birlikte inanmada artış sağlamak (48/4, 74/31) inanmayı kalbe süs yapmak (49/7), inanmayı kalplere yazmak (58/22), inkâr edenlere inanmaları yarar sağlamaz (32/29), Allah'ın inanmayı yitirtmek gibi bir fiili yoktur (2/143), inandıktan sonra inkâr etmek (2/109, 3/106, 9/67, 3/86, 90) gibi noktalar. Bütün bu hususlar insanda inanmanın aslen mevcudiyetini fakat bu inanmaya bir takım ilâvelerin yapılarak artışlar sağlanabildiğini gösteriyor. İnkârın ise insanda aslen mevcut olmadığı, fakat aslen mevcut olan inanmaya işlerlik sağlanmaması örtülmesi anlamına geldiği anlaşılıyor.

İnanma kalbin tabiî bir işi, inkâr bu tabiî işin engellenmesi olarak bize tanıtılıyor. İnsan, yaratılışı gereği olan inanmayı sürdürürse cennetle müjdeleniyor, yaratılışına aykırı olarak inkâra giderse ateşle, cehennemle yüz yüze bırakılacağı haber veriliyor. **"İnananlara ve iyi iş görenlere gelince, Allah onlara ücretlerini ödeyecek ve onlara lütuf olarak fazladan ödeme yapacaktır, istinkâf edenlere ve kendini büyük görenlere gelince Allah onlara sürekli acı veren bir azabı uygun görecek ve onlar kendilerine Allah dışında hiç bir dost ve yardımcı bulamıyacaklar 4/173."** **(H.ŞAHİN)**

İNCİL

Allah Tealâ'nın peygamberlerine indirdiği dört semavî kitaptan biridir. Bu dört kitabın da Allah tarafından gönderildiğine inanmak ve hükümlerini tasdik etmek her müminin üzerine farzdır. Bunlar: **Tevrat, İncil, Zebur** ve **Kur'ân**'dır.

Hz. İsa'ya indirilmiş olan İncil kendinden önceki Tevrat'ı doğrulamakta ve Tevrat'ın getirdiği nizamı ihya ederek sağlam hükümlerini teyit etmektedir. Bugün Hıristiyanlarca muteber sayılan dört İncil bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla **Matta, Markos, Luka** ve **Yuhanna** incilleridir. Hıristiyanlıkta inciller dinin ana kaynağı sayılır. İncillerde Hz. İsa'nın hayatı, doğumundan haça gerilmesine, gömülmesinden üç gün sonra kabrinden kalkmasından kırk gece sonra semaya yükselmesine kadar, Hıristiyan inancına uygun tarihî kıssalar ve olaylar anlatılmaktadır. Ancak **bu gün Hıristiyanların ellerinde bulunan ve yukarıdaki yanlış bilgileri de havi incillerden hiç biri Allah'ın Hz. İsa'ya indirmiş olduğu asıl İncil değildir.** Kur'ân'ın da ifade ettiği gibi hepsinde de tahrif ve değişiklikler mevcuttur. Bu inciller Hz. İsa'dan çok sonra kaleme alınmış, içerisinde mantık dışı pek çok haberler ve bilgiler vardır. Bir kısmı Hz. İsa'nın talebeleri veya başkaları tarafından bir takım ilâveler, eksiltmeler, değiştirme ve tahriflerle telif edilmiş hikayelerdir. Bir kısmı da daha sonra gelen kimseler tarafından ilâve edilmiş, böylece yüzden fazla İncil meydana gelmiştir.

1)Matta İncili: Hıristiyanların elinde bulunan incillerin en eskisidir. Hz. İsa'nın 12 öğrencisinden biri olan Matta tarafından İsa A.S.'dan sonra yani onun Allah nezdine yükseltilmesinden dört yıl sonra İbranice olarak yazılmıştır.

2)Markos İncili: Hıristiyan tarihçiler arasında bu İncil'in kimin tarafından yazıldığı hususunda ihtilâf meydana gelmiştir. Hz. İsa'nın dünyadan ayrılışından 23 yıl sonra Yunanca olarak yazılmıştır. Hıristiyan tarihçiler Markos'un esas adının Yuhanna olduğunu, Markos ünvanını sonradan aldığını, Hz. İsa'ya öğrencilik eden 12 kişi arasında bulunmadığını, Yahudi asıllı olup Hz. İsa ortaya çıktığı zamanda ailelerinin Kudüs'te bulunduğunu ve Hz. İsa'ya ilk inananlardan olduğunu yazmaktadırlar. Diğer bir kısım tarihçiler ise Markos'un bunu Pavlos ve Petros'un ölümlerinden sonra yazdığını söylemektedirler. İncil, Hz. İsa'nın uluhiyyetini kabul etmemektedir.

3)Luka İncili: Rivayete göre, Luka Antakya'da doğmuş, tıp öğrenimi görmüştür. Yahudi asıllı olmadığı söylenmektedir. Bazıları da onun Roma'da doğduğunu ve İtalyan asıllı olduğunu söylerler.

Luka, Hz. İsa'nın talebesi olmadığı gibi talebisinin talebesi de değildir. Aziz Pavlos'a yardımcılık etmiştir. Onun talebesidir. Luka İncili'ni Hz. İsa'dan yirmi sene sonra yazmıştır. Bu İncil'de Matta ve Markos'la bulunmayan, okuyucuyu açık bir şekilde şüpheye düşüren ilâveler vardır.

4)Yuhanna İncili: Bu İncil de Hz. İsa'nın tanrılığından açıkça söz etmektedir. Hz. İsa'dan otuz iki sene sonra yazılmıştır. Kilise bu İncil'in Hz. İsa'nın talebelerinden Yuhanna B. Zebdî'nin yazması olduğunu iddia ediyor. Ancak büyük Hırist yan alimlerinin hepsi bunu inkâr etmekte, milâdî ikinci asırda İskenderiye medresesi talebelerinden birisi tarafından tasnif edildiğini Britanya maarif toplantısında şöyle ifade etmişlerdir: **"Şüphe yok ki Yuhanna İncili uydurma bir kitaptır. Yazarı bununla havarîlerden iki mukaddes şahsiyete karşı çıkmayı hedef almıştır. Kitapta kendisinin Hz. İsa'yı görmüş havarîlerden olduğunu iddia etmiştir."**

Bu İncil konusunda Hıristiyan yazar George Zewin şöyle demektedir: "Sirpantos ve Apison ve topluluklari Hz. İsa'nın bir insan olduğu, bunun ötesinde uluhiyyetinin bulunmadığı, Meryem'den dünyaya gelmeden önce başka bir şeklinin olmadığı konusunu kabul ediyorlardı. Bunun üzerine 96 senesinde Asya piskoposlarının bir çoğu Yuhanna'nın yanına gelerek kendilerine mesih hakkında bir kitap yazmasını ve öteki İncillerde bulunmayan bölümler ihtiva etmesini ve özellikle İsa'nın tanrılığı konusunu anlatmasını istediler."

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu gün mevcut olan inciller Allah Tealâ'nın indirdiği İncil'in tamamen dışında, ondan tamamen başka, tahrif edilmiş kitaplardır. Hepsi de ya Hz. İsa'nın öğrencilerine veya onların öğrencilerine aittir. Bütünüyle İsa Mesih'in hikâyelerinden, konuşmalarından, yaşayışından söz etmektedir. (M.K.ATİK)

İNFAK

İnfak, hayır yolunda mal sarfetmek demektir. Bir başka ifade ile Allah yolunda ve

Allah rızası için harcamada bulunmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu konu ile ilgili 70 civarında ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde çoklukla infak edenler övülmekte, 9 ayette ise bizzat infak edilmesi emredilmektedir. **"Allah yolunda infak ediniz"** (Bakara 2/195) **"Ey iman edenler size verdiğimiz rızıklardan infak ediniz"** (2/254) **"Ey iman edenler, kazandığınız şeylerin temizlerinden harcayınız"** (2/267) gibi ayetler, bu harcama emrine bir örnektir.

Allah yolunda infak edenler, övülmekle birlikte, infak edenin yapması gereken ve yapmaması gereken şeyler de belirtilmektedir. İnfak yapanlar, ne cimri ne de israfçı olmalıdır, (Furkan:25/67) sevdiği şeylerden infak etmelidir, (Âl-i İmrân:3/92) infaktan sonra başa kakmamalıdır (Bakara 2/262) gösteriş için infak etmemelidir, (2/264) darlıkta ve bollukta da infak etmelidir (3/134). Bu şartlarla yapılan infak, Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazandırmaya bir vesile olacaktır. İnfak, muttakîlik alâmetlerinden biri olması sebebiyle de büyük bir önemi haizdir. Bakara suresinin 2. ayetinde geçen muttakîlerin vasıflarını Cenab-ı Hak şöyle sıralamaktadır: **"Onlar ki, gaybe inanıp namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ede ler."** (2/3) Burada iman, namaz ve infak üçlüsünün, takvanın vasıfları arasında yer aldığı görülmektedir. Muttakî olmak için infak etmek gerektiği burada apaçık ortadadır.

İnfakla ilgili bazı kavramlar daha var ki, bunlar zekat ve sadaka, karz-ı hasen ve ihsan'dır. Genel anlamda bunların her biri, birer infaktır. Ancak mahiyetleri birbirinden farklıdır. Ama hepsinde müşterek olan bir yön var ki, o da Allah rızası için vermek veya harcamaktır. İnfakla fedakârlık ve yardımlaşma mevcuttur. Bu yardımlaşma şüphesiz öncelikle maddî olacaktır. Bununla birlikte yardımlaşmayı sadece maddî alana hasretmek de yanlıştır. Yardımlaşma, maddî de olabilir manevî de olabilir. İnsanlara, bilgisiyle, becerisiyle, aklıyla, fedakârlığı ile yardım etmek de bir infaktır. Bunlar, rızık kavramına dahil olan şeylerdir. İşin esasına bakacak olursak, fedakârlık ve yardımlaşmanın neticesi iki yönlüdür. İnfakın, sadece alana değil, verene de faydası vardır. Bu bir anlamda hayat kurtarmak için kan vermeye benzer. Verilen kan, bir hayat kurtarır ama, aynı zamanda verenin de sağlığını korur. Bir anlamda koruyucu hekimlik görevi yapar. İnfak da böyledir. Zira o da sosyal açıdan toplumda bir nevî koruyucu hekimlik görevi yapmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, infakın şeklini de belirlemiş ve şu hükmü getirmiştir: **"Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel. Eğer onları gizleyerek verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır ve sizin günahlarınızdan bir kısmını da kapatır. Allah yaptıklarınızı duyar. Ey Muhammed onları doğru yola getirmek sana düşmez. Allah dilediğini yola getirir. Verdiğiniz her hayır kendiniz içindir."** (2/271-72) Sadaka ile ilgili bu ayetin başı ile sonu Allah'ın kulları arasında hiç bir ayırım yapmadan mümin-kâfir, iyi-kötü her yoksula ve her ihtiyaç sahibine yardım etmek gerektiğini anlatmaktadır. Çünkü onları doğru yola iletmek Allah'a ait bir husustur. Herkes inancından dolayı Allah'a karşı kendisi sorumludur. **Yardım ederken veya yardımlaşırken insanların inançlarını araştırmak, kendi inanç ve düşüncesinde olmayan kişilere yardım etmemek doğru bir hareket değildir.** Nitekim Hz. Peygamber, daha önce yalnız Müslüman yoksullara sadaka verilmesini emrederken, bu ayetin nüzulundan sonra herkese sadaka verilmesini emretmiştir. (İbn Kesir, Tefsir, Mısır, Tarihsiz, 1/478) (C.KIRCA)

İNFİTAR SURESİ

İnfitar, ayrılmak demektir. Semanın yarıldığı söylenerek konuya başlandığı için, sureye bu ad verilmiştir. Mekke döneminin sonlarına doğru, en-Nâziât suresinden sonra ve el-İnşikâk suresinden önce nâzil olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in 82. suresidir. Bu surede 19 ayet, 80 kelime ve 327 harf bulunmaktadır.

Bu surede, kıyamet esnasında meydana gelecek olaylar ele alınmakta ve göğün yarılacağı, yıldızların dağılacağı, denizlerin birbirine karışarak tek bir deniz gibi olacağı, ölülerin dirileceği ve neler yapıp neler yapmadıklarını bilecekleri anlatılmaktadır. İnsanın yaratıcısını yalanlaması için hiç bir sebep olmadığını, zira kendisini yaratanın, şekil ve biçim verenin Allah olduğunu hatırlatan ayetlerden sonra, insanların melekler tarafından kontrol edildiği beyân edilmektedir. (C.KIRCA)

İNSAN

Kur'ân'da insan bir kaç ayrı isimle anılmıştır. İns ve beşer kelimeleri de bu isim-

lerdendir. İns, cinnin zıttı olan varlığın adıdır. İns kelimesi kaynaşma anlamına gelen üns kelimesiyle aynı köktendir. Bunun için çok kaynaşabilen ve kendisiyle kaynaşılan bir tabiatta olanlara insî denilmiştir. Çoğulu unasî gelir.

İnsan, birbiriyle kaynaşmadıkça varlığını sürdüremeyecek bir yaratılışta yaratıldığı için insan ismini almıştır. Buna dayanılarak **"İnsan, yaratılışı gereği medenîdir"** denilmiştir. Çünkü insan, birbiriyle anlaşarak ayakta kalabilir ve varlığının devamı için lazım gelen şeyleri ancak böyle bir kaynaşma ile sağlayabilir. Ayrıca insan, kendisiyle kaynaşabilen her varlıkla kaynaşabilecek bir tabiatta olduğu için insan adıyla anılmıştır.

İnsan, sadece Allah'a kul olmak için yaratılmıştır (51/56). İnsanlar ve cinler akıl sahibi, sorumlu varlıklardır. Allah onlara en doğru yolda yürümeleri için kılavuz olarak peygamberler göndermiş ve kitap indirmiştir. Kur'ân, insanların ve cinlerin uydurması değildir. İnsanlar ve cinler birlikte uğraşsalar Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koyamazlar (17/88).

İnsan en güzel bir biçimde yaratılmıştır (95/4). Onun bu güzel biçimine Allah kendi ruhundan ruh vermiştir (15/29). Biçimiyle ve özüyle böylesine özene layık görülen bir varlığın amaçsız, şuursuz ve hizmetsiz olması beklenemez. Allah insanı diğer varlıklar gibi kendi hâline yalnız ve kenara itilmiş bırakmaz (75/36). Allah insana çok büyük değer vermektedir (17/70). İnsan, kendisine böyle bir ihtimam ve değer veren Allah'tan habersiz görünemez (82/6).

İnsan, beden ve ruhtan bileşik bir varlıktır. Bu iki unsur birbiriyle kaynaşma sağlayacak özellikte görüldüğü için o, böyle bir yapıda yaratılmıştır. Ama birleşime katılan taraflar kendi özlerini yitirmeden bu bileşimi gerçekleştirmektedir. Bedenin eğilimleri ve özünü oluşturan özellikleri başka, ruhunki daha başkadır. Bu bileşimde yönlendirici unsur ruhtur. Kaynaşmayı sağlayıcı ve koruyucu unsur yine ruhtur. Bedenin eğilim biçimi seçeneksiz ve körcedir. Kur'ân'da insanın bu yanına işaret eden bir çok ayet vardır.

İnsan acelecidir (17/11). İnsan zayıf yaratılmıştır (4/28). İnsan pek nankördür (17/67). İnsan pek cimridir (17/100). İnsan kazanmaya çok düşkündür (18/54). İnsan meniden yaratılmıştır (16/4). İnsan kuru balçıktan yaratılmıştır (55/14). İnsan çok zalim ve nankördür (14/34). İnsan hakkındaki bu değerlendirmelerin onun bileşimindeki maddî unsura yönelik bilgi vermeler olarak görülmesi gerekir. Bunlar insanın aşabileceği problemlerdir. Yalnız onun bu problemine ilaveten şeytan unsurunu hatırlamak gerekir. Kuşku yok ki şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır (17/53).

Bütün bu olumsuz unsurlara rağmen, insan, Allah'ın özel ihtimam ve yardımına mazhar olduğu için, güçlük ve zorlukların üstesinden gelebilecek imkânlarla donatılmıştır.

Allah insana, insanın şah damarından daha yakındır (50/16). Allah insanı kalemle eğitmiş ve bilmediklerini ona öğretmiştir (96/4-5). Allah insanı kendi elleriyle biçimlendirmiş ve kendi ruhuyla ruhlandırmıştır (38/72-75). Sonra da onu bu dünyada hayır ve şer alternatiflerinden birini seçmek üzere hür kılmıştır (90/10). Seçiminde yardımcı unsur olmak üzere ona mesajlar göndermiş ve onlarla hayrın ve şerrin detaylı bir tanıtımını yapmıştır. Kur'ân insan adına tahsis edilmiş bir sureyi ihtiva eder. Üstelik Kur'ân tümüyle insan içindir. İnsan ise yalnız Allah içindir. İnsandan beklenen Allah'a inanması (iman), iyi işler yapması, birbirlerine gerçeği tavsiye etmeleri, bütün bunların sürekli olması için yine birbirlerine katlanmayı ve sabrı öğütlemeleridir (103/1-3).

Ayrıca bkz: Beşer ve Adem maddesi.
(Hasan ŞAHİN)

İNSAN SURESİ

İnsan, yaratılmışların en üstünü ve en mükemmeli olan ruh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. Kur'ân-ı Kerîm'in 76. suresinin adıdır. Sureye bu ad, birinci ayetinde geçen insan kelimesi sebebiyle verilmiştir. Medine'de er-Rahman suresinden sonra, ez-Zelzele suresinden önce nâzil olmuştur. Mekke'de indiğini söyleyenler de vardır. 31 ayettir. Surede 240 kelime ve 1053 harf bulunmaktadır. Ayrıca bu sureye "Dehr", "Ebrâr", "Emşâç" ve Hel-Etâ adları da verilmiştir.

Bu surede, insanın üzerinden, anılmaya değmeyecek kadar uzun bir zamanın geçmesinden, insanın rahimdeki yaratılışından, kâfirler için hazırlanan zincirlerden, iyilerin içeceklerinden, iyi insanların vasıflarından, cennetteki nimetlerden, Kur'ân'ın parça

parça indirilişinden Hz. Peygamber'in yapması gereken özel işlerden ve ibadetlerden ve Kur'ân'ın bir öğüt kitabı oluşundan bahsedilmektedir.

İnsan, Kur'ân-ı Kerîm'de bedenî özelliklerinden daha çok ruhî özellikleri ile tanıtılmaktadır. O, irade ve duygu sahibidir, arzu eder, sever, nefret eder, kıskanır, üzülür, öfkelenir, inanır ve inkâr eder v.s. O, sorumludur, hayâ ve ahlâk sahibidir, bununla birlikte nankördür, acelecidir, zayıftır, kabadır, azgındır ve tartışmacıdır. Riyakâr, cimri, hasetçi ve kibirli insanlar mevcuttur. (C.Kırca, Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bitimleri, İst. 1984, s.202-214.)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre ilk insan, Hz. Âdem'dir. Allah Tealâ, ona bütün isimleri öğretmiştir. (Bakara:2/30-31) Kendisine öğretilen isimler arasında insanın insanı, hayvanları, yeryüzünü, ovayı, denizi ve benzeri diğer şeyleri tanımaya yarayan şeyler bulunmaktadır. (Taberi, Tefsir, Mısır, 1968, 1/215).İlk evlilik müessesesini kuranlar da yine Hz. Âdem ile Havva olmuştur. İlk insan toplumu ise bunların çocukları tarafından kurulmuştur. İnsanlığın ilk başlangıcı, evrimcilerin sandığı gibi, bir vahşet ve gerilik içinde değildir. Bu güne göre iptidaî olsa bile kendi çağlarına göre geri değildir. Kültürün ilk formu olan ziraatçılık, Hz. Âdem'in oğullarından Kâbil tarafından yapılmış, hayvancılık ise Hâbil tarafından yürütülmüştür. İlk defa ölüyü gömme de yine bu dönemde olmuştur.

İlk insan Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığını açıklayan Kur'ân'ın bu hükmünü çağımızın modern ilimleri de desteklemektedir. Modern ilim, insan vücudunun yeryüzünün ihtiva ettiği elementleri kendisinde topladığını ispat etmiştir. Toprağın taşıdığı elementler ise şunlardır: Karbon, oksijen, hidrojen, kükürt, azot, kalsiyum, potasyum, sodyum, klor, mağnezyum, demir, manganez, bakır ve diğerleri. Toprağı meydana getiren bu elementlerin insanda da değişik nispetlerde yer aldığını görmekteyiz. Bu nispet topraktan toprağa değiştiği gibi, insandan insana da değişmektedir. Fakat yine de bunlardan birer parça, hepsinde bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in açık ifadelerine göre ilk insan topraktan ve onun değişik durumlarındaki merhalelerinden yaratılmıştır. Bu merhalelerden biri de çamurdur. Bu çamur bilinen elementlerden müteşekkil olan yapısını nasıl değiştirmiş ve ilk organik hayat şekline ulaşmış, daha sonra da gelişerek insanî hayat biçimine varmıştır? İşte bu nokta bir sırdır. Ve bu sırrı hiç bir beşer de çözmüş değildir. Tekâmül nazariyesini kabul edecek olsak dahi, ilk hücrede hayat fenomeninin nasıl başladığını bilmek kesinlikle mümkün değildir. Bu nokta hâlâ bir sır olarak gizliliğini devam ettirmektedir.

İNSANIN YARATILIŞI

Kur'ân-ı Kerîm, insanın yaratılışına özellikle döllenme ve ceninin çeşitli merhalelerine dair konulara özel bir itina göstermiş ve insanın döllenmesinden doğuşuna kadar olan yaratılışını şaşırtıcı bir biçimde gözler önüne sermiştir. **"Gerçekten biz insanı, karışık bir damla nutfeden yarattık"** (İnsan. 76/2) denilirken, bir diğer ayette de **"O atılıp dökülen bir sudan yaratıldı"** (Târık, 86/6) denilmektedir. Ayetlerde "su", "nutfe" ve "karışık nutfe" ifadeleri geçmektedir. Sudan maksat, erkek menisi, "karışık nutfe" ise, döllenmiş yumurtayı göstermektedir. Ana rahminde döllenmiş olan yumurta burada, şu merhalelerden geçerek bir canlı hâline gelmektedir. **"Onu sarp ve metin bir yerde bir nutfe yaptık. Sonra o nutfeyi, kan pıhtısı, kan pıhtısını da et parçası yaptık. Ve et parçasını da kemiklere çevirdik. Sonra, başka bir yaratılışla onu inşa ettik"** (Mü'minûn, 23/11-13) Bu ayette geçen tabirleri dikkatle incelediğimiz zaman, bu günkü tıp ilminin izah edip açıkladığı şeyleri, apaçık bir şekilde belirttiklerini görürüz.

"Sizi analarınızın karnında üç kat karanlık içinde şekilden şekile değiştirerek yaratıyor" (Zümer, 39/6) ayeti, ışık geçirmeyen ammiyon, ısı geçirmeyen koriyon ve su geçirmeyen rahim duvarı zarlarına işaret etmektedir. **"Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Dilediğini yaratır, dilediğine kız çocuk, dilediğine de erkek çocuk verir. Yahut çocukları erkek ve kız olarak çift olarak yaratır ve dilediğini de kısır yapar"** (Şûrâ, 42/49-50) ayeti ise, cinsiyetin tayininde ana-babanın rolünün olmadığını açıklamaktadır: **"O'nun bilgisi dışında hiç bir kadın gebe kalmaz ve doğurmaz"** (Fussılet: 41/47) (C.KIRCA)

İNŞÂALLAH

"Ancak Allah dileyecek olursa" anlamına gelen bu ibare Kur'ân-ı Kerîm'de Kehf

suresinin 24. ayelinde zikredilmektedir.

Bunun Kur'ân'da zikredilış sebebi hakkında müfessırler şu bilgiyi vermektedirler: Yahudilerın teşviki ile Mekke halkı, Peygamber Efendimiz'den rûh, ashâb-ı kehf ve Zülkarneyn hakkında bılgı istemişlerdi. Rasulü Ekrem Efendimiz de onlara "bu konularda size yarın haber veririm" demişti, inşâallah dememıştı. Bunun üzerine on beş gün veya kırk gün vahiy gecikmişti. Bundan sonra, Yüce Allah Peygamber Efendimiz'e **"Hiç bir şey hakkında İnşâallah demeden, ben bunu yarın yapacağım deme"** ayetini inzal etmiştir.

Aynı ayetin devamında ise **"İnşâallah demeyi unuttuğun zaman Rabbını an"** denmektedir.

Şurası muhakkaktır ki, her hareket ve her kıpırdanışla hatta İnsana canlılık veren her nefeste Allah'ın iradesi, dilemesi vardır. Gayb perdesi ise, insanoğlunun yüzüne örtülüdür. Bunun için yarın yapılacak işlerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini Allah'tan başka kimse bilemez. Bu sebepte insanoğlu gelecekte ne yapacağını düşünüp planlarken geçmişiyle geleceği arasında bağlantı kurup geleceğe güvenli adımlar atarken Allah'ın iradesinden yardım istemeli, böylece düşünürken ve işini yaparken kendisini yalnız ve kimsesiz hissetmemelidir. (M.K.ATIK)

İNŞİKÂK SURESİ

Tamamı Mekke'de İnfitar suresinden sonra Rûm suresinden önce nâzil olan bu sure 25 ayet, 107 kelime ve 440 harftir. Beşinci ayet, göğün yarılacağını veya parçalanacağını İnşikâk kelimesiyle belirttiğinden sureye İnşikâk adı verilmiştir.

Sureyi üç bölümde mütalaa edebiliriz:

1-Kıyametin kopuşunda kalplere ürperti ve korku veren bir sahne ile, kâinatta yapılacak değişiklikler gözler önüne serilmekte, yerin ve göğün tam bir itaat ve bağlılıkla Allah'a teslimiyet ve boyun eğiş tabloları sunulmaktadır.

2-Kıyamet koptuğunda herkesin yeniden dirilip kalkacağı, yeryüzünün derinliklerine gizlenmiş madenler, hazineler, sular v.s.nin ancak Yaradan'ı tarafından gizlendikleri yerden dışarıya çıkarıldığında insanoğlu o zaman gerçeği görüp inanacağı, bunun ise bir fayda vermeyeceği belirtilmektedir.

3-Kâinatta Allah'ı tanımada ve emirlerine boyun eğmede temâyüz eden tek varlığın insan olduğu ifade edilmekte, böyle olan insanın kemâle erişeceğine işaret edilmekte, kıyamet gününde böylelerinin amel defterlerinin sağ ellerine verileceği, bunun ise kurtuluşa erme anlamına geleceği belirtilmektedir. Allah'a inanmayan kâfirlerin ise amel defterlerinin arkalarından sol ellerine verileceği bunun da sonu olmayan, durağı bulunmayan ebedîbir ıstıraba sebep olacağı belirtilmekte, hayatını nefsi ve arzuları peşinde harcayan bolluk ve zenginliğin verdiği şımarıklık içinde din ve ahiret gibi kutsal değerlere inanmayanların kıyamet günündeki dramatik hâlleri tasvir edilmektedir. (M.K.ATİK)

İNŞİRÂH SURESİ

İnşirâh, şerh etmek, açıp genişletmek demektir. Kur'ân-ı Kerîm'in 94. suresinin adıdır. Mekke'de ed-Duhâ suresinden sonra ve el-Asr suresinden önce nâzil olmuştur. Surede 8 ayet mevcuttur.

Bu surede, Hz. Peygamber'in kalbinin genişletildiği, sırtından büyük bir yükün kalktığı, şanının yüceltildiği, her güçlüğün mutlaka iki kolaylığı bulunduğu anlatılmakta ve bir iş bitirilince boş durmayıp yeni bir işe başlanılması gerektiği beyan edilmektedir. Hz. Peygamber'ın göğsünün genişletilmesi konusunu müfessirler, iki şekilde anlayıp yorumlamışlardır. Birincisi, Hz. Peygamber'in maddî kalbinin bizzat yıkanıp temizlenmesidir. Miraç öncesinde Hz. Peygamber'in kalbi, göğsünden çıkartılıp yıkanmış ve içine ilim ve iman doldurularak tekrar yerine konmuştur. Bu ayetin zâhirî anlamına ve bu konuda nakledilen bazı hadislere uygun düşmektedir. İkincisi ise, cahillerin ve Mekkeli müşriklerin hakka saldırıları karşısında bunalan Hz. Peygamber'in sıkıntılarının giderilip onun rahatlatılmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber bir tebliğci olarak zaman zaman sıkıntıya düşmüş ve üzüntüsünden dolayı zor anlar yaşamıştır. Bunun üzerine Allah Tealâ, Hz. Peygamber'in göğsünü açıp kalbini sevinç, huzur ve güvene kavuşturmuştur. Surede her zorluğun iki kolaylığı olduğu anlatılmaktadır. Allah'a dayanmak ve ona güvenmek, sıkıntıdan kurtulmanın en güzel ve en kolay çaresidir. (C.KIRCA)

İNTİKAM ALMAK

Cezalandırmak, öç almak anlamlarına gelen bu kavram affın zıddıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu terim, değişik kalıplarda kullanılmıştır. Ayetlerde intikam kavramı genelde Allah'a nispet edilmiştir. Bu ayetlerin hepsinde inanmayan ve asî olan zalimlerin yaptıklarının yanlarına kalmayacağı, mutlaka cezalandırılacakları ifade buyrulmuştur. (Âl-i İmrân 3/3-4; İbrahim 14/47-48; Duhân 44/15; Secde 32/22).

Yüce Allah'ın kendi emirlerine karşı gelen ve zalimlerin yaptıklarını yanlarına bırakması, O'nun adâletine ters düşmektedir.

Nitekim Allah'ın sıfatlarından bir tanesi de "zü'ntikam"'dır. Sözlükte intikam sahibi anlamına gelen bu terkip, Allah'ın sıfatı olarak **"İşlenen suç miktarınca suçluyu cezalandırması"** demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın bu ismi "Azîz" vasfı ile birlikte zikredilmiştir. (Âl-i İmrân 3/3-4; İbrahim 14/47-48; Mâide 5/95)

Allah'ın bu ismi O'nun bağışlayıcı, günahları affetmesini ifade eden rahman ve rahim sıfatlarına ters düşmez. Allah, rahman ve rahim ismi ile bir kişi, küfür ve isyan içinde bulunsa bile tövbe edenin tövbesini kabul eder ve bağışlar. Ama Yüce Allah, sapıklık içinde hayatını sürdürmeye ve başkalarına zulme devam ederek canlarından bezdirenleri, yeryüzünde bozgunculuk yapanları, müşrikleri, kötü huyluları da er veya geç cezalandırır. Allah bunlara cezalarını geciktirerek mühlet tanıyabilir, ama asla ihmal etmez. (A.TOKSARI)

İREM

İrem, sütunları ile ünlü eski bir şehir adıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de **"Görmeden mi Rabbin Âd kavmine ne yaptı? O sütunlar sahibi İrem şehrine; öyle ki şehirler içinde bir benzeri yaratılmamıştır"** (Fecr, 89/6-8) şeklindeki bir ifade ile bundan bahsedilmektedir.

Müfessirler, bu ayette yer alan Âd ile, sütunlar sahibi anlamına gelen "Zâtü'l İmâd" arasındaki ilişkiden dolayı, İrem'i, Âd'ın vasfı olması ihtimaline göre, bir kabile adı; izafet olması ihtimaline göre de coğrafî bir tavsif olarak yorumlamışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de başka bir bilgi de verilmediği için, burasının neresi olduğu konusu kesinlik arz etmez. Ancak tefsirlerde burasının Yemen olduğu zikredilmektedir. Zira Âd kavmi, Yemen'le Hadramut arasındaki bölgede yaşamış ve kendilerine peygamber olarak Hz. Hûd gönderilmişti. Bu bölgenin zenginliğinden Kur'ân'da ayrıca bahsedilmektedir.

Bir benzerinin yaratılmamış olması, zamanına kadar kurulan şehirler arasında bir benzerinin bulunmaması demektir. Yoksa Kur'ân'ın nüzûlü veya günümüze kadar demek değildir. Âd kavmine gelinceye kadar eşine bir daha rastlanamayan bir şehir, yapılamamış, ancak Âli kavminin yaptığı, "İrem" şehri, çağına kadar yapılanların en güzeli ve en eşsizi olmuştur, demektir. Âd kavminin helâki ile birlikte İrem şehri de kumlara gömülerek yok olmuştur. (C.KIRCA)

BİRİNCİ CİLDİN SONU